НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПОЛІТИЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»

Серія
«Studia Regionalistica»

Михайло Басараб, Маріан Токар

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАКАРПАТТЯ В БОРОТЬБІ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ УКРАЇНИ
(кінець 80-х – початок 90-х років XX століття)

20-й річниці новітньої національно-державницької
боротьби українців та проведенню
Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову
присвячується

Ужгород
Всеукраїнське державне
видавництво «Карпати»
2009

УДК 329.71 (477.87) “1980/1990”
ББК Ф7 (4Укр – 4Зак) 6
Б 27

У монографії ужгородських дослідників аналізується процес утворення та діяльності перших громадських організацій Закарпаття новітньої доби боротьби за державну незалежність України. Авторами здійснено аналіз формування суспільно-політичного масового руху, творення громадсько-політичних, культурно-просвітніх, патріотичних організацій, товариств, об’єднань. Досліджено умови їхнього функціонування, проблеми структурної розбудови, аспекти співпраці. Показано причини протистояння з комуно-партійними владними інститутами. Визначено внесок закарпатців у процес розбудови Української Державності.

Видання розраховане на широкий загал читачів.

Рецензенти:
Вегеш Микола Миколайович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедрою політології факультету суспільних наук, ректор Ужгородського національного університету;
Круглашов Анатолій Миколайович, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедрою політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

Перше видання із Серії «Studia Regionalistica»

Рекомендовано до друку
Науковою радою НДІ політичної регіоналістики
(Протокол № 3 від 3 липня 2009 р.)

ISBN 978-966-671-224-3

© Михайло Басараб, Маріан Токар, 2009
© Видавництво «Карпати», 2009

ЦАРИНА ПОЛІТИЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ

Політична регіоналістика як науковий термін в Україні досить новий. Однак регіональне життя закарпатців у минулому вивчало не одне покоління вчених, краєзнавців. Останнім часом дедалі більше уваги ними приділяється історико-політичним аспектам розвитку регіону як у минулому, так і сьогодні. Адже тільки знаючи історію малих регіонів ми зможемо достеменно вивчити історію всієї України й народів, які її населяють.

І ось з метою ефективного використання інтелектуального потенціалу, кадрових, матеріально-технічних і фінансових ресурсів Ужгородського національного університету, розвитку фундаментальних досліджень у галузі гуманітарних наук, спрямованих на підготовку науково-педагогічних кадрів та спеціалістів, забезпечення інтеграції науки і освіти рішенням Вченої ради УжНУ 28 травня 2009 року створено науково-дослідний інститут політичної регіоналістики (НДІ) як структурний науковий підрозділ вузу.

Основними напрямками наукової та практичної діяльності НДІ політичної регіоналістики є комплексне дослідження проблем української та регіональної історії, вивчення та аналіз проблем політології, соціології, політичної регіоналістики, етнополітології в межах Карпатського регіону. Важливою складовою діяльності НДІ є також здійснення безпосередніх контактів і спільних наукових проектів з науково-педагогічними, науковими та науково-просвітніми закладами сусідніх країн (Словаччини, Румунії, Угорщини, Польщі, Чехії), організація етнополітологічних експедицій і соціологічних досліджень суміжних регіонів та в місцях компактного проживання українців. До того ж НДІ покликаний впроваджувати результати наукових досліджень у навчальний процес, здійснювати, у тому числі, підготовку навчально-методичних матеріалів для молоді.

Пропонована Вам монографія є першою друкованою працею, яка започатковує видавничу серію «Studia Regionalistica». Автори Михайло Басараб і Маріан Токар підготували оригінальну книжку, яка присвячена складним і суперечливим подіям в історії Закарпаття – участі громадян у процесі боротьби за незалеж-

ність України та подальшому державотворенні через призму діяльності регіональних громадських організацій наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття.

Слід відзначити, що цей результат досягнуто авторами завдяки багаторічній копіткій праці в державних архівах, фондах громадських організацій, особистих архівах учасників тогочасних подій. Дослідники опрацювали значний пласт джерельних приписів, допоміжної літератури, періодики. Вчені доводять, що громадсько-патріотична і культурно-просвітня спрямованість громадських організацій сприяла масовому залученню громадян до вирішення різних актуальних питань суспільної дійсності. Цілком логічно акцентується увага на тому, що роль громадських організацій була визначальною в становленні незалежної України, особливо на регіональному рівні. На зламі 80 – 90-х років XX століття представники інтелігенції, студентство, інші верстви населення стали учасниками важливих трансформаційних процесів. Дане наукове дослідження є актуальним, оскільки воно виходить із змісту діяльності громадських організацій у часи боротьби національно свідомих представників суспільства за Українську державність. Актуальність дослідження є очевидною і з огляду на відсутність комплексного вивчення діяльності громадських організацій Закарпатської області на зламі історичних епох.

Важливо підкреслити, що дослідники звертають увагу як на позитивні, так і на негативні фактори становлення й розвитку перших громадських організацій і об'єднань в Закарпатській області та їх вплив на процеси державотворення. При цьому, автори не ідеалізують діяльність громадських організацій краю, а неупереджено її осмислюють.

Отже, маємо надію, що монографія із цікавістю буде зустрінута читачем, котрий знайде багато маловідомих на сьогодні фактів із діяльності регіональних громадських організацій та їх участі в суспільно-політичному житті Закарпаття.

Микола ВЕГЕШ,
доктор історичних наук, професор,
директор НДІ політичної регіоналістики,
ректор Ужгородського національного університету

ПЕРЕДМОВА

Кінець 80-х – початок 90-х років минулого століття став рубіжним чинником у визначенні українців як політичної нації. Хвиля лібералізації суспільно-політичних відносин, демократичні перетворення громадського життя сприяли трансформації національної свідомості, пошуку істини, свободи, людських цінностей, збереженню історичних пам'яток, відродженню культурної спадщини. В умовах монопартійної системи групування громадян за спільними інтересами здійснювалося через створення неформальних громадських організацій, товариств і спілок.

У сучасній Україні розгалуження громадських організацій носять різноплановий характер. Серед них спостерігаємо громадсько-політичні, національно-культурні, просвітницькі тощо. Проте в умовах радянського тоталітарного режиму, коли будь-яке відхилення від загальноприйнятої в державних колах ідеї викликало глибоку підозру, формування незалежних від влади громадсько-політичних утворень було надскладним завданням. Тільки внаслідок кризи командно-адміністративної системи розпочався поступовий рух у напрямку лібералізації соціально-політичного життя, демократизації відносин у суспільстві.

Цей процес сприяв інтеграції громадської думки навколо державотворчих намірів народу України, його боротьби за остаточну незалежність Української держави на зламі 80 – 90-х років XX століття. У цей час важливі функції державотворення виконували громадські організації та об'єднання. Більше того, вони акумулювали ідеї та думки громадян й сприяли практичному втіленню бажань українців політично самовизначитися.

Шлях до незалежності проходив через духовне й національно-культурне відродження, усвідомлення політичного призначення нації. Тому боротьба громадян за незалежність України в усіх її регіонах тісно пов'язана з національно-культурним пробудженням, діяльністю культурно-просвітніх товариств та організацій. Причому, це були не тільки однонаціональні за своїм складом організації, тобто національно-культурні товариства,

головною метою яких є представництво, захист і забезпечення інтересів спільнот однієї національності. Це були товариства перш за все громадянського єднання. В умовах становлення нової демократичної держави багато новостворених товариств стали невід'ємною складовою частиною громадянського суспільства, яке поступово формувалося на фоні агонії тоталітарного режиму.

Інтенсивність і характер змін суспільно-політичної системи були досить швидкоплинними. Таку оцінку можна давати, розуміючи весь процес становлення, поетапність розвитку й структурування в майбутньому багатопартійної системи, ролі громадських організацій у формуванні органів влади та у процесі боротьби за владу. Але реформування значною мірою залежало від законодавчих основ державного організму, громадсько-політичної структуризації суспільства, ідеологічної консолідації, політичного протистояння з владою, навіть особистих амбіцій окремих груп та осіб.

Історична перемога українського народу – становлення незалежної держави України – не було одномоментним актом, чи випадковим історичним фактом. До часу ухвалення позачерговою сесією Верховної Ради УРСР Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року було здійснено важкі кроки. Цьому процесу передували глибокі та суперечливі водночас події, насамперед пов'язані з так званою «Горбачовською перебудовою». Прийшовши до влади у березні 1985 року, Михайло Горбачов поставив перед собою і своїми соратниками надскладне завдання трансформації існуючого ладу. Проте, процеси, які не залежали від рішень політичної верхівки, вже автоматично змінювали намічений курс і переростали в своєрідну революційну хвилю, котра дедалі більше набирала соціальних, політичних і національних обрисів.

Соціальний бік змін був закладений на рівноправності різних форм господарювання (колективних, приватних тощо). Людина почала переосмислювати власне бачення соціально-економічних перетворень через власні можливості господарського розвитку. Різні регіони України мали різні історичні традиції соціально-економічного життя, однак всі вони переважно негативно сприймали монополію держави на цей процес.

Відповідною була й системна криза тоталітарного режиму. Політичні обриси полягали в тому, що в СРСР не існувало організованої політичної сили, яка б в умовах тоталітарного устрою змогла витворитися в середовищі тогочасного суспільства й стати альтернативою комуно-радянському режимові. Однак поступово політична свідомість громадян набувала вимогливих ознак політичного рівноправ'я у всіх суспільних аспектах.

Ще складніше виходило з національним питанням тієї революції, в яку переросла перебудова. Не відразу і з великими труднощами, але державна символіка Української Народної Ради була затверджена. Разом з нею було прийнято й ідеологічні цінності, прямо протилежні марксизму-ленінізму.

Учені сучасності виділяють три етапи перебудовного процесу. Перший із них проходив під гаслом «більше соціалізму» та, як доводять дослідники, був цілком контрольований його ініціаторами (1985 – 1986 роки). Другий етап висунув нову тезу — «більше демократії», і характеризувався провалом започаткованих економічних реформ і пробудженням у суспільстві політичних мотивів свого буття (1987 – 1988 роки). Тут проявився потяг до гласності. Третій етап «Горбачовської перебудови» характеризувався подальшим поглибленням курсу змін, що знайшло відображення у вільних виборах в органи державної влади та зламом багаторічного процесу зрощення комуно-партійних та радянських органів управління (1989 – 1991 роки).

Внаслідок цих змін централізоване державне управління почало послаблюватися, а відтак нового прояву набули відносини всесоюзного центру з регіональними. Дедалі частіше такі відносини переростали в протистояння, яке почало набувати характеру національно-визвольного руху. Подальший процес призвів до так званого «параду суверенітетів», який остаточно розхитав основи СРСР, ліквідував монополію одержавленої комуністичної партії, унеможливив повернення до політичної диктатури.

У червні – липні 1988 року в Москві пройшла 19-та Конференція КПРС. Задумана політична реформа повинна була отримати на основі широкого публічного обговорення масове схвалення. Ідея полягала в тому, щоб перетворити органи радянської влади на незалежні від партійного контролю владні інститути. Піднімалося питання ролі КПРС в суспільному житті. Відтак, це мало

вплинути на авторитет і підтримку народними масами нового курсу. Багатьом здавалося неприйнятним, що лише частина населення на з'їздах народних депутатів буде представлена депутатами, обраними в територіальних і національно-територіальних округах, а інтереси іншої частини захищатимуть депутати від громадських організацій.

Разом з тим, перебудовні зміни торкнулися привілеїв для комуно-партійної та радянської номенклатури, котрі почали зменшуватися. Розпочалося звільнення останніх політичних в'язнів.

У цей час провідною силою голосу народних мас поступово стають саме громадські організації неформального характеру. Починаючи з весни 1988 року їхня діяльність уперше почала набувати мітингової форми. Так, 26 квітня 1988 року, в другу річницю Чорнобильської катастрофи, у Києві пройшла перша несанкціонована екологічна демонстрація. Учасники її не висували політичних гасел, однак були розігнані органами охорони правопорядку, а частина з них заарештована.

13 червня 1988 року у Львові під час установчих зборів Товариства української мови пройшов перший в Україні багатотисячний мітинг. Ці акції практично започаткували мітинговий період у суспільно-політичному житті республіки.

Натомість у серпні Президія Верховної Ради внесла на розгляд політбюро ЦК КПУ проект указу «Про відповідальність за порушення встановленого порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій». Він передбачав впровадження санкцій (від попередження до штрафування на різні суми, адміністративного арешту на невеликі терміни, позбавлення волі на термін до шести місяців, виправно-примусових робіт на термін до одного року).

Так розпочалася мітингова війна радянської влади та громадсько-політичних організацій. На початок травня 1989 року на проведення мітингів уже було подано 279 заявок. Перші несанкціоновані мітинги відбулися в Києві, Криму, Львові, Донецьку, Харкові. У цілому, перша хвиля масового залучення громадян до національно-визвольних змагань новітнього часу пов'язана з кризою суспільних відносин, загостренням різноманітних проблем у суспільстві. Взагалі у цей період проявився, на думку дослідників, «феномен масової підтримки тих, хто зазнав критики з боку

офіційних структур, та тих, хто виступав з різкою критикою інституцій влади, її провідних представників. Відбувається швидке дистанціювання низки засобів масової інформації від своїх засновників — партійних, радянських та комсомольських органів». З'являється новий тип лідерів, які отримують досвід політичної боротьби, вміють протиставити себе комуно-рядянській еліті. Посилення психологічного тиску з боку новоутворених громадсько-політичних організацій на радянські та партійні інститути, неадекватна реакція на тогочасні суспільно-політичні процеси останніх, радикалізували настрої неформальних лідерів.

На мітингах піднімалися різні актуальні проблеми тогочасності. Масовості набуло поширення листівок, підпільних самвидавів тощо. Так, внаслідок вибуху громадянської активності формувалась широка коаліція національно-демократичних сил, яка зініціювала процес відновлення Української державності.

Традиційно важливим для українців, особливо національної інтелігенції, залишалося питання про мову. Новоутворене у лютому 1989 року Товариство української мови ім. Тараса Шевченка розпочало здійснення масових публічних акцій, спрямованих проти русифікації. За його участі того ж року було ухвалено Закон «Про мови в Українській РСР», який уперше закріплював державний статус української мови й гарантував рівноправність мов національних меншин України. Щоправда, повністю реалізувати його положення не вдалося.

У березні 1989 року виникло історико-просвітницьке товариство «Меморіал», яке взяло на себе роль ініціатора вибілення «білих плям» історії, відкриття й ознайомлення громадян з архівами репресивно-каральних установ та відомств, повернення репресованим та їхнім сім'ям чесності імен реабілітацією жертв комуно-радянського режиму, увічнення пам'яті мільйонів жертв голодомору 1932 – 1933 років, масових розстрілів, загиблих у місцях позбавлення волі в'язнів сумління тощо. Ці вимоги підтримали учасники великого мітингу в Києві, який відбувся 5 березня 1989 року.

Поряд з інтелігенцією до національно-визвольної та соціальної боротьби активно залучився робітничий клас. У 1989 році в УРСР спалахнули перші робітничі страйки, особливо в шахтарських регіонах. Шахтарі протестували проти важких умов праці та

низької заробітної плати. Влітку припинили роботу майже півмільйона шахтарів у Донецькому та Львівсько-Волинському вугільних басейнах. На місцях створювалися страйкові комітети. Декілька донецьких шахт об'єдналися в регіональну спілку з центром у Горлівці, яка протестувала проти дефіциту продовольчих і промислових товарів, за збільшення зарплати. Переважно виступи шахтарів носили економічний характер. Політичних вимог робітники не висували.

Але незаперечним фактом залишалась зміна національної свідомості українців. Про це промовисто свідчить масова акція «Українська хвиля». 21 січня 1990 року на автомобільній трасі Львів — Київ утворився «живий ланцюг», участь у якому взяли сотні тисяч людей, які продемонстрували єдність усього українського народу.

Одними із ключових питань, які піднімалися на масових мітингах, були екологічні. Вони влучно викривали злочинні кроки влади на шляху подолання чорнобильської трагедії. Народну хвилю обурення викликав той факт, що повідомлення про аварію на Чорнобильській АЕС було запізнілим, внаслідок чого не вдалося уникнути жертв (приховування наслідків аварії, влаштування для цього першотравневої демонстрації 1986 року). Факти доводять, наголошують учені, що «після аварії на ЧАЕС почалося цілеспрямоване викривлення правди про масштаби аварії та її наслідки. Ці дані приховувалися й засекречувалися. Органи охорони здоров'я УРСР у цілому були використані керівництвом СРСР і України для досягнення невластивих медицині політичних цілей, що давало можливість їм таким шляхом ухилятися від відповідальності. Тим самим вони зробили медицину співучасницею злочину». Події в Чорнобилі активізували людей в регіонах, де потенційно загрожували нормальному життю місцевого населення «власні місцеві Чорнобилі» (наприклад, Пістрялово в Закарпатті). Почали з'являтися екологічні рухи і товариства.

Потрохи почала відроджуватися Греко-Католицька Церква, яка довгий час знаходилася на нелегальному положенні. 17 березня 1990 року в Преображенській церкві Львова відбулася нарада єпископів УГКЦ, котрі ухвалили заяву з вимогами надати УГКЦ статус юридичної особи і вважати її за єдину Церкву для України. Одночасно зібрання постановило повернути Львівський собор

Св. Юра й інше майно, що належало Греко-Католицькій Церкві й визнати недійсним рішення собору 1946 року, після якого почалося знищення вірників. Ренесанс Греко-Католицької Церкви став одним із етапів становлення незалежності України.

Одночасно активізувалися прихильники Української автокефальної православної церкви, значна кількість громад якої заявили про свій вихід з-під юрисдикції Московського патріархату й про бажання належати до Української незалежної церкви.

15 травня 1990 року Верховна Рада УРСР дванадцятого скликання вперше почала працювати як парламент — на постійній основі. Перша сесія тривала понад два місяці, а не два-три дні, як раніше. Сформувалися два блоки депутатів — парламентська більшість, так звана група 239 (офіційна назва — «За суверенну Радянську Україну») і опозиційна «Народна рада». На цьому етапі демократичний рух, згуртований національною ідеєю та загальним неприйняттям комуністичної влади, був структурно єдиним. Його строкатість не мала принципового значення. Ідеологічні розбіжності між його лідерами були незначні. Опозиція виявлялася в трьох іпостасях — антикомуністичній, антиімперській й власне парламентській. У практичну площину перейшло питання виходу України з СРСР, усунення Компартії від влади.

Невдовзі розпочався «парад суверенітетів». Очолювані Олександром Морозом депутати Верховної Ради вперше знайшли спільну мову з опозицією й розпочали 28 червня 1990 року розгляд питання про державний суверенітет України. 5 липня В'ячеслав Чорновіл виголосив заяву Народної ради з цього приводу, яка містила такі пропозиції: негайно відкликати всіх депутатів — делегатів з'їзду КПРС — для участі в роботі Верховної Ради України; у разі ігнорування цієї вимоги порушити перед Верховною Радою і народом питання про зміну її керівництва; виборцям дати належну оцінку діяльності своїх обранців, що ігнорують у цей відповідальний момент роботу сесії.

Остаточний текст Декларації про державний суверенітет України було ухвалено 16 липня 1990 року поіменним голосуванням. Державний суверенітет визначався як верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність й рівноправність у зовнішніх зносинах.

Територія УРСР в існуючих кордонах проголошувалася недоторканною. Радикальними були й інші положення.

Проте шлях до нового життя був складним і непередбачуваним. Консервативна частина партеліти ризикнула повернути старі часи. Вони підняли путч, що став актом відчаю людей, які бачили, що на їхніх очах відбувається розпад колись могутньої системи.

У ніч на 19 серпня 1991 року путчисти ізолювали М.Горбачова на кримській дачі й спробували взяти владу в свої руки. Упродовж наступних двох днів владу в Москві утримував Державнй комітет з надзвичайного стану (ДКНС) (російською мовою – ГКЧП). Змовники вдалися до перевороту в країні, яка перебувала на етапі революційного піднесення. 20 серпня ввечері після дводобового засідання була ухвалена заява Президії ВР України, в якій дія постанов ДКНС на території України не визнавалася. За ці дві доби стало зрозуміло, що ДКНС не спромігся поставити під контроль силові структури й оволодіти становищем. Тим часом облвиконкоми багатьох областей України визнали ДКНС. Вони контролювалися Компартією України, яка показала всьому українському суспільству, що залишається політичною структурою, керованою, як і всі силові відомства, з Москви. Тільки 23 серпня, коли путч остаточно було подавлено, політбюро ЦК Компартії України опублікувало заяву, в якій засуджувалася «авантюрна спроба антидержавного перевороту».

24 серпня 1991 року Верховна Рада прийняла історичної ваги документ – Акт проголошення незалежності України. У ньому, зокрема, говорилося: «Виходячи зі смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною у зв’язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року, продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні, виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної Української держави — України.

Територія України є неподільною і недоторканною. Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України».

Референдум на підтвердження цього документу відбувся 1 грудня 1991 року, одночасно з виборами першого Президента України.

Мотивація обрання нами теми монографічного дослідження виходить із конкретизації діяльності громадських організацій Закарпаття на фоні багатогранних аспектів громадсько-політичних і національно-культурних організацій регіону саме в умовах боротьби за незалежність України та в перші роки її існування. Визнаючи роль і місце в тогочасному суспільному житті товариств і об'єднань національних меншин краю, ми все ж виділяємо найбільш масові національно-демократичні організації, метою яких була діяльність, спрямована на здобуття українцями незалежності та їх участі в державотворчих процесах. Серед перших громадських організацій, котрі розпочали процес об'єднання громадськості Закарпатської області, слід назвати обласні відділення Української Гельсінської Спілки (УГС), Народного Руху України за перебудову, Товариства української мови ім. Т.Шевченка, «Меморіалу» та місцеві організації Краєзнавчого об'єднання ім. О.Митрака, Закарпатського крайового культурно-освітнього товариства «Просвіта» та інші. Важливою сторінкою участі закарпатців у процесі українського державотворення є й характеристика діяльності асоціацій та об'єднань, котрі інтегрували навколо себе національні громадсько-політичні та культурно-просвітні організації й виступали своєрідним центром національно-демократичних сил краю (Українська Народна Рада Закарпаття, Закарпатський блок «Демократична Україна», інші).

Громадсько-патріотична і культурно-просвітня спрямованість громадських організацій сприяла масовому залученню громадян до вирішення різноманітних актуальних питань суспільної дійсності. Вони отримали право вільно встановлювати і підтримувати зв'язки з різними товариствами за межами регіону, одержувати від них допомогу для задоволення мовних, культурних, духовних потреб тощо. А тому роль громадських організацій в становленні незалежної України, боротьба за неї на регіональному рівні є надзвичайно важливою.

На зламі 80 – 90-х років XX століття чільні представники інтелігенції, студентства, інших соціальних груп населення стали учасниками важливих трансформаційних процесів, беручи участь

у діяльності громадських організацій. Саме вони прийняли перший і найважчий удар тогочасної радянської номенклатури і партійних функціонерів.

Актуальність даного наукового дослідження виходить зі змісту діяльності громадських організацій у часи боротьби національно свідомих представників суспільства за Українську самостійну державність та в перші роки незалежності. Це важливість інтеграційної, виховної, світоглядної функцій, які в процесі свого розвитку виконувала низка названих громадських товариств. Актуальність дослідження є очевидною і з огляду на відсутність комплексного вивчення діяльності громадських організацій Закарпатської області у 80 – 90-х роках минулого століття, їхньої важливої культурно-освітньої багатогранності тощо.

Роль і значення громадських організацій у суспільно-політичному житті Закарпаття визначається й тим, що участь у їхній роботі брали представники різних національностей, громадсько-політичних переконань, члени різноманітних партій. Зокрема, в лавах товариств об'єднувалися громадяни різного соціального статусу, найрізноманітніших професій, серед яких були представники наукової та технічної інтелігенції, духовенство, педагоги, працівники культури, робітники і селяни. Специфіка їхніх поглядів зосереджувалася довкола досягнення інтеграційної мети – побудови незалежної соборної України, активізації державотворчих процесів, демократизації суспільних відносин, встановленні соціальної справедливості, відродженні самобутньої культури краю, історичних традицій, формуванні у свідомості громадян нового типу мислення, вихованні патріотизму тощо.

Саме завдяки активній позиції громадських організацій кінця 80-х – початку 90-х років XX століття національні цінності і традиції стали акумулюючим фактором впливу на свідомість громадян, на формування у людей почуття особистої відповідальності за долю держави.

Ґрунтуючи своє дослідження на основі архівних та опублікованих документів, статистичних матеріалів, автори висвітлюють поряд з цим і соціально-політичні та культурно-освітні зміни в житті українців Закарпаття в умовах незалежної України, визначають провідну роль впливу на ці процеси громадських організацій.

Пропоноване наукове дослідження є багатоплановим. Воно переплітається з цілою низкою конкретних наукових дисциплін, таких як політологія, соціологія, елітологія, вітчизняна історія, політична регіоналістика, краєзнавство, культурологія, журналістика.

Об'єктом наукового дослідження виступають громадські організації Закарпаття, їхнє функціонування та розвиток упродовж кінця 80-х – початку 90-х років XX століття. Серед них досліджуються ті, котрі відіграли роль руйнівника державності тоталітарного й авторитарного типу, зробили найбільший внесок в становлення незалежної України й сприяли реалізації її державотворчих засад.

Предметом наукового аналізу є місце і роль громадських організацій Закарпатської області в процесі боротьби за незалежність України, в державотворчих процесах перших років державної незалежності. Комплексний підхід до досліджуваної теми конкретизує значення громадських організацій Закарпатської області в контексті українського національно-демократичного розвитку на зламі 80 – 90-х років XX століття.

Головною метою нашого дослідження є вивчення діяльності громадських організацій Закарпаття в умовах краху комуно-радянської системи, становлення незалежності України та в перші роки її існування. Поряд з цим висвітлюються й закономірні, взаємопов'язані громадсько-політичні моменти участі провідних організацій у суспільному житті краю. Мета наукового дослідження також полягає в аналізі еволюції від культурно-просвітніх до громадсько-політичних аспектів у діяльності громадських організацій, у визначенні їхньої ролі в державотворчих процесах. Визнаючи факт розбудови низки громадських організацій національних меншин краю та їхнє значення в державотворчих процесах, ми все ж акцентуємо увагу на діяльності найбільш масових і впливових українських товариств Закарпатської області, які зробили вирішальний внесок у побудову незалежної України, і до лав котрих, до речі, входили й представники різних національностей.

У контексті цієї мети ми прагнули вирішити наступні завдання**:**

– вивчити архівні матеріали та внесок вітчизняних дослідників у вивчення процесу становлення і розвитку перших громад-

ських організацій Закарпатської області новітнього часу, які брали активну участь у боротьбі за незалежність України;

– визначити передумови та причини активної розбудови системи громадських організацій у краї;

– дати характеристику форм і методів національно-визвольного руху й участі громадських організацій у державотворчих процесах;

– простежити внутрішню еволюцію структурно-організаційної основи громадських організацій;

– визначити специфіку відносин між громадськими організаціями та першими політичними партіями;

– охарактеризувати основні напрямки діяльності та здобутки громадських організацій Закарпатської області у різних сферах суспільного життя;

– зробити узагальнюючі висновки участі громадських організацій Закарпатської області в державотворчих процесах.

Обґрунтування хронологічних меж дослідження визначається періодом кінця 80-х – початком 90-х років минулого століття. Це викликано умовами національно-свідомого пробудження українців Закарпаття, коли ставав відчутним неминучий крах комуно-радянської політичної системи, відбувалися зміни в оцінці тогочасних суспільно-політичних подій, відроджувалися національно-культурні цінності і традиції. З часу боротьби за незалежність України та її становлення, перших етапів самостійного державного будівництва, роль громадських організацій, як акумулюючої сили суспільства, визначала подальші перспективи розвитку держави у цілому.

На основі вивчення й аналітично-критичного підходу автори зробили спробу узагальнюючого, комплексного дослідження діяльності громадських організацій Закарпаття в процесі їхньої боротьби за незалежність України. Спроба комплексного аналізу виходить із поєднання авторами цілої низки конкретних проблем, які або зовсім не вивчалися, або досліджувалися частково-епізодично. До того ж, автори розширили і поглибили теоретичну постановку проблеми функціонування громадських організацій в Закарпатській області й визначили їхнє місце та роль в сучасному суспільно-політичному житті закарпатців.

Узагальнюючи сказане вище, наукова новизна праці полягає в наступному:

1. Здійснено узагальнену характеристику процесу становлення й подальшого розвитку громадських організацій Закарпаття впродовж кінця 80-х – початку 90-х років XX століття та їхньої участі в процесі боротьби за Українську державність.

2. З'ясовано статуси та пріоритетність завдань громадських організацій Закарпатської області впродовж вказаного періоду. Підкреслено їхню історичну традиційність в Закарпатській області.

3. Документально підтверджено активність громадських організацій краю на зламі 80 – 90-х років XX століття у контексті вирішення багатьох актуальних тогочасних питань суспільно-політичного життя. Підтверджено проблему представництва інтересів громадян через громадські організації в органах законодавчої та виконавчої влади Української держави.

4. Визначено роль громадських організацій в контексті культурно-просвітнього відродження. Зокрема, визначено місце й роль товариств у процесі відновлення та повернення із забуття національно-культурних традицій, ідеалів, цінностей.

5. Показано еволюцію громадських організацій, їхніх програмових пріоритетів, активність у громадсько-політичному та культурно-освітньому житті краю впродовж кінця 80-х – початку 90-х років XX століття.

Теоретичні розробки дозволяють системно підійти до розгляду проблеми місця й ролі громадських організацій Закарпаття на початковому етапі незалежності України, їхньої громадсько-політичної діяльності. Практична цінність роботи полягає у можливостях використання фактичного матеріалу монографії для написання узагальнюючих праць, висвітлення діяльності громадських організацій та їхнього співробітництва з політичними партіями, органами місцевої влади як в Закарпатті, так і в Україні.

Апробований авторами фактичний матеріал може бути використаний для підготовки навчальних спецкурсів із новітньої історії України та нормативних дисциплін із політичної регіоналістики, краєзнавства, політичної історії Закарпаття, методичних посібників, при написанні курсових та дипломних робіт. Уза-

гальнений матеріал може бути використаний у практичній роботі державних органів влади, громадських організацій і політичних партій України.

Вивчення даної теми є одним із напрямів дослідження Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики, що діє при Ужгородському національному університеті.

Отже, у пропонованій монографії ужгородськими дослідниками аналізується процес утворення та діяльності перших громадських організацій Закарпатської області у новітній час, у добу боротьби громадян за державну незалежність України. Авторами здійснено детальний аналіз формування суспільно-політичного масового руху наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття, процес утворення громадсько-політичних, культурно-просвітніх, патріотичних організацій, товариств, об'єднань. Ученими досліджено умови їхнього функціонування, проблеми структурної розбудови, аспекти співпраці з подібними громадськими структурами. Показано загальні причини і тенденції протистояння громадських організацій з комуно-партійними владними інститутами. Авторами узагальнено внесок закарпатців у процес розбудови Української Державності.

ЧАСТИНА 1.

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАКАРПАТТЯ НАПРИКІНЦІ 80-х – НА ПОЧАТКУ 90-х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ: ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

1.1. Характеристика джерел про життєдіяльність громадських організацій Закарпатської області

Надзвичайно важливий пласт інформації з досліджуваної нами теми знаходимо в численних неопублікованих архівних джерелах. Специфікою використання даних матеріалів є те, що поряд із державними фондами, де ми ознайомилися із поточними архівними документами стосовно досліджуваної проблеми, нами введено в науковий обіг і цілу низку джерел, почерпнутих із приватних архівних матеріалів безпосередніх учасників державотворчих процесів у Закарпатській області на зламі 80 – 90-х років минулого століття. Цю групу матеріалів доповнюють поточні архівні документи громадських організацій тощо. Отже, в нашому дослідженні ми послуговувалися двома групами неопублікованих джерел – державними архівними фондами і поточними архівами громадських організацій та приватних осіб.

Щодо першої групи архівних джерел, то вони в основному зосереджені у фондах Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО) в Ужгороді, Відомчого архіву Закарпатської обласної державної адміністрації (ЗОДА) в Ужгороді, Архівного відділу Ужгородської міської Ради народних депутатів.

Зокрема нами використано справи Фонду №1 «Закарпатский обком Компартии Украины. г. Ужгород» ДАЗО, у змісті яких є цінні матеріали стосовно позиції тогочасних партійних і радянських функціонерів до неформального руху в цілому, і перших громадсько-політичних організацій Закарпаття зокрема (опис 33) [1 – 9]. В записах ідеологічного відділу крайового комітету КПУ містяться критичні зауваження щодо поширення «неформального руху», вдосконалення структур громадських організацій, а також

розміщені конкретні рекомендації щодо контролю за активістами окремих організацій (зокрема Народного руху України за перебудову) та протидії їх антикомуністичній діяльності [8, арк. 1 – 63].

Різку оцінку діям громадськості й громадських організацій в процесі боротьби за незалежність України й відстоювання власних прав і свобод зустрічаємо в протоколах і матеріалах до протоколів Пленумів Закарпатського обласного комітету Комуністичної партії України, в різноманітних постановах бюро обкому тощо (опис 34) [10 – 19]. Архівні документи свідчать, що представники тогочасної політико-партійної влади не могли змиритися зі спротивом, який чинили представники громадськості, а точніше громадських організацій краю, і всіляко намагалися перешкоджати спробами волевиявлення і висловлювання власних думок. Більше того, як підтверджують документи (зокрема «аналітичні матеріали») консервативно налаштована частина партійних працівників вимагала негайного покарання людей, які відкрито йдуть на конфронтацію з «радянською системою» [18, арк. 1 – 45].

Документи згаданого фонду (опис 36) також аналізують роботу відділів обласної компартії у питаннях ідеологічного, масово-політичного характеру й дають оцінку суспільно-політичній ситуації в Закарпатській області на початку 90-х років XX століття [20 – 22].

Дані згаданих архівних документів повною мірою ілюструють боротьбу Закарпатського обласного комітету КПУ із патріотично налаштованими національно-демократичними силами в краї, громадськими організаціями, працівниками освітніх закладів, засобів масової інформації, щоправда подаючи їх в однобічному суб'єктивному баченні.

Більш повну картину тогочасного громадсько-політичного життя краю змальовують використані нами архівні матеріали Відомчого архіву Закарпатської обласної державної адміністрації (ЗОДА). Цінні документальні джерела для дослідження містяться у фондах № 1 та № 195 (опис 14, 23, 25).

Так, у Фонді №1 нашу увагу привернули справи «Діловодство. Протокольна частина» (опис 1), де містяться матеріали стосовно діяльності окремих громадських організацій [23 – 24].

У Фонді №195 «Закарпатська обласна Рада народних депутатів» нас зацікавив опис 14, де зібрані протоколи засідань виконавчого комітету облради, сесій обласної Ради народних депутатів [25 – 42]. Вивчаючи дані матеріали, ми прослідкували, яким чином влада реагувала на тогочасну суспільно-політичну кризу, які приймала рішення відповідно до тих чи інших подій, наскільки вмотивованими були розпорядження керівників обласного виконавчого комітету.

Крім всього іншого тут ми знаходимо й новітні для того часу ідеї, котрі виносилися на обговорення крайовою політичною елітою, зокрема «про розвиток демократії і гласності», інші документи, що стосуються діяльності обласної ради досліджуваного періоду [44 – 45; 55]. Особлива увага громадськості й політичної еліти була зосереджена навколо питання про статус спеціальної самоврядної адміністративної території Закарпаття, про що дізнаємося з матеріалів цього ж фонду [51, 60 – 68]. Як свідчать документи, особлива увага обласними депутатами у 1989 року приділялася саме «роботі з «неформалами», взаємодії з профспілками і комсомолом» [25, арк. 7]. Таким чином, значення громадських організацій краю в державотворчих процесах, або на початковому етапі своєї діяльності – в суспільно-політичних змінах було досить значним, так як на це серйозно були змушені реагувати представники тогочасної політичної влади.

Цінні матеріали містяться в архівних фондах ЗОДА і стосовно актуальних питань тогочасності, а саме: екологічної безпеки і майбутнього статусу Закарпатської області. Так, у тому ж фонді 195, описі 14 у справах знаходимо рішення стосовно ставлення громадськості області до будівництва Пістрялівської радіолокаційної станції (РЛС) поблизу Мукачева. Ці документи є важливими для нашого дослідження, оскільки вказують на роль громадських організацій у відстоюванні позицій закарпатської спільноти, їх вплив на прийняття важливих і життєнеобхідних рішень [47, арк. 178].

У цьому ж описі, а також в описі 1 «Діловодство» фонду 1 «Закарпатська обласна державна адміністрація» ми використали рішення про реєстрацію громадських організацій українців краю («Просвіта», Союз українок Закарпаття та ін.) [46; 48 – 50; 52; 54]. Зокрема, детально подано процес реєстрації та подальшої ле-

галізації крайового товариства «Просвіта», міститься протокол установчих зборів, затверджений статут організації та інші документи [49, арк. 189 – 212]. Згідно зі змістом матеріалів напрошується висновок, що Закарпатське крайове товариство «Просвіта» було одним із перших культурно-просвітніх громадських організацій, що стало на захист не тільки історико-духовних і національно-культурних цінностей закарпатських українців, а й громадсько-політичних ідей, ідей незалежності і свободи України.

Особливої уваги заслуговує «Протокол №4 засідання виконавчого комітету Закарпатської обласної Ради народних депутатів» щодо рішення про реєстрацію статутних документів Закарпатської обласної організації Союзу Українок [52, арк. 137 – 165].

Справа № 201 присвячена процесу становлення ще однієї громадської організації, а саме «Асоціації нерадикальних демократів», котра розпочинала свою діяльність як ліберальна, компромісна організація в умовах становлення незалежності України. Згідно з документами, до невідкладних завдань товариство відносило необхідність «оздоровлення соціальної та екологічної ситуації в краї, запобігання захворюваності та смертності населення» тощо. Тут зберігаються матеріали установчих зборів, статуту, структури громадської організації [50, арк. 94 – 109]. Із справи «Протокольна частина. Розпорядження № 101 – 150 Представника Президента України» ми використовували рішення стосовно утворення й легалізації інших громадських організацій, затвердження їх статутів та інших документів [24, арк. 111 – 134; 48, арк. 192 – 208].

Що ж до майбутнього статусу Закарпатської області, то нас зацікавили матеріали дев'ятої сесії Закарпатської обласної Ради народних депутатів двадцять першого скликання, на якій чітко звучала позиція окремих громадських організацій стосовно проектів «Про самоврядну одиницю Закарпаття» [38, арк. 6 – 10, 169 – 272].

Архівні джерела Фонду № 195 (опис 23) зберігають важливі документи листування Закарпатської облдержадміністрації у питаннях суспільно-політичного життя краю з державними відомствами та установами, районними держадміністраціями, районними і міськими виконавчими комітетами, громадськими та політичними організаціями, профспілками області [56 – 59]. Тут зосе-

реджені документальні свідчення про безпосередню діяльність різних громадських організацій в напрямку реалізації власних цілей і завдань, їхня співпраця між собою.

Архівні джерела згаданого фонду (опис 25) ілюструють діяльність різних комісій Закарпатського обласного виконавчого комітету 1989 року, у тому числі щодо забезпечення громадських та освітньо-культурних потреб жителів Закарпатської області, а також подають перелік легалізованих громадських організацій [60 – 61].

Наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття в епіцентрі суспільно значимих подій перебував Ужгород, тому певні матеріали щодо джерелознавчого вивчення з даної теми ми знаходимо в Архівному відділі Ужгородської міської Ради народних депутатів. Тут ми використали цікаві рішення міської влади під час державотворчих процесів [63, арк. 1 – 18]. Особливо характерними є рішення Ужгородської міської Ради народних депутатів під час серпневих подій 1991 року, коли депутатський корпус підтримав ініціативу національно-демократичних громадських організацій засудити дії ГКЧП в Москві.

Важливими для нашого дослідження є свідчення участі громадських організацій у згаданих подіях, їхній вплив на позицію громадськості стосовно протистояння тогочасних партноменклатурних працівників і патріотично налаштованої громадськості [65, арк. 1 – 70], студентства, лідерів національно-демократичних сил з когорти громадських організацій подібних Рухові, «Просвіті» та ін. [64, арк. 1 – 117].

Яскравою сторінкою відстоювання історичної справедливості багатьма демократичними громадськими організаціями стала їхня боротьба за повернення у власність громадян міста Народного Дому «Просвіта», який в радянські часи був перетворений на центр відпочинку і дозвілля військовослужбовців. Зокрема, нами використано документи, які стосувалися питання повернення будівлі Будинку офіцерів в Ужгороді її історичним власникам – товариству «Просвіта» – й позиції з цього приводу різних громадських організацій та об’єднань, державних службовців, депутатів різних рівнів тощо [62, арк. 1 – 93].

Якісним наповненням змістової повноти дослідження слугують поточні архіви громадських організацій Закарпатської об-

ласті, котрі брали активну участь у боротьбі за незалежність України та в інших державотворчих процесах. У їхніх фондах зосереджено багатий матеріал як про власну діяльність, так і про участь у різноманітних заходах, мітингах, масових зібраннях тощо.

Зокрема, чи не найбільше матеріалів стосовно досліджуваної проблеми зосереджено в поточному архіві Закарпатського обласного товариства української мови ім. Т. Шевченка – Закарпатського обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т.Шевченка (ВУТ). Прикметно, що серед матеріалів, які безпосередньо стосуються діяльності цього товариства, тут зберігаються деякі цінні документи інших українських громадських організацій та об'єднань краю. Це вказує на те, що після повернення Народного Дому «Просвіта» у власність громадським організаціям та громаді міста він справді мав стати Центром українського громадсько-політичного життя, в приміщенні якого збиралися представники різноманітних громадських організацій і товариств, у тому числі й на спільні засідання й конференції. Отже, згаданий поточний архів зберігає не тільки матеріали стосовно діяльності Товариства української мови ім. Т.Шевченка (пізніше ВУТ «Просвіта» ім. Т.Шевченка), але й документи про роботу Української Народної Ради Закарпаття (УНРЗ), Краєвої Спілки жінок Карпатської України (згодом Союз українок Закарпаття), Закарпатського народного об'єднання (ЗНО).

Таким чином, для аналізу діяльності ТУМ – ВУТ «Просвіта» ім. Т.Шевченка, визначення його ролі в державотворчих процесах в Закарпатській області ми використали різного роду листи, звернення і заяви керівництва товариства до керівників обласних відділів та управлінь Закарпатської обласної державної адміністрації (ЗОДА), виконавчого комітету Закарпатської обласної ради народних депутатів, в яких ідеться про повідомлення про початок діяльності товариства й прохання його реєстрації [74, арк. 1], про легалізацію товариства шляхом повідомлення владних структур [68, арк. 1; 76, арк. 1], а також Свідоцтво Правління ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка [84, арк. 1]. Ці документи, власне, й стали відправною точкою в діяльності товариства як легальної громадської організації краю.

Цінним джерелом для визначення цілей і завдань слугує Статут організації, в якому, крім цього, вказано всі юридично-

правові основи функціонування й структурно-організаційної розбудови та поточної діяльності товариства [89, арк. 1 – 8].

Доповнюють картину діяльності ТУМ – ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка в Закарпатській області Ухвали звітно-виборних конференцій [93, арк. 1 – 2], протоколи засідань правління Закарпатського обласного об'єднання [77, арк. 1 – 2; 78, арк. 1 – 2; 79, арк. 1 – 2], інструкції його членам [71, 1]. Про багатогранну діяльність товариства й буденну роботу на виконання поставлених завдань свідчать матеріали «Лекторіїв», котрі ознайомлювали громадян краю з історією української державності, українською мовою та літературою, внаслідок чого на зламі 80 – 90-х років минулого століття значно збільшився інтерес місцевого населення до національних джерел культури й історії, покращилося ставлення до національних традицій, зросла зацікавленість забутими й несправедливо викресленими сторінками минувшини [72, арк. 1 – 3; 73, арк. 1 – 3].

Крім цього, нами використано матеріали «Журналу протоколів засідань осередку «Ветеран» Товариства української мови ім. Т. Шевченка» в Ужгороді, котре впродовж 1989 – 1991 років здійснило величезний пласт роботи з контролю за впровадженням і використанням української мови в державних установах, закладах освіти і виховання, комерційних структурах, рекламних акціях тощо [67, арк. 1 – 54]. Діяльність цього осередку, як свідчать матеріали поточного архіву, стала найбільш помітним явищем тогочасної боротьби товариства за реалізацію мовної політики в Закарпатській області. Члени товариства також здійснювали пропагандистські акції, проводили зустрічі з відомими україністами, діячами культури, мистецтва, освіти і науки.

Різноманітні напрямки проведеної роботи товариством упродовж досліджуваного періоду можна прочитати в «Тематичному каталозі лекційно-просвітницької роботи» [92, арк. 1 – 20].

Постійно реагуючи на проблемні аспекти навколо української мови та її впровадження в діловодство й буденне життя громадян, члени товариства публічно вказували на необхідність на державному рівні підтримувати стабільну й ефективну мовну політику, реалізовувати її на багатоплановому рівні. Про це свідчать і «Резолюції» ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка, зокрема про стан освіти в Україні [81, арк. 1], а також з питань розбудови в

Україні інформатизованого суспільства [82, арк. 1]. Архівний матеріал підтверджує активну участь товариства в тогочасних суспільно-політичних процесах, його позицію щодо реалізації державою мовної політики, пропагандистський культурно-просвітній напрямок.

Як уже згадувалося, даний поточний архів містить частину матеріалів, присвячених діяльності інших організацій та об'єднань. Серед них значний інтерес становлять документи про діяльність Української Народної Ради Закарпаття (УНРЗ). Зокрема, тут зберігаються «Лист-повідомлення Закарпатського обласного управління статистики про реєстрацію громадської організації УНРЗ» [75, арк. 1], Свідоцтво про реєстрацію об'єднання [85, арк. 1], а також статутні документи [91, арк. 1 – 4] та протоколи засідань [80, арк. 1 – 2]. Вони містять матеріал про цілеспрямованість організації, її основні завдання, структурну будову тощо.

Цінним для дослідження діяльності УНРЗ є «Звіт про роботу» впродовж досліджуваного періоду [70, арк. 1 – 10]. Тут, зокрема, знаходимо короткий опис активності асоціації, котра об'єднувала десяток громадських організацій і політичних партій національно-демократичного спрямування. Аналіз діяльності УНРЗ приводить до висновку, що вона стала своєрідним об'єднавчим центром демократичних сил Закарпатської області в перші роки незалежності України, сприяла їх консолідації на шляху вирішення різних суспільно-політичних проблем, серед яких були й мовні питання, територіальні суперечки, дискусії навколо вільної економічної зони та самоврядної територіальної одиниці, екологічних проблем, «політичного русинства» та ін.

Показовими в активній позиції УНРЗ щодо суспільно-політичного життя в краї є ухвали, частина з яких зберігаються в згаданому поточному архіві [94, арк. 1; 95, арк. 1 – 2].

Серед інших джерел, якими ми користувалися при написанні наукової роботи є й «Статут Краєвої Спілки жінок Карпатської України», котра стала попередником Союзу українок Закарпаття [90, арк. 1 – 3]. Офіційний документ засвідчує культурно-просвітницьку спрямованість організації, змальовує її основні завдання та цілі діяльності.

Крім цього, ми використали Статут Закарпатського народного об'єднання (ЗНО) [88, арк. 1 – 6], а також матеріали, що стосуються голів міських і районних організацій [87, арк. 1], координаційної ради [86, арк. 1 – 4], виконавчого комітету ЗНО [66, арк. 1 – 2].

Поточний архів Закарпатського крайового культурно-освітнього товариства «Просвіта» також містить значний цікавий матеріал, який розкриває процес створення (відродження) перших просвітянських осередків у краї, зокрема в Ужгороді. Нами використано виписку з рішення про реєстрацію Статуту Ужгородського товариства «Просвіта», котре першим почало об'єднувати просвітян міста [96, арк. 1], а також сам текст Статуту [101, арк. 1 – 6]. Розпочавши свою легальну діяльність, товариство активізувало просвітницько-пошукову роботу в напрямку відродження національних культурно-духовних засад закарпатської спільноти. Основні напрямки роботи й завдання товариства були визначені на установчій конференції товариства «Просвіта» [99, арк. 1].

Одним із таких напрямків було й поширення літератури просвітницького змісту, налагодження доступу до неї широкої громадськості. З цією метою створювалися відповідні умови, про що свідчить «Угода про організацію роботи читального залу Карпатської літератури та незалежної преси» [102, арк. 1].

Про активну участь в державотворчих процесах тогочасності, стурбованість за долю краю говорить «Резолюція екологічного мітингу в м.Мукачево», яку просвітяни адресували органам державної влади, Міністерству оборони СРСР, Комітету державної безпеки СРСР, а також трудовим колективам і населенню Закарпатської області 16 вересня 1989 року [100, арк. 1 – 2], а також заява учасників «круглого столу» від 8 вересня 1990 року [97, арк. 1]. Цікавим документом є й лист-відповідь Міністра оборони СРСР Дмитра Язова голові Ужгородського товариства «Просвіта» Михайлу Басарабу з приводу передачі товариству приміщення Будинку офіцерів в Ужгороді [98, арк. 1], в якому головний військовий радянської держави вказує на неможливість повернення колишньої просвітянської будівлі у власність громадян на даному етапі.

Діяльність Ужгородського товариства «Просвіта» стала першим значним кроком у відродженні крайової організації «Просвіта», котра наприкінці 1990 року в якісно новому руслі розпочала просвітницьку роботу в Закарпатській області.

Про діяльність Народного руху України за перебудову як громадсько-політичної організації говорять джерельні матеріали поточного архіву Закарпатського відділення НРУ. Нами, зокрема, використано справи «Закарпатська обласна установча конференція Народного Руху України від 23 вересня 1989 р.» [104, арк. 1 – 64], «Керівні органи Закарпатської крайової організації Народного руху України за перебудову, обрані на установчій конференції 23 вересня 1989 р.» [105, арк. 1 – 2], «Організаційний комітет Закарпатської обласної установчої конференції Народного руху України за перебудову» [106, арк. 1 – 2]. У змісті згаданих документів йдеться про складний процес творення НРУ за перебудову в краї, оскільки пресинг владних та каральних структур, партійних органів на демократично налаштованих громадян робився з надзвичайною силою.

До честі організаторів та учасників створення НРУ в Закарпатській області вони відкрито заявили, що опонуватимуть владі й боротимуться за незалежність нації і демократичність суспільства [108, арк. 1]. Про це також промовисто свідчать виступи делегатів та гостей установчої конференції громадсько-політичної організації в Ужгороді.

Цікавим джерелом є й підтвердження активної участі рухівців у заходах і акціях на території краю, котрі проводилися спільно з іншими демократичними організаціями [107, арк. 1 – 2].

Серйозність задумів стосовно демократизації суспільства і владних відносин представники й прихильники крайової організації доводили участю у виборчих процесах, як до Верховної Ради України, так і до місцевих рад. Про це свідчить «Виборчий маніфест Народного руху України за перебудову» [103, арк. 1 – 2]. Аналіз цих документів дає можливість нам констатувати визначальну роль НРУ в державотворчих процесах і в ідеологічній інтеграції громадян Закарпаття зокрема.

Значний джерельний матеріал ми почерпнули з поточного архіву Ужгородської міськрайонної організації УГС – УРП, що зосереджений в приватних фондах голови міськрайонної органі-

зації УГС – УРП Василя Михайловича Шерегія, котрий був учасником національно-визвольних змагань на зламі 80 – 90-х років XX століття. Тут зберігаються унікальні документи, що стосуються початку діяльності в Закарпатті Української Гельсінської Спілки (УГС), зокрема, такі як «Декларація принципів» [121, арк. 1 – 9], «Обіжник № 1 Виконавчого комітету УГС – для місцевих груп і філій: Наші першочергові завдання» [122, арк. 1 – 6]. Згадані основоположні документи розкривають зміст і сутність УГС як першої неформальної організації, котра ставила перед собою правозахисні та політичні цілі. Поступово залучаючи до своїх лав населення краю, вона акумулювала в собі головні інтереси тогочасності в боротьбі за права і свободи громадян, за політичну визначеність і побудову незалежної соборної України.

Цінні документальні матеріали автори використали з приватних фондів представників керівних органів НРУ Віктора Бедя та Ігоря Гавриліва [108 а; 108 б[120, арк. 1 – 2]].

Цікавими є матеріали, в яких рекомендуються необхідні умови здійснення масових виступів, мітингів, пікетів, демонстрацій [120, арк. 1 – 2]. Ідеологічні цілі УГС підтверджують агітаційні листівки, патріотичний вірші-пісня тощо [114, арк. 1 – 4; 115, арк. 1 – 3].

Джерельну базу процесу створення й діяльності УГС в Закарпатті підсилює текст виступу голови крайової УГС Олександра Ороса на установчих зборах Закарпатської організації Української республіканської партії 25 листопада 1990 року, в якій очільник організації досить детально вказав на ключові завдання, проблеми роботи й позицію спілчан щодо суспільно-політичної обстановки в краї [110, арк. 1 – 11]. Спільно з іншими організаціями («Зелений світ», «Меморіал» та ін.) УГС зверталася до Верховної Ради УРСР і Ради Міністрів УРСР з вимогами різного суспільно значимого характеру [113, арк. 1 – 2].

Цінні документи стосуються періоду трансформації УГС в Українську республіканську партію (УРП). Зокрема, тут зберігається протокол установчого засідання Ради Закарпатської філії УГС зі створення Закарпатської організації УРП від 9 травня 1990 року [117, арк. 1 – 2], витяг з протоколу засідання Великої Ради Закарпатської організації УРП від 21 липня 1990 року [109, арк. 1], протокол установчої конференції Закарпатської обласної

філії УРП від 25 листопада 1990 року [118, арк. 1 – 4]. Нами також використано звернення учасників конференції Ужгородської міськрайонної організації УРП до жителів Ужгородщини та всього Закарпатського краю від 8 вересня 1990 року [113, арк. 1 – 2] і резолюцію установчої конференції Ужгородської міськрайонної організації УРП того ж числа [119, арк. 1 – 3]. Використані джерела цього архіву ілюструють розгортання національно-визвольної боротьби в Закарпатті в умовах жорсткого тоталітарного контролю, а з іншого боку – вказують на бажання громадян краю суспільно-політичних змін, необхідність демократизації суспільних відносин, правової рівності тощо. Своєю активною позицією УГС довела прихильність націонал-патріотичним ідеалам у відстоюванні свободи громадян.

Крім того, серед джерел згаданого фонду зберігаються й інші цікаві матеріали. Слід виділити насамперед матеріал про діяльність Краєзнавчого об'єднання ім. О.Митрака [116, арк. 1 – 17], а також запрошення на святкування 52-ї річниці «Незалежної держави Карпатська Україна», що вперше масово й публічно відзначалося в 1991 році з ініціативи Народного Руху України в Закарпатті [111, арк. 1 – 3].

Значний фактичний матеріал містять численні опубліковані джерела. Їхній зміст вказує на особливу увагу до досліджуваного періоду. Ми використовували опубліковані матеріали обласної періодики, а також видані збірники документів.

Серед останніх слід виділити матеріали документів, опублікованих у праці «Українська Гельсінська Група. До 30-річчя створення: історія, документи». Авторами-упорядниками О.Зінкевичем та В.Овсієнко подано офіційні тексти правозахисної організації, в котрих нелегальна УГГ боролася проти несправедливості до окремих осіб, а згодом виступала й з радикальними гаслами щодо рівноправності України в міжнародних відносинах та державної незалежності [127, с. 59 – 61; 162, с. 73 – 77; 164, с. 79 – 85; 177, с. 87 – 92; 194, с. 63 – 71; 207, с. 93 – 100].

Деякі матеріали, що стосуються суспільного спротиву антидержавним діям ГКЧП в Москві у серпні 1991 року і резонансу, який викликали у суспільстві заяви громадськості та організацій з цього приводу, містяться у виданні «Хроніка опору. Документи, інші офіційні матеріали, свідчення преси про спробу державного

перевороту, вчинену так званим ГКЧП у серпні 1991 року», що побачило світ у 1991 році [205, с. 285 – 286].

Про процес легалізації та цільову спрямованість громадських організацій досліджуваного періоду подає матеріал статистичний бюлетень Закарпатської обласної державної адміністрації «Діяльність об'єднань громадян у Закарпатській області» [128].

Джерельний матеріал містить збірник документів «Матеріали установчої конференції по відродженню Закарпатського крайового товариства «Просвіта». Тут зібрано й уніфіковано всі основоположні документи, які підтверджують правовий рівень підготовки оргкомітетом та проведення установчих зборів просвітян. До збірника увійшли «Постанова Ради Ужгородської територіальної організації Народного руху України від 21 вересня 1990 року «Про проведення в м. Ужгороді конференції по відродженню на Закарпатті товариства «Просвіта» [166, с. 3 – 4], «Запрошення і програма роботи конференції по відродженню товариства «Просвіта» [132, с. 6 – 8], «Протокол конференції» [172, с. 107 – 120], «Резолюція конференції» [174, с. 93 – 96], «Керівництво (Рада, ревізійна комісія), обране конференцією» [160, с. 91 – 92], «Статут товариства «Просвіта» [186, с. 97 – 106].

Джерельний зміст містить і «Короткий звіт про діяльність Закарпатського крайового культурно-освітнього товариства «Просвіта» з часу відродження (грудень 1990 – листопад 1997 рр.)», автором-упорядником якого є голова товариства Павло Федака [161]. Крім того, окремим виданням був опублікований і Статут Крайової «Просвіти» [184].

Значний джерелознавчий інтерес становлять численні заяви та звернення громадських організацій та їхніх керівників щодо різноманітних подій, фактів та явищ суспільно-політичного життя краю та держави. Їхній зміст якнайкраще свідчить про участь товариств і об'єднань Закарпатської області в державотворенні, підкреслює їхнє намагання сприяти покращенню ситуації в різних сферах суспільної діяльності.

Зокрема, нами використано опубліковані документи в таких періодичних виданнях: «Закарпатська правда», «Новини Закарпаття», «Карпатська Україна», «Молодь Закарпаття», «Карпатський край», «Срібна Земля», «Просвіта», «За вільну Україну», «Україна молода», «Українське слово» (Париж). Значна частина

офіційних звернень, котрі ми використовували під час дослідження, стосується сепаратистських тенденцій і спекуляції навколо «політичного русинства» [125, с. 1; 146, с. 2; 150, с. 3; 151, с. 2; 163, с. 1, 3; 180, с. 4; 188, с. 1; 195, с. 3; 199, с. 1; 201, с. 3; 206, с. 6], самоврядної території Закарпаття [126, с. 4; 167, с. 1; 179, с. 1 – 3], виборчих перегонів [123, с. 5; 131, с. 5; 190, с. 3; 191, с. 2], загрози державотворення [124, с. 3; 129, с. 2; 130, с. 3; 137, с. 2; 138, с. 1; 139, с. 3; 141, с. 2; 149, с. 1; 193, с. 2], внутрішньої розбудови організацій [134, с. 2; 135, с. 2; 136, с. 2].

Документально засвідчена й увага громадських організацій до інших проблем тогочасності, зокрема до екологічної небезпеки в Закарпатській області [204, с. 6], мовної політики [203, с. 6], національної символіки [202, с. 3] та ін. На шпальтах тогочасної періодики друкувались також програмно-статутні засади громадських організацій [169, с. 13; 170, с. 11; 181, с. 5; 183, с. 3 – 5; 186, с. 14; 187, с. 12 – 13].

Отже, поряд з архівними документами значний довідковий матеріал був зосереджений і в періодичній пресі, що дало можливість більш ясно усвідомити публічність громадських організацій.

1.2. Аналіз громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності товариств у вітчизняній історіографії

Значний інтерес представляють наукові праці монографічного характеру і статті в збірниках, у котрих автори досліджували державотворчі процеси наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття та участь у них громадських організацій демократичного напрямку. Використані нами видання умовно можна поділити на дві групи.

До першої ми віднесли наукові праці, котрі висвітлюють загальнодержавний аспект українського державного будівництва, визначають етапи боротьби за незалежність, вказують місце і роль громадських організацій у відродженні самобутності української нації та захисту політичних прав і свобод громадян. Тут опрацьовані нами академічні видання вітчизняних учених, праці

інших дослідників, спогади й роздуми безпосередніх учасників тогочасних подій.

Другу групу історіографічної літератури складають наукові видання та статті дослідників, які присвячені детальному аналізу державотворчих потуг місцевого населення Закарпатської області, їхньої участі у державотворенні, формуванні перших громадських організацій в краї та їхньому протистоянню з комуністичною владою й державними чиновниками.

Отже, серед академічних видань, які ми використовували для дослідження, перш за все слід звернути увагу на науковий аналіз тогочасних процесів авторами багатотомної «Політичної історії України. XX століття». Найбільший інтерес викликали вміщені у шостому томі розділи «Нове мислення» (О.Д.Бойко, В.М.Литвин) [240, с. 321 – 440], «Від республіки до держави» (О.В.Гарань, Л.Є.Шкляр, В.М.Литвин) [265, с. 441 – 520], «Державотворення» (Л.С. Тупчієнко) [472, с. 521 – 538]. Дослідники характеризують складний процес одержавлення України, умови боротьби українців за національну і політичну свободу, формування перших громадських організацій та їхню участь у суспільно-політичному житті тогочасності. Висвітлення згаданих подій ними подається в загальнодержавному контексті, хоча місцями є й певні відступи у регіональному напрямку.

Процес створення та діяльність Народного руху України як громадської організації до його трансформації в політичну партію найповніше розкриває автор монографії «Від створення Руху до багатопартійності» О.В.Гарань. Він детально проаналізував передумови формування рухівської організації, прослідкував еволюцію її тактичних і стратегічних векторів, звернув увагу на складності структурної розбудови й протистояння з прокомуністичними силами.

Деякі аспекти нашої роботи вже ставали об’єктом дисертаційних досліджень в загальноукраїнському контексті. Серед таких здобувачів, що найбільше наближені до нашої теми, можна назвати О.Д.Бойко, котрий досліджував суспільно-політичні трансформації в Україні на зламі 80 – 90-х років XX століття [239], І.Б.Кривзіну, яка вивчала й аналізувала Гельсінський рух та його вплив на тогочасні події [355], а також О.А.Шеновську, котра розкрила діяльність НРУ з розробки національної програми та

практичного її втілення в процесі державотворення України [507].

Про передумови громадянської активності, правозахисну боротьбу українського дисидентства розкривається в працях І. Лисяка-Рудницького, вміщених у другому томі «Історичних есе» [363 а], про роль інтелігенції в згаданих процесах розповідається в книжці Г. Касьянова «Незгідні» [340]. З точки зору власної участі в державотворчих процесах та в лавах Української Гельсінської Спілки подає аналіз тогочасних подій відомий український політик Левко Лук'яненко в праці «Національна ідея і національна воля» [365]. Національно-визвольну боротьбу згаданого періоду в Україні досліджували й М.Прокоп [438] та А.Русначенко [449]. Політичним лідерам та фактам боротьби за незалежність присвячена й праця М.Литвина «Політична арена України» [364]. Про роль громадських організацій в сучасному суспільстві дізнаємось із наукових статей А.Грабовської [272] та А.Свінціцького [453].

Нами також використано класичні праці з історії України, авторами яких є відомі історики С. Кульчицький [359], О. Субтельний [465], М.Пасічник, О. Босак [415], а також авторський колектив «Нове бачення історії України» [399]. На фоні загальноєвропейських трансформацій на зламі 80 – 90-х років XX століття подається й аспект української боротьби за незалежність у праці П.Кені «Карнавал революції: Центральна Європа 1989 року» [341].

До другої групи історіографічного огляду ми включили праці, які присвячені розвитку подій в Закарпатській області наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття. Переважно авторами таких матеріалів є місцеві науковці та громадські діячі. Їхній доробок також можна класифікувати за тематичною спрямованістю видань. Одні – присвячені всім найбільш відомим громадським організаціям, інші – характеризують частину з них в контексті суспільно-політичних змін у краї. Щоправда, слід відмітити, що досліджувану нами тему вчені-дослідники ще не опрацювали належним чином, а звідси й досить «скупий» історіографічний доробок.

Чи не найповніше розкрито питання участі громадських організацій краю в державотворчих процесах у наукових студіях

ужгородського вченого Михайла Петровича Зана. Його перу належать наукові розвідки «Орієнтувальний матеріал членам і кандидатам в члени обкому Компартії України…» [303], в якій автор аналізує протистояння демократичних представників з комуністичною номенклатурою, а також «Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?)» [304]. Він також є автором цілої низки досліджень етнічних процесів та соціально-політичного й культурного життя краян [305 – 307]. У його працях знаходимо багатий матеріал для осмислення різних тогочасних процесів, особливо в межах співвідношення державотворчих аспектів і регіональних проблем розвитку. Значну увагу дослідник приділяв процесу становлення перших рухівських організацій. Його доробок є значним внеском у наукове осмислення тогочасних політичних перипетій навколо найактуальніших питань, котрі бентежили закарпатську спільноту.

Низка окремих видань присвячена діяльності в Закарпатській області різноманітних громадських організацій, серед яких культурно-освітні, громадсько-політичні товариства, об'єднання та асоціації. Перш за все слід назвати доробки Івана Івановича Миговича, Миколи Петровича Макари, Світлани Мітряєвої, інші видання.

У праці Івана Миговича і Миколи Макари «Закарпатський соціум» відводиться певне місце етапам розвитку національно-культурних товариств, які створювалися в Закарпатській області, але разом з тим вказано й на співпрацю й намагання інтегрувати свої інтереси інших громадських організацій та об'єднань, зокрема, Демократичного блоку, Української Народної Ради Закарпаття та ін. [374, с. 135 – 152]. Представляють цінність й інші матеріали Івана Миговича, опубліковані у наукових збірниках статей [375].

Більш комплексно до даного питання підійшла Світлани Мітряєва, котра впорядкувала і видала двомовний збірник «Національно-культурні товариства Закарпатської області», в якому знаходимо детальну інформацію про перелік найбільш впливових у краї товариств, їхній організаційний статус, місцезнаходження, членство, керівні органи тощо [388]. Включені до довідника громадські організації, частину з яких ми досліджуємо (Крайова «Просвіта», ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка, УНРЗ та ін.), підк-

реслюють їхню активну громадсько-політичну і культурно-освітню діяльність. Власне, дане видання ілюструє тенденції розвитку громадських організацій і пріоритетну спрямованість їхніх завдань.

Допоміжним матеріалом у дослідженні слугують і видання «Національно-культурні товариства Закарпаття» [397], «Закарпаття – багатонаціональний край» [299], «Закарпаття в незалежній Україні. Роки. Події. Факти. 1991 – 2001» [300], «Энциклопедия Подкарпатской Руси» [426, с. 81, 254 – 255, 343 – 344, 360, 379], «Освітньо-виховні проблеми національних меншин Закарпаття» [252].

Досліджуваному періоду присвячено розділ в третьому томі «Нарисів історії Закарпаття», в якому авторський колектив (Михайло Болдижар, Василь Делеган та ін.) розкривають передумови суспільно-політичних змін в краї, вказують на зростання суспільної активності громадян [244]. Щоправда зміст матеріалу носить більше оглядовий характер. Автори також уникнули аналізу формування неформальних організацій краю й ролі громадських об'єднань в державотворчих процесах. До теми з проблем розвитку національної державницької ідеї в Закарпатті звернена й стаття ужгородських істориків Володимира Задорожного і Сергія Федаки [298, с. 265 – 270].

Про результати перших в демократичних умовах виборів до різних органів влади, референдумів тощо подано інформацію в довіднику «Політичне Закарпаття: 15 років вибору», упорядником якого є відомий закарпатський аналітик і політичний оглядач Віктор Пащенко [417, с. 14 – 42]. Зокрема, автор подає значний фактологічний матеріал, що стосується статистики виборчих процесів на початку 90-х років XX століття, активності місцевого населення в референдумах, складу депутатських рад різних рівнів тощо.

Внаслідок значних трансформаційних процесів в Україні та в Закарпатті на зламі 80 – 90-х років XX століття випливли на площину громадського зацікавлення нові проблеми. Однією з таких стало штучне роздмухування окремими державними чиновниками і представниками громадських організацій питання «політичного русинства». Цій проблемі відповідно й присвячували свої наукові роздуми й аналітичні дослідження як місцеві, так

і українські вчені. Серед таких дослідників слід назвати Юрія Балегу [225], Михайла Болдижара [243, с. 144 – 146], Михайла Зана [304; 307], Олекси Мишанича [378 – 383], Михайла Тиводара [466 – 467], Володимира Галаса [262], Івана Попа [261], Петра Токаря [471]. Щодо останнього з названих авторів, то слід підкреслити значний внесок у дослідження місця й ролі громадських організацій згаданого періоду його праці «Національний рух на Закарпатті: 1988 – 1993 рр.: соціолого-політологічний аналіз», в якій робиться спроба класифікувати громадсько-політичні й культурно-освітні товариства в залежності від їхньої національної спрямованості й участі в суспільному житті.

Особливий внесок у наукове обґрунтування недоцільності штучного нагнітання проблеми русинства й недалекоглядності його провідників у контексті реалій державного будівництва зробив Олекса Мишанич [378, с. 29 – 31; 381, с. 197 – 202; 383, с. 140 – 149]. Аналізуючи прояви «політичного русинства» як явища сепаратизму дослідник визначив основні чинники його поширення як в середині закарпатського суспільства, так і в його зовнішньополітичному вираженні [380, с. 39 – 50].

Ґрунтовний аналіз ідеологічних мотивів «політичного русинства» розкриває відомий український учений, активний учасник державотворчих процесів у Закарпатті на зламі 80 – 90-х років XX століття Михайло Тиводар [466, с. 107 – 133; 467, с. 249 – 262].

Володимир Галас та Іван Поп у праці «Закарпаття в контексті європейської політичної історії XX століття» досліджують активність русинства в Закарпатті впродовж перших років існування незалежної України [261, с. 7, 18 – 19]. Вони також змальовували перспективи автономного буття Закарпаття в політичному, соціально-економічному, культурно-духовному проявах.

Проблемам карпаторусинства присвячували свої публікації також Йосип Баглай [214; 217; 294], Степан Віднянський [253, с. 51 – 56], Ярослав Каричак [335], Олександр Майборода [366], Федір Мишанич [384], Володимир Піпаш [420 б] та інші.

Значний історіографічний матеріал міститься в працях, присвячених аналізові діяльності досліджуваних нами громадських організацій краю, їхньої різнопланової спрямованості тощо. Серед таких необхідно назвати праці Миколи Вегеша і Олександра Ороса (про діяльність Української Гельсінської Спілки) [406],

Павла Федаки (про діяльність крайової «Просвіти») [480; с. 484 – 487; 484 а], Омеляна Росула (про діяльність Товариства політичних в'язнів і репресованих) [441, с. 182 – 207], Маріана Токаря (про діяльність крайової «Просвіти») [232; 468] та інших.

Зокрема, в праці «В боротьбі за свободу України» Олександр Орос і Микола Вегеш чи не вперше відкрили сторінки виникнення й діяльності Української Гельсінської Спілки в Закарпатті [406, с. 33 – 55]. Детальний опис подій та акцій, проведених обласною організацією УГС, свідчить про активність національно-визвольного руху на межі 80 – 90-х років XX століття та спротив національно-патріотичним силам з боку владних силових структур.

Цінним джерелом історико-політичної думки того часу є і короткий опис процесу трансформації Української Гельсінської Спілки в політичну організацію – Українська Республіканська партія. Умови, в яких відбувалася боротьба українців за державність, не змушують сумніватися в тому, що громадські організації Закарпаття відіграли значну роль у поваленні комуністичного режиму й на рівні з усім українським народом відстояли право на незалежність України.

Значний фактичний матеріал про діяльність крайової «Просвіти» зосереджений у працях голови товариства Павла Федаки [412 – 413; 484 – 485; 487 – 488]. Вони містять як конкретний зміст діяльності відродженої організації [480; 485, с. 197 – 315; 487, с. 12 – 20], так і історичні зрізи про активізацію просвітницької роботи на теренах краю в різний історичний час [484; 486]. Про розбудову районних структур та низових одиниць крайової «Просвіти» знаходимо й у праці Маріана Токаря «Коротка історія «Просвіти» в Сторожниці» [48, с. 23 – 30].

Хорошим доповненням загальної картини діяльності товариства «Просвіта» слугують матеріали щорічних Календарів «Просвіта», в яких зібрано детальний опис просвітницької роботи організації [331 – 333].

Найповніше про передумови створення й активну діяльність обласного Товариства репресованих і політв'язнів знаходимо на сторінках книжки-спогадів одного із учасників національно-визвольних змагань в Закарпатті, відповідального секретаря організації Омеляна Росула «Дорогою долі». Автор детально описав

участь членів товариства у багатьох громадсько-політичних акціях, вказавши на посильну роль в процесах державотворення, в ліквідації комуно-радянського режиму загалом [441, с. 182 – 207].

Чи не найповніше історію діяльності окремо взятої організації розкрито в праці Володимира Піпаша «Народний Рух України як форма національно-визвольної боротьби українців на зламі 80 – 90-х років XX століття: закарпатський регіональний аспект» [420 а]. Дослідник скрупульозно вивчає процес активізації національно-визвольного руху у другій половині 80-х років минулого століття, а також місце й роль Народного руху України за перебудову як масової громадсько-політичної організації народнофронтівського типу. Володимир Піпаш аналізує умови процесу створення цієї організації, її кроки на шляху боротьби за незалежність України, складності внутрішньої організації тощо. Автор цілком справедливо резюмує, що Закарпатська крайова організація НРУ за перебудову відіграла ключову роль на етапі боротьби за втілення в життя ідеї про незалежну, соборну і демократичну Українську Державу.

У продовження теми місця й ролі Народного Руху України в державотворчих процесах слід згадати й праці одеських дослідників Григорія Гончарука й Олени Шановської «Національна ідея і Народний Рух України» [269 а] та Юрія Діденка «Народний Рух у державотворчих процесах України (1989 – 2002)» [280 а]. Обидві праці побудовані на значному фактологічному матеріалі й містять значний аналітичний зміст, подають детальний аналіз багатогранної діяльності громадської організації як на загальнодержавному рівні, так і в межах конкретних регіонів.

Хронологію процесу становлення та діяльності Народного Руху України на загальноукраїнському фоні розкриває цікаве довідкове видання Романа Сушка та Івана Ольховського «Хроніка Народного Руху України: 20 років боротьби і перемог. 1989 – 2009» [465 а].

Для статистичної звірки нам став у нагоді й «Довідник громадських організацій України» [282 а].

Хоча історіографічний вакуум даної проблеми ще не повністю заповнений, все ж згадані праці дають можливість повною мірою проаналізувати перебіг подій епохи боротьби за державність України в новітній час, безпосередню участь в яких брали численні громадські організації.

1.3. Періодична преса про місце і роль громадських організацій Закарпаття в суспільно-політичних процесах

Як уже зазначалося, значний джерелознавчий характер носять заяви, звернення, ухвали громадських організацій та їхніх лідерів, опубліковані в численних номерах періодичної преси. Однак тут ми знаходимо й неабиякий цікавий матеріал історіографічного змісту, в якому аналізуються буденні справи товариств, їхні тактичні зміни, конфліктні ситуації тощо. Виходячи з того, що на шпальтах газет і журналів висвітлювалася багатогранна діяльність організацій, ми спробували проаналізувати використані матеріали за двома критеріями – по кожній із досліджуваних громадських організацій та за тематичною проблемою, на яку вони реагували.

Про діяльність перших неформальних організацій у краї дізнаємось із досить скупої інформації в крайовій періодичній пресі. І це зрозуміло, адже певний час партійна еліта не визнавала їхнього існування. А в умовах відсутності незалежних періодичних видань, коли публікація статей жорстко контролювалася цензорами та й видання підпорядковувалися правлячій політичній силі, розраховувати на обширні журналістські повідомлення не доводилося. Тим не менше, час робив свої корективи й деінде інформаційне поле проривали як негативні, так і, згодом, позитивні матеріали стосовно активності громадських організацій краю.

Про початки діяльності й перші кроки на шляху становлення правозахисного руху в Закарпатті, його можливості поширення серед населення краю дізнаємось із статті С. Айбабіна і Я. Каричака «Українська Гельсінська Спілка», вміщеної в першому номері нелегальної газети «Карпатська Україна», котра ще виходила як друкований орган УГС [211, с. 1 – 2]. Тут автори знайомлять читачів з основними цілями товариства, дають коротку пояснювальну записку й передісторію правозахисної діяльності українців.

Про перспективи діяльності й складності організаційної розбудови УГС в регіоні довідуємося з матеріалів Олександра Ороса «УГС на Закарпатті» [410, с. 2], «Демократія по-тячівськи» [407, с. 10], Олександра Ороса й Миколи Вегеша «Українська Гельсінська Спілка. Сторінки історії» [406, с. 11].

У газеті «За незалежність» в статті Олександра Ороса «Пробуджуємось…» дізнаємось про численні акції, які проводила Українська Гельсінська Спілка в Закарпатській області, про протистояння з партійними й каральними органами тогочасної влади [408, с. 3]. Участь УГС в різнопланових акціях висвітлювали й інші матеріали «Карпатської України» [280, с. 3; 296, с. 3; 429, с. 3; 430, с. 5; 434, с. 9; 454, с. 3; 478, с. 1].

Про співпрацю громадських організацій (УГС, «Меморіал», НРУ та ін.) Закарпаття в боротьбі за покращення умов життя населення краю на зорі незалежності України свідчать матеріали інших незалежних періодичних видань [322, с. 2].

Про лідера Української Гельсінської Спілки, складності розбудови організації в Закарпатській області наприкінці 80-х років ХХ століття дізнаємось зі статті Надії Кушко «Гіркий присмак свободи», присвяченої 60-річчю голови УГС, а згодом Української Республіканської Партії Олександра Ороса [360, с. 5 – 6]. Автор показала складний життєвий шлях ювіляра, його потуги в боротьбі за свободу України, важкі умови переслідувань і гонінь лідера спілчан. Про проблеми особистої свободи й характеру ставлення до О. Ороса представників служби безпеки говорить й інша газетна замітка [477, с. 4].

Чи не найбільше уваги на сторінках тогочасної преси приділялося діяльності крайової організації Народного Руху України за перебудову. Це були матеріали аналітичного, критичного, інформаційного змісту. Але сам факт неабиякої уваги до роботи однієї з наймасовіших громадських організацій у краї на зламі 80 – 90-х років ХХ століття говорить про те, що вона перебувала в епіцентрі суспільно-політичних подій, а її дії впливали на суспільний розвиток, визначали вектор демократичного напрямку в краї.

Перші статті носили обережний за змістом характер, особливо під час підготовки й проведення в Ужгороді установчої конференції НРУ за перебудову. Автори матеріалів «Рух і навколо нього» [450, с. 1 – 3], «Що ж вирішив установчий з'їзд НРУ?» [511, с. 1], «Що хоче Народний рух за перебудову?» [286, с. 1], «Чи маємо Рух на Закарпатті?» [377, с. 3], «Чи такий нам потрібен Рух?» [274, с. 2] намагалися пророкувати, як надовго створюється організація і чи вдасться їй сконсолідувати громадян в період важливих суспільних перебудовчих змін.

Андрій Федорішко повідомляв через пресу в статті «До єдності клич» про результати Другої крайової конференції Руху, на якій звітував його перший голова Петро Скунць і запропонував очолити організацію Віктору Бедю. Як свідчить матеріал, нове керівництво на цій конференції таки було обрано [492, с. 8].

Олег Диба в статті «Рух – новий етап» детально висвітлює хід конференції НРУ в Ужгороді та дискусію з приводу подальшого розвитку організації, вироблення нових тактичних стандартів, постановку пріоритетних завдань, що торкаються суспільно-політичного життя краю [279, с. 2]. Підкреслюючи позитивні моменти організації під керівництвом Віктора Бедя, автор робить висновок, що «Рух на Закарпатті є, він у силі і має гору роботи на розбудову ще тільки проголошеної української держави» [279, с. 2].

Натомість звучали й ноти збентеження тенденціями розколу в середовищі демократичних сил. Зокрема, це можна прослідкувати в статтях В. Комарницького [348, с. 4], Ю. Макаренко [367, с. 5], М. Матоли [370, с. 3], без підпису «Кому потрібен розбрат» [349, с. 2], «Рух розколовся» [448, с. 1].

Особливо гострими в критичному сенсі стали публікуватися статті після того, як керівництво в організації полишив Віктор Бедь. Назви газетних матеріалів самі за себе вказували на важливість риторичного запитання, яке, очевидно, бентежило кожного свідомого жителя краю. Серед них аналітичним змістом виділялися статті Юлії Зейкан «Куди рухається Рух?» [317, с. 4], Івана Мокрянина «Куди рухатися Рухові?» [392, с. 2] та «Хто об'єднає опозицію?» [393, с. 1].

Автори намагалися дати оцінку ситуації, яка не тільки призвела до «двовладдя» в організації, але й знайти відповіді на запитання – що привело до кризи в середовищі рухівців і як зблизити інтереси всіх осередків, запобігши розколу. Про це також повідомляла стаття «Закарпатський Рух – зміна керівництва» [302, с. 2], «Продовжує РУХатися» [435, с. 5], а в більш критичному стилі – «За демократію чи м'які крісла?» [315, с. 2].

Самі тогочасні керівники намічали плани подальшої розбудови осередків, створення дієвих шляхів покращення суспільно-політичної ситуації в краї, здійснення задумів щодо об'єднання всіх демократичних сил в єдиний монолітний організм [509, с. 6; 510, с. 4].

У пресі регулярно давалися огляди значних акцій, мітингів за участю рухівських організацій [246, с. 1 – 2; 513, с. 3; 514, с. 4], у тому числі й про діяльність Ужгородської міськрайонної організації НРУ [319, с. 3; 501, с. 2]. Крім висвітлення перипетій навколо крайових конференцій Руху, преса подавала й звіти про всеукраїнські заходи цієї організації [254, с. 3; 297, с. 2; 326, с. 1; 509, с. 6].

Події навколо так званої об'єднавчої конференції крайового Руху також висвітлювалися в пресі [494, с. 3], зокрема і в статті Юлії Зейкан «Весна об'єднання нашого?» [314, с. 2]. При чому, сам факт об'єднання рухівських організацій Закарпаття також піддавався сумніву [503, с. 2].

Неодноразово авторами матеріалів виступали й самі члени крайового НРУ. У своїх статтях вони намагалися дати відповіді на актуальні у той час питання внутрішньої організації Руху, знайти порозуміння між іншими громадськими організаціями демократичного спрямування. Серед таких слід виділити Віктора Бедя [232, с. 3; 233, с. 2; 234, с. 2], Василя Шерегія [279, с. 2; 508, с. 5], Ігоря Гавриліва [257, с. 3; 258, с. 5], Йосипа Баглая [215, с. 3], Степана Пойди [423, с. 3; 425, с. 1 – 2]. Їм належали й газетні матеріали, в яких вони згадували про процес становлення НРУ на Закарпатті й впровадження рухівських настанов у життя [500, с. 5]. Це статті Йосипа Баглая «Ще раз про заснування крайової організації НРУ» [218, с. 3], Ігоря Гавриліва «Місяць вересень, десять років тому» [256, с. 6], Михайла Джанди «Політичний пасьянс по-закарпатськи, або три жовтневі революції» [278, с. 3], Володимира Піпаша «Рух – 10 років боротьби» [420, с. 3], інтерв'ю Петра Скунця [457, с. 2].

Чимало матеріалів у періодичній пресі присвячено діяльності крайової «Просвіти». Як правило, на шпальтах газет виступали самі члени товариства, його лідери. Це і зрозуміло, оскільки публічний характер просвітницької роботи виходив із ключових завдань організації.

У статті заступника голови крайової «Просвіти» Йосипа Баглая дізнаємося про результати роботи Першої звітно-виборної конференції товариства, яка відбулася 26 грудня 1992 року в приміщенні Народного Дому «Просвіта» в Ужгороді [213, с. 2]. Тут зазначено основні пріоритети товариства й наголошено на

перших здобутках, зокрема у пошуковій та видавничій сферах. Не обійшов автор статті й актуального у той час питання об'єднання двох діючих у краї «Просвіт», зазначивши різноплановість їхніх програмних цілей.

Йосип Олексійович Баглай був автором й інших матеріалів, котрі висвітлюють життєдіяльність крайової «Просвіти» досліджуваного періоду. Зокрема, його перу належать стаття «Просвіта» має жити вічно» [216, с. 7], інтерв'ю, які давав відомому в краї журналісту Степанові Петровичу Пойді [421, с. 7 – 8; 422, с. 2].

Серед авторів статей були й консервативно налаштовані критики, котрі чітко притримувалися позиції «генеральної лінії партії». Так, у статті «Не повторить бы ошибок истории» В. Геращенко не приховує ненависті до неформальних організацій, і серед інших називає Ужгородське товариство «Просвіта» «фашистською» організацією [267, с. 2]. На його думку, діяльність подібних громадських організацій не вписувалась у тогочасні рамки дійсності.

У статті Василя Зубача «Просвіта» давня і сьогочасна» чи не вперше в крайовій пресі підняті питання про єднання «Просвіт». Висвітлюючи хід конференції крайового товариства, автор зупинився на висловленій думці Павла Павловича Чучки (голови Товариства української мови ім. Т. Шевченка) щодо можливої шкоди спільній справі через функціонування однотипних, на його думку, організацій. Проте, присутні чітко висловилися з цього приводу: «Ні!» – впевнено сказали всі, бо ТУМ не в силі охопити ті напрямки, над котрими шефствувала «Просвіта» Августина Волошина в 20 – 30-х роках» [325, с. 2].

Піднімалося й питання стосовно повернення гарнізонного Будинку офіцерів у власність просвітян. Його перу належить і матеріал про Ужгородське товариство «Просвіта» «Запрягайте, хлопці, шию», котре першим в області організувалось з метою проведення просвітницької роботи на початку 90-х років минулого століття [324, с. 4].

Свою точку зору щодо можливостей чи необхідності об'єднання в краї двох діючих «Просвіт» в пресі висловлював ветеран товариства, почесний член обох просвітницьких організацій Микола Бандусяк. У статті «Якою бути «Просвіті» він закли-

кав до об'єднання, пропонуючи внести зміни до Статуту крайової «Просвіти», а саме доповнити його таким словами: «Закарпатське крайове товариство «Просвіта» та її утворення є структурною одиницею Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка» [227, с. 3]. Виходячи з цього, – резюмував він, – вважаю за доцільне ближчим часом скликати спільну конференцію (або ж обрати іншу форму зібрання) товариств і прийняти відповідне рішення про злиття [227, с. 3].

Долею «Просвіти» Микола Бандусяк переймався і в інших публікаціях. Зокрема у статті «Нерівний поєдинок за Народний Дім «Просвіти» автор вказує на необхідність передачі Будинку офіцерів історичним власникам, закликаючи стати на захист будівлі всіх громадян і депутатів міської та обласних рад [226, с. 5]. Він коротко описав історію боротьби українців краю за свій історичний культурно-національний центр, протистояння у цьому питанні з військовим відомством, листування громадських організацій з державними органами влади.

Ці та інші проблеми функціонування «Просвіти» в Закарпатті піднімав у своїй статті «Проблемні світла «Просвіти» О. Гуменяк [275, с. 4], інші автори [276, с. 2]. Питання видавничої діяльності товариства «Просвіта» аналізував у періодиці Маріан Токар [469, с. 4; 470, с. 12].

Значний інформаційний і пізнавальний матеріал про період становлення й подальшого розвитку організації несуть численні публікації в газетах голови крайового товариства «Просвіта» Павла Михайловича Федаки. Його перу належать статті «Крайове товариство «Просвіта» – 10 років після відродження» [481, с. 7], «Ми нічого не крали» [482, с. 3], «На сторожі рідної культури і духовності» [483, с. 12], «Світлий день в історії Закарпаття» [488, с. 12], «Ще не винайдено пристрій для вимірювання патріотизму…» [489, с. 12], «15 років відродженої «Просвіти» [491, с. 1 – 2], «Просвіта» – промінь світла» [437, с. 15]. Цій темі також присвячено статтю Павла Кальницького «Десять років відродженої «Просвіти» [334, с. 3] та Йосипа Зойчина (псевдонім Йосипа Баглая) «Віхи важкої історичної ходи» [460, с. 3]. Більшість опублікованих статей носили пропагандистський характер.

У крайовій періодиці часто висвітлювалися й підсумки звітно-виборних конференцій громадських організацій. Так, у статті

С. Петровича (псевдонім Степана Пойди) «Просвітися, «Просвіто» йшлося про другу звітно-виборну конференцію Закарпатського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, в якій автор досить критично підійшов до аналізу зробленого товариством за останній час: «Відчувалося, що Рада працювала досить слабо, а деякі начебто виконані заходи, просто надумані» [418, с. 7]. Автор звернув увагу й на закиди виступаючих у бік крайової «Просвіти», котра не бажає злитися в єдину організацію з обласною ВУТ.

Матеріали «круглого столу» за участі провідних політиків та лідерів громадських організацій краю помістила Юлія Зейкан в статті «Закарпаття: перспективи демократичного процесу» [316, с. 4]. Тут було подано думки відомих діячів крайового політикуму Еміла Ландовського, Михайла Тиводара, Людмили Караванської, Євгена Деркача, Йосипа Баглая, Віктора Бедя, Ігоря Гавриліва, Олександра Ороса та інших про перспективи розвитку демократичних ініціатив у краї, а також про специфіку владних відносин тощо.

Про суспільно-політичну ситуацію в Закарпатській області й вплив на розгортання подій громадських організацій подається в досить цікавому матеріалі «На внутрішньому політичному відтинку». Це був передрук в газеті «Карпатська Україна» за 1993 рік матеріалу закордонного «Інформаційного листка» комісії зв'язку й інформації закарпатських українців у діаспорі [395, с. 6]. Аналітична стаття торкається життєдіяльності ключових фігур (в даному випадку громадських організацій) на громадсько-політичній арені краю.

Автори детально досліджують проблеми існування двох «Просвіт» в Закарпатті, вказуючи на напрямки діяльності кожного з них, відмінності в цілях та можливі шляхи союзу: «До цього можна б дійти, але не шляхом механічного об'єднання, а тільки через включення активу з обох сторін у спільну працю, котра б зв'язала і одні, і другі завдання, і одних, і других діячів» [395, с. 6].

Крім «Просвіт», у поле зору авторів статті потрапили й інші організації, активність яких в суспільно-політичному житті краю була найпомітнішою. Мова йшла про Рух і УНРЗ. Щодо першої організації, то тут так само в центрі уваги опинилися конфліктні ситуації всередині НРУ, особливо після добровільної відставки з

посади голови організації Віктора Бедя, подальшого «двовладдя» та в часи керівництва Рухом Михайла Джанди. У цей час, як зазначають аналітики, склався «стан паралельності» організації [395, с. 6].

Натомість вищої оцінки отримала діяльність Української Народної Ради Закарпаття (УНРЗ). Автори підкреслюють, що вона «стає морально-політичною силою, що може очолити й сконсолідувати політичні сили краю. УНРЗ повинна бути арбітром у внутрішніх конфліктах, зберегти діалог з усіма, з ким можна вести цивілізовано такий діалог…, мати свою вироблену лінію щодо нацменшостей, ліберальну в багатьох справах, але принципову у засадничих» [395, с. 6]. Отже, автори в даній статті змалювали роль найбільш дієвих громадських організацій в тогочасних суспільно-політичних умовах і вказали на шляхи подальшої співпраці з метою інтеграції демократичних сил краю.

Свою діяльність широко рекламувала на сторінках крайової преси Українська Народна Рада Закарпаття (УНРЗ). Особливо висвітлювалися різного роду наради та конференції, на яких спільно з представниками інших громадських організацій обговорювалися болючі проблеми суспільно-політичної тогочасності, робився пошук об'єднавчих тенденцій демократичних сил краю.

Про такі проблеми говорилося в статтях Юлії Зейкан «Куди рухається Рух?» [317, с. 4], «В опозицію чи до співпраці?» [313, с. 1], «Спробуймо зрозуміти іншого» [463, с. 3], «Про референдум та інше» [431, с. 2]. УНРЗ активно виступала за консолідацію сил у боротьбі з «політичним русинством» і сепаратистськими тенденціями в закарпатському суспільстві [219, с. 3; 222, с. 4; 495, с. 5].

Асоціація ревно відстоювала на шпальтах газет і державність української мови [432, с. 3]. Як видно з діяльності УНРЗ та її висвітлення в пресі, вона чітко стояла на засадах українського державотворення [223, с. 3], розглядаючи свою роль в контексті об'єднавчого центру демократичних сил краю: «Ми об'єдналися не за національною ознакою, а за державотворчою» [221, с. 3]. Про діяльність УНРЗ повідомлялося і в світлі інших подій [308, с. 2; 386, с. 1; 476, с. 3].

В періодичній пресі краю досить змістовно висвітлювалися акції, проведені Союзом українок Закарпаття (СУЗ). Особливо у цьому плані працювала відома в краї журналістка Юлія Зейкан,

котра була автором численних матеріалів про життєдіяльність жіночої організації. У статті «Без жінки не відродити Україну» автор висвітлює широкопредставницький жіночий форум, який відбувся в Ужгороді в середині грудня 1992 року, й залучив до участі представниць товариства з Києва, Львова, Тернополя, Житомира, Запоріжжя, Самбора, Івано-Франківська, Мурманська, Пряшева та інших міст України та зарубіжжя [312, с. 1].

Головною метою жіночого форуму стало проведення Всеукраїнської наукової конференції «Українка і XX століття». Юлія Зейкан підкреслила роль жіноцтва у державотворчих процесах: «Закликаємо посестер усього світу підтримати наші наміри та виконати святий обов'язок в закріпленні Української держави» [312, с. 1].

Про цю ж конференцію дізнаємося зі статті однієї з безпосередніх організаторів СУЗ та ініціаторів проведення згаданого форуму Ганни Божук. У матеріалі «Українська Берегиня» також підкреслено, що «українка має бути Берегинею української нації…», і вона покликана «відродити в наших сучасних українцях українську генетичну пам'ять, почуття національної гідності, відродити народні звичаї, розвивати українську культуру, вернути високу мораль народну, народну етику й педагогіку» [238, с. 2].

Цю ж знакову подію висвітлює Й. Сірак у статті «Нумо, до дій, жінки!» [455, с. 2]. У ній, зокрема, автор підкреслила значимість ролі жінки в тогочасних суспільних відносинах: «Всіх учасників конференції сюди привела одна мета – допомогти Україні, її державотворенню» [455, с. 2].

Матеріали іншої міжнародної конференції, що проходила в Києві 7 – 11 липня 1993 року за участі представниць СУЗ, поміщені в статті Юлії Зейкан «А де ж українки України?» [311, с. 4]. Черговий раз підтверджено важливу місію у розбудові української державності, визначено роль громадських організацій в аспекті проблем планування сім'ї тощо. Про міжнародний конгрес Союзу українок у статті «Жінки не передумали» писала одна з організаторів товариства Марія Ковач-Зілгалова [343, с. 6].

Серед авторів статей нерідко можна зустріти й інших учасників відродженого жіночого руху в Закарпатті. Зокрема, низка матеріалів про діяльність жіночого товариства належить перу Наталії Вигодованець. Назвемо хоча б такі статті, як «Жіночі ру-

хи сучасності» [248, с. 3], «Лиш храм збудуй» [249, с. 3], «Спілка жінок Закарпаття» [250, с. 3], «На кожну Паню – по портфелю, або «Союз українок» для кого і для чого?» (співавтор Ю. Зейкан) [251, с. 4].

Голова СУЗ О. Ганич на сторінках преси розповідала про новинки діяльності товариства й перспективи подальшої участі жінок у громадсько-політичному й культурно-духовному житті краю [263, с. 4], а звіт про конференцію товариства подавала в «Новини Закарпаття» В. Коляр [345, с. 3]. Про активізацію жіночого руху в Закарпатті повідомляли й матеріали «Жінка і розбудова України» [290, с. 4], «Жіноцтво на Закарпатті організувалося» [291, с. 2], «З Сіднею до закарпаток» [293, с. 5], «Любіть, народжуйте, жийте» [310, с. 5], «Із життя громадських організацій жінок» [327, с. 6], «Тій, що дарує життя» [368, с. 2], інтерв'ю Людмили Кудрявської з очільницею закарпатських жінок «Це велика сила – жінки» [357, с. 2]. Матеріали про буденні справи спілчан вміщені й у статтях «Хочу, щоб мене звали панею» [499, с. 4], «Найперша ластівка матерям» [504, с. 2] та ін. [497, с. 2].

Почерпнуто з газетних сторінок й інформацію про діяльність інших громадських організацій, зокрема про Товариство української мови [350, с. 1; 463, с. 3], Товариство репресованих і політв'язнів [352, с. 10; 414, с. 1; 442, с. 4; 443, с. 2], історико-просвітнє товариство «Меморіал» [283, с. 7; 322, с. 2; 339, с. 4; 346, с. 2; 372, с. 3; 396, с. 5], Християнсько-народну спілку Закарпаття [347, с. 3], Асоціацію нерадикальних демократів [210, с. 3; 385, с. 2] та ін.

Про створення та перші кроки діяльності ще однієї організації – Закарпатське народне об'єднання (ЗНО) – писав секретар установчої конференції Михайло Шарга. Назва статті, вміщеної в районній газеті «Вісті Ужгородщини», сама вказувала на статус новоствореного товариства – «громадсько-політична організація». Зокрема, у матеріалі йшлося про основні завдання об'єднання, які полягали в «утвердженні розвитку Закарпаття як спеціальної самоврядної адміністративної території в складі незалежної України, виведенні краю з економічної і соціальної кризи» [506, с. 8]. Автор акцентував увагу на спрямованості ЗНО на захист інтересів «людей праці», забезпечення економічної, полі-

тичної і духовної свободи особи. Також Михайло Шарга подав інформацію про керівні органи ЗНО [506, с. 8].

Якщо найбільший пласт статей з даної тематики стосувався висвітлення діяльності окремих громадських організацій, про що ми вже вище говорили, то проблемний аспект на шпальтах носив здебільшого дискусійний характер. Так, один з активістів обласної організації ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка доцент Ужгородського університету Борис Галас переймався мовною політикою держави, проблемами її реалізації на практиці тощо. У матеріалі «Не треба лукавити» було вміщено фрагмент його виступу на звітно-виборній конференції «Просвіти», в якій він критично проаналізував хід виконання розпорядження Ужгородського міськвиконкому від 12 червня 1992 року «Про виконання в м. Ужгороді Закону України «Про мови в Українській РСР», вказавши на відсутність відповідного контролю за реалізацією закону, а подекуди й небажанням державних службовців самим виконувати його [260, с. 4]. Він також підняв до дискусійного рівня проблеми збереження національної злагоди в краї і штучності явища «політичного русинства» [260, с. 4].

Нашу увагу привернули ще декілька газетних публікацій. На участь інтелігенції та її важливу роль в суспільно-політичному житті Закарпатської області вказує М. Бабидорич у статті «Інтелігенція у політиці» [212, с. 3]. Крім громадських організацій до участі в державотворенні залучалися й окремі представники Ужгородського міського та обласного депутатських корпусів. Їхня участь у тогочасних процесах була першою перемогою демократичних сил у боротьбі за демократизацію владних відносин в Закарпатській області. Про тогочасні перипетії на владному олімпі, а також про конфронтацію громадськості з обласною державною та партійною верхівкою, голодування біля стін облради в Ужгороді, реакцію на серпневі події 1991 року розповідають газетні матеріали «Іспит на зрілість» [323, с. 1 – 2], «Якщо хочемо реальних перетворень» [321, с. 1 – 2], «Голодовку призупинено» [269, с. 1], «Піррова перемога партократії» [419, с. 1], «Студенти УжДУ залишають аудиторії» [288, с. 1], «Вихідна точка до незалежності» [277, с. 1], «Гімн демократії і свободі» [268, с. 2], «Ланцюгова реакція протистояння: чи вдасться політикам її зупинити?» [505, с. 1] та ін.

«Екологічний мітинговий бум» в Закарпатті доволі повною мірою ілюструють статті «Пістрялівська епопея» [337, с. 6], «Кінець Пістрялівської епопеї» [496, с. 1 – 2], «Прекратить окончательно и безповоротно!» [428, с. 1]. Про діяльність депутатської групи «Демократична платформа» в облраді найповніше розповідає інтерв'ю з її лідером Михайлом Тиводаром «Ми – за плюралізм думок» [287, с. 2 – 3].

Актуальне питання про вільну економічну зону та самоврядну адміністративну територію Закарпаття також знайшло своє висвітлення на шпальтах друкованих видань. Зокрема, такі статті, які цілком виразно свідчать про позицію демократичних сил стосовно обговорення і впровадження проектів спеціальної зони, знаходили площину на сторінках тогочасної преси. Серед таких варто назвати матеріали Івана Гранчака «Автономія: за і проти» [270, с. 4 – 5] та «Самоврядність: за і проти» [271, с. 4 – 5], «До проекту про самоврядну економічну зону» (без підпису) [281, с. 3], Василя Ільницького «Ко ту проти зони?» [329, с. 2], І. Мідянки «Декларація про автономний статус Закарпаття» [387, с. 4], Олександра Гавроша «Автономія Закарпаття: народний самовияв чи номенклатурний путч?» [259, с. 5] та ін.

Тож, періодична преса дала добру поживу для нашого дослідження. Її зміст свідчить про важливість тогочасних суспільно-політичних процесів і зацікавленість в їх позитивній реалізації різних громадських організацій та демократичних сил. Разом з тим, окремі матеріали носили заангажований характер, що втім не впливає на об'єктивну характеристику діяльності громадських організацій.

Проаналізований матеріал дає можливість стверджувати, що комуністична номенклатура не визнавала факту існування неформальних організацій. Про початки діяльності й перші кроки на шляху становлення правозахисного руху в Закарпатті, його можливості поширення серед населення Закарпатської області говорять матеріали нелегальної газети «Карпатська Україна», котра виходила як друкований орган УГС. Про співпрацю різноманітних громадських організацій (УГС, «Меморіал», НРУ та ін.) Закарпатської області в боротьбі за поліпшення умов життя населення краю на зорі незалежності України свідчать численні матеріали й інших незалежних періодичних видань.

ЧАСТИНА 2.

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ТА УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗАКАРПАТТЯ. ЇХНЯ РОЛЬ У БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

2.1. Особливості функціонування перших незалежних громадсько-політичних організацій Закарпаття в загальноукраїнському контексті

Друга половина 80-х років XX століття, відома в історії СРСР як доба перебудови, була часом появи й активного розвитку цілої низки різноманітних груп, організацій, об'єднань, асоціацій, котрі почали виникати на власне народній ініціативі, без формальної згоди тогочасних партійних і державних органів. Виходячи з тогочасних умов суспільно-політичного життя країни, умов контрольованої політичної системи, вони, як правило, не мали можливості отримати легітимізацію в органах державної влади, а отже й не могли бути офіційно зареєстрованими. Через це такі товариства стали називатися «неформальними» організаціями, що відразу визначало й їхній відповідний статус.

Передумовами, які сприяли формуванню таких неформальних організацій, став широкий спектр загальносуспільних інтересів та потреб. Вони були викликані суспільним дозріванням щодо трансформації суспільно-політичного життя, змінами світоглядного та ментального аспектів буття українського народу. Тому специфіка діяльності різного роду об'єднань сприяла пробудженню широких верств населення й готовності до різнопланової протидії владним інститутам.

У часи лібералізації комуно-радянського режиму, яка відбувалася під гаслом політики лідера СРСР Михайла Горбачова «За перебудову», розпочався процес перегляду покарань, котрих зазнали політичні в'язні. У 1988 році члени колишньої пра-

возахисної організації Української Гельсінської Групи (УГГ) сформували Українську Гельсінську Спілку (УГС) [410, с. 2]. Саме ця організація стала однією з активних учасників демократичних перетворень та національно-визвольних процесів в Україні.

За своїм характером дисидентська діяльність до цього часу носила чітко окреслений характер індивідуального протесту проти гігантської державної машини, уособлюваної партійно-радянським апаратом. У кожного з її противників були свої мотиви та причини для виявлення незгоди з існуючим політичним режимом та відкритого протистояння йому. Переважна більшість представників руху дисидентів належала до інтелігенції – своєрідної соціальної групи, яка в силу своїх суспільних функцій особливо гостро відчувала вади тоталітарної системи, радянський суспільно-громадський та культурно-освітній тиск, повсякчасне порушення прав та свобод особистості.

Для абсолютної більшості громадян, які пройшли всі етапи своєї соціалізації в умовах «закритого» суспільства, постійної ксенофобної пропаганди проти різноманітних «ворогів» – внутрішніх і зовнішніх, надмірного бажання каральних органів «підтримати порядок», а також практики показових розправ з виявами інакомислення, будь-яка суспільнозначима незгода була повністю заборонена й найменший привід її жорстко контролювався.

Дисидентський рух, який так і не вдалося повністю нейтралізувати, став свідченням того, що незаангажовані, переважно системою, українці поступово приходили до усвідомлення необхідності суспільних змін. Цей процес став своєрідним попередником наступного етапу демократизації, запорукою збереження ідеї державної самостійності України.

У період «застою», крім іншого, значної девальвації зазнала офіційна ідеологія – марксизм-ленінізм, що відігравав роль і основної підпори домінування комуністичної партії в усіх сферах життя суспільства. Вона остаточно втратила вплив на розвиток суспільних процесів. На це активно реагували громадяни, хоча й переважно не висловлюючись офіційно, відкрито, а більше в низах. У таких умовах мобілізація мас на базі офіційної ідеології ставала помітною проблемою для влади.

Дослідження соціального складу середовища інакодумців показало абсолютне переважання представників творчої інтеліге-нції, значною була також і частка технічної інтелігенції, траплялись вихідці з робітничого класу, пенсіонери, священнослужителі. Характерним моментом є те, що практично не було зафіксовано участі у дисидентському русі представників селянства [340, с. 281].

Географічно дисидентський рух зосереджувався у всіх регіонах України. Значна частина проявів спротиву була пов'язана із Західною Україною, до якої й притягувався закарпатський дисидентський елемент. Окремі його представники перебували в постійних зв'язках з галицькою інтелігенцією, що давало

можливість володіти актуальною інформацією, скеровувати організаційну діяльність у краї в контексті загальноукраїнського русла.

Ще у 60-х роках минулого століття до дисидентського руху залучився один із лідерів новітнього відродження громадсько-політичної думки краю Петро Скунць, котрий популяризував працю Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація», підтримував контакти з іншими діячами опору. Значних гонінь та переслідувань зазнали діячі-дисиденти, до яких можемо віднести Івана Чендея, Юрія Бадзя, Павла Кампова, Олександра Ороса, Юрія Цьому, Івана Станіслава, Василя і Галину Берец, Василя Кушнаря, Юрія Чорі, Івана Мирона, Василя і Андрія Скрипків, Віктора, Івана і Миколу Попадичів, Олексу і Марію Павлюків, Михайла Коперльоса, Юрія Бердаря, Миколу Бондаря, Йосипа Терелю та багатьох інших. Багато хто з них поплатився за вільнодумство, відкриту критику пануючої тоді ідеології, пропонував альтернативні шляхи суспільно-політичного розвитку, поширював підпільну й офіційно заборонену літературу, відмовлявся співпрацювати з каральними чи партійними органами або ж просто «занадто» відстоював українську національну ідею.

Незважаючи на офіційну заборону діяльності Греко-Католицької Церкви священнослужителі, котрі не визнавали ліквідації унії, продовжували підпільно проводити душпастирську роботу. За незалежними оцінками, тільки в 70-х роках минулого століття в Закарпатті проживали понад сотні священиків, які під-

тримували зв'язок з уніатськими осередками за кордоном. Серед них Є.Попович, Ю.Желтвай, О.Марина, С. Гафич, І.Карпинець, М.Левкулич, А.Мондик, В.Микуляк і багато інших.

Тому визрівання «протестного духу» в Закарпатській області носило не випадковий характер, а було продиктоване загальноукраїнським бажанням суспільних змін. Виходячи з того, що закарпатський неформальний рух зароджувався в обмеженому колі інтелігенції та духовенства, передусім греко-католицького віросповідання, можна припустити, що його замкнутість була пов'язана з жорсткими умовами діяльності контролюючих державних і партійних органів у прикордонному закарпатському краї. Архівні документи фонду Закарпатського обкому Компартії України чітко ілюструють процес протистояння тогочасної партійної номенклатури із неформальними організаціями, що проявився на зламі 80 – 90-х років XX століття.

Незважаючи на це, ті групи чи організації, які почали свою роботу в області, досить швидко акумулювали навколо себе місцеве населення, і як наслідок цього, стали стрижнем у боротьбі за подальше державотворення й формування основ громадянського суспільства.

З моменту виникнення неформальним організаціям були притаманні такі характерні риси та особливості, як стихійний процес створення, розбудова структур «знизу» під впливом народної ініціативи, об'єднання громадян на основі спільних інтересів та особистих стосунків, відсутність на початковому етапі чіткої тактичної програми у досягненні статутних завдань. Новим у діяльності громадських організацій було обрання, а не призначення лідера організації, визнання його авторитету та компетентності у відповідному напрямку, консолідація членів та прихильників на основі демократичних засад. У цей час влада не впливала на підтримку населенням спільнот і не контролювала весь процес створення та діяльності неформальних організацій.

Починаючи з середини 80-х років XX століття неформальний рух у СРСР стає масовим. Величезний пласт масовості неформального руху був задіяний і в Україні. За даними вітчизняних учених, уже в червні 1989 року тут діяло понад 47 тисяч неформальних самодіяльних об'єднань [240, с. 347]. За своїм статусом найактивнішою та суспільно значимою частиною спектра нефор-

мального руху в нашій республіці були суспільно-політичні, культурно-історичні та екологічні громадські формування, які становили понад п'яту частину неформальних організацій. Ця передумова була викликана поверненням суспільства до історичних традицій, винесенням на порядок денний як важливих суспільних питань тогочасності, так і національно-культурних цінностей та ідеалів. Саме пробудження національної свідомості через утвердження ідей гуманізму та демократизму, висунення альтернативних офіційним власних лідерів, проектів та програм дали змогу об'єднанням громадян відіграти значну роль у процесі національного відродження України. Громадські організації вочевидь віддзеркалювали у своїй діяльності інтереси та прагнення значної частини населення України до перебудовчих, трансформаційних процесів, які б так чи інакше вирвалися на поверхню й спричинилися б до формування зовсім нових суспільно-політичних відносин на традиційно українських підвалинах світобачення.

Коли в Україні наприкінці 80-х років минулого століття розпочалася масова хвиля боротьби громадян за самостійність і самовираження нації, в різних регіонах, де це було можливо, створювалися підпільні групи, товариства, організації, котрі ставали першоосновою формування суспільно-політичної думки населення. Через проведення культурно-просвітніх, пам'ятно-історичних, громадсько-суспільних зустрічей, вечорів і свят вони давали можливість громадянам самоусвідомити свою національну, громадянську сутність, призначення нації в цілому. До часу становлення незалежності України легального існування таких організацій політична влада здебільшого не допускала. Натомість,

вона намагалася перешкоджати їхній діяльності та активності їхніх лідерів.

Таким чином, в умовах формування демократичного суспільства, під час становлення незалежності України, на її території почався масовий процес створення громадських організацій, не остання роль серед яких відводилася національно-культурним товариствам. Представники будь-якої національної меншини отримали вільне право створювати відповідні громадські інститути для задоволення власних національно-культурних, духовно-релігійних, освітньо-виховних потреб. Аналогічні процеси відбувалися й у найзахіднішому регіоні республіки – Закарпатській області. Як і на території всієї України, тут так само розпочали свою діяльність неформальні громадські організації, щоправда вони мали свої особливості й специфічні умови розвитку.

У краї, котрий був одним із найбільших поліетнічних регіонів Української держави, з'явилася кількісно велика мережа громадських організацій національних меншин. Проте, ключову роль у забезпеченні громадсько-політичних і культурно-освітніх потреб представників титульної нації – українців – відігравали ті громадські організації, котрі постали в часи боротьби українців за незалежність, акумулювали національні цінності, ідеали, традиції саме національної більшості в краї. Цей елемент був визначальним в їхній діяльності.

Створення громадських організацій і об'єднань в Закарпатській області було зумовлено декількома факторами: історико-політичними традиціями, ідеологічним протистоянням у суспільстві, формуванням демократичних відносин і плюралізму, активізацією громадсько-політичного життя населення, господарським зубожінням, відродженням культурно-духовних цінностей, захистом навколишнього середовища й вирішенням екологічних проблем, потягом до державотворення незалежної України.

Якщо на теренах республіки своєю активною діяльністю виділялися Українська Гельсінська Спілка (УГС), Народний Рух України за перебудову, Товариство української мови ім. Тараса Шевченка (ТУМ), історико-просвітнє товариство «Меморіал», екологічне громадське об'єднання «Зелений світ» [465, с. 491], то в Закарпатті поряд з цими організаціями найбільший пласт громадсько-політичної, а в тому числі й культурно-просвітницької

роботи взяли на себе осередки культурно-освітнього товариства «Просвіта», Краєзнавчого об'єднання ім. О. Митрака та ін. Їхня структура на перших порах носила довільну форму, а фіксація членів організацій не була обов'язковою. Більшість товариств визнавали можливість одночасного перебування в лавах різних громадсько-політичних та культурно-просвітніх об'єднаннях.

Ужгородські просвітяни у Хусті
(березень 1990 року)

Усі названі вище товариства стали інтегративним центром, навколо якого піднімалися й вирішувалися найактуальніші питання тогочасності, а саме – повернення історичної справедливості й ліквідація «білих плям» в минулому, відновлення прав української мови й надання їй державного статусу, а також забезпечення екологічної безпеки, збереження навколишнього середовища, особливо у світлі наслідків Чорнобильської катастрофи 1986 року. Слід відзначити, що характерною рисою цього процесу була швидка політизація формально неполітичних громадських організацій. Але спільною рисою можна назвати й ідеологічну інтеграцію. Саме цей ідеологічний чинник давав можливість закарпатським громадським організаціям протистояти спробам за допомогою владних інституцій реанімувати сепаратистські на-

строї в краї, маскуючи їх під вільну економічну зону, «політичне русинство» й автономні територіальні одиниці.

У контексті зазначеного, пріоритетними напрямами діяльності згаданих товариств було все ж таки проведення масових усвідомлюючих акцій, відродження національно-культурного потенціалу українців Закарпаття, повернення із забуття імен багатьох національно-патріотичних історичних постатей, відновлення народних традицій. На цьому фоні логічним виглядає позиція провідників культурно-просвітніх організацій, котрі закликали до збереження історико-культурної спадщини закарпатців і на відповідній основі формування нових умов національно-культурного життя громадян.

Громадські організації в Закарпатській області створювались на зламі 80 – 90-х років XX століття через виникнення конфліктів між окремими соціальними і політичними групами населення. Ці конфлікти зародилися в процесі кризи владних відносин, невирішення економічних і екологічних проблем в роки радянської перебудови. Умови, що складалися, призвели до змін у свідомості людей, а відтак вплинули на громадсько-політичну та культурно-духовну сфери суспільного життя.

Однією з основних передумов виникнення громадсько-політичних організацій у Закарпатській області все ж став процес демократизації всіх сфер соціально-політичного, культурно-духовного, економічного життя. Цей процес викликав активність серед усіх соціальних верств населення краю і прискорив становлення політичного плюралізму.

Громадсько-політичний конфлікт між владою й суспільством, що визрів у суспільстві, вимагав якнайшвидшого подолання, знаходження компромісного рішення. Виникала необхідність стабілізації суспільних відносин через унормування відносин груп і об’єднань громадян з метою інтеграції їхніх спільних інтересів. Саме ці функції взяли на себе новоутворені громадські організації в Закарпатті, яких об’єднувало стремління протиставитися комуно-радянській системі. Цей факт є ще однією характерною ознакою діяльності тогочасних товариств, котра полягала в посиленні політичної консолідації та національної єдності різних за цільовими і статусними ролями організацій.

Політична консолідація громадських організацій у краї виникала перед загрозою монополізації влади консервативно налаштованими партійними і радянськими працівниками. Одночасно товариства вели боротьбу за культурно-духовне відродження, реанімацію національних традицій та цінностей.

Важливим був також історико-політичний фактор, ґрунтований на традиційності демократичних інституцій в політичній історії Закарпаття першої половини ХХ століття, коли десятиліттями функціонували розгалуження громадських організацій та політичних партій. Постійний потяг попередніх поколінь закарпатців до державотворення в часи Гуцульської Республіки 1919 року, автономної Підкарпатської Русі 1938 – 1939 років, незалежної Карпатської України 1939 року, післявоєнної Закарпатської України 1944 – 1946 років залишив у пам'яті населення почуття самовідповідальності за долю краю, бажання самозбереження і захисту суспільних ідеалів. У той час значною популярністю серед місцевого населення користувалися численні культурно-просвітні громадські організації, що мали історичні корені і традиції з часів просвітництва закарпатських Будителів. Достатньо хоча б прослідкувати діяльність таких товариств як «Просвіта», «Пласт», «Жіночий Союз» та ін. Тому й не дивно, що ціла низка новостворених наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття товариств оголосили про спадкоємність і правонаступність організацій міжвоєнного періоду, навіть зберігши їхні історичні назви (наприклад, товариство «Просвіта»).

Одним із факторів, що впливав на створення громадських організацій в краї у досліджуваний період було підвищення уваги до проблем навколишнього середовища, природних ресурсів Закарпаття, подолання екологічних проблем. Це питання у діяльності громадських організацій різного спрямування перебувало на особливому рахунку у світлі наслідків Чорнобильської катастрофи. Тому громадський рух проти будівництва Пістрялівської радіолокаційної станції (РЛС) поблизу Мукачева набув особливої гостроти й загальнодержавного розголосу.

Гострі дискусії, масові збори селян, мітинги в селах і містах, акції протесту, страйки стали традиційною формою виступу громадян. Ситуація навколо РЛС поступово ускладнювалася. Позачергова сесія обласної Ради народних депутатів 26 січня 1990 року спеціально розглядала питання про Пістрялівську РЛС, після

чого, внаслідок тиску громадськості, було прийняте рішення про призупинення будівництва станції і створення урядової комісії для вивчення проблеми. Тільки 30 травня 1990 року обласна Рада прийняла рішення про остаточне і безповоротне припинення будівництва Пістрялівської РЛС. А 2 серпня 1990 року Верховною Радою Української РСР була прийнята постанова «Про мораторій на будівництво нових надпотужних РЛС у межах території Української СРСР», дія якого поширювалася на 5 років, що стало прямим наслідком подій у Закарпатті.

Масові протести проти будівництва Пістрялівської РЛС

Важливим був і економічний фактор процесу розростання системи громадських організацій, зумовлений багаторічним господарським зубожінням краю внаслідок нецілеспрямованого використання природних ресурсів, застійливими явищами в промисловості та сільськогосподарському секторі. У новітній час все нагальнішим виглядала необхідність використання нових елементів ринкової економіки, різних форм власності в економічній діяльності.

До специфіки тогочасного суспільно-політичного розвитку Закарпатської області, в не останню чергу за участю громадських

організацій, належить питання регіонального сепаратизму й розіграш карти політичного русинства. У період розпаду СРСР з новою силою спалахнули проблеми територіальної цілісності та сепаратистські настрої в Україні. У Закарпатті на основі градації політико-державного й етнокультурного проявів громадського життя формувалися течії, котрі підтримували загальнонаціональні державотворчі тенденції з одного боку, а з іншого – ті, що підтримували ідею його автономності, окремішності, етнічної незалежності. У таких умовах на зламі 80 – 90-х років минулого століття відбувалося й протистояння деяких громадських організацій між собою, а також з владними структурами, котрі певною мірою сприяли еволюції сепаратистських проявів у регіоні. Проте, населення неоднозначно сприймало їх, оскільки важливішим все ж було бажання національної єдності в умовах суспільно-політичної кризи.

Така ситуація скоріше була викликана традиційним для закарпатців поміркованим менталітетом, що характеризувався виваженою позицією щодо прийняття серйозних суспільно-політичних рішень. Однак ті вияви суспільної та громадської думки, котрі вже відчувалися в житті українського суспільства наприкінці 80-х років минулого століття, так чи інакше мали позитивні наслідки для формування підґрунтя новітніх суспільно-політичних процесів у краї й визначали спільність бажань та переконань громадян.

Як і на інших українських землях, в Закарпатській області процес активізації неформальних товариств носив акумулюючу роль у здійсненні важливих суспільних перетворень.

Історичне значення й роль багатьох тоді ще неформальних громадських організацій важко переоцінити. Вони фактично створили масову соціальну базу й широке підґрунтя для виникнення потужного національно-демократичного руху з найрізноманітнішими його проявами. І культурно-просвітницька орієнтація займає тут далеко не останнє місце.

Ще важливішим фактом їхнього функціонування стало те, що згадані об’єднання сприяли формуванню в тогочасному суспільстві ідей державотворчого змісту, скеровували громадян до вирішення найактуальніших питань тогочасності. За даними істориків, упродовж лише 1990 року в Закарпатській області відбуло-

ся понад 40 мітингів [303, с. 187]. Хоча насправді їх було набагато більше. Особливо активними організаторами таких акцій виступали осередки УГС, НРУ за перебудову, «Просвіта», інші товариства.

Це викликало дедалі більше занепокоєння у владних і партійних функціонерів. На численних зібраннях комсомольського й партійного активів керівниками наголошувалося на контролі партійними осередками за діяльністю як окремих осіб, так і цілих об'єднань громадян, а також на недопущенні поширення ними «антидержавницьких ідей» [13, арк. 21 – 24; 14, арк. 39 – 43; 15, арк. 7 – 9; 16, арк. 16 – 21]. Підтвердженням цього слугує і цікавий документ, який називався «Про деякі тенденції розвитку політичної ситуації в області». У його змісті як де-факто підкреслено неабияку активність неформальних громадських організацій і особливо наголошено на політизації культурно-освітніх об'єднань громадян [8, арк. 9 – 10]. Це саме стосувалося й крайових періодичних видань, зокрема друкованих органів Закарпатського обласного комітету комсомолу – газети «Молодь Закарпаття» (редактор Василь Горват) й не менш популярної в області університетської газети «Ужгородський університет» (редактор Степан Пойда). Як зазначалося в згаданому документі, саме через ці газетні площі проводиться пропаганда національних ідей, які палко афішуються «самодіяльними» громадськими організаціями, серед яких називався і Народний Рух України за перебудову. Через це, бюро обкому комсомолу, а також партійному комітету Ужгородського державного університету в неоднозначній формі дали зрозуміти недопустимість продовження цього, а редакторів згаданих видань попередити за «необ'єктивне, тенденційне відображення громадсько-політичної ситуації в області» [8, арк. 11 – 12]. У таких умовах відбувалося становлення й перші кроки громадських організацій в Закарпатті, котрі стали в авангарді суспільно-політичної думки й скеровували маси на здобуття Україною незалежності.

Таким чином, в загальнореспубліканському контексті процес створення та діяльності націонал-патріотичних організацій відбувався в еволюційному напрямку від культурно-просвітницького до громадсько-політичного. Їхня активність адекватно залежала від імпульсів суспільно-політичного життя в

державі та була своєрідною реакцією на тоталітарні катаклізми тогочасності. Цей рух мав і свої регіональні особливості, зокрема, в Закарпатті. Діяльність багатьох громадських організацій краю носила й суспільно-політичний характер (УГС, НРУ за перебудову), проте одним із ключових в їхній діяльності залишався культурно-просвітницький спектр, оскільки розуміння впливу на масову свідомість через адекватне пояснення національно-культурних коренів та врахування суспільних реалій носили більш влучний зміст в процесі вирішення поставлених перед громадою завдань.

2.2. Народний Рух України за перебудову – перша легальна громадсько-політична організація краю та її внесок в українське державотворення

Народний Рух України за перебудову – громадсько-політична організація, виникнення якої стало реакцією свідомих українців на гальмівні процеси радянської влади в другій половині 80-х років минулого століття. Зміст її діяльності полягав у прискоренні розвитку суспільно-політичних процесів того часу і набув значних масштабів. Участь у ньому брали представники різних професій, класів, конфесій і навіть політичних уподобань. Хоча в кожному регіоні України створення Народного Руху України мало свої особливості. Однак суттєво цей стан речей на загальнонаціональний перебіг подій не вплинув.

Восени 1988 року ідея створення масової громадсько-політичної організації загальноукраїнського масштабу ініціювалася на різноманітних несанкціонованих мітингах, зібраннях. Після проголошення у жовтні 1988 року Естонського, Латиського та Литовського народних фронтів подібна ідея почала реалізовуватися на теренах нашої держави. Думка щодо формування такого ж національного фронту в Україні визріла серед представників творчої інтелігенції (Ф.Бурлачук, С. Плачинда, П.Мовчан, В.Терен).

Саме 30 жовтня та 1 листопада 1988 року в Києві відбулися збори членів Спілки письменників України та її Київської організації спільно з працівниками Інституту літератури АН УРСР, на

яких прийняли рішення про створення ініціативної групи Спілки письменників сприяння перебудові і вперше публічно озвучили народнофронтівську ідею. Як наслідок, уже 13 листопада на багатолюдному мітингу в Києві з вуст поетів Д.Павличка та Л.Тараненко прозвучав заклик до створення Народного Руху [239, с. 69 – 70].

Упродовж грудня 1988 – січня 1989 років над проектами програми та відозвою до українського народу співпрацювали ініціативні колективи Спілки письменників та Інституту літератури Академії наук УРСР. 16 лютого 1989 року доопрацьований документ було опубліковано в газеті «Літературна Україна» [239, с. 73].

Значну роль в поширенні масовості народнорухівської ідеї на терени всієї ще тоді республіки відіграла регіональна активність. Першим регіоном України, де було створено крайову організацію НРУ стала Тернопільщина. Її установча конференція пройшла 24 березня 1989 року. Згодом до цього процесу залучилася Львівщина й Київщина [280 а, с. 25].

Специфікою появи Народного Руху України за перебудову (Руху) на теренах Закарпатської області слід вважати споконвічне прагнення закарпатців жити спільно з українцями по той бік Карпат, разом з ними боротися за вільну й соборну незалежну Україну. Ця ідея не була новою на межі 80 – 90-х років XX століття, однак чітко висловлювала бажання місцевих жителів не стояти осторонь переломних подій і визрівала як природний історично, соціально й психологічно обумовлений процес.

Радянська тогочасна преса досить мляво висвітлювала події, котрі відбувалися навколо заснування Руху в Закарпатті. Здавалося, що політична еліта не вірила в перспективи його поширення в краї і вважала випадковим збігом обставин виклик могутній комуністичній системі. Проте події набували дедалі гострішого характеру, а участь у процесі боротьби за свої права брали дедалі більше громадян, при чому й із середовища досить відомих представників інтелігенції. З часом така недооцінка можливостей громадян з боку політичної влади почала змінюватися пом’якшеним (обережним) трактуванням подій.

Так, у газеті «Закарпатська правда» від 9 вересня 1989 року була вміщена стаття про мітинг організації рухівців у Хусті. Її

зміст подавався в дещо зневажливому тоні під назвою «Чи такий нам потрібний рух?» [274, с. 2]. Згодом, під час проведення підготовки до установчої конференції Народного Руху України за перебудову в Ужгороді з'являлися вже більш об'єктивні статті, з усе меншою долею скептицизму та невиправданої критики під назвами «Завершився з'їзд Руху», «Всеукраїнський з'їзд Народного руху України?», «Рух і навколо нього» [297, с. 2; 254, с. 3; 450, с. 1]. Отже, газетні статті та накалювання їхнього змісту безперечно свідчать про те, що в суспільстві відбувалось щось надзвичайне: відбувся злам у свідомості українців, у їхньому прагненні жити краще в майбутньому і, що саме головне, віра в те, що змінити на краще своє життя і життя близьких і рідних можливо тільки власними силами.

Організаційна робота зі створення товариства та ведення роз'яснювальної пропаганди на місцях проводилася активними темпами. Як згадував один із активістів та ініціаторів створення НРУ в Закарпатті Павло Федака «в плани зі створення Крайового Руху несподівано врізалася неочікувана подія. 18 серпня 1989 року групу патріотично налаштованої інтелігенції Ужгорода було повідомлено про те, що о 18-й годині у клубі обласної організації Спілки письменників України відбудеться важливе зібрання. Порядок денний не оголошували, приїхав на зустріч, мовляв, представник українського патріотичного загалу Галичини. У визначений час клуб був ущерть заповнений; прийшли письменники, вчені, художники, колишні політв'язні, учасники національно-визвольного руху 20 – 40-х років та ін. не бракувало й партійних функціонерів та окремих червоних директорів. Звідки взялися ці непрошені гості, було незрозуміло.

Слово було надано Віктору Бурлакову, який на той час уже очолював Трускавецьку організацію Народного Руху та входив до правління Львівської обласної організації. Він говорив про процеси, які розпочалися в Україні, наводив приклади антинародної, антиукраїнської діяльності КПРС, про підготовку до установчого з'їзду НРУ в Києві тощо... Було заявлено також про необхідність прискорення процесу створення НРУ в Закарпатті, оскільки по областях відбуваються висунення делегатів на установчий з'їзд Руху в Києві 8 – 10 вересня, а установча конференція Закарпатської обласної організації відбудеться тільки 23 вересня. Виступ промовця

був зустрінутий бурхливими оплесками і овaціями більшості присутніх. У той же час червоний директорат з піною на губах викрикував: «Нас не треба вчити! Їдьте в свою Галіцію і там вчіть, що і як робити! Ми самі тут розберемося без вас! У порядку денному не було питання про створення Руху!» тощо. Патріотично налаштована громада (Олександр Орос, Микола Бандусяк, Федір Сас, Михайло Тиводар, Йосип Баглай, Василь Олашин та ін.) висловлювала своє обурення і вимагала від комуністичних прихвостнів покинути зал. Обкомівські функціонери сиділи наїжачені, адже в плани обкому партії не входили непередбачувані моменти. Ситуація вимагала розрядки. Було запропоновано зробити перерву.

У перерві до мене підійшов В.Бурлаков і попросив зібрати найдовіреніших людей. У дворі біля клубу Спілки було схвалено, що відразу після перерви нами буде внесено до порядку денного зборів питання про створення Ужгородської міської організації Народного Руху України. До внесення цього питання вирішили тримати свій намір у секреті, нікому не розголошувати. Дискусію в перерві викликало питання, кому бути головою Ужгородського Руху. Я запропонував доцента УжДУ Михайла Тиводара. Той категорично відмовився: мовляв, треба молодшого, та й мати справу з силовиками викладачу університету не личить. М.Тиводар та інші присутні переконували мене дати згоду на обрання головою Руху. Зрештою, свого домоглися: згоду я дав, не знаючи ще тоді, які гарячі дні й місяці нас чекають у майбутньому» [491, с. 13].

Справа на фото Павло Чучка і Петро Скунць

Достатньо сказати, що в різних районах Закарпатської області звістка про формування народного демократичного руху була сприйнята з неабияким ентузіазмом. Так, весною – влітку 1989 року в двох історичних центрах громадсько-політичної активності регіону – містах Ужгород і Хуст – були створені перші осередки ініціаторів становлення Народного Руху України за перебудову в Закарпатті.

У столиці Карпатської України під орудою Михайла Джанди організовувалися активісти, противники комуно-радянської системи, переважно вихідці зі східної частини Закарпаття, а саме вільнодумної Рахівської Гуцульщини, низинних Хустщини та Виноградівщини. Значну роботу було пророблено в контексті налагодження тісних зв'язків із активістами сусідніх областей України. Ініціативною групою актуалізувалися питання захисту української мови, дотримання екологічної безпеки, альтернативності владних інститутів.

Установча ж конференція Хустської міської організації Народного Руху України за перебудову відбулася 16 липня 1989 року, яка й обрала координаційну раду на чолі з Михайлом Джандою. Цьому передувала копітка робота ініціативної групи, до складу якої увійшли Іван Бегеш, Василь Марущинець (Іршава), Василь Вайнагій (Бедевля), Володимир Йосипчук, Володимир Піпаш, Ніна Бечук, Микола Герлан, Олекса Чічак (Великий Бичків), Петро Дідух (Тячів), Михайло Джанда, Дмитро Скрип, Михайло Рокицький, Іван Довганич, Йосип Андьол (Хуст) та інші.

Цікаво, що учасники зборів висловилися за входження регіональної організації Народного Руху України за перебудову до складу Львівської обласної, оскільки в Закарпатті на той час ще не було сформовано крайової структури такого рівня.

Особливу місію зі створення в краї рухівської організації взяла на себе місцева інтелігенція, якій і судилося відіграти ключову роль в тогочасних політичних процесах. В Ужгородському клубі письменників 21 липня 1989 року пройшли збори громадян, на яких була обрана ініціативна група з підготовки установчої конференції крайового НРУ за перебудову. Петро Скунць, котрий стояв у витоків організації, чітко висловився з приводу майбутнього об'єднання. Він підкреслив, що Рух по-

винен знаходитись в «інтелігентних руках», цим самим підкресливши важливу місію інтелігенції краю в боротьбі з комуністичною монополією на всі суспільні важелі буття [9, арк. 22]. Зрозуміло, що сміливість сказаного викликала відповідну реакцію «компетентних органів». Зокрема, оцінка сказаного працівниками обкому КПУ давалася критична й аналізувалася в деструктивних тонах і невиразній песимістичній інтонації. В архівних справах виступ Петра Скунця характеризувався підкресленою термінологією на кшталт «деградація української нації», «руйнування української мови», «пасивність інтелігенції області» і таке інше [9, арк. 22].

Серед інших негативних явищ в житті закарпатців Петро Скунць назвав невиконання, а то й свідоме нехтування статтями закону «Про мови в Українській РСР». Наводилися кричущі факти україножобії представників державних структур, у тому числі тих, котрі в силу виконання службових обов'язків чи не першими повинні були дотримуватися закону [9, арк. 25]. При чому, як зазначав відомий письменник, саме на адресу української інтелігенції (директор виробничого об'єднання «Тиса» І. Ознобкін назвав її «хламом») робилися відкриті закиди стосовно «кухарського» використання української мови.

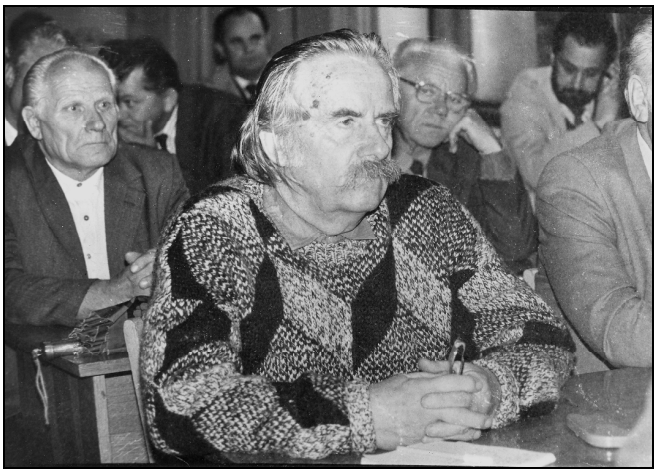
Мітинг Руху
(Воловець, 2 вересня 1990 року)

Подібне зневажливе ставлення як до української мови, так і до представників національно-демократичних організацій, зокрема Народного Руху України в Закарпатській області, спостерігалося й у інших випадках [9, арк. 25].

Зібрання ужгородських активістів 18, 22 і 25 серпня 1989 року свідчили про безповоротний процес утворення Народного Руху України за перебудову на Ужгородщині. Саме в ці дні було утворено мандатну комісію на чолі з відомим просвітянином

Миколою Бандусяком, складено перший реєстр членів організації. Першими, хто вступив до лав тоді ще нелегальної громадської організації були Петро Скунць, Павло Федака, Микола Вовк, Василь Олашин, Михайло Баник, Ярослав Мойшевич, Федір Сас, Микола Бандусяк, Любов Чубата, Борис Галас, Ілля Сливка, Микола Рішко, Степан Пойда, Юрій Шип, Федір Мишанич, Іван Мешко, Петро Ходанич, Олександр Орос, Іван Чендей, Юрій Шкробинець, Ганна Божук, Михайло Тиводар, Юрій Керекеш, Павло Чучка, Йосип Баглай, Фелікс Кривін, Іван Сербин, Іван Коцур, Михайло Бедей, Василь Нитка та інші. Керівником місцевої організації обрали Павла Федаку [8, арк. 44 – 48].

Структурного завершення міськрайонна організація набула після створення різнопланових комісій та обрання Ради, до складу якої увійшли активісти Павло Федака, Ярослав Мойшевич, Василь Олашин, Йосип Баглай, Ганна Божук, Степан Пойда, Михайло Тиводар, Федір Мишанич, Михайло Баник, Іван Коцур, Михайло Бедей [8, арк. 50]. Як і Хустський міськрайонний осередок, Ужгородський організаційно підпорядковувався Львівській крайовій організації НРУ за перебудову.

Письменник Іван Чендей на зборах НРУ

У становленні крайової організації НРУ за перебудову в Закарпатській області досить активну участь брали викладачі найбільшого і найстарішого в краї вищого навчального закладу – Ужгородського державного університету. Тому логічним виглядав факт утворення первинного осередку громадської організації в стінах вузу. Тим більше, що під загальносуспільним впливом в головному осередку студентської молоді й наукової інтелігенції краю також почалися серйозні ідеологічні й психологічні зміни. Так, у документі секретаріату Закарпатського обласного комітету КПУ «Про обстановку в Ужгородському державному університеті» вказувалося, на «неоднозначне сприйняття проблем сфери міжнаціональних відносин, екології, істори-

чного минулого краю, динамічні процеси, що проходять в країні і в регіоні» [9, арк. 27 – 30]. Особливо це стосувалося окремих представників професорсько-викладацького складу та студентського середовища. Більше того, партійні функціонери були занепокоєні тим, що на мітингах та інших заходах співробітники УжДУ виступають із «неординарними, нетрадиційними думками, ідеями» [16, арк. 12 – 20]. Тому й не дивно, що саме в Ужгородському університеті було створено перший первинний осередок Народного Руху України за перебудову в краї, а подальше формування первинних осередків громадської організації набуло прискорених темпів.

Установча конференція університетської організації НРУ за перебудову відбулася вже у вересні 1989 року. Ініціативну групу очолював доцент університету Й.О.Баглай. Діяльність осередку підтримали викладачі П.П.Чучка, М.І.Бедей, Ш.Л.Фодов, Я.М.Мойшевич, М.П.Тиводар, М.І.Сюсько, В.О.Зілгалов, В.В.Пальок, Є.І. Сірий, С. П.Пойда та інші [423, с. 3].

На зібранні слово про необхідність змін мали професори Іван Мешко, Павло Чучка, доцент Михайло Бедей, старший викладач Шандор Фодов. Вони говорили про важливі питання політичного, економічного життя, проблеми екології, освітньо-виховного й наукового розвитку. Як зазначали виступаючі, «університетська організація НРУ за перебудову повинна внести свій вклад у боротьбу за дальший розвиток демократії, гласності, відродження української нації, здобуття справжнього суверенітету республіки» [423, с. 3].

Піднімалися й проблеми досить низького освітньо-виховного рівня як випускників середніх шкіл, так і студентської молоді, котра належним чином не знає історії рідного краю, його традицій, фольклору, здобутків на культурно-просвітницькій ниві тощо [423, с. 3].

Участь у роботі установчої конференції брали й інші викладачі та працівники університету. Зокрема, завідувач сектором СКТБ «Квант» Ярослав Мойшевич вказав на причини такого занедбаного стану в різних галузях. Ужгородський історик Михайло Тиводар зосередив думки присутніх на необхідності усвідомлення власного завдання кожним із людей, котрі відчувають безповоротність перебудовчих процесів. Він наголошу-

вав на конкретному внеску у перебудову кожного, хто вступає в Рух.

Український філолог, професор університету Михайло Сюсько відзначив, що «партія ще не вичерпала свій ресурс, потенційні можливості у перебудові», проте не проявляє активності на місцях. «Я відчуваю більше не розумом, а почуттям, що треба йти в Рух, адже потреба в ньому є», – підкреслив доцент Михайло Сюсько [423, с. 3].

Доцент Хома Олексик на початку свого виступу поставив риторичне запитання «Куди ми йдемо і до чого йдемо?». На його погляд, Рух повинен допомагати партії, а не йти проти неї, адже в лавах організації перебуває багато комуністів. Вихід із такої ситуації полягав у консолідації всіх здорових сил колективу, об'єднанні в боротьбі з корупцією тощо.

Цікаву думку висловив доцент Василь Зілгалов, вказуючи, що «Рух почався фактично зверху й отримав тепер підтримку знизу». Завдання НРУ полягає в боротьбі з бюрократичним засиллям, монополією на істину. Він висловив думку, що «необхідна розробка реальної концепції розвитку Ужгородського держуніверситету з урахуванням перебудовчих процесів. Рух – це гарант перебудови» [423, с. 3].

Конкретним завданням університетського осередку НРУ за перебудову присвятили свої виступи й доценти В.В.Пальок та Є.І.Сірий. Вони, зокрема, констатували, що у період перебудови університет усе ще не став на передові позиції. Одним із завдань науковців, на їхню думку, є повернення боргу в галузі дослідження історії, культури, літератури минулого. Виступ продовжив Й.О.Баглай, який підтримав думки з приводу необхідності монолітно з громадянами сприяти суспільно-політичній перебудові [423, с. 3].

На установчому зібранні був присутнім і секретар партійного комітету УжДУ І.З.Корнійчук, який висловився на підтримку організації в стінах вузу осередку НРУ за перебудову. Він, зокрема, підкреслив, що «тепер уже кожна мисляча людина розуміє, що допомога партії у здійсненні завдань перебудови дуже потрібна. Всі здорові сили Руху й повинні допомогти партії втілити в життя намічені плани. Партком і надалі буде тісно співпрацювати з Рухом» [423, с. 3].

Конференція обрала Раду і ревізійну комісію університетської організації НРУ за перебудову, а також свого керманича – Йосипа Баглая. Пов'язуючи демократичні зміни в державі, вчені висували ідеї нової концепції розвитку Ужгородського державного університету. Разом з тим, університетські працівники визнавали, що «у період перебудови університет усе ще не став на передові позиції» [423, с. 3]. Однак, університетська газета завдяки її редактору Степанові Пойді однією з перших в краї на своїх шпальтах почала відкрито підтримувати рухівську організацію, публікуючи демократичного змісту матеріали [215, с. 3], за що її працівники отримували неодноразові зауваження [8, арк. 54].

Як зазначалося вище, в Ужгороді було сформовано ініціативну групу, а згодом – організаційний комітет з проведення Закарпатської обласної установчої конференції Народного Руху України за перебудову. Головою оргкомітету було обрано далеко не випадкову людину – відомого українського письменника, учасника дисидентського руху Петра Скунця, у майбутньому Лауреата державної премії імені Тараса Шевченка.

До складу ради оргкомітету увійшло двадцять чоловік, а саме: письменники Іван Чендей, Фелікс Кривін, Василь Басараб; учені Ужгородського державного університету Йосип Баглай, Михайло Бедей, Борис Галас, Федір Сас, Степан Пойда; інші відомі в краї діячі Ласло Балла, Іван Бегеш, Микола Вовк, Іван Коцур, Лілія Костик, Володимир Микита, Ярослав Мойшевич, Іван Мільчевич, Федір Мишанич, Василь Нитка, Василь Олашин, Ілля Сливка [106, арк.1].

Цією ініціативною групою було проведено чимало масових акцій, які створювали підґрунтя для подальшого поступу організації в краї. Так, згідно з програмою мітингу 13 вересня 1989 року в Ужгороді організатори доводили населенню необхідність суспільного єднання. Зокрема, про статутні основи і програму Руху говорив керівник ініціативної групи Петро Скунць, про позицію Руху до екологічних проблем в регіоні наголошувалося у виступі Л.Костик, про проблеми народної моралі у виступі торкався письменник Юрій Керекеш. Професор Ужгородського університету Іван Мешко виступив з доповіддю «Рух і проблеми соціальної справедливості», а професор Павло Чучка – «Рух і національномовне питання» [108, арк. 1].

Про позицію Руху щодо виборів до республіканських та місцевих Рад наголошував доцент УжДУ Йосип Баглай. На мітингу також прозвучали доповіді на інші актуальні проблеми, зокрема «Рух і партія» (доцент Михайло Блецкан), «Рух і релігія» (доцент А.О.Едельман), «Рух і молодь» (Микола Матола) та інші [108, арк. 1]. Отже бачимо, що досить активну участь у підготовці до створення народно-демократичної організації брали представники наукової інтелігенції, зокрема викладачі Ужгородського університету.

Тим часом, у Києві 8 – 10 вересня 1989 року відбувся Установчий з'їзд Народного Руху України за перебудову. Його учасниками стали 1109 чоловік, які представляли 280 тисяч членів НРУ по всій Україні. Делегатами цього громадського форуму були 110 депутатів різних рівнів, 33 народні депутати СРСР. Найбільше серед учасників було представників інтелігенції – 984 особи. Примітно, що для участі в Установчому з'їзді було делеговано й 228 членів і кандидатів у члени Комуністичної Партії Радянського Союзу. Крім того, до участі в урочистому зібранні було залучено триста запрошених. Усього учасники форуму представляли 1 247 новоутворених організацій НРУ за перебудову [280 а, с. 26].

Щодо національного складу учасників, то статистика свідчить: 944 українці, 77 росіян, 9 євреїв, 6 білорусів, 6 поляків, 2 вірмени, угорець, кореєць, грек, німець, естонець, кримський татарин [269 а, с. 80].

Участь у роботі конференції взяли й делегати від Закарпаття. Лідери перших закарпатських організацій НРУ за перебудову Михайло Джанда і Павло Федака були включені до всеукраїнського організаційного комітету зі створення Руху. Всього закарпатська делегація на Установчий з'їзд у Києві нараховувала 15 осіб. Це були названі вище Михайло Джанда і Павло Федака, котрі відповідно представляли міста Хуст і Ужгород, Йосип Баглай, Федір Мишанич, Василь Олашин, Олександр Орос, Петро Скунць, Іван Чендей, Павло Чучка (всі – Ужгород), Йосип Андьол, Іван Довганич, Михайло Рокецький, Дмитро Скрип (всі – Хуст), Володимир Піпаш (Рахівщина), Микола Сергеєв (Виноградівщина). Як гість від Закарпаття учасником з'їзду був і Шандор Фодо (Ужгород) [420 а, с. 62].

Павло Федака, Йосип Баглай, Петро Скунць –
делегати Установчої конференції НРУ в Києві

Учасники національного форуму сходилися в думках, що «Установчий з'їзд Народного Руху України за перебудову – це подія історичного значення, це велике свято – великдень українського відродження і відродження всіх націй і народностей, які проживають на Україні. Цей з'їзд був потрібен для консолідації наших сил на ниві перебудови…» [215, с. 3].

Організаційна фаза легалізації громадської організації завершилася 9 лютого 1990 року, коли Постановою Ради Міністрів УРСР № 28 Статут НРУ за перебудову був зареєстрований. Внаслідок цього рішення діяльність Руху була легалізована.

Історичні події в Києві активізували формування регіональних представництв НРУ за перебудову. 23 вересня 1989 року розпочала свою роботу Установча конференція Закарпатської організації Народного Руху України за перебудову в Ужгороді [104, арк. 1]. Вступне слово на тему «Рух – це наше відродження» виголосив заступник голови організаційного комітету зі створення товариства, кандидат філологічних наук Йосип Баглай. З основною доповіддю «Про завдання Народного Руху України на Закарпатті» виступив голова оргкомітету, відомий український поет

Петро Скунць, який вказав на пріоритетні моменти сучасної діяльності організації і вирішення першочергових завдань [218, с. 3].

Слово мали також доктор історичних наук, професор Іван Мешко з доповіддю «Народний Рух і проблема соціально-економічного розвитку краю», інженер Ярослав Мойшевич на тему «Рух – права людини і права народу», історик Михайло Тиводар з доповіддю «Народний Рух і культурно-національні проблеми Закарпаття». Про екологічні проблеми в доповіді «Народний Рух і екологічна ситуація на Закарпатті» доповіли Михайло Бедей і Лілія Костик. Про проблеми підростаючого покоління і позицію НРУ говорив письменник Фелікс Кривін [218, с. 3].

Після інформації голови мандатної комісії Миколи Вовка розпочалося обговорення доповідей, участь в якому брали професори Яків Штернберг і Павло Чучка, письменник Юрій Керекеш, Петро Потушняк, Євгенія Деркач, Павло Кампов, Степан Туряниця, Василь Кузан, Петро Кучер, Федір Сас, Іван Бегеш та ін. Учасники Установчої конференції прийняли Програму організації і Статут, які зачитав історик Павло Федака.

Зокрема, Юрій Керекеш зазначив, що «Рух за перебудову повинен акумулювати народний розум, має бути всевидячим оком, чуйним вухом, має набиратися дедалі більшої сили, щоб відіграти помітну прогресивну роль в перебудовних процесах сьогодення» [104, арк. 1].

Віддаючи перевагу в національно-визвольній боротьбі українців політичним мотивам, Юрій Керекеш все ж зупинився і на інших напрямках: «Гадаю, що одним із першочергових завдань Руху має бути відкриття крамниць «Українська книга» бодай у тих містах сусідніх соціалістичних країн, а тим більше в нашій країні, де проживають українці...» [104, арк. 4].

Продовжуючи обговорення шляхів розбудови організації в краї, доповідачі все більше звертали увагу на те, яким чином проводити політику стосовно реалізації запланованих перетворень. Так професор Павло Чучка ремізував: «Поряд із питанням що робити, важливим для Руху є відповідь на питання як робити? В сучасних умовах ефективні форми роботи кваліфікуються як незаконні (страйки, пікетування, бойкоти), а традиційні «законні» форми виявляються малоефективними (бесіди, переконування, скарги, петиції)... Рух України за перебудову стає на шлях конструк-

тивного, а не деструктивного оновлення суспільства. І головною формою обраний чесний, відкритий всенародний конкурс на найліпших, найдостойніших представників у складі Рад народних депутатів. Звідси і найперший обов'язок Руху: виявляти і висувати розумних, діяльних і чесних співвітчизників, які з різних причин опинилися поза системою ротації партійних і радянських керівних кадрів. Піднімати комуністів без партквитків, усувати з посад членів КПРС із непартійною свідомістю» [104, арк. 2]. Далі у своєму виступі Павло Чучка порівняв завдання рухівців із програмними закликами закарпатських комуністів 30-х років XX століття, вважаючи, що сучасному поколінню слід їх виконати [104, арк. 16].

Цікавим було звернення до присутніх професора Якова Штернберга, який промовляв російською мовою: «Сегодня я на этой конференции выступаю как человек, который проработал в Ужгородском университете 40 лет. Сегодня говорилось о том, что мы не должны забывать нашу историю, что большую роль в этом должен сыграть Ужгородский государственный университет.

Я являюсь представителем венгерской культуры, веду определенную работу в гунгарологическом центре. Родной язык у меня венгерский, по национальности я еврей.

Разрешите мне приветствовать Рух от имени евреев» [104, арк. 20].

Це підтверджувало одну з ключових тез громадської організації про поліетнічність її рядів та перевагу політичної інтеграції інтересів місцевих жителів регіону.

Установчу конференцію Народного Руху України за перебудову в Закарпатті привітали й гості з інших областей. Зокрема, з привітальною промовою виступив Йосип Грищук із Стрия Львівської області, який більше акцентував увагу на злочинних діях комуністичної партії, Петро Шеремет зі Львова [104, арк. 32, 52].

Складом Установчої конференції було обрано керівні органи та голову Закарпатської крайової організації Народного Руху України за перебудову. Керівником став член спілки письменників СРСР, заступник відповідального секретаря Закарпатської обласної організації Спілки письменників України, член КПРС, відомий український і закарпатський поет Петро Скунць [105,

арк. 1]. Заступниками голови товариства стали голова первинної організації НРУ Ужгородського державного університету, кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального і слов'янського мовознавства УжДУ Йосип Баглай, голова Ужгородської міської організації, кандидат історичних наук, заступник директора Закарпатського обласного краєзнавчого музею Павло Федака, кандидат філологічних наук, методист Закарпатського обласного інституту вдосконалення вчителів Павло Чучка (молодший) [105, арк. 1].

До складу крайової Ради Народного Руху України за перебудову також увійшли відповідальний секретар Микола Вовк, художник Ужгородського механічного заводу Іван Волошин, слюсар цього ж заводу Юрій Карбованець, кандидат фізико-математичних наук, доцент УжДУ Олекса Борець, голова Хустської регіональної організації НРУ Михайло Джанда, член Спілки художників СРСР, скульптор Закарпатських художньо-виробничих майстерень Художнього фонду СРСР Василь Олашин, технічний керівник кооперативу «Декор» Олександр Орос, президент фірми «APIS» Ярослав Мойшевич, відповідальний секретар Закарпатської обласної організації Товариства охорони природи УРСР Юрій Шип, завідуюча токсилогічною лабораторією Закарпатської обласної санепідемстанції Лілія Костик, завідувач урологічним відділенням Закарпатської обласної клінічної лікарні Степан Біляк, кандидат історичних наук, доцент УжДУ Михайло Тиводар, член спілки письменників СРСР, перший заступник голови обласної організації Товариства книголюбів УРСР Василь Кохан, письменник Фелікс Кривін, голова Закарпатського відділення Фонду культури УРСР Іван Чендей, голова Культурного товариства угорців Закарпаття, викладач кафедри угорської філології УжДУ Шандор Фодов, доктор історичних наук, професор УжДУ Іван Мешко, голова студентського товариства «Просвіта» Сергій Зінчук, інструктор Ужгородського міськкому компартії Іван Коцур, головний технолог Закарпатського об'єднання облагробуду Федір Мишанич, завідувач редакцією видавництва «Карпати», голова обласної організації асоціації «Зелений світ» Ілля Сливка [105, арк. 1 – 2]. Окремою постановою ради визначалося, що раді надається право в міру виникнення регіональних організацій НРУ кооптувати

в свої члени голів або інших представників новостворених організацій.

Ревізійну комісію НРУ за перебудову складали Богдан Яхвак, Іван Данів та Олексій Лишак. Крім того, установчою конференцією було затверджено Прес-групу організації на чолі з членом Спілки журналістів СРСР, редактором газети «Ужгородський університет» Степаном Пойдою. Іншими членами Прес-групи стали член Спілки журналістів СРСР, редактор газети «Радянське село» Юлій Кул, літпрацівник Закарпатського облмуздрамтеатру Дионизій Матола, член Спілки журналістів СРСР, завідувач редакцією видавництва «Карпати» Петро Часто, член Спілки журналістів СРСР, відповідальний секретар обласної організації Товариства української мови ім. Т.Г.Шевченка, редактор Закарпатського обласного радіо Любов Чубата [105, арк. 2].

Учасники установчої конференції НРУ за перебудову в Закарпатській області одноголосно прийняли «Звернення до демократичних сил краю». Зокрема в ньому говорилося, що «звертаємося до вас у критичний для нашої країни час, коли від того, наскільки ми, кожен із нас на свої плечі приймем весь тягар наболілих проблем, залежить доля не тільки наша, а й майбутніх поколінь.

Сьогодні ми створили в області організацію Народного Руху України за перебудову. Задовго ми йшли до цієї події, занадто глибоко засіло в наших душах переконання, що доля наша вирішується десь у столицях, а ми, маленька і наймолодша в Радянському Союзі область, зможемо відсидітися за горами від найбурхливіших подій, скромно вичікуючи, який вихід нам буде вказано із політичного, економічного, екологічного, морального, культурно-національного тупика, в якому опинилася країна» [104, арк. 63].

Далі в тексті йшлося про значення тогочасних подій як революційних. Даючи оцінку створеній організації та змальовуючи перші її кроки П.Скунць у «Зверненні» зазначив: «Народний Рух – це рух назустріч справжній демократії. Дарма нас антиперебудовні сили намагаються звинуватити у посяганні на владу, дарма хочуть убити клин між народом та інтелігенцією – наші робітники й селяни зі своїм гірким досвідом вже не піддаються на цей гачок. Нічим не вмотивовані й спроби перевести галас навколо

Руху в національне річище, досить прочитати без упередженості програму Народного руху України за перебудову» [104, арк. 64].

Завершили «Звернення» слова-заклики: «А щоб виправдав Рух сподівання, для цього треба не так уже й мало: щоб він став справді народним. Тільки спільними зусиллями ми здатні зробити людянішим наш двадцятий вік на його спаді і з чистим сумлінням зустріти XXI століття, яке вже стукає в наші двері.

Дорогу Рухові!» [104, арк. 64].

Отже, звернення учасників конференції до прогресивно налаштованих громадян, які відчували демократичне віяння часу, було продиктоване необхідністю створення потужного, справді народного, масового руху, котрий очолив би суспільні перетворення і заклав підґрунтя для формування держави нового типу, громадянського суспільства тощо. Для цього засновники Народного Руху України за перебудову в Закарпатській області планували залучити щонайбільше людей в різних куточках краю.

Цікаво, що лідери закарпатської організації Руху вже наступного дня задумали досить своєрідне ознайомлення з організацією. Великолюдна багатотисячна акція-мітинг, що проходила на ужгородському стадіоні «Спартак», була запланована з метою якнайширшої пропаганди ідей громадської організації серед широких мас. Назва до цього часу безпрецедентного заходу промовисто це засвідчувала – «Чого прагне Народний Рух України на Закарпатті?» [286, с. 1].

На мітингу виступили голова обласної організації НРУ за перебудову Петро Скунць, котрий емоційно висловив безповоротність мети новоутвореної організації [286, с. 1]. Один із ініціаторів створення товариства професор Ужгородського університету Павло Чучка репрезентував присутнім затверджені Установчою конференцією програму і статут Руху, дав роз’яснення з приводу окремих їх положень. Про одну з перших районних організацій товариства в краї говорив її лідер і засновник Михайло Джанда. Також виступили на ужгородському мітингу відомий закарпатський філолог і театральний критик Йосип Баглай, активіст Ярослав Мойшевич та інші [286, с. 1].

До участі в мітингу були запрошені також гості краю. Зокрема свої промови виголосили гості Сергій Головатий з Киє-

ва, Ігор Пілько з Дрогобича, Богдан Дикий з Мукачева [286, с. 1].

Присутні прийняли звернення Народного Руху України за перебудову в Закарпатті, яке дістало назву «До демократичних сил краю» [286, с. 1].

Древнє місто Ужгород вперше бачило таку велику кількість синьо-жовтих прапорів, які привезли гості з Галичини. Після завершення мітингу, багаточисельна група місцевих рухівців на чолі з Петром Скунцем, Степаном Пойдою двома колонами проводжала гостей до своїх автобусів, які були зупинені міліцією на Радванці. По обидва боки транспортного мосту біля стадіону «Спартак» вишикувалися міліцейські кордони в повному обмундируванні. Від'їжджаючи, хтось із вікон автобусу передав синьо-жовтий прапор, який втім був негайно відібраний працівниками міліції.

Будинок Закарпатської облради в «народній» облозі (Ужгород, 1991 рік)

Перші роки Народного Руху України за перебудову в Закарпатті були виваженими й спрямованими на інтеграцію національно-патріотичних сил краю навколо основного завдання – здобуття незалежності Української держави. Про це свідчить взятий за основу для багатьох громадських організацій спільний документ – «Виборчий Маніфест Народного Руху України за перебудову» [103, арк. 1]. У ньому, зокрема, зазначалося, що «18 листопада 1989 р. відбулася нарада представників демократичних об'єднань України, яка була присвячена обговоренню спільної діяльності в ході майбутніх виборів до Верховної Ради» [103, арк. 1]. Цей документ став дороговказом і регіональним представництвам громадсько-політичних організацій.

Набираючи сили в краї активними діями, Народний Рух України за перебудову ставав дедалі небезпечнішою громадською організацією для тогочасної однопартійної влади. Відповідно до цього й планувалася робота компартійних службовців з активістами й прихильниками НРУ. Реакція комуністів щодо рухівців була висловлена досить однозначно у документі, який отримав назву «Орієнтувальний матеріал членам і кандидатам в члени обкому Компартії України, членам ревізійної комісії обласної парторганізації. Про ставлення до ідеї створення «Народного Руху України за перебудову (НРУ)». З одного боку цей документ свідчив про контроль партійців над ситуацією, а з іншого – вказував, що популярність громадської організації змушує комуністів рахуватися з нею. Частково й заспокійливо в документі вказувалося, що програма НРУ «не є чимось новим у практиці перехоплювання політичної ініціативи від партійних і радянських органів новими громадськими формуваннями» [2, арк. 13].

Керівник місцевих комуністів Генріх Бандровський звертав увагу на активність рухівських діячів, зазначаючи, що значна кількість їхніх цілей «суперечать вимогам перебудови, по суті, проголошують ідеї національного відмежування, спостерігаються наміри стати структурою, опозиційною до КПРС» [5, арк. 118].

Наступний документ, датований 23 вересня 1989 року, мав назву «Про план практичних дій відділів обкому партії у зв'язку з установчим з'їздом Народного Руху України за перебудову» [6, арк. 65]. Його зміст свідчить про спрямовану протидію Закарпат-

ського обкому КПУ створенню рухівських осередків. Понад десяток «рекомендацій» стосувалися антирухівської агітації, особливо в містах і районах, серед трудових колективів. З цією метою планувалося створити інформаційно-пропагандистські групи обкому партії, які були б забезпечені «необхідною інформацією» [6, арк. 65]. Увагу звертали й на поширення інформації в пресі та на телебаченні. Зокрема, планувалося організувати спеціальні передачі типу «круглих столів», роз'яснювальних сюжетів, у яких «викривалися б політичні цілі лідерів НРУ, обличчя окремих делегатів НРУ і тих сил, які вони представляють» [6, арк. 65].

Однак, слід зазначити, що ефективної протидії розвитку національно-демократичного руху в Закарпатській області владі створити не вдалося. Напередодні проведення установчої конференції крайової організації НРУ з'явився черговий документ – «Про ситуацію, що склалася у зв'язку з підготовкою обласної установчої конференції Народного Руху України за перебудову». У ньому говорилося, що в переважній більшості первинних партійних організацій, як і в трудових колективах, не вдалося створити «атмосфери несприйняття націоналістичних лозунгів та ідей» [8, арк. 48].

Крім ідеологічного протистояння, активна діяльність рухівських осередків змушувала партійних функціонерів розпочати й соціально-стратифікаційну боротьбу, оскільки постійно наголошувалося, що соціальну базу НРУ складають представники інтелігенції, інженерно-технічні працівники, медики, вчителі. Проте, як далі наголошувалося в документі, «партійний, ідеологічний актив не готовий вести відкриту, публічну полеміку, давати рішучу відсіч демагогам і екстремістам» [8, арк. 48 – 49].

Функціонери апарату Закарпатського обкому КПУ у документі під грифом «Таємно» твердили, що аналіз ситуації показує «активізацію діяльності неформальних організацій, зокрема Хустського районного осередку НРУ» [19, арк. 8]. Небажання визнавати щоденне наростання руху опору й розбудову структур НРУ з часом змінювалося на відкрите переслідування рядових діячів організації. Але не визнавати того, що вже існувало як доконаний і безповоротний факт було комуністам складно. В Мукачеві 16 вересня, Хусті 1 вересня 1989 року і 21 січня 1990 року

пройшли багатолюдні мітинги, на яких, за повідомленням парт-апаратчиків здійснювалося зомбування місцевого населення в антидержавних цілях [19, арк. 8].

Народний Рух України за перебудову в Закарпатті, беручи участь в громадсько-політичному житті краян, активно реагував на всі суспільно значимі події. Основні напрями діяльності перших рухівських осередків були наступними:

1) боротьба з комуністичною ідеологією та монополією комуністичної партії на владу;

2) демократизація всіх сфер суспільного життя;

3) проведення економічних реформ, здійснення земельної реформи (відкрите впровадженя альтернативних форми земельного господарювання);

4) захист довкілля, екологічна безпека;

5) встановлення релігійного рівновправ'я, відродження Греко-Католицької Церкви, створення Автокефальної православної церкви;

6) відстоювання соціальної справедливості і боротьба з будь-якими проявами насилля;

7) боротьба із будь-якими формами регіонального сепаратизму, «політичного русинства», самоврядної територіальної одиниці, автономії районів;

8) відродження історичних та культурних традицій краю;

9) боротьба за утвердження української мови у всіх сферах суспільної життєдіяльності й визнання її як державної мови.

Основними формами реалізації поставлених завдань було проведення масових заходів (мітингів, зборів, віче, конференцій, семінарів, диспутів), поширення свободи слова, відкритості інформаційної сітки, проведення рівноправної передвиборчої агітації тощо.

Реалізація всіх напрямків діяльності неодмінно призводила до досягнення основної мети – утворення незалежної держави Україна. Це чудово розуміли ті, хто боровся за неї, а також ті, хто опонував їм.

У світлі вирішення поставлених завдань народні виступи набували дедалі більшої гостроти. Якщо в Мукачеві на мітингу, де зібралось понад півтори тисячі городян та гостей міста, з уст виступаючих лунали заклики протестувати проти будівництва

екологічно небезпечної Пістрялівської радіолокаційної станції (РЛС) [408, с. 3], то 21 січня 1990 року в Хусті організатори мітингу присвятили його проведення знаменному дню в історії України та Закарпаття – дню соборності українських земель, проголошеної 21 січня 1919 року. На мітингу, в присутності понад 500 чоловік, виступаючі наводили історичні паралелі з сучасністю, вказували на значимість боротьби за єдність нації, свободу й незалежність від комуно-радянського режиму та інше [408, с. 3]. 12 листопада того ж року з ініціативи НРУ за перебудову в Ужгороді пройшов один із перших санкціонованих мітингів під гаслом «Проблеми міста» [240, с. 394].

Така активність регіональних представництв Народного Руху України за перебудову, зокрема на Ужгородщині та Хустщині, не була випадковою, оскільки саме тут, ще до установчої конференції НРУ за перебудову, діяли міцні осередки. А Хустська районна і Ужгородська міська організації (вже тоді нараховували понад 100 чоловік) оголосили спочатку приналежність до Львівської обласної організації НРУ за перебудову, про що вже згадувалося [7, арк. 18].

14 жовтня 1989 року була створена Мукачівська міська організація Народного Руху України за перебудову. Двісті сорок учасників установчої конференції рішуче засудили будівництво екологічно небезпечного об’єкту Пістрялівської радіолокаційної станції та надмірне використання міського військово-авіаційного аеродрому. Традиційними для того часу стали виступи, в яких торкалися проблем української мови та свободи слова й совісті. Конференція обрала керівництво міської організації, яке доручили Борисові Качуру.

Тячівську організацію НРУ за перебудову на установчій конференції 28 жовтня 1989 року очолив Віктор Бедь. Цьому передувала копітка робота ініціативної групи, до складу якої увійшли В.Бедь, М.Левдар, М.Носа, В.Мотичко, В.Вайнагій, О.Дебич, В.Ваканич. Як згадував Віктор Бедь, «участь у роботі конференції взяли 24 делегати із п’яти населених пунктів району (Тячів, Тересва, Буштино, Дубове, Бедевля). Були і гості з Ужгорода (Іван Чендей), Хуста й Хустського району (представники рухівських первинних організацій), лідери Тячівської районної спілки угорської культури (Шандор Борбель), Закарпатської асоціації

румунів (Василь Марина), райкому компартії та ВЛКСМУ, представники Тячівської районної лікарні і газети «Дружба» (всього гостей нараховувалось 32 чоловік)» [108 а, арк. 3]. На Установчій конференції в Тячеві виступили Віктор Бедь, Михайло Носа й Наталія Молнар, котрі виголосили промови відповідно на такі теми: «Про завдання Тячівської районної організації Народного Руху України за перебудову та правові основи її діяльності», «Проблеми соціально-економічного, національно-культурного розвитку району, духовного світу та релігії у світлі Програми Руху», «Екологічна ситуація та здоров'я населення».

До складу керівних органів Тячівської районної організації НРУ за перебудову, крім її лідера Віктора Бедя, увійшли його заступник Михайло Носа, а також інші члени координаційної Ради Наталія Молнар, Михайло Левдар (секретар), Олег Куцин, Василь Вайнагій, Василь Сойма, Василь Ваканич і всі голови первинних осередків. Ревізійну комісію склали Катерина Орос, Іван Левринець, Володимир Тернувський.

Уже впродовж перших шести місяців своєї діяльності Тячівська районна організація Народного Руху України за перебудову стала однією з найчисельніших і найструктуризованих організацій НРУ в Закарпатті й на початок 1990 року охоплювала практично всі населені пункти Тячівського району із постійно діючими 38-и первинними осередками Руху [108 а, арк. 3 – 4].

25 березня і 23 грудня 1990 року відповідно були створені Рахівська і Перечинська народнорухівські організації.

24 – 25 березня 1990 року у місті Хуст відбулось засідання сесії Великої Ради НРУ. Ця подія мала велике значення для діяльності самої організації та вирішення першочергових завдань національно-визвольного руху. І вибір міста проведення великої Ради був не випадковим. На мітингу в Хусті, присвяченому 51-й річниці Карпатської України, «основним змістом виступів були заклики до виходу із складу СРСР» українських земель. Зокрема, Михайло Джанда заявив, що скоро «ми скинемо цей символ колоніальної держави». Загальновживаними ставали заклики «Геть Комуністичну імперію – Радянський Союз», «Партія – це злочинна організація», «Ми добили коричневу чуму в Берліні, доб'ємо червону заразу в Москві» тощо [9, арк. 7].

Відкриваючи виїзну сесію Народного Руху України в Хусті її лідер Іван Драч наголосив на значенні історичної події для всього українського державотворення і задав тон наступним виступам учених, політиків і громадських діячів. У прийнятій ухвалі було визначено факт проголошення Карпатської України як природний прояв самовизначення української нації і вперше оголошено 15 березня як національне свято всього українського народу. Щоправда, на високому державному рівні ця подія відзначалася тільки у 2009 році.

Перші вшанування на Красному Полі

Значну увагу учасники виїзної сесії НРУ присвятили й тогочасній суспільно-політичній ситуації в Україні та поточним завданням на найближче майбутнє організації. Зокрема, жваву дискусію викликала ідея трансформації громадської організації в партію, з приводу чого остаточного рішення прийнято не було. Втім значення зборів у Хусті полягали у визначенні політичної мети – боротьба в напрямку проголошення державної незалежності України й оновлення вітчизняної політичної влади.

Виїзна сесія Великої Ради НРУ за перебудову у Хусті відбувалася у післявиборчий період. Наслідки виборів до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади вказували на хороші перспективи реалізації ключових програмних вимог організації.

Адже вперше участь у виборчих процесах взяли представники провідних громадсько-політичних і культурно-просвітніх громадських організацій, котрі об'єдналися навколо Народного Руху України за перебудову й отримали довіру від громадян. У ці складні роки саме вони стали своєрідною групою тиску, індикатором суспільної думки, що впливала на складні суспільно-політичні процеси і вирішення багатьох болючих проблем тогочасності. Лідери та активісти громадських організацій Закарпаття зуміли використати виборчі процеси для подолання комуністичної монополії у владних інститутах і сприяли публічності регіональної політичної влади.

Серед учасників мітингу П.Скунць і В.Чорновіл

Отже, внаслідок різних обставин населення краю все більш активно залучалися до громадсько-політичного життя. На зламі 80 – 90-х років XX століття створилися непогані умови для широкої участі місцевих жителів та громадських організацій у виборчих процесах, зокрема на місцевому рівні. Як низи, так і верхи розуміли необхідність кардинальної трансформації владних відносин і структур. Неформальні організації, ставши в опозицію до існуючого режиму, серйозно націлилися на взяття владних висот, задіявши нові схеми виборчих технологій (при обмежених ресурсах), які в тогочасних умовах могли гарантувати певний успіх, незважаючи на те, що майже всі важелі виборчого механізму зосереджувалися в руках політичної влади.

Це переконливо доводять вибори народних депутатів до Верховної Ради УРСР, Закарпатської обласної Ради народних депутатів та міських Рад. Участь громадян у голосуванні в середньому була надзвичайно висока – 91,1 відсотка [417, с. 23]. Це можна пояснити неабияким натхненням і певною ейфорією населення краю, котре підтримувало державотворчі процеси, спрямовані на здобуття Україною незалежності. Це були перші демократичні вибори, в яких на альтернативній основі обиралися народні представники і від вільного волевиявлення громадян залежало майбутнє українського народу.

Вячеслав Чорновіл — голова Народного Руху України.

НА ФОТО І.ТОВТА: Вячеслав ЧОРНОВІЛ та Віктор БЕДЬ у клубі облпрофради м.Ужгорода під час минулорічної кампанії по вибору Президента України.

І хоча політичні вибори відбувалися на альтернативній основі, та все ж боротьба не завжди була рівноправною і справедливою. Представники демократичних сил в краї напередодні виборів опинилися в повній інформаційній ізоляції. Кандидатам не вдавалося висвітлити свої позиції в пресі, на радіо і телебаченні. Давалася в знаки й відсутність незалежних друкованих органів, належне фінансування, монополія влади на зустрічі з трудовими колективами, ідеологічне зомбування населення. У таких умовах ще більш значимими були результати, яких досягли представники демократичних сил.

Показовими вони стали в тому відношенні, що в Закарпатській області, жителі відразу ж активно включилися до процесу публічності й відкритості влади. 26 березня 1989 року народними депутатами СРСР стали Микола Бігунець (від національно-територіального виборчого округу №45), котрий вперше переміг лідера Закарпатського обкому КПУ Генріха Бандровського, Едуард Воробйов (від Ужгородського територіального ви-

борчого округу №451), Марія Герзанич (від Мукачівського територіального виборчого округу №452), Станіслав Мишук (від Хустського територіального виборчого округу №453). Серед них тільки М.Герзанич була безпартійною, а інші троє – члени КПРС.

Через рік після цього, 4 березня 1990 року, відбулись вибори народних депутатів Української РСР. Цього дня депутатами Верховної Ради стали від Рахівського виборчого округу №174 Іван Габор, від Свалявського виборчого округу №175 Михайло Волощук, від Тячівського виборчого округу №176 Віктор Бедь.

Натомість від інших виборчих округів кандидатам знадобилося повторне голосування, яке відбулося 18 березня 1990 року. Згідно з ним від Ужгородського виборчого округу №167 народним депутатом УРСР від Закарпатської області став Ігор Еліашевич (33 тисячі 548 голосів), від Мукачівського виборчого округу №168 – Володимир Данчевський (24 тисячі 607 голосів), від Берегівського виборчого округу №169 – Василь Шепа (43 тисячі 623 голоси), від Виноградівського виборчого округу №170 – Андрій Поличко (44 тисячі 670 голосів), від Іршавського виборчого округу №171 – Іван Галас (28 тисяч 68 голосів), від Мукачівського виборчого округу №172 – Дмитро Кельман (36 тисяч 456 голосів), від Перечинського виборчого округу №173 – Іван Герц (53 тисячі 45 голосів), від Хустського виборчого округу №177 – Іван Попович (30 тисяч 808 голосів).

У Тячівському виборчому окрузі №176 у першому ж турі виборів було обрано народним депутатом УРСР голову Тячівської організації крайового НРУ за перебудову В.В.Бедя [417, с. 20]. У Перечинському виборчому окрузі №173 внаслідок повторного голосування переміг підтримуваний частиною демократичних організацій І.І.Герц [417, с. 19], а у Мукачівському виборчому окрузі №168 у першому турі найбільшу кількість голосів набрала лідер Краєзнавчого об’єднання ім. О.Митрака Л.Ю.Караванська (під час повторного голосування вона все ж поступилася В.А.Данчевському) [417, с. 17]. По Мукачівському виборчому округу №172 третю позицію в першому турі виборів від НРУ за перебудову виборов П.М.Федака [417, с. 18].

1990
Березень
4
НЕДІЛЯ

КАНДИДАТИ
У ДЕПУТАТИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ

ПО УЖГОРОДСЬКОМУ ВИБОРЧОМУ ОКРУГУ № 1

ГАМ
МИКОЛА
СТЕПАНОВИЧ

1940 року народження, голова профспілкового комітету Ужгородського держуніверситету, член КПРС, проживає в місті Ужгород, висунутий зборами колективу хімічного факультету УжДУ.

ГРАНЧАК
ІВАН
МИХАЙЛОВИЧ

1927 року народження, завідуючий кафедрою нової та новітньої історії Ужгородського державного університету, член КПРС, проживає в місті Ужгород, висунутий конференцією обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

ГРЕБЕНЮК
МИХАЙЛО
КИРИЛОВИЧ

1946 року народження, вчитель Ужгородської середньої школи № 2, безпартійний, проживає в місті Ужгород, висунутий зборами колективу середньої школи № 2.

КРИВІН
ФЕЛІКС
ДАВИДОВИЧ

1928 року народження, письменник, член КПРС, проживає в місті Ужгород, висунутий радою обласного відділення Товариства української мови імені Т. Шевченка.

МИТРОВКА
ЗІРКА
ЮРІЇВНА

1942 року народження, лікар обласної клінічної лікарні, проживає в місті Ужгород, висунута конференцією колективу обласної клінічної лікарні.

НАВРОЦЬКИЙ
ВЯЧЕСЛАВ
ТАДЕУШОВИЧ

1954 року народження ,старший науковий співробітник проблемної науково-дослідної лабораторії фізичної електроніки Ужгородського державного університету, член КПРС, проживає в місті Ужгород, висунутий зборами колективу фізичного факультету УжДУ.

ПАВЛИНА
ІВАН
ІВАНОВИЧ

1962 року народження, секретар комітету комсомолу тресту «Закарпатбуд», член КПРС, проживає в місті Ужгород, висунутий зборами колективу управління тресту «Закарпатбуд».

ПОЙДА
СТЕПАН
ПЕТРОВИЧ

1948 року народження, редактор багатотиражної газети «Ужгородський університет», член КПРС, проживає в місті Ужгород, висунутий зборами колективу факультету романо-германської філології.

СОЛОВЕЙ
ОЛЕГ
БОГДАНОВИЧ

1968 року народження, студент медичного факультету Ужгородського державного університету, член ВЛКСМ, проживає в місті Ужгород, висунутий пленумом міськкому ЛКСМ України.

ФАТУЛА
МИХАЙЛО
ІВАНОВИЧ

1932 року народження, завідуючий кафедрою терапії Ужгородського державного університету, член КПРС, проживає в місті Ужгород, висунутий зборами колективу медичного факультету УжДУ.

ФІРЦАК
ЮРІЙ
ЮРІЙОВИЧ

1944 року народження, директор спеціального конструкторсько-технологічного бюро «Квант» Ужгородського державного університету, член КПРС, проживає в місті Ужгород, висунутий зборами колективу спеціального конструкторсько-технологічного бюро «Квант».

ШВАЛАГІН
ОЛЕНА
ВАСИЛІВНА

1939 року народження, секретар міськвиконкому, член КПРС, проживає в місті Ужгород, висунута пленумом міської ради жінок.

ВСІ НА ВИБОРИ!

ОКРУЖНА ВИБОРЧА КОМІСІЯ

Вибори депутатів Закарпатської обласної ради народних депутатів також пройшли у два етапи 4 і 18 березня 1990 року. У 120 виборчих округах Закарпатської області боротьбу за депутатські мандати в обласну раду народних депутатів вели 536 чоловік. Кандидатами до місцевих органів влади від демократичних сил були висунуті активісти по всіх виборчих округах. Зокрема, від обласного центру до Закарпатської обласної ради народних депутатів були запропоновані такі кандидатури: С. П.Пойда (виборчий округ №1), М.П.Тиводар (виборчий округ №2), П.М.Скунць (виборчий округ №3), Ф.В.Вовканич (виборчий округ №4), Л.Г.Костик (виборчий округ №5), О.М.Борець (виборчий округ №6), Л.В.Чубата (виборчий округ №7), В.О.Зілгалов (виборчий округ №8), Б.Ю.Сливка (виборчий округ №9), П.М.Федака (виборчий округ №10), Й.О.Баглай (виборчий округ №11) [103, арк. 2]. Однак результати голосування в обласному центрі виявилися не такими вдалими для рухівців краю, як очікувалося, оскільки від Ужгорода тільки один їхній кандидат пройшов до складу облради – тоді доцент Ужгородського державного університету історик Михайло Тиводар [417, с. 29]. З інших районних дільниць області були обрані такі відомі діячі національно-визвольного руху і громадських організацій як М.Бедей, М.Джанда, Л.Караванська, Є.Деркач, Ю.Дупко та інші [417, с. 27]. У результаті народного волевиявлення переважна більшість облради були членами КПРС (94 чол. – 82,5 відсотків) і всього 20 (17,5 відсотків) – безпартійних.

У цей же час вибори депутатів Ужгородської міської ради народних депутатів пройшли у декілька етапів (4 березня, 18 березня, 22 квітня, 4 травня). Цікаво, що жоден позапартійний у своїй анкеті не зазначив свою приналежність до новоутворених громадських організацій націонал-демократичного спрямування [417, с. 23 – 37].

Однак, це не означало, що таких не було взагалі. НРУ за перебудову на Закарпатті, будучи в коаліції народно-демократичних сил, куди входили й представники Товариства української мови ім. Т.Шевченка, УГС, Товариства угорської культури Закарпаття, асоціації «Зелений світ» та інших товариств згуртовано підійшли до виборів. Поширений «Виборчий Маніфест Народного Руху України за перебудову» закликав: «Від то-

го, кого ми оберемо, залежить – чи стане Україна вільною суверенною державою, спроможною забезпечити своєму народові матеріальний добробут, чи вона і надалі залишиться політичною, економічною та культурною провінцією центральних відомств» [103, арк. 1].

Виборчий Маніфест Народного руху України за перебудову

18 листопада відбулася нарада представників демократичних об'єднань України, яка була присвячена обговоренню спільної діяльності в ході майбутніх виборів. У нараді взяли участь: РУХ, Товариство української мови, Українська Гельсінкська спілка, страйкоми Полтави, Миколаєва та Львівської области, Асоціяція виборців, Ініціятивний комітет легалізації УКЦ та інші організації.

Учасникам наради був запропонований виборчий Маніфест, укладений РУХ-ом, нарада представників демократичних об'єднань України вирішила:

1) Утворити демократичний блок України для спільної участи у виборах.

2) Виборчий Маніфест, запропонований РУХ-ом, вважати спільним документом всіх демократичних об'єднань України.

3) Створити ініціятивний комітет координації виборців.

Пресова Служба України

Виборці України!

День виборів до Рад народних депутатів України стане для кожного з нас днем іспитів на громадянську зрілість. Обрані нами органи державної влади республіки протягом п'яти років вирішуватимуть долю нашої батьківщини. Від того, кого ми оберемо, залежить — чи стане Україна вільною суверенною державою, спроможною забезпечити своєму народові матеріяльний і духовний добробут, чи вона і надалі залишиться політичною, економічною та культурною провінцією центральних відомств.

Чотири з половиною роки перебудови виявились неврожайними для України.

Чотири з половиною роки перебудови це — всезагальне знецінення праці, зневажливе ставлення до людини, її життя, її здоров'я.

Чотири з половиною роки перебудови це — все від Чорнобиля до Ізмаїла, від Львова до Луганська

від їхньої національної та партійної належности, релігійних переконань, соціяльного стану... РУХ боротиметься за тих кандидатів, які довели свою відданість справі оновлення суспільства» [103, арк. 1]. НРУ за перебудову, до того як організаційно і юридично оформився як політична партія, напередодні всіх виборчих перегонів закликав до утворення широкого демократичного блоку, вважаючи це єдиною можливістю спільно перебороти монополію на владу комуністів та псевдодемократів.

До Ужгородської міської Ради народних депутатів у 122 виборчих округах згаданими громадськими організаціями було висунуто понад п'ятдесят кандидатів. Якщо глянути на професійний чи фаховий склад цих списків, то можемо сказати, що переважна його більшість укладена представниками освітньо-культурного спрямування, що було знаковим у той час [103, арк. 2].

За результатами голосувань від демократичного блоку в Ужгородську міську раду депутатами обрали таких представників: Ю.М.Ажнюк, М.А.Андрух, І.М.Баторі, П.П.Васько, М.І.Вовк, І.Ю.Волошин, П.О.Голіцин, О.К.Горват, Ю.Ю.Дупко, З.З.Жоффчак, В.О.Зілгалов, Є.М.Корчинська, Е.Ф.Ландовський, М.І.Лебеда, В.Г.Лендєл, О.С. Лобода, Й.О.Негер, А.А.Ронай, В.О.Сабов, О.В.Самойленко, С. А.Торовцій, П.М.Федака, Л.І.Філіп, П.М.Ходанич, В.М.Шерегій [417, с. 31 – 37]. Групу депутатів від ужгородського міського Руху в раді очолював П.М.Федака.

Слід зазначити, що робота депутатського корпусу Ужгородської міської Ради першого скликання була плідною. Зокрема, висуванці від НРУ за перебудову внесли в роботу сесії чимало нововведень і були ініціаторами прийняття важливих для тогочасного розвитку міста рішень.

Одним із резонансних питань тоді стало обговорення міської символіки. За участі групи депутатів від НРУ сесія розробила Положення про використання на території Ужгорода національної символіки. Була створена відповідна комісія, яку очолив Павло Федака. Результатом її роботи стало прийняття Радою 14 червня 1990 року легітимного рішення «Про традиційну символіку на території м.Ужгорода». Ось деякі цитати з нього: «З метою відродження національних духовних традицій, виконання волі і побажань громадян міста та впорядкування вико-

ШАНОВНІ УЖГОРОДЦІ ! ВИБОРЦІ !

4 березня Ви прочитаєте в бюлетенях для голосування прізвища кандидатів у депутати. Серед них є активісти від організацій ДЕМОКРАТИЧНОГО БЛОКУ :

- від товариства української мови ім.Т.Шевченка,
- від товариства угорської культури Закарпаття,
- від асоціації "Зелений світ",
- від Народного Руху України за перебудову.

П А М'Я Т А Й Т Е !

Кандидати від демократичних організацій хочуть одного :

- щоби ужгородці зажили по-людськи вдома, а не їздили за дитячим милом і ковбасою в Угорщину, а за взуттям у Чехословаччину ;
- щоби Закарпатська джерельна вода йшла не на охолодження пістрялівських генераторів і змивання промислових нечистот, а текла у крани наших квартир;
- щоби Ужгороду повернути репутацію культурного європейського міста;
- щоби наше право на духовне життя не душили бездушні бюрократи;
- щоби наші матері народжували здорових дітей не для афганістанів і атомних експериментів;
-

Н А Ш І К А Н Д И Д А Т И :

До Верховної Ради УРСР по м.Ужгороду (округ № 167)

- Чучка Павло Павлович, професор УжДУ .

До Закарпатської обласної Ради народних депутатів :

Виборчий округ
№1 Пойда С.П.
№2 Тиводар М.П.
№3 Скунць П.М.
№4 Вовканич Ф.В.
№5 Костик Л.Г.
№6 Борець О.М.
№ 7 Чубата Л.В.
№ 8 Ілгадов В.О.
№ 9 Сливка Б.Ю.
№10 Федака П.М.
№11 Баглай И.О.

До Ужгородської міської Ради народних депутатів :

Виборчий округ
№ 1 Ленцьел В.Г.
№ 2 Самойленко О.В.
№ 3 Пальок В.В.
№ 4 Зінчук С.В.
№ 6 Шолтес С.В.
№ 7 Ронай А.А.
№10 Чучка П.П.(мол.)
№11 Стадник В.В.
№17 Туровій С.А.
№18 Ліктей А.Я.
№19 Кевер Д.Е.
№20 Сабов В.О.
№21 Голіцин П.О.
№22 Форосяк Т.М.
№24 Фіцич Й.І.
№25 Андрух Ю.А.
№27 Горват О.К.
№31 Жофчак З.З.
№34 Вітрої І.М.
№36 Корчинська С.М.
№37 Ланцовський Е.Ф.
№38 Негер И.О.
№39 Горинь І.М.
№ 41 Дупко Ю.Ю.
№ 42 Кіселій Т.Т.
№ 43 Галик О.І.
№ 45 Ажнюк Ю.М.
№ 47 Мейгеш В.М.
№ 50 Лобода О.С.
№ 51 Ходанич П.М.
№ 57 Кучер П.Б.
№ 59 Лебеда М.І.
№ 68 Яценко Б.І.
№ 71 Кіштулинець М.-Б. М.
№ 72 Копур І.Ю.
№ 80 Горич Г.І.
№ 87 Сірий Е.І.
№ 89 Гунич Ю.М.
№ 91 Полудонний О.В.
№ 94 Данів І.Г.
№100 Кевеші Б.З.
№104 Черкун Ю.К.
№105 Волошин І.Ю.
№ 111 Мойшович И.М.
№ 112 Рада О.А.
№ 117 Попович І.І.
№ 122 Бисько П.П.

ристання національної символіки міська Рада народних депутатів вирішила:

1. На території м.Ужгорода разом з прапором, гербом та гімном СРСР і УРСР вважати офіційно прийнятою традиційну символіку – герб м.Ужгорода, синьо-золотистий прапор…» [363, с. 66].

Як згадував тогочасний міський голова Еміл Ландовський, «після підняття над міською Радою синьо-золотистого полотнища важко було не побачити, що це не лише прапор міста, але й до значної міри символ України, якої ще офіційно не було. Однак була державна історія, яка мала свої символи і герб.

Довго обласне керівництво обходило боком міську Раду, побоюючись навіть побачити нашу синьо золоту гордість.

Міський голова Ужгорода Еміл Ландовський

Пам’ятаю, вся Ужгородська міська Рада, депутати, працівники міськвиконкому вийшли на площу, щоби спостерігати процедуру підняття над мерією міського символу. Не було терпіння дочекатися цього моменту. Здавалося, що група депутатів, якій було доручено підняти прапор, десь заблукала на будинковому згорищі. Аж ось з’явився синьо-золотий прапор, почулися вигуки схвалення, оплески. І над Ужгородською мерією гордо замайорів наш рідний синьо-жовтий символ – символ Ужгорода, всього нашого краю і України. Пригадую, ця подія сколихнула місто. Люди спеціально йшли дивитися на наш стяг. Я бачив старших сивих людей, на очах яких з’являлися сльози. Ми всі були переконані, що зробили те, що обов’язково повинні були зробити. Перед тим, пригадав, молоді рухівці біля каплички Лучкая вступили в нерівну боротьбу з правоохоронцями, які одержали завдання реквізувати прапори синьо-жовтого кольору як націоналістичну символіку. Сьогодні наше рішення дозволяє на території обласного центру всім національно-культурним товариствам використовувати свою національну символіку.

Це стало нашою черговою перемогою.

Звістка про підняття синьо-золотистого прапора в Ужгороді розлетілася по всій Україні. По-різному вона була сприйнята. Ось що, приміром, розповів мені голова Львівської міської Ради пан Василь Шпіцер:

– В залі оперного театру проходив великий концерт. Під час оголошення чергового номера ведучий повідомив про екстрену звістку з Ужгорода, в якій мовилося, що над Ужгородською міською Радою піднятий синьо-золотий прапор. Весь зал устав і довгими бурхливими оплесками вітав це повідомлення» [363, с. 67 – 68].

То ж, дійсно подія в історичній прогресії є знаковою. Це був успіх усього депутатського корпусу, одну з ключових ролей в якому відіграли представники націонал-патріотичних громадських організацій. Відчувався «національний прорив» у всьому.

Тому й не дивно, що комуністи, державні службовці, розуміючи необхідність протиставлення такому вільнодумству з боку рухівців, намагалися мобілізувати свої можливості. Про це свідчять й раніші відписи такого змісту, як наприклад: «Вжити заходи по упередженню дій Руху в своїх пропагандистських цілях по підготовці до відзначення 14 березня 1990 року річниці проголошення Августином Волошином «самостійної» Карпатської України, зокрема підготувати публікацію відповідних матеріалів в обласних та районних газетах, виступи лекторів товариства «Знання», вчених» [19, арк. 10].

Незважаючи на це, громадська організація НРУ ставала дедалі популярнішою серед громадськості краю. Розпочався процес становлення нової української нації. Завдяки цьому, розбудова нового державного механізму почала здійснюватися в умовах політичного плюралізму.

4 – 12 липня 1990 року в Закарпатті була здійснена масштабна акція «Дзвін-90», участь в якій взяли представники всіх на той час діючих громадських організацій національно-демократичного фронту. Ця подія об’єднала все Закарпаття під синьо-жовтими прапорами від Ужгорода до Яблунецького перевалу.

Акція без перебільшення стала передвісником прийняття Верховною Радою 16 липня 1990 року історичного документу –

Декларації про державний суверенітет України. Це був значний крок у подальшому українському державотворенні. НРУ розпочав процес реєстрації громадянства України, про що й видавалося відповідне посвідчення громадянина України. Дана форма роботи дозволяла вести облік громадян, які, можливо, ще не готові були стати членами НРУ, але на випадок загрози державності могли виступити на її захист.

Розголос подій був настільки гучним, що на багатьох підприємствах працівники масово полишали ряди комуно-партійних осередків і вимагали департизації установ. Яскравим прикладом сказаного слугує Протокол конференції працівників Закарпатського лінійно-виробничого управління магістральних газопроводів (ЗЛВУМГ), яка відбулася 28 листопада 1990 року в Ужгороді. Як згадує один з очільників НРУ в краї, а тоді ще голова профкому згаданого підприємства Ігор Гаврилів, він разом з колегами, серед яких були І.Шаюк, М.Якубовський, Б.Гуль та інші закликали призупинити статутну діяльність КПРС в управлінні. За це рішення проголосували 69 із 72 учасників конферен-

ції (троє чоловік не брали участі в голосуванні). Такі ж рішення прийняли й деякі районні управління (наприклад, Свялявське ЛВУМГ) [108 б, арк. 1 – 4].

ПОСВІДЧЕННЯ
(тимчасове)

Видане
Басараб Михайло Мих
що він є громадянин Української Народньої Республіки згідно Закону про громадянство в УНР, ухваленого Центральною Радою від 2 березня 1918 року.

Реєстраційний номер 000003

000003

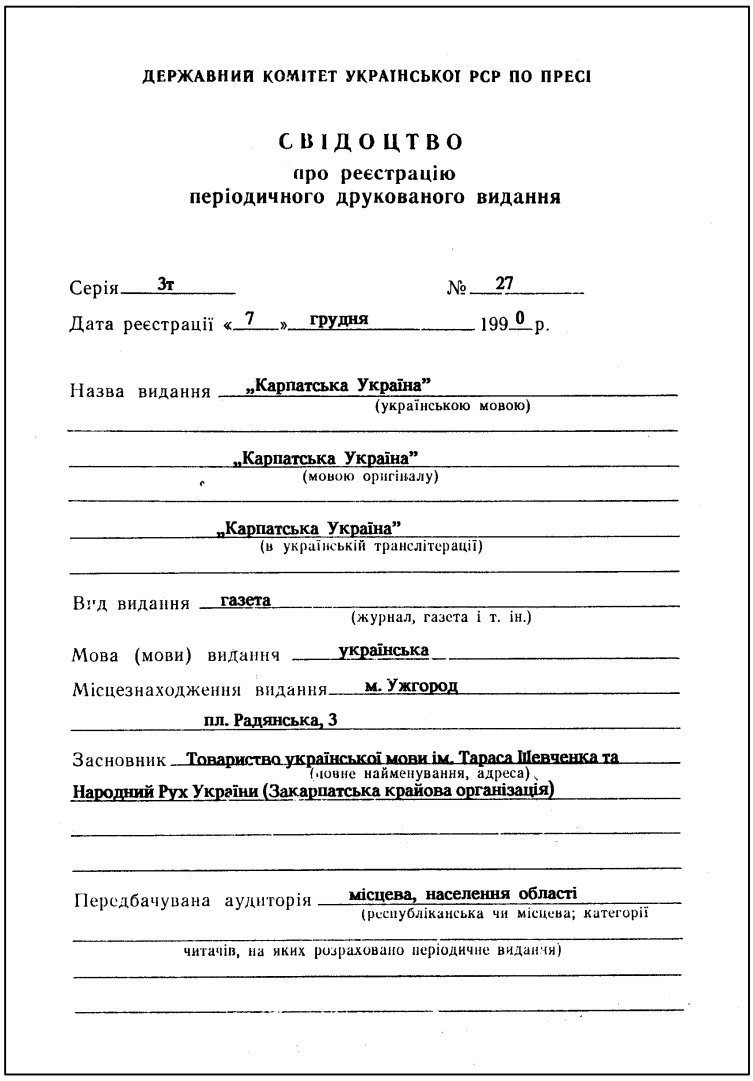
Дата видачі 31.07.90

Наводимо декілька цитат виступаючих, які промовисто свідчать про рішучість і мотивацію працівників цього управління: «Підтримую пропозицію про департизацію управління. Роботу нехай партії проводять за межами управління і в неробочий час…»; «Повністю згоден з пропозицією відносно припинення діяльності КПРС…»; «Не може бути переваги однієї партії над другою. Всі мають бути в рівних умовах і займатися своєю роботою в неробочий час…» [108 б, арк. 3]. Такі настрої були далеко не поодинокі й вони неабияк дошкуляли комуно-радянським функціонерам.

Важливим у роботі рухівської організації було подальше об'єктивне інформування місцевого населення про суспільно-політичне життя в краї. Офіційна преса, як уже зазначалося вище, не надто багато уваги приділяла розвитку НРУ. Зовсім по-іншому висвітлювала події навколо Руху незалежна преса. Інформаційний вісник Руху Закарпаття «Карпатська Україна» (таку ж назву мала новинка УГС – УРП) у квітні 1990 року резюмувала «Чи маємо Рух на Закарпатті?». Автор статті В.Миронюк, згадуючи перші дні діяльності НРУ за перебудову в краї, зауважив, що «багато з того, що говорилося на установчій конференції невдовзі стало в центрі подій в області. Рух закликав боротися проти пістрялівського монстра, прямо сказав про багаточисленні екологічні біди нашого краю, затаврував продажну політику бандровських, виговських, машкових, мальоваників, які безсовісно торгували і торгують народними багатствами області. Рух опинився в центрі подій» [377, с. 3]. Були намагання партійної бюрократії пришити організації та її провідникам статтю кримінального кодексу за

націоналізм, однак пропаганда ідеї Незалежної України як «рідної для всіх народів, що на ній проживають» не давали їм такої можливості.

Згадуючи про становлення незалежної преси, хотілося б детальніше зупинитися на ідеї створення однієї із газет, а саме, вже названої «Карпатської України». Дійсно вона видавалася підпільно. На одній із конференцій (відкриті партійні збори) Закарпатського лінійно-виробничого управління магістральних газопроводів 28 листопада 1990 року в присутності 75 чоловік разом із питанням про припинення статутної діяльності КПРС в межах даної організації працівників було виголошено питання про знаходження коштів (у протоколі засідання вжито термін «спонсорство») для заснування «газети демократичних сил Закарпатської області «Карпатська Україна». З цим питанням виступив голова профкому організації Ігор Гаврилів, який зазначив, що «Товариствами української мови, охорони пам'яток історії та культури, асоціацією молодих істориків, Народним Рухом України готується до заснування газета «Карпатська Україна» [108 б, арк. 5]. Далі виступаючий озвучив програмні цілі та мету друкованого органу: «Об'єктивне, науково-документальне висвітлення поточних соціально-культурних, політичних, економічних проблем, а також питань історії краю». «Пропоную, – говорив далі Ігор Гаврилів, – стати спонсорами газети. За четвертий квартал підсумки змагання не підводились і гроші в сумі 1700

ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ПО ПРЕСІ

СВІДОЦТВО
про реєстрацію
періодичного друкованого видання

Серія 3т № 27

Дата реєстрації «7» грудня 1990 р.

Назва видання „Карпатська Україна"
(українською мовою)

„Карпатська Україна"
(мовою оригіналу)

„Карпатська Україна"
(в українській транслітерації)

Вид видання газета
(журнал, газета і т. ін.)

Мова (мови) видання українська

Місцезнаходження видання м. Ужгород
пл. Радянська, 3

Засновник Товариство української мови ім. Тараса Шевченка та
(повне найменування, адреса)
Народний Рух України (Закарпатська крайова організація)

Передбачувана аудиторія місцева, населення області
(республіканська чи місцева; категорії
читачів, на яких розраховано періодичне видання)

крб. залишились не використаними. Пропоную цю суму перевести на рахунок газети «Карпатська Україна» [108 б, арк. 6]. Присутній колектив постановив подати в профком управління до 3 грудня 1990 року списки працівників, які підтримали це рішення.

Газета «Карпатська Україна» таки була заснована завдяки небайдужим патріотам України. Засновниками друкованого органу стали Товариство української мови ім. Т. Шевченка та Народний Рух України (Закарпатська крайова організація) («Свідоцтво про реєстрацію періодичного друкованого видання. Серія ЗТ, №27 від 7 грудня 1990 року»).

ПРОЗРІТЕ, ЛЮДИ, ДЕНЬ НАСТАВ !
Т. Шевченко

Карпатська Україна

НАРОДНИЙ ТИЖНЕВИК № 1 – 15.03.91

Шановний читачу! Перед Тобою – пробний випуск органу Товариства української мови "Просвіта" ім. Тараса Шевченка і Закарпатського крайового Народного Руху України – газета "Карпатська Україна". Потреба в цій газеті продиктована обмеженою свободою друкованого слова в існуючих періодичних виданнях: позиції громадських, політичних та культурницьких організацій не знаходять пропорційного відображення в нинішніх засобах масової інформації краю.

Тоталітарна ідеологічна машина продовжує заганяти паростки нового мислення у прокрустове ложе старих цензурних стандартів, а її офіційна преса не сприяє порозумінню й консолідації розбурханого суспільства.

"Карпатська Україна" прагнутиме усунути однобокість у поінформованості читача про наше багатогранне життя. Як видання позапартійне, газета зобов'язується об'єктивно, науково-документально висвітлювати поточні соціально-культурні, економічні та політичні проблеми, а також темні сторінки історії краю.

Будучи друкованим органом української громади області, "Карпатська Україна" працюватиме над зміцненням української національної свідомості наших краян. Редакція виходить із того, що українська культура на Закарпатті зазнала найбільше утисків і репресій з боку всіх режимів усіх часів, наслідки чого гостро відчуваються й сьогодні. "Карпатська Україна" є поки що єдиним періодичним виданням області, у назві якого міститься слово "Україна". Тижневик продовжує видавничу діяльність товариства "Просвіти" 20-30 -х років.

15 березня – свято незалежної Карпатської України. Слава її героям!

Перший номер великоформатної новинки (А3) побачив світ у день відзначення 52-ї річниці проголошення незалежності Карпатської України 15 березня 1991 року. На восьми її сторінках містилося звернення редакції газети до читачів, інтерв'ю з головою крайової організації НРУ, народним депутатом Віктором Бедьом, аналітична стаття «Чи можливе життя поза Союзом?», історичний матеріал про Карпатську Україну, цікаві «Карпатські новини» та інше.

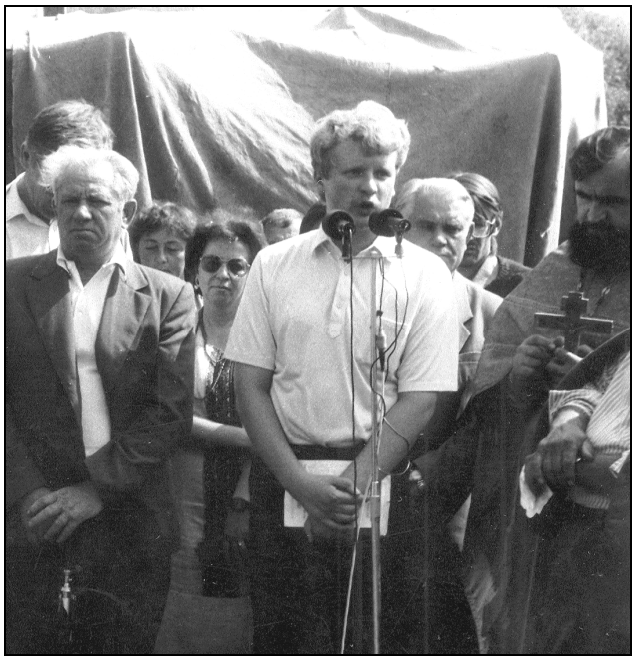
З часом газета «Карпатська Україна» стала справжньою трибуною національно-демократичних сил Закарпаття, на шпальтах якої подавалися гострі актуальні проблеми тогочасності. Проте її безперебійний і вчасний вихід залежав від багатьох обставин. Згідно зі «Свідоцтвом про реєстрацію періодичного друкованого видання» передбачалося визначити періодичність випуску газети один раз на тиждень. Проте, незважаючи на меценатську допомогу багатьох організацій та приватних осіб здійснити необхідну почерговість випуску новинки не вдалося. Судіть самі. Перший номер вийшов 15 березня 1991 року, а другий – аж 27 вересня того ж таки року.

Як згадує тогочасний керівник Закарпатського НРУ Віктор Бедь «надзвичайно важливим етапом в розбудові крайової організації Народного Руху України було створення власної газети». Проводячи політику об'єднання всіх національно-патріотичних сил краю, Віктор Бедь пропонував здійснювати спільний контроль за підготовкою матеріалів та виходом «Карпатської України». З цією метою 2 березня 1992 року, як свідчить Протокол з Особистого архіву В.Бедя, «на спільному засіданні проводу Закарпатської крайової організації Народного Руху України, Закарпатського відділення Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка та новоствореної редколегії газети «Карпатська Україна» було ухвалено ряд важливих рішень щодо належної організації видання газети «Карпатська Україна».

Участь у засіданні взяли представники НРУ Віктор Бедь, Ігор Гаврилів, Ярослав Мойшевич, Іван Мешко, Іван Коцур, Іван Чендей, Петро Скунць, провідники «Просвіти» ім. Т. Шевченка Павло Чучка та Юрій Керекеш, члени редакції газети «Карпатська Україна» Степан Пойда і Василь Ільницький. За словами Віктора Бедя, на цьому засіданні було підтверджено, що засновниками новинки є дві вище названі організації. До складу редколегії було введено дев'ять членів. Згідно з наданим Протоколом це були: «від Руху Бедь В., Чендей І., Мойшевич Я.; від ТУМ – Чучка П., Керекеш Ю., Чубата Л. та від газети «Карпатська Україна» – Скунць П., Пойда С. , Ільницький В. Головним редактором газети було призначено Петра Скунця» [108 а, арк. 1 – 2].

Крім того, на засіданні вирішили й інші поточні питання. Структурно редакцію доукомплектували бухгалтером (Ф.Сас) і відповідальним за адмінзабезпечення (В.Колчар), затвердивши штатний розпис та фінансовий бюджет на перший квартал 1992 року.

13 січня 1991 року відбулися зміни в керівництві крайової організації НРУ. Її головою обрали керівника Тячівської районної організації (головував з жовтня 1989 року), народного депутата України Віктора Бедя.

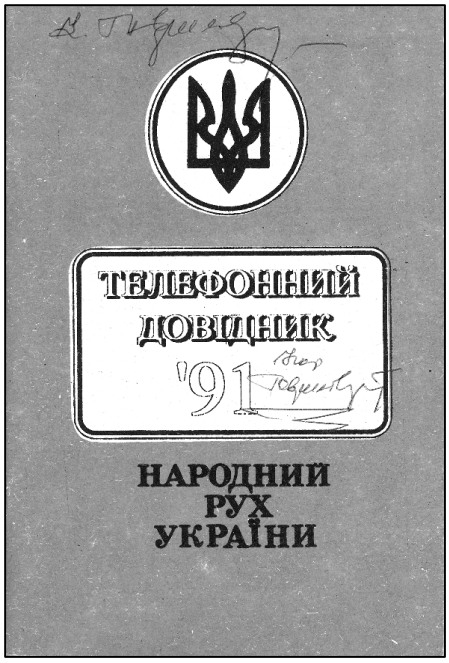

Виступає лідер НРУ Віктор Бедь

Перший голова Народного Руху України за перебудову в Закарпатті Петро Скунць виступив на звітно-виборній конференції із закликом переходити до корисної практичної праці, оскільки перший період вказав і на помилки рухівської роботи [492, с. 8]. Але, поряд з цим, чимало було й позитивного: «Ми за рік зняли страх з народу, приборкали могутнє відомство… На ґрунті НРУ виникли окремі політичні партії, та радіти з цього важко, адже це одні й ті ж люди і ми можемо знесилити Рух» [492, с. 8]. Натомість Петро Скунць висловився за вироблення самостійної тактики крайової організації НРУ на наступний період діяльності. Ідею організаційної єдності підтримувала більшість делегатів конференції. Так, голова Ужгородської організації НРУ закликав об'єднатися «навколо тих ідей, які зближують» представників демократичних сил [492, с. 8].

Щодо структури організації, то названа конференція утворила Політичний провід як робочий орган для вирішення поточних питань. До його складу входили голова крайової організації Віктор Бедь, його заступники – Василь Зілгалов і Павло Чучка та голова виконавчого комітету Ігор Гаврилів. У структурі керівних органів також утворили Політичну раду, яку очолив Василь Зілгалов [233, с. 2].

Важливі функції покладалися й на Координаційну раду, до складу якої входили всі керівники міських та районних осередків Руху, а саме: голова Хустської територіальної організації Руху Михайло Джанда, голова Міжгірської організації Михайло Лях, голова Мукачівської організації Іван Бадзьо, голова Тячівського Руху Олег Куцин, голова Рахівської організації Володимир Піпаш, голова Іршавської організації Василь Марущинець, голова Виноградівського Руху Федір Ньорба, голова Ужгородського Руху Олекса Борець [111, арк. 2].

Для оперативного зв'язку між рухівськими організаціями по всій Україні було поширено «Телефонний довідник' 91: Народний Рух України», видрукований у Тернополі.

На наступний після конференції Руху час припали дійсно важкі і доленосні для України події. В Закарпатській області цей рік відзначався значним протистоянням комуністичних консерваторів з демократичною частиною політиків в органах місцевої влади. Громадські організації, а особливо Народний Рух України, здійснювали чималий вплив на прийняття важливих політичних рішень. Керівництво НРУ своєю діяльністю вирішувало основне завдання тогочасності, що полягало в боротьбі за знищення тоталітарної системи в краї, «її рабських і антилюдських принципів, які гарантували би, що громадяни нашої держави України не будуть іще раз кинуті у вир комуністичних чи їм подібних експериментів» [233, с. 2]. Важливим було вироблення тактики і стратегії діяльності крайової організації у контексті розвитку загальнополітичних подій в Україні, з урахуванням специфічної ситуації на Закарпатті. Головним же завданням залишалося здобуття незалежної правової Української держави. З нових цілей важливою була постановка питання про проведення радикальної економічної реформи [233, с. 2].

У цей час члени Народного Руху України брали активну участь у формуванні нових владних відносин, вказуючи на негайну зміну тогочасної структури державної влади. Усвідомлюю-

чи, що вчорашні партійні та радянські функціонери намагаються будь-яким чином стримати необхідні суспільству зміни, рухівці визнавали єдиний правильний вихід із ситуації – підготовку і проведення нових демократичних виборів.

Виходячи з останнього, НРУ був змушений якісно перебудовувати тактику і методи своєї роботи. Для цього необхідно було налагодити структуру і виконавчу дисципліну. Важливим залишалося й нагромадження матеріальних засобів усередині крайової організації. Недотримання ж згаданих основних пріоритетів подальшої діяльності могло призвести до кризи й конфліктів у самій організації і, як наслідок, звести нанівець всі здобутки демократичного здвигу. Це було надміру важливим в умовах, коли «стали чимраз активніше проявлятися факти реакційного наступу, зокрема використання державних структур для переслідування членів Руху, штучне створення передумов для міжнаціональних конфліктів, штучне насадження ідеї політичного русинства і розчленування нашого народу» [233, с. 2].

Значну роботу провела організація в часи серпневих подій 1991 року. Її активістами здійснювалася копітка праця стосовно реалізації положень Декларації про суверенітет України та недопущення комуно-радянського реваншу. Під час московського путчу 19 – 21 серпня 1991 року активісти НРУ, відчувши всю небезпечність дій ГКЧП та їхніх прихильників для подальшого розвитку держави негайно зосередилися на питанні недопущення згортання демократичних перетворень і публічного засудження дій заколотників.

Про серйозність намірів заколотників свідчить і документ «Входящая шифр телеграма № 36» із Москви під грифом «Секретно» датована 19 серпня 1991 року, в якій зазначалося: «Первым секретарям ЦК Компартий Союзных Республик, рескомов, крайкомов, обкомов партии. В связи с введением чрезвычайного положения примите меры по участию коммунистов в содействии Государственному комитету по чрезвычайному положению в СССР. В практической деятельности руководствоваться Конституцией Союза ССР. О Пленуме ЦК и других мероприятиях сообщим дополнительно. Секретариат ЦК КПСС».

Поряд з представниками інших організацій і простих громадян прихильники Народного Руху України наполягали на негай-

ній реакції владних структур на події в Москві і засудженні протиправних задумів путчистів.

Слід підкреслити, що з усіх Рад народних депутатів у регіоні тільки одна – Ужгородська міська – зібралася на позачергове засідання післяобіднього 19 серпня 1991 року й відкрито заявила про антиконституційну суть хунти. Черговий раз депутати, серед яких були й рухівці, чітко проявили свою громадянську позицію.

Зокрема, 19 серпня 1991 року двадцять шість депутатів Ужгородської міської Ради звернулися із Заявою до керівництва міськвиконкому, в якій зазначалося: «У зв'язку із зміною політичної ситуації в СРСР – створенням та діяльністю Державного комітету з надзвичайного стану – просимо скликати позачергову сесію Ужгородської міської Ради народних депутатів 19 серпня 1991 року о 15 годині за місцевим часом» [363, с. 128].

Головуючий на засіданні міської Ради Василь Прокопець закликав депутатів до обговорення проекту звернення «До Верховної Ради Української РСР, до громадян Ужгорода», який підготували Юрій Ажнюк, Юрій Галамба, Олег Диба, Юрій Ключевський і Олександр Самойленко. У дискусії за негайну підтримку депутатської заяви висловилися Ю.Ажнюк, О.Самойленко, П.Федака, П.Ходанич, Ю.Галамба, В.Фленько, І.Баторі, Л.Філіп, О.Корсун, Ю.Дупко, В.Ломоносов, О.Лобода, В.Манзулич, І.Черленяк, І.Долгош, С. Сойнов, О.Ямалов, В.Зілгалов, М.Алексович, С. Туровцій. Таким чином, доповнене й уточнене звернення було прийнято. П'ятдесят дев'ять депутатів проголосували «за», двоє – «проти», четверо – «утрималися», і ще двоє депутатів не голосували.

У зверненні, зокрема, говорилося: «У зв'язку зі зміною політичної ситуації СРСР – створенням та діяльністю Державного Комітету з надзвичайного стану – Ужгородська міська Рада народних депутатів заявляє, що створення та перші кроки діяльності Державного Комітету з надзвичайного стану Державного Комітету з надзвичайного стану суперечать Конституції СРСР, Конституції УРСР, Декларації про державний суверенітет України, законові про економічну самостійність України, іншим державним актам СРСР та Української СРСР.

Ужгородська міська Рада занепокоєна відсутністю належної інформації про ситуацію в країні, про долю Президента СРСР та

відсутністю його заяви про складання ним президентських повноважень.

Ужгородська міська Рада просить негайно скликати сесію Верховної Ради Української РСР та висловити позицію найвищого органу державної влади України у ситуації, що склалася.

Ужгородська міська Рада залишається на позиціях Декларація про державний суверенітет України і не підтримує дій Державного Комітету з надзвичайного стану на території України, які суперечать законам та іншим державним актам СРСР та Української РСР.

Ужгородська міська Рада закликає громадян Ужгорода, які мають багаторічні традиції дружби народів, зберігати спокій і витримку.

Ужгородська міська Рада звертається до військовослужбовців, працівників органів внутрішніх справ та державної безпеки проявити зваженість у цей складний період» [363, с. 133 – 134]. Це рішення було прийняте одним із перших по всій Україні, що підтверджувало думку про Ужгородську міську Раду як «Раду демократичного скликання».

Більше того, це рішення можна порівняти з періодом державотворення Карпатської України, коли перед загрозою окупації угорськими військами майбутній президент Карпатської України Августин Волошин прийняв історичної ваги рішення про проголошення незалежності краю.

23 серпня 1991 року депутати Ужгородської Ради стали ініціаторами скликання загальноміського мітингу. Цього дня на Театральній площі зібралися тисячі громадян, перед якими виступили Еміл Ландовський, Павло Федака, Василь Прокопець, Василь Зілгалов, Дьєрдь Кевер, Борис Сливка, Юрій Дупко, Іван Долгош, Василь Шерегій, народний депутат України Віктор Бедь та інші. На цьому масовому дійстві знову було прийнято звернення до керівництва країни й засуджено путчистів. Крім того, з вуст виступаючих лунали заклики про проведення позачергової сесії Закарпатської обласної Ради, відставки обласного керівництва, очільників силових структур, обласного радіокомітету, демонтаж пам'ятника Леніну в Ужгороді, вихід з лав КПРС [363, с. 141 – 143].

24 серпня 1991 року у Києві народні депутати проголосили Україну незалежною державою. Це була перемога всіх без ви-

ключення демократичних сил українського суспільства. З новою силою розпочалась декомунізація суспільства.

26 серпня 1991 року був створений Закарпатський блок «Демократична Україна», який виступив із закликом про відставку обласного керівництва, саморозпуск обласної ради й проведення нових виборів на альтернативній основі. Це було перше широкопредставницьке об'єднання націонал-патріотичних організацій краю та окремих діячів органів влади.

Його формування розпочалося ще до першої сесії обласної Ради двадцять першого скликання. Як згадував її керівник Михайло Тиводар, «назва нашої депутатської групи зв'язана з нарадою 18 листопада 1989 року у Києві представників неформальних організацій України і розробкою «Виборчого маніфесту демократичного блоку України» [287, с. 2].

До групи увійшли 23 депутати різних національностей [287, с. 2]. Особливу активність у роботі «Демократичної платформи» проявили М.Тиводар, А.Бігарі, Ю.Дупко, Й.Лемко, Є.Деркач, В.Марина, І.Ковач, І.Орос, Ф.Пожар, І.Савчук та ін. Продуктивну позицію на підтримку групи займали Л.Караванська, М.Джанда, І.Мокрянин [287, с. 1 – 2].

Під час створення група виголосила заяву, в якій подала свою позицію на тогочасну ситуацію в Україні та краї. Тут знайшли своє відображення спроби знайти шляхи вирішення соціально-економічних, політичних, екологічних, культурно-духовних проблем. Серед основних завдань варто звернути увагу на пропозицію щодо створення нової економічної системи на засадах різноманітних форм власності, реальне економічне та культурне самоврядування Закарпаття, мораторій на будівництво в краї усіх екологічно небезпечних об'єктів, реальну свободу віросповідання, створення рівноправних можливостей для всіх релігійних конфесій. Крім того, депутатська група виступала за докорінну зміну державного апарату й перебудову структури Рад, що сприймалося в тих умовах як досить радикальний хід [287, с. 2]. Чітку позицію «демплатформівці» займали під час обговорення статусу вільної економічної зони в Закарпатській області [38, арк. 6].

До успіхів роботи «Демократичної платформи» слід віднести їхній вплив на покращення релігійної обстановки в краї, га-

льмування будівництва Пістрялівської радіолокаційної станції та подальшого його припинення, а також вимоги відставки прокомуністичного керівництва обласної ради в 1991 році [138, с. 1].

Створення та діяльність депутатської групи «Демократична платформа» в стінах обласної Ради засвідчила, що тут вперше постала опозиція до прокомуністичної більшості й розпочалося нормальне «демократичне змагання думок і підходів при вирішенні всіх питань нашого життя» [287, с. 2]. На відміну від громадських організацій депутатська група (хоча до неї входили й представники різних товариств) реально впливала на прийняття владних рішень. Їхні заяви носили гострий характер, як, наприклад, про вихід з депутатського корпусу та на підтримку Закарпатського блоку «Демократична Україна» [138, с. 1; 139, с. 3]. Депутати від «Демократичної платформи» підтримали страйк студентів Ужгородського державного університету у жовтні 1990 року, котрі виступили солідарно з київським студентством, яке протестувало проти бездіяльності влади у реалізації Декларації про державний суверенітет України [288, с. 1].

Утворення Закарпатського блоку «Демократична Україна» відбулося на розширеній Консультативній Раді. Угоду про об'єднання підписали керівники дванадцяти громадських організацій (у тому числі «Меморіалу», Крайового НРУ, товариства української мови ім. Т.Шевченка, Крайового товариства «Просвіта», Краєзнавчого об'єднання ім. О.Митрака та ін.), політичних партій (УРП, ПЗУ, ДемПУ) [193, с. 2].

Для здійснення своїх функцій у структурі «Демократичної України» було утворено крайове віче (розширене засідання представників організацій-учасників, місцевого населення й окремих громадян), консультативну раду (вищий орган «Демократичної України», куди входили лідери організацій), президію (робочий орган блоку), а також районні, міські блоки, які самостійно визначали засади утворення та функціонування у складі Закарпатського блоку «Демократична Україна» [192, с. 6]. Керівником блоку обрали народного депутата України, голову крайової організації НРУ Віктора Бедя, котрий у Верховній Раді входив до складу утвореної Демократичним блоком парламентської опозиції – Народна Рада [256, с. 453].

УГОДА

ПРО УТВОРЕННЯ ЗАКАРПАТСЬКОГО БЛОКУ «ДЕМОКРАТИЧНА УКРАЇНА»

26 серпня 1991 року **м. Ужгород**

§ 1

Закарпатський блок «Демократична Україна» є добровільним об'єднанням демократичних Рад народних депутатів, народного руху України, демократичних партій, культурно - просвітницьких організацій, національно - культурних товариств, трудових колективів підприємств, установ, організацій та інших демократичних утворень краю з метою координації і взаємодії з питань:

1. Демократичних перетворень та демократизації Закарпатського краю.

2. Організації і проведення виборів Президента України, дострокових виборів місцевих Рад народних депутатів та їх голів (органів самоврядування) і референдумів.

3. Сприяння проведенню земельної реформи і приватизації.

4. Урегулювання гарантій і прав національних меншостей (угорців, росіян, румунів, німців, словаків, циганів, євреїв і т. д.).

§ 2.

Члени організації — учасники Закарпатського блоку «Демократична Україна» підтверджують свою єдність в цей надзвичайно складний період в житті нашого народу, підтримують Акт Верховної Ради України від 26 серпня 1991 року «Про проголошення незалежності України» та Декларацію про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року.

Свою роботу Закарпатський блок «Демократична Україна» будує на дотриманні принципів:

— Загальної Декларації про права людини.

— Конституції України.

— Територіальної цілісності та соборності України.

— Забезпечення міжнародних прав і гарантій національним меншостям краю.

§ 3

Всі організації — учасники Закарпатського блоку «Демократична Україна» зберігають організаційну самостійність і діють на основі своїх Програм і Статутів

§ 4

Для здійснення своїх функцій Закарпатський блок «Демократична Україна» утворює таку структуру.

I. КРАЙОВЕ ВІЧЕ

1. Розширене засідання представників організацій-учасників, місцевого населення та окремих громадян.

2. На розгляд віче виносяться найбільш важливі питання, які зачіпають інтереси і права широких верств населення.

3. Віче скликається Президією, головою або на вимогу керівних органів однієї із організацій — учасників Закарпатського блоку «Демократична Україна».

4. Віче самостійно визначає порядок його проведення та прийняття рішень.

II. КОНСУЛЬТАТИВНА РАДА

1. Вищий орган Закарпатського блоку «Демократична Україна».

2. Формується із лідерів, активу організацій - учасників за рішенням своїх керівних органів.

3. Кожна організація-учасник має право одного голосу при голосуванні незалежно від кількості делегованих членів.

4. Всі рішення Консультативної Ради приймає шляхом консенсусу. Рішення Консультативної Ради, з яким не згодна одна із організацій-учасників, є необов'язковим для виконання нею.

5. Консультативна Рада скликається Президією, її головою або на вимогу керівних органів однієї із організацій-учасників.

Чергові засідання Консультативної Ради проводяться не рідше одного разу в місяць.

6. Консультативна Рада обирає голову Закарпатського блоку «Демократична Україна». Проводить в життя рішення віче і Консультативної Ради.

III. ПРЕЗИДІЯ

1. Є робочим органом Закарпатського блоку «Демократична Україна». Проводить в життя рішення віче і Консультативної Ради.

2. Для виконання своїх функцій президія формує робочі органи (штаби, комісії, робочий апарат) Закарпатського блоку «Демократична Україна» з числа активу організацій-учасників за узгодженням із їх керівними органами.

3. Президія обирає заступників голови Закарпатського блоку «Демократична Україна».

4. Голова, заступники голови Демблоку мають право приймати одноособово рішення з організаційних питань в межах своєї компетенції.

5. Будь-яке рішення голови, заступників голови може бути відмінено Президією Закарпатського блоку «Демократична Україна».

IV. РАЙОННІ, МІСЬКІ БЛОКИ «ДЕМОКРАТИЧНА УКРАЇНА»

1. Визначають самостійно засади утворення та функціонування.

2. Є складовою частиною Закарпатського блоку «Демократична Україна».

§ 5

Організації-учасники мають право вільного входу і виходу із Закарпатського блоку «Демократична Україна».

§ 6

За невиконання прийнятих на себе зобов'язань Консультативна Рада має право вивести із складу Закарпатського блоку «Демократична Україна» будь-яку організацію-учасника.

§ 7

Угода є відкритою для підписання всім демократичним утворенням Закарпаття.

§ 8

Штаб-квартира Закарпатського блоку «Демократична Україна» знаходиться в м. Ужгороді.

Прийнято одноголосно на розширеній Консультативній Раді 26 серпня 1991 року.

За крайовий народний рух України — В. БЕДЬ

За демократичну більшість Ужгородської міської Ради народних депутатів — Е. ЛАНДОВСЬКИЙ

За крайову організацію Української республіканської партії — О. ОРОС

За крайову організацію Демократичної партії України — Ф. МИШАНИЧ

За Мукачівську організацію партії Зелених України — І. ТИМКОВИЧ

За асоціацію орендарів «Закарпатліс» — І. ГЕРЦ

За крайове товариство української мови ім. Т. Шевченка — Ю. КЕРЕКЕШ

За крайове товариство «Просвіта» — П. ФЕДАКА

За спілку майстрів народного мистецтва Закарпаття — М. БАНИК

За Мукачівське товариство ім. Митрака — Л. КАРАВАНСЬКА

За крайовий «Меморіал» — П. ЗІЛГАЛОВ

За товариство угорської культури Закарпаття — Ш. ФОДО

За товариство циган Закарпаття «Роме» — М. АДАМ, А. АДАМ

За ініціативну групу товариства репресованих політв'язнів Закарпаття — В. РОГАЧ

За товариство Гуцульщина — Ф. ТАЦЯК

За крайову організацію Спілки незалежної української молоді — Е. ШУФРИЧ

За Спілку жінок Карпатської України — Л. ЧУБАТА

За редколегію газети «Карпатська Україна» — П. СКУНЦЬ

За редколегію газети «Карпатський край» — І. ДОЛГОШ.

Зі створенням Закарпатського блоку «Демократична Україна» діячі громадських організацій краю пов'язували багато сподівань. Він виглядав, як монолітне організаційне утворення, котре спроможне скласти конкуренцію тогочасній політичній владі й сприяти демократичним перетворенням у політичній, економічній, культурно-духовній сферах суспільного життя закарпатців. В основі їхньої угоди лежали основоположні засади демократичних перетворень та демократизації Закарпатського краю. Свою роботу блок будував на дотриманні принципів «Загальної Декларації про права людини, Конституції України, територіальної цілісності та соборності України, забезпечення міжнародних прав і гарантій національним меншостям краю» [193, с. 2]. Це була чергова спроба об'єднати зусилля демократичних сил в досягненні справді реальних успіхів українського державотворення в краї. Учас-

ники блоку публічно висловлювали свої думки з приводу необхідності змін. Брали участь у «круглих столах» тощо [316, с. 4].

У цілому свою діяльність блок вбачав у реалізації чотирьох основних напрямів: 1) демократичні перетворення та декомунізація краю; 2) організація і проведення виборів Президента України, дострокових виборів місцевих Рад народних депутатів та їхнього голів і референдумів; 3) сприяння проведенню земельної реформи і приватизації; 4) регулювання прав і гарантій національних меншин. «Демократична Україна» у ті дні фактично очолила громадськість міста Ужгорода й інтегрувала їхні патріотичні інтереси.

Початок голодування біля стін Закарпатської облради (Ужгород, вересень 1991 року)

Невдовзі, 27 серпня 1991 року, патріотична частина міської Ради реалізувала черговий задум. На одній із сесій депутати постановили: «У зв'язку з чисельними зверненнями жителів обласного центру, на основі резолюції народного зібрання ужгородців від 23 серпня ц.р. та з метою недопущення актів варварства та вандалізму відносно окремих пам'ятників історії та культури, міська Рада народних депутатів вирішила:

1. Перейменувати площу Леніна в Народну.

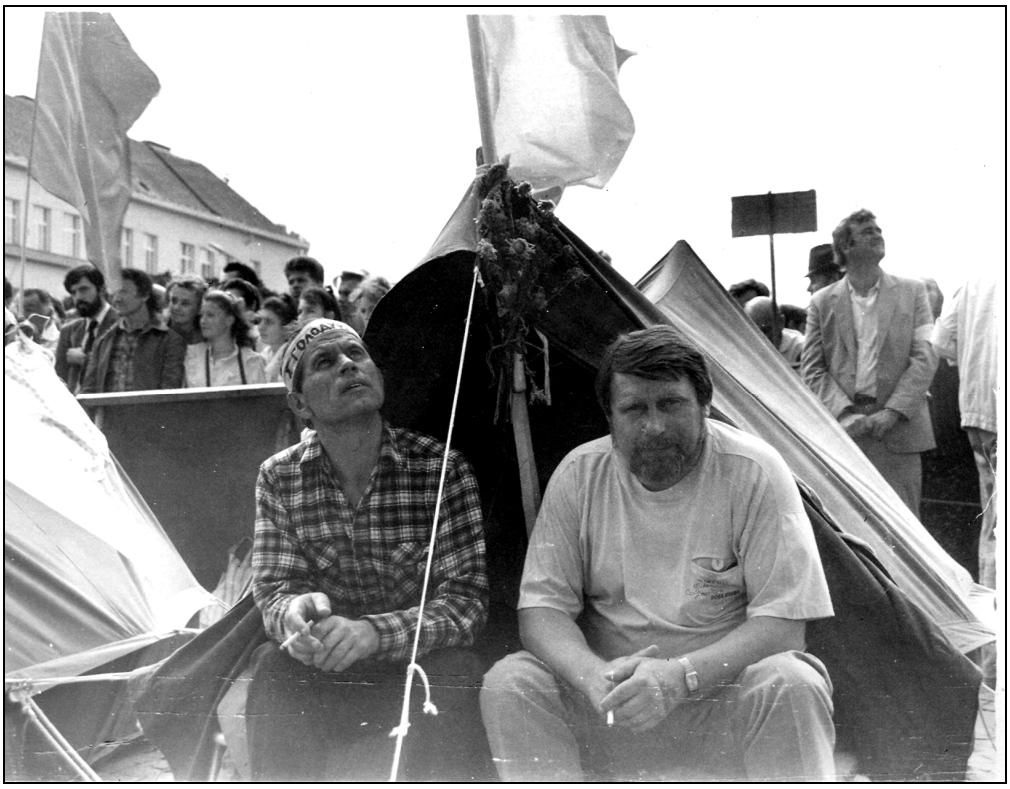
2. Демонтувати пам'ятники В.І.Леніну, що знаходиться на площі Народній, в приміщенні залізничного вокзалу та дворі хімічного факультету УжДУ.

Міськвиконкому провести благоустрій місць, з яких демонтовано пам'ятники.

Міськвиконкому звернутися в Міністерство культури України з пропозицією зняти пам'ятник В.І.Леніну в Ужгороді з обліку памяток історії та культури України.

3. Взяти до уваги, подальше перейменування вулиць, площ, скверів буде здійснюватися діючою комісією при міськвиконкомі з подальшим їх затвердженням сесією міської Ради народних де-

путатів» [363, с. 166 – 167]. Таким чином, свідками демонтажу пам'ятника стали сотні, а то й тисячі мітингуючих на площі Народній.

Василь Сімех та Ігор Гаврилів солідарні з голодуючими

У вересні продовжилися масові мітинги і демонстрації, які взяли в облогу будинок Закарпатської обласної адміністрації. Небажання владної еліти йти на компроміс та виконувати волю народу неминуче призводило до загострення конфлікту. З'являються пікети, що переростають у постійні, ставляться намети. Згодом розпочалося голодування. Події тих днів красномовно підсумував Іван Коцур, котрий у третьому номері «Карпатської України» резюмував: «Та чи перемогла демократія? Перемогла. Бо люди вистояли. Площа Народна перетворила їх з натовпу в народ» [234, с. 1].

27 вересня 1991 року після того, як стало зрозуміло, що депутати облради не збираються приймати кардинальних рішень і піти на поступки мітингуючим, розпочалося політичне голодування, учасники якого виголосили вимоги («Вимоги групи голодуючих депутатів і студентів до обласної ради»). Наметове містечко дедалі більше знаходило прихильників. Серед перших голо-

дуючих були депутат облради від Мукачева Любов Караванська, депутат Тячівської райради Марта Ромах, жителька Мукачева Марія Азьома, рухівці Орест Бобик-Матола, Костянтин Медвідь, Василь Сімех, В'ячеслав Колчар, Василь Шерегій (депутат Ужгородської міської ради), Василь Зілгалов (депутат Ужгородської міської ради), Олег Куцин (депутат Тячівської міської ради), студенти Едуард Шуфрич, Роман Дикий, Віктор Пастух, голова Мукачівської організації УРП Богдан Дикий, іршавчанин Юрій Бісмак [513, с. 2]. До голодуючих приєднувалися як державні службовці, так і прості громадяни. Свої вимоги вони озвучували й у стінах обладміністрації (Володимир Фленько).

ШАНОВНА ГРОМАДО! КРАЯНИ!

27 вересня – 2 жовтня під стінами обласної Ради нанесений перший удар по компартійно-антиукраїнській мафії на Закарпатті. Удар цей відчутний, але ще не завершальний. Бо ці злі сили пустили глибокі корені в нашому краї і висмоктують кров і піт нашого народу.

15 жовтня на продовженні сесії обласної Ради можуть бути знову спроби цих антинародних сил відновити свої бандитські позиції. Тому ми, голодуючі, які призупинили голодування і **дякуємо всім за підтримку**, разом з тим закликаємо бути пильними.

15 жовтня обласна сесія має вирішити тільки ті питання, які є в порядку денному: земля, прямі вибори голів і Рад всіх рівнів. І на цьому має припинити своє існування.

Наші вимоги:

1. Повний розпуск обласної Ради.
2. Проведення нових демократичних, багатопартійних виборів в краї.
3. Розслідування дій посадових осіб області 19–21 серпня і 22 вересня–2 жовтня 1991 року.

Дорогі люди! Ви вже проснулися, станьмо в одні ряди! Тільки спільними зусиллями доб'ємо ненависні комуністично-мафіозні структури.

15 жовтня голодуючі знову будуть під стінами обласної Ради. Але цього замало. Тільки загальна готовність до політичного страйку нанесе завершальний удар по цій реакційній обласній Раді.

Ми закликаємо всіх, хто може на 15 жовтня до обласної Ради! Нас має бути багато. Тільки тоді ми переможемо.

Загальна готовність до політичного страйку на 15 жовтня!

Комітет учасників голодування!

Через деякий час Комітет учасників голодування розповсюдив листівку, в якій говорилося: «Шановна громадо! Краяни!

27 вересня – 2 жовтня під стінами обласної Ради нанесений перший удар по компартійно-антиукраїнській мафії на Закарпатті. Удар цей відчутний, але ще не завершальний. Бо ці злі сили пустили глибокі корені в нашому краї і висмоктують кров і піт нашого народу.

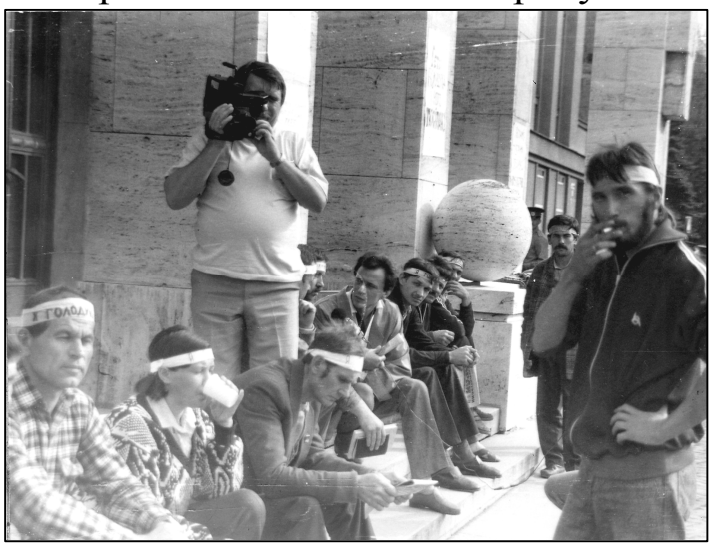
15 жовтня на продовженні сесії обласної Ради можуть бути знову спроби цих антинародних сил відновити свої бандитські позиції. Тому ми, голодуючі, які призупинили голодування і ДЯКУЄМО ВСІМ ЗА ПІДТРИМКУ, разом з тим закликаємо бути пильними.

15 жовтня обласна сесія має вирішити тільки ті питання, які є в порядку денному: земля, прямі вибори голів і Рад всіх рівнів. І на цьому має припинити своє існування.

НАШІ ВИМОГИ:

1. Повний розпуск обласної Ради.
2. Проведення нових демократичних, багатопартійних виборів в краї.
3. Розслідування дій посадових осіб області 19 – 21 серпня і 22 вересня – 2 жовтня 1991 року.

Дорогі люди! Ви вже проснулися, станьмо в одні ряди! Тільки спільними зусиллями доб'ємо ненависні комуністично-мафіозні структури.

15 жовтня голодуючі знову будуть під стінами обласної Ради. Але цього замало. Тільки загальна готовність до політичного

страйку нанесе завершальний удар по цій реакційній обласній Раді.

Ми закликаємо всіх, хто може на 15 жовтня до обласної Ради! Нас має бути багато. Тільки тоді ми переможемо.

Загальна готовність до політичного страйку на 15 жовтня!».

ГОЛОСУЙТЕ ПРОТИ СОЮЗУ:

Закресліть ДА, залишіть НІ.

17 березня буде проведено референдум щодо збереження СРСР. Уже нині ясно, що він проходитиме так, щоб якнайменше зачепити інтереси імперії, будь-якою ціною зберегти її і ще більше зміцнити. Час покаже чи правильний вибір зробив народ. наскільки він був зрячий, наскільки люди зрозуміли, що Союз потрібен для тих, хто нас грабує, всіх разом і кожного зокрема. Прочитайте й оцініть самі.

Ось як господарює союзний уряд, як він розкидається народним добром.

СРСР продає пшеницю на Кубу і в КНДР по 7 коп. за кг. Натомість купує пшеницю в 11 країнах світу по 1—2 крб. за 1 кг.

СРСР продає марганцеву руду в Польщу, Чехо-Словаччину по 20—25 крб. за 1 т., а США і Японія купують марганцевий концентрат у країнах Африки по 780—800 доларів за 1 т. (1 т. марганцевого концентрату дорівнює 2 т. марганцевої руди).

СРСР продає мед у Югославію по 62 коп. за 1 кг, цукор у Ємен по 13 коп., олію в Нікарагуа — по 28 коп. за 1 кг.

І це тільки те, що ми знаємо, а скільки приховується від народу?

До недавнього часу нам не було відомо, що союзний уряд вивіз за границю 240 тонн золота, але і зараз невідомо в яких банках воно осіло і на чиїх рахунках?

Україна видобуває більше від усіх в СРСР марганцю і сірки. На Україні відкриті нові поклади нафти і газу, золота і уранової руди! 25% світових чорноземів знаходяться на Україні!

А дохід від продукції, яка виробляється на Україні і продається за кордоном ділиться так:

Союзу — 98,8%.
Україні — 1,2%.

Україна виробляє, Союз експортує, валюту — забирає Центр. Нам і нашим дітям залишає економічну руїну і генетичне виродження! Яким же після цього блюзнірським виглядає лозунг партократів: «Працювати потрібно, а не мітингувати». Працювати, але на кого?

Громадянине України, незалежно від національної і партійної приналежності! Подумай, йдучи на референдум: Чи потрібен Тобі і твоїм дітям «оновлений Союз-федерація».

В бюлетені закресліть Да і залишіть НІ.

Під час голодування й пікетування Закарпатської облради Ігор Гаврилів, Василь Сімех, Степан Пойда (Ужгород, вересень 1991 року)

Масова підтримка в наступні дні все ж принесла позитивні плоди й влада була змушена відступити.

Крайова організація НРУ взяла на себе відповідальність щодо пропагандистського й інформаційного роз'яснення серед місцевого населення питань, винесених на Всеукраїнський та обласний референдум 1 грудня 1991 року. Сотні листівок із закликом проголосувати як підказує душа і серце українського патріота поширювалося активістами Руху.

Загальнодержавний референдум був проведений на виконання постанови Верховної Ради України «Про проведення всеукраїнського референдуму на підтвердження Акта проголошення незалежності України 1 грудня 1991 року». Логічним продовженням цього рішення стала наступна постанова Верховної Ради (від 11 жовтня 1991 року) щодо внесення до бюлетеня для таємного голосування тексту Акта й відповідно запитання «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?».

І якщо будете жити в любові між собою, і Бог буде з вами, і підгорне під вас ворогів ваших, і будете мирно жити. Та коли будете в ненависті жити, в сварках і міжусобицях, то й самі загинете, і землю батьків і дідів своїх погубите, яку здобули трудом великим.

Князь Ярослав Мудрий.

ДОРОГІ КРАЯНИ!

На всеукраїнському референдумі 1 грудня на запитання

«Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?»

відповімо:

ТАК, ПІДТВЕРДЖУЮ

НІ, НЕ ПІДТВЕРДЖУЮ

Закарпатський крайовий народний рух

ДОРОГІ КРАЯНИ!

На всеукраїнському референдумі 1 грудня на запитання

"ЧИ ПІДТВЕРДЖУЄТЕ ВИ АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ ?"

відповімо :

ТАК. ПІДТВЕРДЖУЮ

Якими б витонченими прийомами не користувались прихильники "оновленого і неподільного" СРСР, як би вони не доводили, що разом нам краще вибиратися із кризи, легше будувати щасливе життя, історія невмолимо розставляє все на своє місця, а історична практика без гучних словесів доводить як все-таки краще.

Є на світі країна – Фінляндія, яка була колись, як і ми, складовою частиною "єдиної неподільної". Бідував її нарід тоді разом з усіма поневоленими народами, бо ж недарма писав наш великий Кобзар "від молдаванина до фіна на всіх язиках все мовчить, бо благоденствує".

Але під час першого більшовицького путчу 1917 року, який у нас офіційно називається великою жовтневою революцією, цьому народові вдалось вирватися із імперських лабет. Тоді Ленін і всі більшовицькі вожді також кричали, що фіни це самі попросяться в єдиний найпередовіший у світі рай, але фіни не попросилися, а навпаки, відстояли свою незалежність і дали відсіч сталінським "визволителям" в 1940 р.

Так оцінюється праця в колишній імперській колонії, яка в 1917 році виборола собі незалежність :

	в марках	в рублях по конверційному курсу
Зарплата робітника	5 551.6	33 987.6
Пенсія середня	2 800.0	17 111.0
Пенсія мінімальна	1 960.0	11 977.0

Робітник в Україні працює 41 годину на тиждень, у Фінляндії – 32 години.

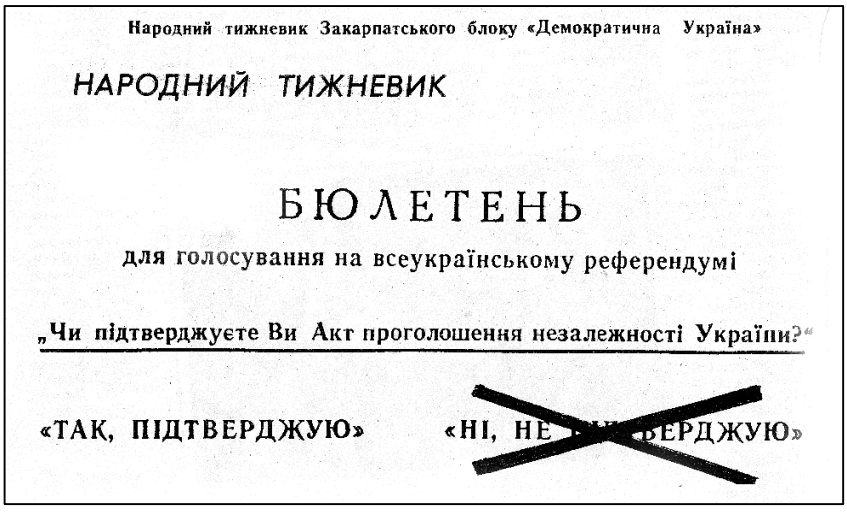
Цифрові дані про рівень прибутків трудівників Фінляндії взяті із щорічника "Yeabook of Labor Statistics" за 1990 рік.

Достатньо порівняти, як оцінюється праця трудівника у незалежній Фінляндії із нашою злиденною платнею, щоб раз і назавжди вирішити :

НАШ ЄДИНИЙ ПОРЯТУНОК – НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

Закарпатський блок "ДЕМОКРАТИЧНА УКРАЇНА"

Як результат із 31 млн 891 тисячі 742 учасників референдуму ствердну відповідь «Так, підтверджую» дали 28 млн 804 тисячі 71 громадянин, що становило 90,32 відсотка від усіх виборців України. У Закарпатській області цей показник становив 92,59 відсотка.

Народний тижневик Закарпатського блоку «Демократична Україна»

НАРОДНИЙ ТИЖНЕВИК

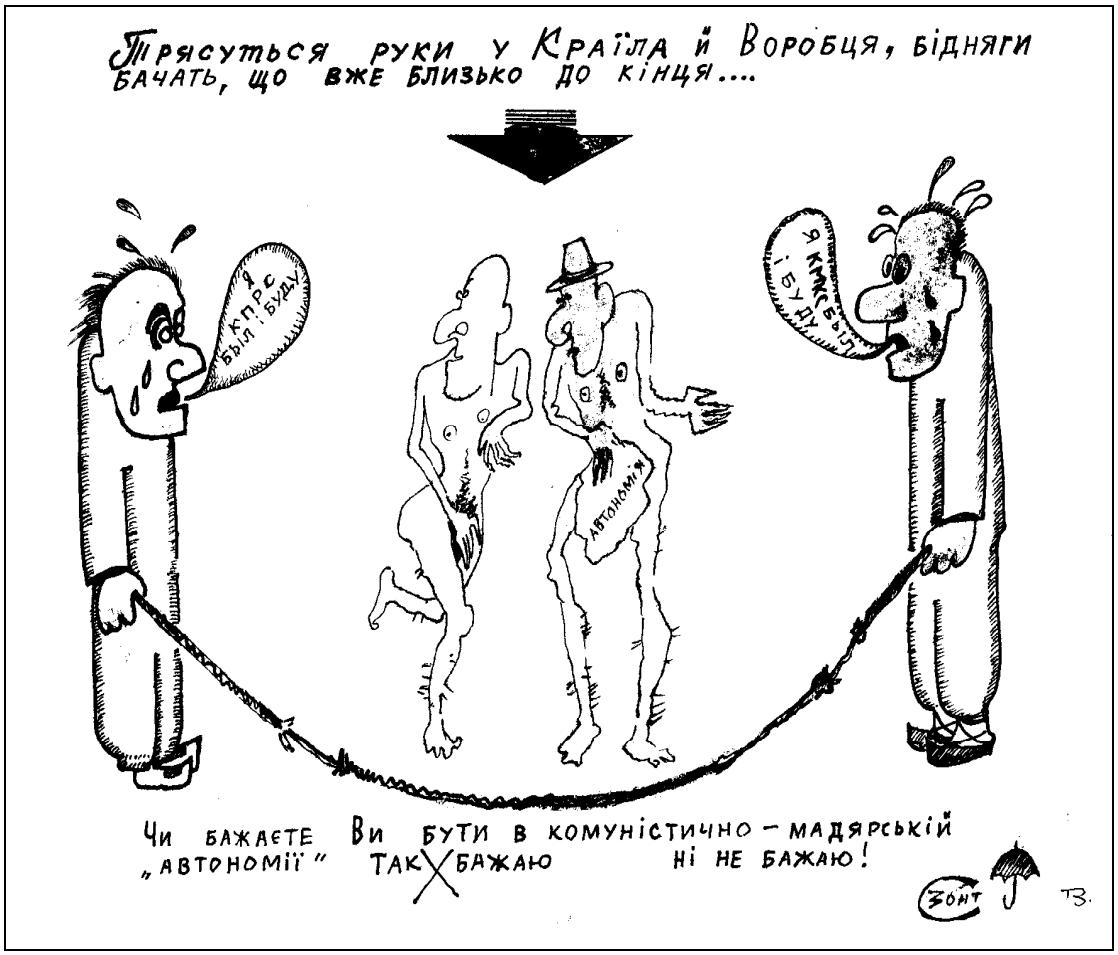
БЮЛЕТЕНЬ

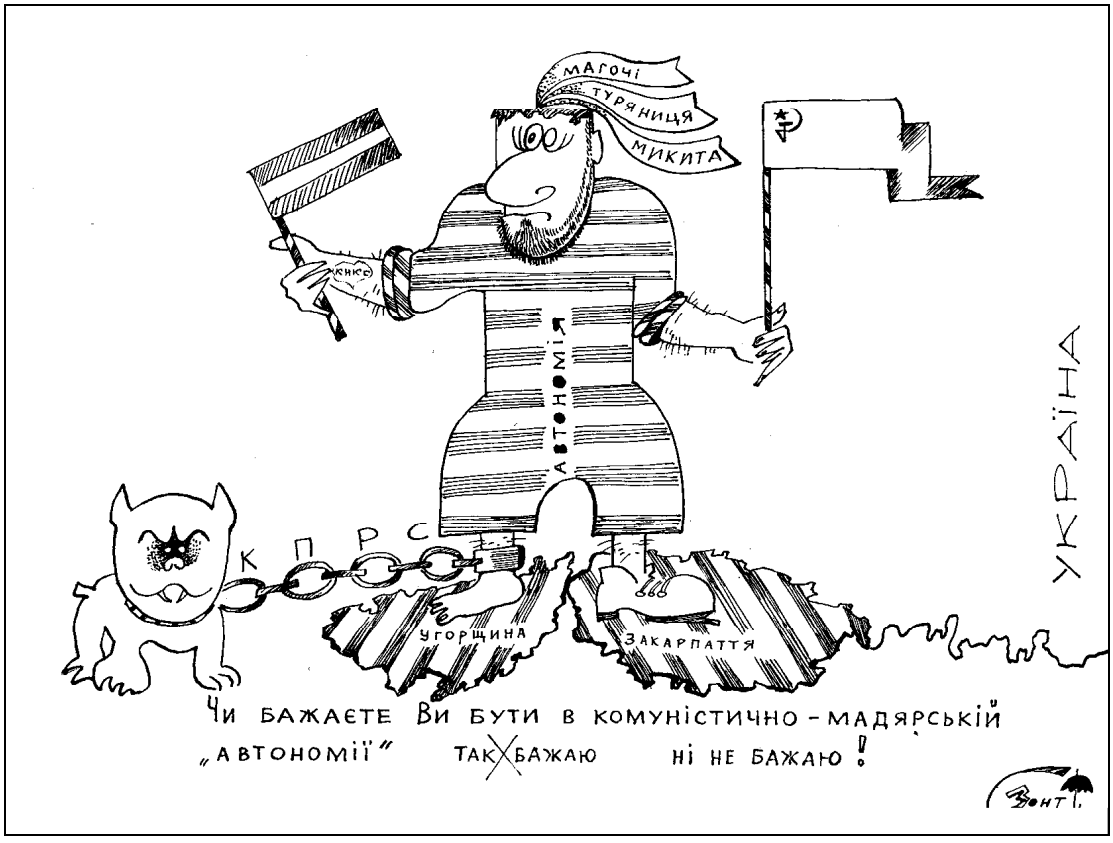
для голосування на всеукраїнському референдумі

„Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?"

«ТАК, ПІДТВЕРДЖУЮ» «НІ, НЕ ПІДТВЕРДЖУЮ»

Багато листівок мали карикатурний характер, особливо ті, що стосувалися обласного референдуму. Адже демократичні зміни, що відбувалися в державі, незначною частиною людей сприймалися з певними відхиленнями, що проявилося в зародженні автономістичного руху, відомого згодом як «політичне русинство».

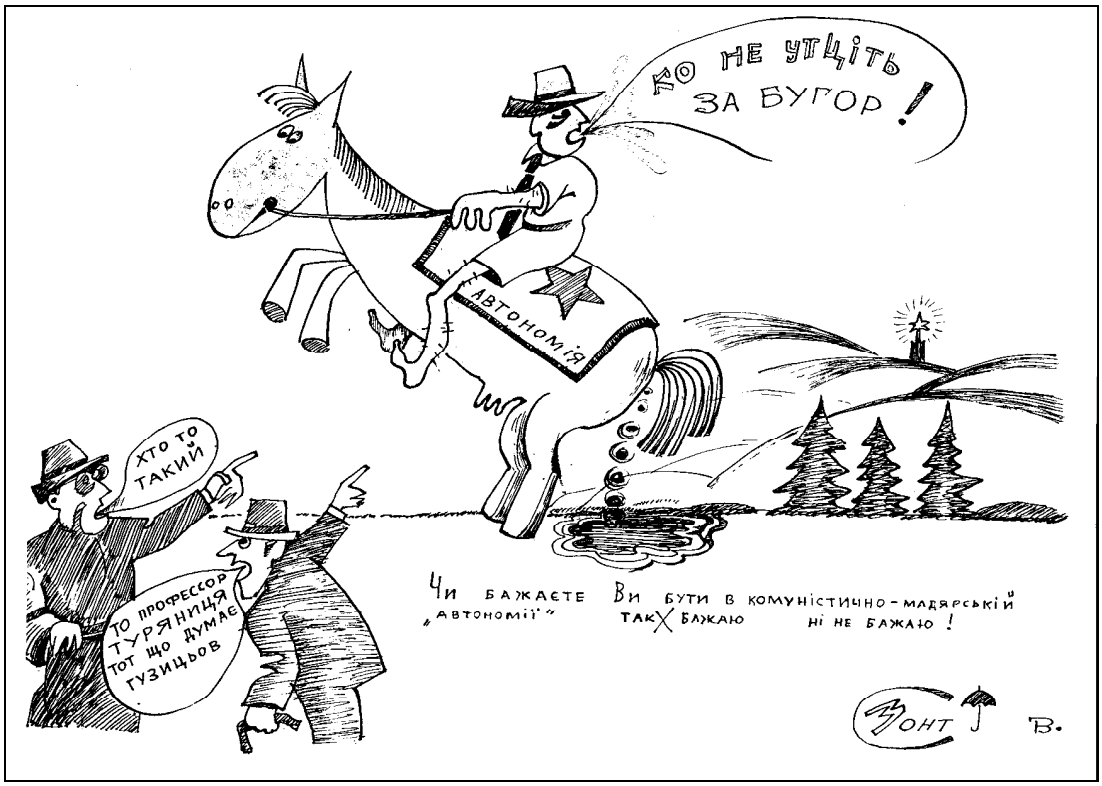

Трясуться руки у Країла й Воробця, бідняги бачать, що вже близько до кінця....
Я КПРС БУЛА І БУДУ
АВТОНОМІЯ
Я КПРС БУЛА І БУДУ
Чи бажаєте Ви бути в комуністично-мадярській „автономії" ТАК НЕ БАЖАЮ ні не бажаю!
Зонт
В.

МАГОЧІ
ТУРЯНИЦЯ
МИКИТА
КПРС
АВТОНОМІЯ
УГОРЩИНА
ЗАКАРПАТТЯ
УКРАЇНА
Чи бажаєте Ви бути в комуністично-мадярській „автономії" ТАК НЕ БАЖАЮ ні не бажаю!
Зонт

Втім, постановка питання в крайовому референдумі ніякою мірою не носила політичний підтекст. Одночасно з всеукраїнським ключовим рішенням перед закарпатцями було поставлене ще одне запитання, котре класифікувалося на рівні загальнообласного референдуму й звучало таким чином: «Чи бажаєте ви, щоб Закарпаття отримало із закріпленням у Конституції України статус спеціальної самоврядної території як суб'єкта у складі незалежної України і не входило у будь-які інші адміністративно-територіальні утворення?».

Результати даного голосування були наступними. Із 847 тисяч 364 чоловік, що мали право голосу в краї, отримали відповідний бюлетень 700 тисяч 555 громадян. Із них 546 тисяч 450 чоловік відповіли «Так» і, відповідно, 128 тисяч 762 – «Ні». Найактивнішими учасниками обласного референдуму виявилися жителі Ужгородського району (89,7 відсотків), а найменшу зацікавленість проявили рахівчани (54,1 відсоток).

Однак згадане формулювання запитання невдовзі й уже десяток років після того почало трактуватися різними громадсько-політичними силами краю по-різному. Особливого політичного забарвлення цим словам і до сьогодні надають представники так званого «політичного русинства».

Активність проявили рухівці й під час виборів першого Президента України, котре також відбулося 1 грудня 1991 року. Один з активних діячів крайового НРУ, Ігор Гаврилів, був офіційною довіреною особою кандидата в Президенти України В'ячеслава Максимовича Чорновола.

ПОСВІДЧЕННЯ

Гр. ГАВРИЛІВ
Ігор Якимович

зареєстрований довіреною особою
кандидата в Президенти України
ЧОРНОВОЛА Вячеслава Максимовича

Голова Центральної виборчої комісії по виборах Президента України — В. Бойко

Секретар Центральної виборчої комісії по виборах Президента України — М. Литвин

10 жовтня 1991 року
(дата реєстрації)

Народний Рух України у 1991 – на початку 1992 років спрямовував свою діяльність на співпрацю з усіма патріотичними організаціями й товариствами краю, які відстоювали ідеали незалежності України: «Рух проводитиме рішучу політику проти нагнітання антиукраїнських пристрастей, чим останнім часом активно захоплюється Закарпатський обком компартії. Крім того, ми стоїмо на тому, що Закарпаття – складова частина України, – і ми ніколи не допустимо до того, щоб ця земля була відділена від України, бо за возз'єднання заплачено не одним життям наших патріотів-земляків» [234, с. 2].

В'ячеслав Чорновіл та Ігор Гаврилів на вулицях Ужгорода (1991 рік)

12 січня 1992 року на III звітно-виборній обласній конференції НРУ 177 делегатів із 201 шляхом таємного голосування обрали Віктора Бедя своїм керманичем. Його опонент на посаду голови крайового Руху Василь Зілгалов набрав усього 13 голосів. Тоді ж затвердили політичний провід організації: В.Бедь (голова), І.Гаврилів (перший заступник голови), І.Бедей, І.Коцур, І.Мешко, Я.Мойшевич, М.Тиводар, І.Чендей (заступники голови) і П.Скунць (головний редактор газети «Карпатська Україна») [279, с. 2].

Однак поставлені завдання в цілому вирішити було надскладно. Незважаючи на довіру Віктору Бедю, він у своїй публічній заяві про припинення виконання обов'язків голови крайової організації НРУ від 3 травня 1992 року (IV крайова конференція НРУ) вказав на основні складності реалізації задуманих планів, назвавши при цьому й власні помилки на відповідальній посаді.

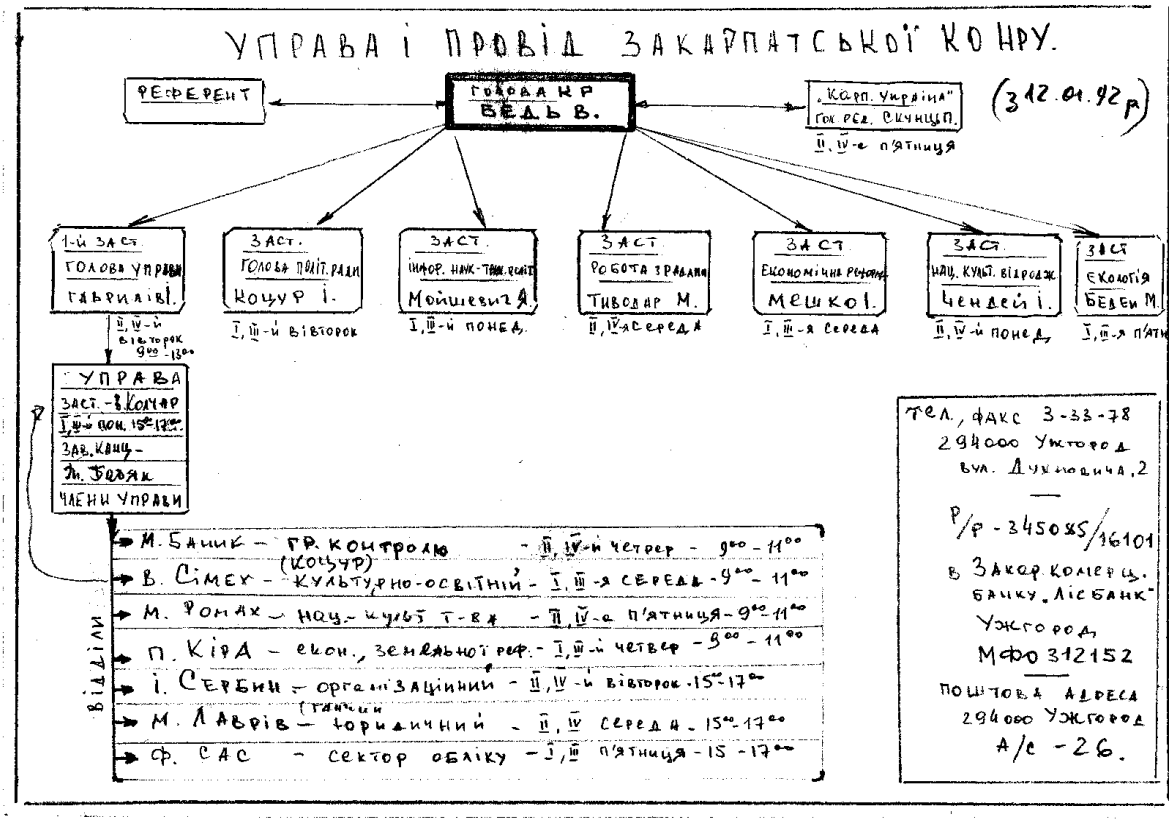

Схема управи і проводу Руху (з приватного архіву І.Гавриліва)

У публічній заяві, розтиражованій друкованими засобами масової інформації, Віктор Бедь наголошував, що «стояв і стою на тих переконаннях, що не пересадка чиновників у державних кріслах або зміна влади однієї партії владою іншої в умовах на-

шої системи може якісно і цивілізовано змінити умови життя народу» [136, с. 2]. Голова організації говорив, що на часі глибинні перетворення системи влади та її інституцій. А позаяк він є й народним депутатом України, то варто зосередитися на одній роботі у напрямку подолання системної кризи.

Проте, були й позитивні аспекти розвитку Народного Руху України в Закарпатті. Зокрема, за 1991 – першу половину 1992 років було завершено структурування районних осередків у Закарпатській області, здійснено забезпечення осередків відповідними приміщеннями та оргтехнікою. Крім того, було налагоджено безперебійний випуск обласної газети «Карпатська Україна», на банківському рахунку «шляхом конвертації зосереджено близько 400000 крб., створено і збережено валютний фонд» [135, с. 2]. Закарпатці налагодили тісний зв'язок з регіональними відділами НРУ в Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській областях. Це, у свою чергу, дало можливість розповсюдити тисячі примірників різноманітної літератури. На належному рівні проведено святкові заходи, присвячені 53-й річниці Карпатської України та іншим знаменним подіям [136, с. 2].

7 червня 1992 року в Ужгороді пройшла V конференція Закарпатської крайової організації Народного Руху України. Після добровільної відставки Віктора Бедя 3 травня 1992 року до цього часу посада голови організації була вакантною, хоча з цього приводу й ходили різні чутки [315, с. 2]. Тимчасово виконуючим обов'язки керівника організації у цей проміжок часу був Ігор Гаврилів. Метою зібрання рухівців стало не тільки бажання обрати керівників, а й, що найголовніше, пожвавити діяльність організації й налагодити узгоджені контакти районних осередків [235, с. 3]. Перший заступник голови крайового Руху Ігор Гаврилів, відкривши конференцію, усе ж зауважив про відсутність делегатів від Свалявського, Тячівського й Рахівського районів області, що, втім, не завадило проведенню рухівського форуму. Активісти підтримали одного з лідерів організації, котрий відкрито вказав на протиріччя серед членів НРУ, взаємні звинувачення й непорозуміння. Причина такого стану речей, очевидно, крилася в непрофесійності виконавців, відсутності елементарної виконавчої дисципліни під час проведення рухівських заходів і акцій. Через це втрачався й авторитет організації.

З точки зору ваги відповідальності перед українським народом важливо підкреслити слова Ігоря Гавриліва, який говорив: «У Русі переважають здорові сили, які повністю спроможні вирішувати завдання на розбудову державності, стабілізацію ситуації в краї. Необхідно тільки позбутися певних комплексів, які відволікають увагу й енергію на нікому не потрібні міжусобиці» [425, с. 2]. Таким чином, керівництво Руху закликало до єдності в лавах організації, до чого з порозумінням ставилася переважна більшість рядових членів.

Після відставки обласного проводу НРУ у повному складі на V крайовій конференції обрали новий, а головування Закарпатською крайовою організацією Народного Руху України, за пропозицією Івана Чендея, довірили заступнику голови Ужгородської міської організації НРУ Василю Шерегію та голові Української Народної Ради Закарпаття Юрію Балезі [435, с. 5]. Такий тандем виник через те, що обидва кандидати не набрали більшості голосів делегатів конференції.

Однак ліквідувати проблеми єдності в організації цьому керівництву не вдалося. Крім того, на наступній обласній конференції НРУ вони не змогли адекватно змалювати картину тогочасного соціально-економічного становища в краї й визначити основні завдання організації на найближче майбутнє [393, с. 1]. При підготовці підсумкової ухвали голови п’яти районних організацій та низка делегатів покинули конференцію та звернулися у керівні органи НРУ, протестуючи проти наполягання Михайла Джанди визнати нелегітимною III крайову конференцію організації, яка відбулася у Виноградові в 1992 році.

У цей час розпочався новий етап розбудови рухівських осередків, тіснішими стали контакти з обласними проводами в інших регіонах України. Починаючи з грудня 1992 року НРУ взяв курс на створення в майбутньому на базі громадсько-політичної організації політичної партії. І хоча IV Всеукраїнські збори Руху 1992 року підтвердили статус організації, який визначався як громадсько-політичний, а їхні учасники засудили «партизацію» НРУ і відповідно до чинного законодавства («антирухівський закон») прийняли рішення про неможливість участі політичних партій та їхніх індивідуальних членів у своїх рядах [326, с. 1], це рішення викликало неоднозначні оцінки й суперечки [508, с. 5].

Та все ж воно було викликане вимогами часу. 1 лютого 1993 року у зв'язку з прийняттям Закону «Про об'єднання громадян» Міністерство юстиції України зареєструвало Народний Рух України як партію (Свідоцтво № 391).

Одним із актуальних питань, що обговорювалося широкою громадськістю краю, було можливе впровадження вільної економічної зони в Закарпатській області. Народний Рух України на VI конференції організації 15 листопада 1992 року констатував, що «область переживає глибоку соціально-політичну кризу» [392, с. 2]. Для виходу з неї рухівцями було здійснено роз'яснювальну роботу серед населення і прийнято низку важливих ухвал. Зокрема, в одній із них говорилося, що ідею вільної економічної зони використовують у власних цілях владні структури, котрі безперешкодно нищать економіку краю. На тлі економічних проектів реально спекулювалася й ідея політичної автономії. Крайовий НРУ рішуче протестував «проти всіляких автономістських поривань місцевих властей» [144, с. 1]. «Поки Україна не утвердилася як держава остаточно, всі автономістські поривання – це спроба розколоти Україну з наміром у недалекому майбутньому її знищити», резюмував Провід Руху [144, с. 1].

Отже, Народний Рух України в Закарпатті відкрито й цілеспрямовано протестував проти реалізації проекту вільної економічної зони в краї, що могло призвести до «ще більш жахливого пограбування і області, і Української держави» [314, с. 2]. У випадку прийняття можновладцями позитивного рішення з приводу введення в області вільної економічної зони рухівці залишали за собою право на масові акції протесту і громадянської непокори [314, с. 2].

Цієї думки послідовно притримувалися представники НРУ і в подальшому. Зокрема, на наступній конференції крайової організації, яка відбулася 7 березня 1993 року в місті Хуст, триста її учасників прийняли звернення до депутатів Верховної Ради України та Президента України Леоніда Кравчука, де з-поміж іншого вказувалось наступне: «Закарпатський Рух вважає, що до таких зон, які пропонує Закарпатська обласна влада, Українська держава повинна ставитися цілком негативно» [314, с. 2].

Згадана конференція отримала назву «об'єднавчої» (участь взяли 71 із 80 делегатів). Її делегати обрали нові керівні органи (хоча скептики задавали риторичне запитання – «Чи відбулася

конференція?») [503, с. 2]. Головою Закарпатської організації НРУ став депутат Закарпатської обласної Ради народних депутатів Михайло Джанда, а його заступниками – Олекса Борець та Володимир Піпаш [314, с. 2].

До цього часу НРУ виконував роль об'єднавчого центру національно-демократичних сил краю. В ситуації, яка виникла, інтегруючі функції перебрало на себе громадське об'єднання – Українська Народна Рада Закарпаття. Принаймні, авторитет організації на той час формувався саме не на політичній основі, а центру інтегральної громадської ініціативи у вирішенні спільних проблем суспільно-політичного розвитку регіону.

Таким чином, крайова організація Народного Руху України у зазначений період виступала акумулятором громадсько-політичної та суспільної думки населення краю в цілому. Незважаючи на складності внутрішньої організаційної діяльності, Рух діяв у відчайдушній опозиції до спроб політичної влади монополізувати соціально-економічне й політичне життя в регіоні. Цим самим його роль в процесі державотворення була набагато виразніша, аніж інших громадсько-політичних і культурно-освітніх організацій. Але найважливіше, що Народний Рух України стояв у епіцентрі національного відродження, згуртування українського народу. Його діяльність значною мірою сприяла крахові комуно-радянської системи з його тоталітарними проявами. Підсумком діяльності рухівців та їхніх прихильників стало прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року, а 24 серпня 1991 року проголошено незалежність України. Саме в зламний період 1989 – 1991 років Народний Рух України відіграв надзвичайно важливу роль у руйнуванні основоположних засад командно-адміністративної системи на Закарпатті і, як «всі трансформаційні рухи… виконав функцію зламу старого режиму» [303, с. 190].

Хотілося б навести й такі статистичні дані, які говорять про мотиви громадян України щодо підтримки громадської організації та залучення до її діяльності. Отже, згідно із соціологічними запитами 84 відсотки прихильників Народного Руху України за перебудову активно залучалися до його діяльності через турботу про долю країни. 78 відсотків опитаних вважали, що перебуваючи в лавах НРУ сприятимуть збереженню національної самобут-

ності України. І, нарешті, 64,4 відсотки респондентів своєю участю в Русі підтверджували незадоволення й недовіру до діяльності тогочасних комуно-партійних та радянських інституцій і їхніх громадських організацій [239, с. 81]. Вочевидь, це дійсно була реальна картина становлення всеохоплюючого масового національно-визвольного руху, котрий дав можливість брати участь у боротьбі за незалежність та відстоювання національних цінностей і інтересів значній кількості громадян України.

2.3. Створення, діяльність та роль в процесі боротьби за незалежність Української Гельсінської Спілки в Закарпатті

Однією із перших національно-патріотичних неформальних організацій наприкінці 80-х років минулого століття виникає регіональний осередок Української Гельсінської Спілки (УГС). Як правонаступниця «Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод» (1976 рік), правозахисної громадської організації, котра засобами гласності виборювала права людини й окремих націй на індивідуальну та колективну свободу й самовираження, УГС в Україні була проголошена на мітингу у Львові в липні 1988 року. Її діяльність стала відправним пунктом у становленні широкого національно-визвольного руху наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття. Поступово політизуючись, активно співпрацюючи з іншими націонал-патріотичними організаціями, серед яких поважне місце займав Народний Рух України за перебудову, правозахисна організація сприяла консолідації українців у боротьбі за свою незалежність і демократизацію суспільства [436, с. 45].

З початку свого існування ще як Української Гельсінської Групи, а згодом вже як УГС, вона виступила ініціатором обговорення і вирішення різних гострих політичних проблем тогочасності, формуючи громадську думку, впливаючи на інші організації національного спрямування через ідейно-теоретичну та практичну боротьбу своїх членів [449, с. 315]. Документи свідчать про серйозне ставлення правозахисників не тільки до окремих осіб з числа політв'язнів, але й до долі українського народу в цілому,

його державності [127, с. 59 – 61; 162, с. 73 – 77; 164, с. 79 – 85; 177, с. 87 – 92; 194, с. 63 – 71]. Члени-засновники УГГ (Микола Руденко, Олесь Бердник, Оксана Мешко, Левко Лук'яненко, Ніна Строката, Петро Григоренко, Іван Кандиба, Мирослав Маринович, Микола Матусевич, Олексій Тихий) стали передвісниками масового національно-визвольного демократичного руху, який з новою силою розпочався наприкінці 80-х років XX століття [207, с. 93 – 100].

Характерною була й діяльність УГС в Закарпатті. До її створення прилучилися як політичні в'язні, так і молода інтелігенція краю. Як згадував один із засновників організації та голова її обласної ради Олександр Орос, після повернення з радянських концтаборів Далекого Сходу у липні 1988 року він розпочав робити перші спроби з організації діяльності в краї УГС. У той час він налагодив контакти з керівництвом спілки й «за особистим завданням Олеся Шевченка відразу ж приступив до її створення» [405, с. 37].

Першим кроком на шляху формування крайового осередку УГС стало поширення та інформаційне роз'яснення «Декларації принципів Української Гельсінської Спілки», яку виголосив Виконавчий комітет Української Гельсінської Групи 7 липня 1988 року (цю дату прийнято вважати Днем утворення УГС). Текст документу складався з двох частин – «Преамбули» і «Основних принципів». Зокрема, у першій частині вказувалося, що «УГС як федеративне об'єднання самоврядовчих правозахисних груп і організацій» на території України та за її межами створюється на базі УГГ і «підтверджує вірність правозахисним принципам Декларації Групи від 9 листопада 1976 р.» [121, арк. 1]. Далі йшлося про те, що організація за першочергове завдання визнає право нації на самовизначення, свободу нації. Таким чином, поряд з іншими прогресивними принципами, УГС на передові позиції ставила й політичний зміст виконання важливих завдань. Визнаючи, що організація не створюється як політична партія, все ж за мету бралася всебічна активізація народних мас до суспільного життя, а також виступала за вироблення механізму участі народу в управлінні державою та надійного контролю за державним апаратом. Тобто, йшлося про об'єктивну реалізацію справжнього, а не вдаваного народовладдя. У «Преамбулі» також наголошувало-

ся, що УГС «допускає плюралізм поглядів» та право на «демократичну опозицію як дієву форму активізації демократичних процесів у суспільстві» [121, арк. 2]. Це була перша організація, котра в новітній історії України відкрито заявила про множинність думок та відкритість їх сповідування.

Щодо членства в Українській Гельсінській Спілці, то членами організації могли бути представники різних як громадських, так і політичних організацій та партій, які в основному визнають «Декларацію принципів УГС» як програмовий документ дій, сприятимуть «об'єднанню демократичних сил в боротьбі за перетворення суспільства» (Див.: Додаток 1) [121, арк. 2]. До того ж у «Преамбулі» чітко вказувалося про готовність підтримання всіх конструктивних ідей влади на шляху розуміння сторонами процесу «перебудови і демократизації радянського суспільства» [121, арк. 2].

Один із багаточисельних мітингів біля Закарпатського облмуздрамтеатру

Друга частина програмового документу «Декларації принципів УГС» – «Основні принципи» – складалася з двадцяти пунктів. Уже перший із них мав виключно політичний зміст, оскільки вказував, що «відновлення української державності... було б ос-

новною сталою гарантією забезпечення економічних, соціальних, культурних, громадянських та політичних прав» не тільки українського народу, а й національних меншин України. Далі зазначалося, що суспільству необхідні не окремі й слабо значимі зміни, а докорінні перетворення («радикальна ломка державного устрою»), формування нових державоутворюючих форм («можливих у формі конфедерації незалежних держав» через існування перехідного федеративного устрою) [121, арк. 2]. На той час подібні гасла були надзвичайно прогресивними з точки зору пошуку реального й вчасного реагування на суспільно-політичну кризу. Для реалізації подібних змін, на думку авторів «Декларації принципів УГС», потрібні були перш за все вироблення нових юридично-правових основ діяльності всього державного організму, тобто докорінна адаптація Основного закону – Конституції – до вимог демократичного мислення, а відтак й суспільного прогресу. Вона повинна включати основоположні принципи міжнародних документів з прав людини, громадянські підвалини національного і звичаєвого права народу. Натомість принциповим є унеможливлення зміни етнічного складу населення України шляхом всіляких штучних асиміляцій тощо. Разом з тим проголошувалися рівноправні гарантії для представників національних меншин [121, арк. 4].

Одним із ключових принципів «Декларації» був 6-й пункт, в котрому вимагалося негайне «конституційне визнання статусу української мови як державної мови Республіки» з невід'ємним правом її використання у відповідних інституціях всіх без виключення сфер суспільно-політичного життя [121, арк. 4].

«Декларація принципів УГС» достойно відстоювала й права українців за межами материнської держави. Серед ключових принципів для майбутньої країни активісти УГС визначили визнання України як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин, реальне володіння та використання своїх природних багатств і ресурсів, широке впровадження приватної ініціативи в господарському секторі тощо [121, арк. 4 – 5].

Пункт 14 програмового документу озвучував принцип відстоювання права на власні погляди і поширення ідей незалежно від кордонів. «Це – аксіома демократії, що повинна бути забезпечена конституційним правом створювати незалежні громадсь-

кі організації, в тому числі опозиційні до уряду й правлячої партії», – зауважили автори тексту [121, арк. 7]. Це стосувалося й проведення дискусій, зборів, мітингів, рівноправний доступ до засобів масової інформації та інших форм інформаційних послуг.

Активісти Української Гельсінської Спілки виступали за дієву передачу влади з рук єдиної правлячої партії в руки народу через функціонування демократично обраних Рад народних депутатів, перегляд Кримінального кодексу УРСР, зокрема статей, що стосувалися «антирадянської діяльності» [121, арк. 5, 7].

Окремі положення стосувалися кількісного скорочення армії (у тому числі проходження строкової військової служби українцями на території України), створення незалежних профспілок, забезпечення прав віруючих та їхніх релігійних громад, вільного вибору місця проживання та вільного пересування територією України та іншого [121, арк. 8].

Прогресивною була й ідея вирішення найважливіших питань життєдіяльності українського суспільства шляхом всенародних референдумів, за умов вільної агітації.

Як зазначалося наприкінці тексту документу, «Декларація принципів Української Гельсінської Спілки», як і доданий «Статут УГС, вироблені існуючою з 1976 року Українською Гельсінською Групою, яка на цьому складає повноваження і входить повним складом до Української Гельсінської Спілки» [121, арк. 9].

Згадана «Декларація принципів УГС» з моменту підписання діяла тимчасово до затвердження на установчих зборах товариства, які передбачалося провести після організації обласних рад УГС. Хоча зміни до програмового документу могли вноситися Всеукраїнською Координаційною Радою УГС за поданням регіональних філій. Тому період з липня 1988 року характерний реорганізацією УГС, пошуком можливостей створення нових товариств (груп) там, де це раніше не вдавалося зробити.

Проте перші спроби прорвати інформаційну блокаду й відкрито ознайомити закарпатців з основними положеннями «Декларації принципів УГС» наштовхувалися на всілякий спротив з боку партійних чиновників та агентів спецслужб, котрі постійно стежили як за самим Олександром Оросом, так і за людьми, з котрими він намагався навести ділові контакти [410, с. 2]. Як уже

згадувалося, в Закарпатті працювати було набагато важче, ніж в інших регіонах.

Особливі труднощі виникали з агітацією, оскільки наявною була відсутність можливості поширення друкованої продукції, зокрема «Декларації принципів» та «Статуту УГС». Відомі факти, коли окремі спроби з приводу домовленостей про друк необхідної літератури робилися Олександром Оросом на Ужгородському підприємстві «Патент», в Ужгородському державному університеті, тресті «Закарпатбуд» чи інших установах, де була відповідна техніка для тиражування текстів. Однак ці спроби також зазнали невдач, внаслідок постійного контролю за діяльністю активістів з боку працівників КДБ [405, с. 36].

Левко Лук'яненко серед активістів громадських організацій в Ужгороді

Наводимо декілька свідчень Олександра Ороса про спроби розпочати культурно-масову роботу шляхом тиражування відповідної літератури: «17 березня 1989 року я звернувся до свого приятеля Дмитра з проханням познайомити мене з працівницею, яка займається тиражуванням друкованих матеріалів на ротаторі

в тресті «Закарпатліс», що по вул. Жовтневій в Ужгороді. Домовившись з нею про роботу, я мав прийти наступного дня вранці за готовим матеріалом. Однак, я застав у призначений час працівницю розгубленою і переляканою. Вона заявила мені: «Не приходь більше до мене з такими матеріалами, бо я ще хочу жити». Працівниця на ротаторі розповіла мені про те, що як тільки я домовився з нею про роботу, як з'явився працівник КДБ і допитав її про все докладно. Хоч вона і не сказала, що я просив її надрукувати «Декларацію принципів» та «Статут УГС» (вона сказала, що приходив «залицятися»), цей факт показує, що за мною слідом крок у крок ходили працівники КДБ. Така це була «демократія та гласність» на п'ятому році «перебудови у рідному Закарпатті» [410, с. 2].

Ще один яскравий приклад про складності організаційних методів роботи і поширення ідей УГС. Після зустрічі Олександра Ороса зі студентами історичного факультету Ужгородського державного університету, в студентській газеті, за підписом студента IV курсу цього ж факультету Федора Брецка з'являється стаття з нападами на УГС та статутні принципи їхньої організації. УГС у цій статті називають націоналістичною організацією. Щоправда ніяких цитат студентська газета не наводить, вдаючись таким чином до прямого обману та фальсифікації перед студентами університету [410, с. 2].

Активісти та прихильники УГС в Закарпатті

У жовтні 1989 року два працівники Закарпатського відділення КДБ зібрали всіх студентів історичного факультету УжДУ для ідеологічної обробки, де знову в негативній формі говорили про товариство й голову обласної ради УГС Олександра Ороса [406, с. 11].

Незважаючи на постійні спроби крайового відділення КДБ перешкодити становленню УГС в Закарпатті та поширенню інформації про її діяльність, активістам вдавалося згуртовувати навколо себе людей, котрі підтримували загальноукраїнську національно-визвольну хвилю боротьби. 4 жовтня 1988 року відбулася перша обласна конференція УГС, на якій обрали Раду на чолі з Олександром Оросом. До її складу також увійшли заступник голови Павло Кампов, секретар Іван Сербин та Петро Кучер [405, с. 40]. Крім цього на конференції визначились із формою діяльності товариства. Оскільки продовжувати активну роботу відкрито ще було небезпечно для членів УГС, то вирішили залишатись на нелегальному становищі, за винятком голів філій та їхніх заступників [410, с. 2]. Як згадував Олександр Орос, «у зв'язку з особливостями «закарпатської демократії», УГС все ще змушена була утримувати всіх (за винятком окремих) осіб на нелегальному становищі. За винятком голів міськрайонних організацій та їх заступників, які діяли легально» [405, с. 40].

Як кінцеву мету діяльності організації визнали створення Суверенної держави України. Натомість наголошувалося на досягненні цієї мети виключно ненасильницьким або «некривавим» методом: «Ми, члени організації УГС, закликаємо і просимо громадян усіх національностей на Закарпатті, регулярно слухати радіопередачі української станції «Свобода» з Мюнхена, яка систематично повідомляє про нашу роботу, про те, як ми, долаючи всі перешкоди зі сторони партократії та органів КДБ, впевнено просуваємося до своєї кінцевої мети – самостійності Української Держави» [410, с. 2].

27 жовтня 1988 року Виконавчий комітет УГС поширив так званий «Обіжник № 1» для місцевих груп і філій. Він називався «Наші першочергові завдання» (Див.: Додаток 2) [122, арк. 1 – 6]. Текст був надрукований машинописним друком на п'яти сторінках й спрямовувався для ознайомлення в регіональні центри республіки. Серед першочергових завдань УГС було забезпечення

масовості організації. На час поширення «Обіжника № 1» філії та групи товариства діяли в Києві, Москві та Ленінграді, Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Івано-Франківській, Львівській, Одеській, Тернопільській, Черкаській областях, на Кубані й навіть у Польщі. Поодинокою підтримкою користувалась УГС і в інших регіонах. Проте, навіть це не влаштовувало повною мірою виконання найперших цілей спілки. Тому «завдання номер один» полягало в забезпеченні «кількісного росту організації» [122, арк. 2].

Для реалізації такого плану рекомендувалося активніше й повніше пропагувати «Декларацію принципів УГС» і «Статут УГС», зобов'язати членів організації залучати до вступу близьких і знайомих, утворити своєрідний «інститут симпатиків УГС», а там, де бажаючих вступити є більше десяти необхідно створити організаційні структури, ініціативні комітети, координаційні ради, первинні групи на підприємствах тощо. Після цього вже можна й розробляти перспективні плани діяльності організації.

У документі наголошувалося, що УГС не є закритою структурою, а навпаки, функціонує як «широка самоврядна організація, кожен член якої, де б він не знаходився, є носієм наших ідей» [122, арк. 3]. Тому, необхідно активно співпрацювати як із різними неформальними громадськими організаціями, так і з провладними силами, гордо несучи авторитет УГС як представника дійсно народного фронту.

Важливою ділянкою роботи місцевих організацій залишалося й поширення документів і періодичних видань УГС, іншої пропагандистської літератури. Більше того, пропонувалося на місцях утворити систему громадських бібліотечних фондів, де б зберігалися й використовувалися необхідні матеріали. У таких центрах, на думку авторів «Обіжника № 1», могла збиратися й необхідна інформація про поточні проблеми громадсько-політичного життя, відновлюватися база даних про історичні події, традицію, культуру, духовну спадщину українського народу [122, арк. 4].

Окремо активісти Виконавчого комітету зверталися з приводу надсилання оглядів регіональної періодичної преси з актуальними матеріалами про мову, національні проблеми, комуно-

радянські злочини, конфесійні суперечки, реакційні виступи проти УГС та всього національно-демократичного руху.

У кінці документу зазначалося, що приймаються «всі зауваження, доповнення, уточнення формулювань, які члени УГС на місцях вважають доцільним внести в остаточний текст». Також поданий список координаторів на місцях із складу Всеукраїнської Координаційної Ради Української Гельсінської Спілки [122, арк. 5 – 6].

Ці завдання потрапили й до очільників закарпатського осередку, що повинно було активізувати роботу місцевої організації. Однак проти діяльності активістів УГС в Закарпатті продовжували використовуватися протиправні дії. Одним із традиційних методів владних структур у ті часи було розповсюдження листівок, листів, чуток про лідерів товариства, з метою дискредитації морального чи професійного стану людини. Так, наприклад, у березні 1990 року перед виборами в Мукачеві була розповсюджена фальшива листівка про зрадницьку й аморальну поведінку одного з активістів УГС в Закарпатті – Богдана Дикого. Вона ніби була підписана керівником Мукачівської філії УГС Ярославом Каричаком, в якій засуджувалася діяльність Богдана Дикого й оголошувалося про його виключення з лав організації. Сам Я.Каричак публічно виступив проти спроб дискредитації чесних людей і вказав на неодноразові спроби використання брудних технологій радянськими чиновниками й органами КДБ проти членів товариства [338, с. 3]. Неодноразово компрометували в подібній формі й лідера УГС в Закарпатті Олександра Ороса [407, с. 10].

Богдан Дикий, який на той час ще знаходився у лавах Комуністичної партії, незабаром після цих провокаційних подій, у відкритому листі до першого секретаря Мукачівського міського комітету Компартії України В.П.Костура розкритикував сучасну політику партії, висловив незгоду з рішеннями останніх пленумів ЦК КП України й на знак протесту заявив про свій вихід з КПРС [280, с. 3]. До речі, подібні прояви незгоди все більше набували масового характеру. Відомим для мас стало й судилище над одним із активістів організації Михайлом Ляхом.

У Закарпатті Українська Гельсінська Спілка структурно поділялася на територіальні філії. Найбільшими за складом були Ужгородська та Мукачівська міськрайонні організації (понад пів-

сотні в кожній), які очолювали Олександр Орос та Ярослав Каричак відповідно. Далі слідували Тячівська (керівник В.Вайнагій), Перечинська (Є.Гаркавець), Міжгірська (Р.Малецький), Хустська (Я.Довгей), Виноградівська (М.Майданій), Свалявська (В.Панючковський), Рахівська (В.Сурупа), Іршавська (Ю.Бісмак, М.Матіко), Берегівська (В.Гаджега), Воловецька (В.Флуд), Великоберезнянська (І.Русско) [110, арк. 8].

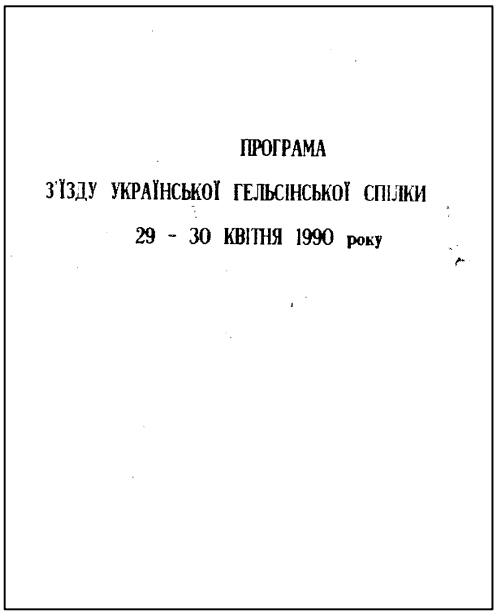
26 березня 1989 року в Ужгороді відбулася Друга обласна конференція УГС, на якій було затверджено новий склад Ради. Її учасники в черговий раз підтримали кандидатуру Олександра Ороса на посаді голови УГС в Закарпатті. Його заступниками обрали П. Кампова, Я. Каричака, П. Кучера, В. Шемета, В.Носу, В. Вайнагія, В. Сурупу, Я. Довгея, М. Крулька [405, с. 40].

Як зазначено вище, однією із найпотужніших серед них була Мукачівська, що провела конференцію у січні 1990 року. Її головою було обрано Ярослава Каричака, а заступником – Богдана Дикого. Вони з перших днів відкрито заявили про себе як членів УГС, що додало авторитету організації.

Мукачівська філія УГС в Закарпатті мала власну Пресову службу і спромоглася видавати незалежне періодичне видання «Карпатська Україна», що безумовно було можливим дотримую-

чись строгої конспірації. Перший номер підпільної газети вийшов у світ у березні 1990 року [344, с. 1]. Всього вийшло дев'ять таких номерів. Останні п'ять з них друкувалися типографічним способом в Івано-Франківську (зокрема великоформатні сторінки «Карпатської України» (починаючи з шостого номера) у газеті «За незалежність»), оскільки в Закарпатській області поширення друком цієї новинки ставало дедалі небезпечніше [408, с. 3]. Організацією випуску займався Микола Матола. Редактор Ярослав Каричак писав, що «дехто задається питанням, чому УГС чи РУХ не спромігся раніше випустити свою самвидавну газету. Але ж, дорогий читачу, пригадай, в яких муках народжувався РУХ на Закарпатті. І особливо в нашому місті. Ми вже не говоримо про Українську Гельсінську Спілку. Адже остання користується особливою «любов'ю» у наших партійних та совіцьких органах та органах КДБ» [344, с. 1].

ПРОГРАМА
З'ЇЗДУ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ СПІЛКИ
29 - 30 КВІТНЯ 1990 року

Упродовж лише дев'яти місяців 1990 року активістами УГС було підготовлено і надруковано 900 примірників пропагандистської листівки «Що таке КПРС?», близько двохсот примірників програмових документів і Статутів УГС – УРП та інших матеріалів на тему тогочасних суспільних проблем. Особливого поширення набула одна з перших листівок УГС (масово розповсюджена 19 листопада 1989 року) про катастрофічну згубність будівництва й використання Пістрялівської радіо-локаційної станції, розповсюджувана машинописним друкарським способом, а також багато сотень розтиражованих українських пісень та гімну [114, арк. 1 – 4; 115, арк. 1; 408, с. 3].

Слід окремо сказати про листівку «Рекомендації по проведенню мітингів, пікетів, демонстрацій», у котрій чітко, в доступній формі роз'яснено кожен етап підготовки й проведення акції [120, арк. 1 – 2]. Зокрема, рекомендувалося розпочати з визначення теми і форми проведення заходу, дати й часу, розроблення детального плану дій. Для високої організації акції пропонувалося чітко розділити функції відповідальних осіб, забезпечити охорону її учасників, встановити часовий регламент заходу.

Крім того, повідомлялося про можливості організації групи активістів для виїзду в село, район, сусідню область на фольклорне свято, мітинг, громадську чи релігійну панахиду або демонстрацію [120, арк. 2].

РЕКОМЕНДАЦІЇ ПО ПРОВЕДЕННЮ МІТИНГІВ, ПІКЕТІВ, ДЕМОНСТРАЦІЙ.

I. Визначається тема акції і узгоджується форма її проведення /мітинг, демонстрація, пікет/. Це рішення має прийняти обласна чи районна / в районах області/ організація, або проводи відповідних організацій, інформуючи вищестоячу організацію про тему, час і місце проведення акції.
2. Визначається відповідальний за проведення акції, який контролює всі питання по її організації /залучає своїх помічників, розробляє план акції, контактує з іншими організаціями для залучення їх до співпраці, заготовляє проект резолюції, формує і узгоджує список виступаючих/.
3. План проведення акції:
-час і місце проведення;
-місце встановлення трибуни, підсилюючої радіоапаратури;
-місце і час збору колон /демонстрація/;
-час відправлення колон, детальний /по вулицях/ маршрут;
-час прибуття в місце збору,відповідальні за формування колон;
-оголошення в пресу,радіо,телебачення про тему, час і місце проведення заходу;
-оголошення у формі плакатів, листівок у людних місцях. Бажано за 5-7 днів з додатковим розклеюванням;
-у випадку прибуття на місце проведення акції декількох колон, потрібно визначити місце їх розташування;
-маршрути руху прокласти так, щоб вони не пересікались.
4. Заява про проведення заходу подається у місцевий виконавчий орган /міськвиконком, райвиконком/.Додається заява про озвучення.
5. Проект резолюції підготовлюється перед початком акції і узгоджується з обласним чи районним проводом партії,а також з представниками інших організацій /партій/, якщо акція проводиться спільно.

Резолюція повинна бути коротка і не відхилятися особливо від теми заходу. Якщо в процесі виступів виникнуть суттєві доповнення, ведучий мітингу,або його помічник уважно стежать за виступами і вносять доповнення в резолюцію.

6. Недоцільно проводити мітинг більше двох годин.
-встановити регламент для виступів - максимально 7-10 хвилин;
-недоцільно в політичний мітинг вставляти поетичні чи інші відсторонені від теми виступи.
7. Список виступаючих формується за попередньою домовленістю з людьми, які представляють партії, організації, громадськість,свідки подій , які мають авторитет, а ораторські здібності відомі.
8. Через первинні чи районні організації забезпечити оптимальну кількість плакатів,транспарантів,лозунгів.Їх основний зміст не повинен широко виходити за межі теми акції

9. Попередньо розробити гасло для скандування. Це особливо необхідно, коли акція проводиться в формі пікету чи демонстрації.

10. Забезпечити якомога більшу кількість мегафонів.

- їх можна використовувати для озвучення мітингу у випадку відсутності спецозвучування;
- при демонстрації необхідно використовувати ведучим колон та охороною ;
- при пікетуванні особливо необхідні мегафони для скандування гасел, при цьому для посилення ефекту їх можна спарювати чи строювати.

11. Охорона :

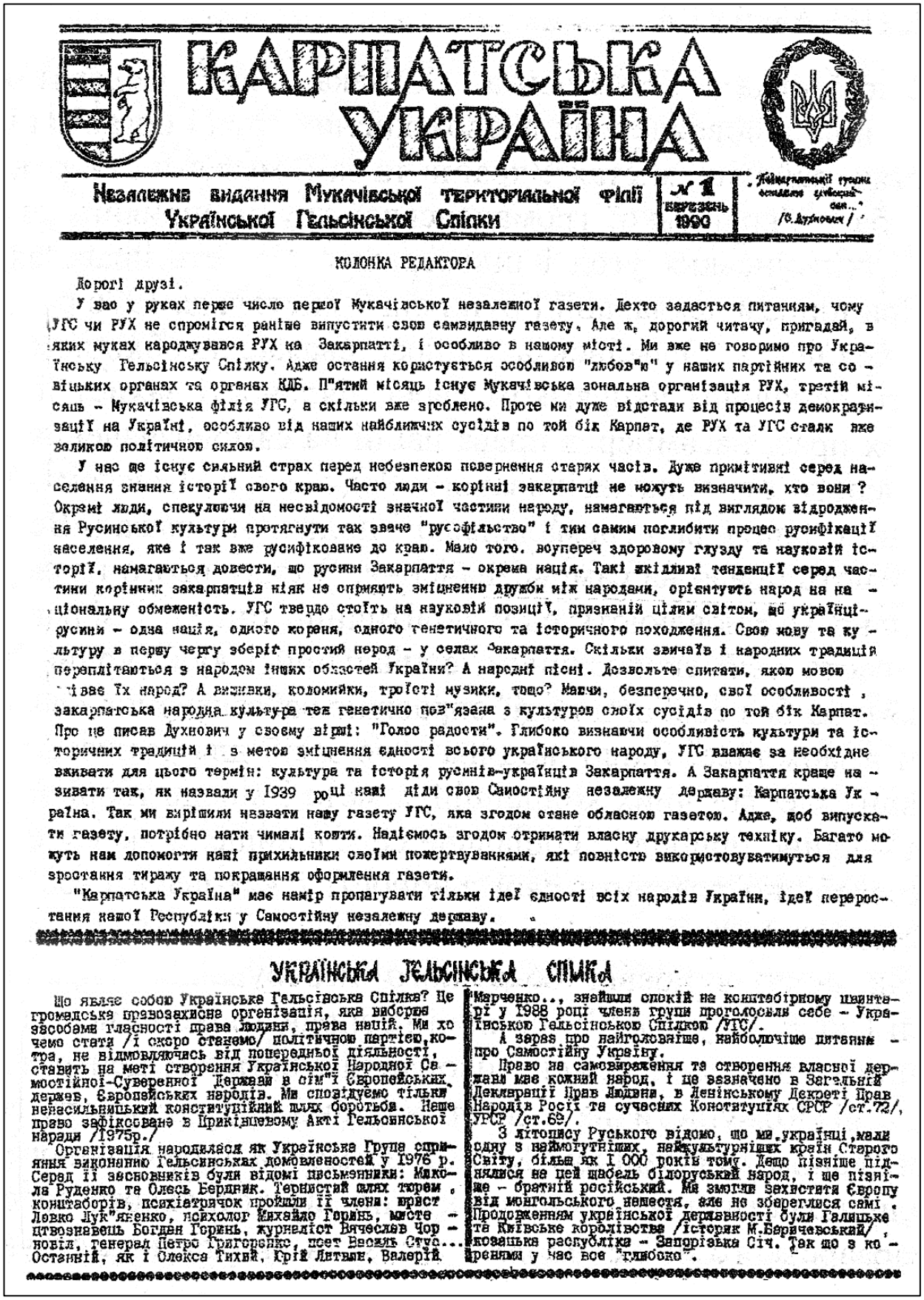
- при відсутності постійної охорони зобов'язати провідників районних, первинних організацій виділити людей для охорони акції. Обласним чи районним проводом визначається відповідальний за охорону акції;
- відповідальний за охорону розподіляє людей і розподіляє між ними обов'язки, забезпечує людей пов'язками і, по можливості, мегафонами;
- розставляє людей по потрібних місцях / біля трибуни, групами біля місця проведення заходу /;
- у випадку проходження колони частина служби охорони йде в голові колони, а частина вздовж і в кінці колони.

12. Після завершення акції організатори проводять аналіз її результату здобутків та прорахунків.

ЯК ОРГАНІЗУВАТИ ВИЇЗД У СЕЛО,РАЙОН, сусідню ОБЛАСТЬ НА ФОЛЬКЛОРНЕ СВЯТО, МІТИНГ, ГРОМАДСЬКУ ЧИ РЕЛІГІЙНУ ПАНАХИДУ АБО ДЕМОНСТРАЦІЮ

1. Обласним чи районни організаціям необхідно забезпечити адреси та контактні телефони інших обласних / або районних / організацій.
2. Організатори заходу визначають дату його проведення: не пізніше 10 днів. Бажано за місяць - півтора. Висилають запрошення гостям, дають інформацію в пресу, готують листівки, списки адрес, за якими можна буде організувати нічліг прибулих. Повідомляють місцеві виконкоми про час акції. Ведуть роз'яснювальну роботу, готують громадську думку до сприйняття подій.
3. Організація, яка забезпечує приїзд :
   - інформує первинні осередки, щоб підготувати людей для поїздки;
   - заздалегідь замовляє автобус в АТП чи в організаціях за місцем роботи;
   - готує гасла, символіку, підбирає літературу та пресу, домовляється з творчими колективами або священниками. Повідомляє господарів про готовність до акції . Дії узгоджуються з центральним або обласним Проводом.

Активну роботу проводила Пресова служба Мукачівської філії УГС, яка повідомляла населення, в основному через сторінки «Карпатської України», а також передаючи інформацію на

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

Незалежне видання Мукачівської територіальної філії Української Гельсінської Спілки

№ 1 березень 1990

Найдорогоцінніший тризна основам суверенності... /О.Духнович/

КОЛОНКА РЕДАКТОРА

Дорогі друзі.

У вас у руках перше число першої мукачівської незалежної газети. Дехто задасться питанням, чому УГС чи РУХ не спромігся раніше випустити свою самвидавну газету. Але ж, дорогий читачу, пригадай, в яких муках народжувався РУХ на Закарпатті, і особливо в нашому місті. Ми вже не говоримо про Українську Гельсінську Спілку. Адже остання користується особливою "любов"ю" у наших партійних та совіцьких органах та органах КДБ. П"ятий місяць існує Мукачівська зональна організація РУХ, третій місяць - Мукачівська філія УГС, а скільки вже зроблено. Проте ми дуже відстали від процесів демократизації на Україні, особливо від наших найближчих сусідів по той бік Карпат, де РУХ та УГС стали вже великою політичною силою.

У нас ще існує сильний страх перед небезпекою повернення старих часів. Дуже примітивні серед населення знання історії свого краю. Часто люди - корінні закарпатці не можуть визначити, хто вони? Окремі люди, спекулюючи на несвідомості значної частини народу, намагаються під виглядом відродження Русинської культури протягнути так зване "русофільство" і тим самим поглибити процес русифікації населення, яке і так вже русифіковане до кінця. Мало того, всупереч здоровому глузду та науковій історії, намагаються довести, що русини Закарпаття - окрема нація. Такі шкідливі тенденції серед частини корінних закарпатців ніяк не сприяють зміцненню дружби між народами, орієнтують народ на національну обмеженість. УГС твердо стоїть на науковій позиції, визнаній цілим світом, що українці-русини - одна нація, одного кореня, одного генетичного та історичного походження. Свою мову та культуру в першу чергу зберіг простий народ - у селах Закарпаття. Скільки звичаїв і народних традицій переплітаються з народом інших областей України? А народні пісні. Дозвольте спитати, якою мовою співає їх народ? А вишиванки, коломийки, троїсті музики, тощо? Мабуть, безперечно, свої особливості, закарпатська народна культура теж генетично пов"язана з культурою своїх сусідів по той бік Карпат. Про це писав Духнович у своєму вірші: "Голос радости". Глибоко визнавши особливість культури та історичних традицій і з метою зміцнення єдності всього українського народу, УГС вважає за необхідне вживати для цього термін: культура та історія русинів-українців Закарпаття. А Закарпаття краще називати так, як назвали у 1939 році наші діди свою Самостійну незалежну державу: Карпатська Україна. Так ми вирішили назвати нашу газету УГС, яка згодом стане обласною газетою. Адже, щоб випускати газету, потрібно мати чималі кошти. Надіємось згодом отримати власну друкарську техніку. Багато можуть нам допомогти наші прихильники своїми пожертвуваннями, які повністю використовуватимуться для зростання тиражу та покращання оформлення газети.

"Карпатська Україна" має намір пропагувати тільки ідеї єдності всіх народів України, ідеї перерастання нашої Республіки у Самостійну незалежну державу.

УКРАЇНСЬКА ГЕЛЬСІНСЬКА СПІЛКА

Що являє собою Українське Гельсінське Спілка? Це громадська правозахисна організація, яка вибороле засобами гласності права людини, права націй. Ми хочемо стати /і скоро станемо/ політичною партією, котра, не відмовляючись від попередньої діяльності, ставить на меті створення Української Народної Самостійної-Суверенної Держави в сім"ї Європейських держав, Європейських народів. Ми сповідуємо тільки ненасильницький конституційний шлях боротьби. Наше право зафіксоване в Прикінцевому Акті Гельсінської наради /1975р./

Організація народилася як Українська Група сприяння виконанню Гельсінських домовленостей у 1976 р. Серед її засновників були відомі письменники: Микола Руденко та Олесь Бердник. Терністий шлях терорів, концтаборів, психіатричок пройшли її члена: юрист Левко Лук"яненко, психолог Михайло Горинь, мистецтвознавець Богдан Горинь, журналіст Вячеслав Чорновіл, генерал Петро Григоренко, поет Василь Стус... Останній, як і Олекса Тихий, Юрій Литвин, Валерій Марченко.., знайшли спокій на концтаборівському цвинтарі у 1988 році члени групи проголосили себе - Українською Гельсінською Спілкою /УГС/.

А зараз про найголовніше, найболючіше питання - про Самостійну Україну.

Право на самовизначення та створення власної держави має кожний народ, і це визначено в Загальній Декларації Прав Людини, в Ленінському Декреті Прав Народів Росії та сучасних Конституціях СРСР /ст.72/, УРСР /ст.69/.

З літопису Руського відомо, що ми,українці,мали одну з наймогутніших, найкультурніших країн Старого Світу, більш як І 000 років тому. Дещо пізніше піднялися не цей щабель білоруський народ, і ще пізніше - братній російський. Ми змогли захистити Європу від монгольського нашестя, але не зберіглися самі. Продовженням української державності були Галицьке та Київське королівства /історик М.Вірчевський/, козацька республіка - Запорізька Січ. Так що з корінням у нас все "глибоко".

Радіо «Свобода», про різнопланові культурно-просвітницькі акції та інші (з політичним забарвленням) заходи товариства. Насам-

перед, це були святкові відзначення знакових для українців Закарпаття подій Злуки краю з Україною від 21 січня 1919 року (м. Хуст), Дня Карпатської України 14 – 15 березня тощо. Такі акції товариства носили глибоко патріотичний зміст, до участі в них залучалися представники різних соціальних груп. Особливий вплив робився на молодь, котра поступово зріло почала сприймати події, що розгорталися. Особливо виділялися студенти Ужгородського державного університету, які щиро сприймали відродження історичної справедливості, відновлення культурних і духовних цінностей. Характер культурно-просвітницьких заходів випливав із усвідомлення членами організації значення людської гідності.

У березні 1990 року було утворено Хустську філію УГС на чолі з Яношем Довгеєм і його засупником Петром Бабурничем. Напередодні цієї події, у січні 1990 року в місті Хуст побачив світ перший номер неформальної газети «Нова свобода», яка стала друкованим рупором місцевого осередку Руху.

У травні того ж року зголосилася Тячівська міськрайонна організація під керівництвом Івана Бедея (голова), Василя Цеха й Михайла Крулька (заступники). Таким чином розросталися осередки УГС в Закарпатті, що вказувало на єднання національно-визвольної боротьби з українцями по той бік Карпат. Осередки УГС зростали не тільки в кількісному, але й у якісному відношенні, оскільки до їхніх лав залучалося дедалі ширше коло представників різних сфер суспільного життя.

З'їзд Української Гельсінської Спілки 29 – 30 квітня 1990 року в Києві став установчим для створення на базі спілки нової політичної партії. Закарпаття на ньому представляли двадцять шість чоловік, серед яких були рядові активісти, керівники Української Гельсінської Спілки та її районних філій [478, с. 1].

Згідно зі Статутом партії була обрана Рада у складі 75 чоловік. Від закарпатської організації УГС до Ради обрали Олександра Ороса, Богдана Дикого та Ярослава Мойшевича. Крім того, до Всеукраїнського прес-центру увійшов Ярослав Каричак, який очолив Закарпатський Інформцентр та Пресову службу організації УРП [478, с. 1].

БОРІТЕСЯ – ПОБОРЕТЕ, ВАМ БОГ ПОМАГАЄ !

НОВА СВОБОДА

ВІСНИК ХУСТСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ ЗА ПЕРЕБУДОВУ

№ 1 ✻ СІЧЕНЬ ✻ 1990

ЗА НОВУ СВОБОДУ !

Шановний читачу ! Необ'єктивна, дезінформійна тенденція нашої офіційної преси спонукала нас до випуску свого незалежного пресового вісника. Різноту постало питання про його назву, були різні думки, пропозиції, вагання. На цей час лягли цілі низки незалежних видань: ПОСТУП, ВІЧЕ, ГОЛОС КАРПАТ, ГОЛОС ВІДРОДЖЕННЯ, ВІСНИК РУХУ, ЕРЕБЕНСЬКОЇ ВІЧНИК, ВІСТІ, ЛУГ, НА ЗЛОБОХ, СВОБІДСЬКА УКРАЇНА, ПОКЛИК СУМЛІННЯ, ВІЛЬНЕ СЛОВО, ДЖЕРЕЛА, РЕФОРМА, ДЗВІН та інші. Наш вісник – перший на Закарпатті, мета його – стати демократичною трибуною думок, оперативно об'єктивно суспільно-політичні процеси в Україні та області, подавати правдиву інформацію, яку обминає та перекручує офіційна преса. В новому віснику буде постійна рубрика " З історії Різного Краю ", яка хоть можливість проміж правди розтопити сталінсько-брежнєвську кригу брехні навколо колоритної історії Закарпаття. Друга нова рубрика "Церква і наше життя" пом'якшить наші зачорстілі душі від комуністично-атеїстичного дурману. В ній висвітлюється слово церковних ієрархів для висвітлювання християнських цінностей та подій з релігійного життя на Україні та в області. Третя рубрика "Вибрики бюрократів " дасть можливість покінчити з їх диктатурою злісною гласності, оперативно інформуючи про бюрократичне свавілля в районі та області. Тому потрібна СВОБОДА, але СВОБОДА НОВА, звільнена від сталінсько-брежнєвського стереотипного розуміння СВОБОДИ.

Так виникла назва нового вісника "Н о в а с в о б о д а", його девіз: " БОРІТЕСЯ – ПОБОРЕТЕ , ВАМ БОГ ПОМАГАЄ !", який закликає і стверджує, що тільки лиш ми самі в належній боротьбі поборемо і завоюємо СВОБОДУ і ЩАСТЯ для себе й прийдешніх поколінь, а БІГ нам допоможе в цій нелегкій праведній справі.

І ТАК – "Н О В А С В О Б О Д А".

РІЗДВЯНЕ ТА НОВОРІЧНЕ ПРИВІТАННЯ

Христос рождається ! Славіте Його !

День Різдва Христового 25 грудня,і по новому, і по старому стилю 1989 року, наша Греко-Католицька Церква на Україні святкує як різдво неправна вперше релігія. Лічимо нині найщирішії побажання і привітання Його Святості, нашому Духовному Батькові, Іоанну Павлу II, з відмінністю за постійні молитви і батьківські піклування для нас, католиків східного обряду, Блаженнішому Верховному Архієпископу і Митрополиту Кардиналу Кір Мирославу Івану, всім достойним синам та дочкам святої Христової Католицької Єдиної-Церкви, які вже молилися і моляться за нас, єпископам, священникам, монахам, монахиням і всім вірникам української Греко-Католицьких Єпархій на чолі з Львівським Архієпархієм, закарпатської Мукачівської Греко-Католицької Єпархії, а також нашим братам Єпархій – Прикарпатської і Гайдудорожської, всім без огляду на релігійну чи національну належність.

В день радісного Різдва Христового, коли вперше ми: українці,утроп ні, ґрунти свобідно можемось і колядуємо, вдаємо наші найщирші привітання та глибоке признання і вдячність всім християнам і нехристиянам, що сміло виступили за нашу Церкву. Зокрема глибока вдячність і признання всім нашим православним братам, котрі подібно як славомученик Глеб Якунін і Григорій Вдовиченко виступали за нашу легалізацію, виступили нині своєї волі. Цим ці православні брати показали і покажуть високий зразок вірного братерства.

Різдвяними В і ф л е є м с ь к и м радістю спонукає нас впасти на коліна перед Віфлеємськими яслами і склясти глибоку подяку Всемогутньому С п а с и т е л е в і за всі його великі ласки, особливо за ласку витривалості як до кінця не тільки духовних наших пастирів, але й мільйонів нашої духовної пастви. Наша вірнопреданість, героїчна витривалість і непохитність наших вірних – це все найвищої умови і репрезентує нашу волю.

Схиляючись на коліна перед Віфлеємськими яслами в дусі взаємного вибачення прошаємо всім, які насильством спричинилися до розділення на вірних, які всякої несправедливості виступали і виступають проти нас. Ми всім бажаємо добра, ми не хочемо нічого чужого, а всіх себе вважаємо тільки рівноправність.

Біля Віфлеємської ясниці молимось за той Божий мир, без хаосу і насильства, за свободу совісті і переконання кожної людини. Різдво Х р и с т о в е – це вперше через святу любов. Заповідь, яка зобов'язує любити і шанувати батька і матір, любити і шанувати все те, що рідне, батьківську добру традицію, рідну мову і культуру, рідну землю і свій народ. На місійних територіях Католицька Церква добре звичаї народу вводить навіть до церковного обряду. Проти Католицької Церкви виступає тільки той, хто виступає проти народу, хто геноцидом готовий винищити народ. Не можна знищувати Церкву за святість – який принцип кесареві – кесареве, а Богу – Боже. Це не протиставиться закону Божому і природному закону загальнолюдських прав.

Офіційне проголошення рівноправності нашої Церкви стало при кінці чим законодавстві. Сподіваємось, що новий закон про свободу совісті буде на належному юридичному рівні, остаточно утвердить рівноправність нашої церкви і відновить ієрархічну структуру Церкви на чолі з Блаженнішим Верховним Митрополитом Кардиналом. Християнські релігії притаманне постійне духовне оновлення. За це ми молимось і робимо все що є в наших можливостях, щоб доказати на ділі, що рівноправність нашої Церкви служить суспільству і державі.

Отже вірячі католики є корисними членами як для Церкви так і для суспільства. Ми молимось і благословляємо перебудову, оновлення нашого суспільного життя.

Нехай Христовий мир і Віфлеємське світло всіх нас просвітить !

ХРИСТОС НАРОДИВСЯ ! СЛАВІТЕ ЙОГО !

З Різдвом Х р и с т о в и м і Н о в и м 1990 р о к о м !

✻ Іван Семедій – єпископ, апостольський візитатор.

✻ Іван Марітчук – єпископ.

На цей час головні завдання, які перед собою ставили члени УГС – УРП в Закарпатті, умовно можна було розділити на чотири групи. До першої з них відносилися проблеми культурно-духовного відродження, а саме «підняття національної свідомості та націона-

льної гордості народів Закарпаття через відродження масових організацій...», компромісне вирішення міжконфесійних протиріч тощо [478, с. 1]. Таким чином, культурно-просвітницька орієнтація залишалася однією із пріоритетних і тоді, коли Українська Гельсінська Спілка фактично трансформувалася в політичну партію.

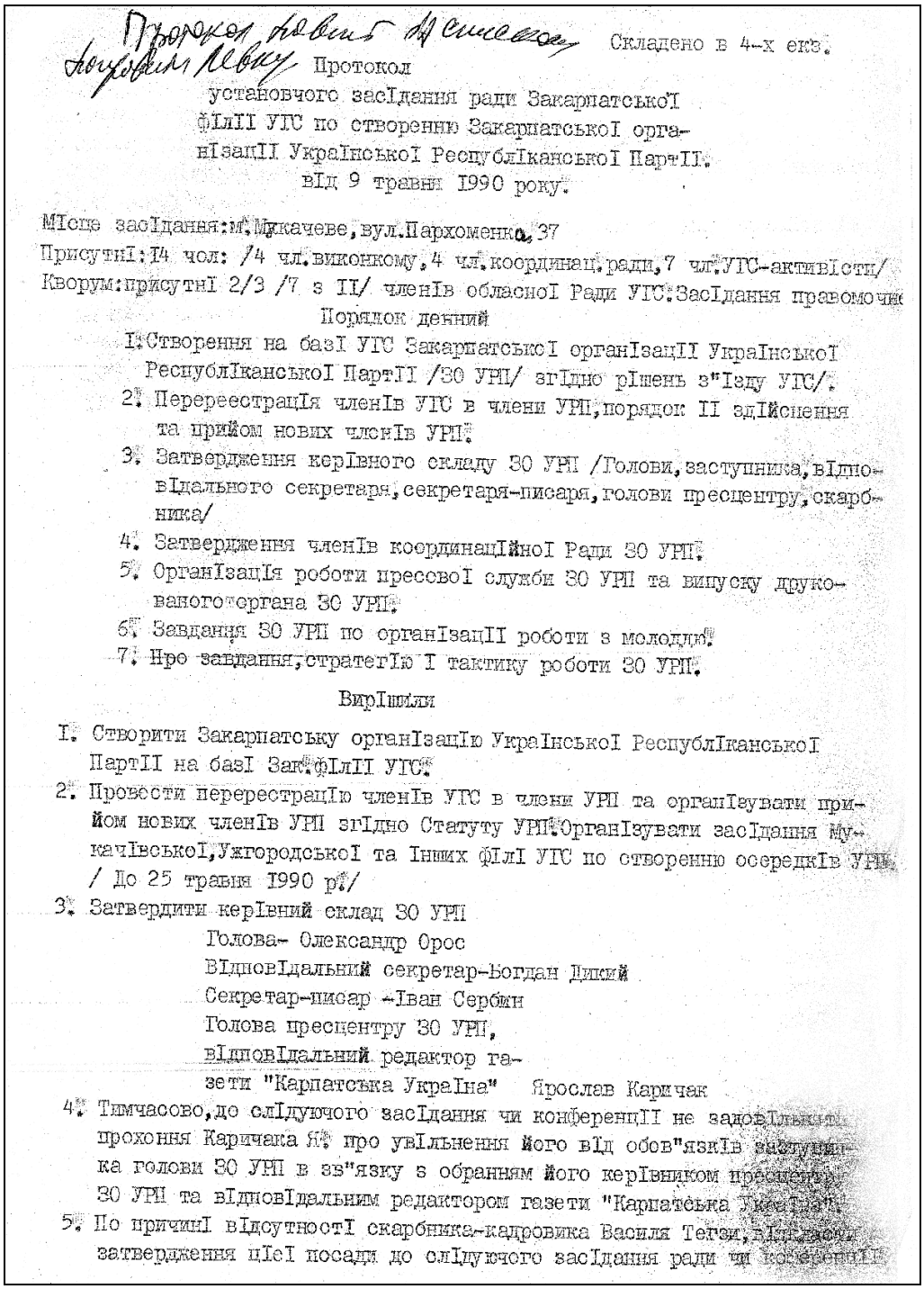
Закарпатська делегація УГС на з'їзді в Києві

У сферу ідеології, що складало другу групу завдань, входило агітаційне розвінчування комуністичної ідеології, пропагування антиімперських настроїв, заклики до участі у виборах і підтримки представників націонал-патріотичних сил [478, с. 1].

Активну організаційну роботу впродовж свого існування з 4 жовтня 1988 року до 25 листопада 1990 року проводила Рада УГС. Усього відбулося десять засідань Рад (інколи вживалося «конференції»). Останні п'ять засідань провели вже як УГС – УРП. Останню, П'яту, конференцію обласного активу УГС було проведено 9 травня 1990 року в місті Мукачево [117, арк. 1 – 2]. З цього часу, відповідно до рішення Всеукраїнської Координаційної Ради УГС, почалася робота щодо поступової реорганізації громадської організації в політичну партію – Українську Республіканську Партію (УРП). Тому, впродовж травня – листопада 1990 року мо-

жна зустріти матеріали, які підписувалися чи спільно УГС – УРП, чи окремо УГС або УРП (Закарпатська обласна організація).

Отже, в Мукачеві 9 травня 1990 року згідно з «Протоколом установчого засідання ради Закарпатської філії УГС по створенню Закарпатської організації Української Республіканської Партії» відбулося формування нової політичної сили – першого осередку політичної партії демократичного типу [117, арк. 1].

Протокол

Складено в 4-х екз.

Протокол
установчого засІдання ради ЗакарпатськоЇ
фІлІЇ УГС по створенню ЗакарпатськоЇ орга-
нІзацІЇ УкраЇнськоЇ РеспублІканськоЇ ПартІЇ.
вІд 9 травня 1990 року.

МІсце засІдання: м.Мукачеве, вул.Пархоменка, 37
ПрисутнІ: 14 чол: /4 чл.виконкому, 4 чл.координац.ради, 7 чл.УГС-активІсти/
Кворум: присутнІ 2/3 /7 з 11/ членІв обласноЇ Ради УГС. ЗасІдання правомочне

Порядок денний

1. Створення на базІ УГС ЗакарпатськоЇ органІзацІЇ УкраЇнськоЇ РеспублІканськоЇ ПартІЇ /ЗО УРП/ згІдно рІшень з"їзду УГС/.
2. ПеререєстрацІя членІв УГС в члени УРП, порядок її здІйснення та прийом нових членІв УРП.
3. Затвердження керІвного складу ЗО УРП /Голови, заступника, вІдповІдального секретаря, секретаря-писаря, голови прес-центру, скарбника/
4. Затвердження членІв координацІйноЇ Ради ЗО УРП.
5. ОрганІзацІя роботи пресової служби ЗО УРП та випуску друкованого органа ЗО УРП.
6. Завдання ЗО УРП по органІзацІЇ роботи з молоддю.
7. Про завдання, стратегІю І тактику роботи ЗО УРП.

ВирІшили

1. Створити Закарпатську органІзацІю УкраЇнськоЇ РеспублІканськоЇ ПартІЇ на базІ Зак.фІлІЇ УГС.
2. Провести перереєстрацІю членІв УГС в члени УРП та органІзувати прийом нових членІв УРП згІдно Статуту УРП. ОрганІзувати засІдання МукачІвськоЇ, УжгородськоЇ та Інших фІлІ УГС по створенню осередкІв УРП. / До 25 травня 1990 р./
3. Затвердити керІвний склад ЗО УРП
   Голова- Олександр Орос
   ВІдповІдальний секретар-Богдан Дикий
   Секретар-писар -Іван Сербин
   Голова прес-центру ЗО УРП,
   вІдповІдальний редактор газети "Карпатська УкраЇна" Ярослав Карпчак
4. Тимчасово, до слІдуючого засІдання чи конференцІЇ не задовІльнити прохання Карпчака Я. про увІльнення його вІд обов"язкІв завідуючого голови ЗО УРП в зв"язку з обранням його керІвником прес-центру ЗО УРП та вІдповІдальним редактором газети "Карпатська УкраЇна".
5. По причинІ вІдсутностІ скарбника-кадровика Василя Тегзи, вІдклас... затвердження цІєї посади до слІдуючого засІдання ради чи конференцІЇ

– 2 – до протоколу ЗО УРП в 4-х екз.

6. Залишити тимчасово членами координаційної ради ЗО УРП попередній склад координаційної Ради УГС. / 7 чол./
7. Затвердити друкованим органом ЗО УРП колишню газету Мукачівської філії УГС "Карпатська Україна", яка зареєстрована в Києві в ПСЖУ "Незалежність" під даною назвою.
8. Звернути особливу увагу на роботу незалежних молодіжних організацій, які виникають на Закарпатті. Не втручатися в їх роботу безпосередньо, а засобами впливу через молодих членів ЗО УРП.
9. Доручити Голові ЗО УРП Олександру Оросу написання в газету "Карпатська Україна" теоретичної статті "Про завдання ЗО УРП", у якій розробити стратегію і тактику ЗО УРП, виходячи з особливостей Закарпаття.
10. Доручити Голові пресової служби ЗО УРП Ярославу Каричаку надіслати телеграму Сесії Верховної Ради УРСР про вимогу розглянути питання безробіття на Закарпатті. Запропонувати дозволити виїзд із Закарпатської області на заробітки за кордон у всі країни Заходу, які згідні прийняти робочу силу, як це було ще до встановлення влади совітів на Закарпатті

"Вірно" Секретар –писар Іван Сербин

9 травня 1990 року.

Додаток. Список присутніх на установчих зборах ЗО УРП 9.05.1990 р.

1. Орос Олександр Михайлович
2. Каричак Ярослав Дмитрович
3. Дикий Богдан Володимирович
4. Сербин Іван Іванович
5. Басараб Михайло Михайлович
6. Кучер Петро Богданович
7. Шемет Володимир Федорович
8. Ньорба Федір Васильович
9. Майданій Михайло Федорович
10. Флуд Василь Васильович
11. Німець Василь Васильович
12. Скрипка Андрій Андрійович
13. Станкович Іван Іванович
14. Дикий Роман Богданович

На засідання були присутні четверо членів виконкому крайової УГС, четверо членів координаційної ради, сім активістів та інші члени організації (О.Орос, Я.Каричак, Б.Дикий, І.Сербин, М.Басараб, П.Кучер, В.Шемет, Ф.Ньорба, М.Майданій, В.Флуд, В.Німець, А.Скрипка, І.Станкович, Р.Дикий та ін.). На порядку денному стояли питання створення на базі УГС Закарпатської організації Української Республіканської Партії (ЗО УРП) згідно з рішеннями з'їзду УГС, перереєстрації членів УГС в члени УРП і

затвердження керівного складу організації [117, арк. 1 – 2]. Учасники установчого засідання вирішили провести перереєстрацію й прийом нових членів згідно з Статутом УРП й найближчим часом (до 25 травня) провести установчі збори в районних осередках УГС. Слід зазначити, що переважно в усіх осередках керівництво УГС залишалося в складі новообраних рад незмінним. Так головою ЗО УРП обрали Олександра Ороса, відповідальним секретарем – Богдана Дикого, секретарем-писарем – Івана Сербина, а головою Прес-центру ЗО УРП став відповідальний редактор газети «Карпатська Україна» Ярослав Каричак (на цьому засіданні газета стала друкованим органом ЗО УРП) [117, арк. 2].

Більше того, вирішили не змінювати (тимчасово) склад координаційної ради, залишивши у повному обсязі координаційну раду УГС (7 чоловік).

Прийняли також рішення про першочергові завдання організації, зокрема щодо активізації співпраці з незалежними молодіжними товариствами, які виникають в області. Крім того, було доручено керівникові Прес-служби Ярославу Каричаку надіслати телеграму Сесії Верховної Ради УРСР «про вимогу розглянути питання безробіття на Закарпатті», з метою отримання закарпатцями дозволу на працевлаштування за кордоном [117, арк. 2].

21 липня 1990 року відбулося чергове засідання членів УГС – організаторів створення в краї УРП. Цього разу було скликано Велику Раду ЗО УРП. Основним питанням розглядалося затвердження складу Ради та Великої Ради організації, інших структурних підрозділів. Таким чином, учасники засідання утворили Раду на чолі з головою ЗО УРП Олександром Оросом (Ужгород) та його чотирьох заступників – В.Ньорба (Ужгород), В.Шерегій (Ужгород), Б.Дикий (Мукачево), Є.Гаркавець (Перечин). До її складу також увійшли голова Інформаційно-пресової служби ЗО УРП, відповідальний редактор газети «Карпатська Україна» Ярослав Каричак (Мукачево), скарбник й одночасно відповідальний за кадри Василь Тегза (Ужгород), відповідальний секретар Микола Вегеш (Міжгір’я), секретар-писар І. Сербин (Ужгород) [109, арк. 1].

Склад Великої (координаційної) ради учасники зібрання затвердили в такому переліку: М.Басараб (Ужгородський район), Є.Гаркавець (Перечинський район), І.Русско (Велико-

Березнянський район), І.Софілканич (Мукачево), І.Станкович (Мукачівський район), В.Гаджега (Берегівський район), В.Панючковський (Свалявський район), М.Майданій (Виноградівський район), Я.Довгей (Хустський район), Р.Малецький (Міжгірський район), В.Флуд (Воловецький район), В. Вайнагій (Тячівський район) [109, арк.1]. До складу Контрольно-ревізійної комісії (КРК) увійшли Олександр Орос, Богдан Дикий, Василь Тегза, Ярослав Каричак [109, арк.1].

Як бачимо, склад керівних органів ЗО УРП був затверджений у відповідності з уже існуючими обов'язками членів УГС. Усі з перерахованих вище партійців були активними членами цієї громадської організації. Проте, й цей склад був не остаточним, оскільки в рішенні засідання зазначалося: «Вважати Раду, Велику Раду, КРК тимчасовими до установчої конференції» [109, арк. 1]. Натомість УГС як громадська організація продовжувала діяти й надалі.

8 вересня 1990 року в Ужгороді відбулася установча конференція Ужгородської міськрайонної організації УРП. У «Зверненні» до її учасників були викладені основні положення програми і завдань організації, роз'яснено причини необхідності боротися за свої національні, суспільно-політичні права й свободи. Серед основних закликів звучали: боротьба за волю і повну незалежність України (проти союзного договору), впровадження в життя Декларації про державний суверенітет України, деполітизацію навчальних, правоохоронних та культурно-освітніх закладів, проходження військової служби юнаками на території України, мирне врегулювання міжконфесійних протиріч тощо [113, арк. 1 – 2].

Наголошувалося також, що «тільки плюралізм в суспільно-політичному житті і толерантність у стосунках між людьми можуть привести до справді гуманістичного і демократичного суспільства» [113, арк. 2].

У прийнятій установчою конференцією Ужгородської міськрайонної організації УРП «Резолюції» закликалося активно визначатися з приводу найактуальніших проблем українського й регіонального життя, утворювати комітети нагляду за деполітизацією освіти, виховувати молодь в патріотичному дусі тощо [119, арк. 1].

Слід виокремити позицію конференції щодо так званого «русинського питання». Усвідомлюючи позитив і роль культурологічного напрямку, члени УРП натомість засуджували його політичні прояви, які спрямовані на розкол української нації.

Конференція обрала керівництво Ужгородської міськрайонної організації УРП. Головою став Василь Шерегій, його заступником – Іван Станіслав, а до Ради увійшли Ярослав Мойшевич, Андрій Федорішко, Іван Сербин, О. Луців, Андрій Скрипка, Едуард Шуфрич, Б. Богач [119, арк. 1].

Увесь цей час велася активна робота з підготовки установчої конференції Закарпатської обласної організації УРП, проведення котрої було призначено на 25 листопада 1990 року. Розпочавши свою роботу, конференція затвердила склад президії (О. Орос, Я. Мойшевич, П. Борсук), мандатної (В.Тегза, Е. Шуфрич, В. Шемет) й редакційної (М. Матола, Я.Мойшевич, Р.Дикий, І.Станіслав, І. Софілканич) комісій, а також секретаріату (І. Сербин, М. Басараб, Принц) [118, арк. 1].

З виступів на конференції слід згадати слово Ярослава Мойшевича про історію національно-визвольних змагань українців. Олександр Орос повідомив про історію створення та діяльності УГС в Закарпатті. Детально він зупинився й на першочергових завданнях організації [110, арк. 1 – 5]. Участь у конференції брали представники різноманітних політичних і громадських організацій, зокрема НРУ, «Просвіти», «Меморіалу» та ін. Взагалі слід підкреслити, що на зламі 80 – 90-х років минулого століття досить багато представників свідомого громадянства одночасно перебували в лавах декількох громадсько-політичних організацій, що, на нашу думку, було своєрідністю тогочасних національно-визвольних змагань. Тоді вони виступали як єдиний національно-культурний фронт, що намагався міцно, спільними зусиллями відстоювати культурно-національні й громадсько-політичні інтереси місцевого населення.

Щодо обрання керівництва обласного осередку партії, то голосування підтвердило повну довіру до активістів УГС в Закарпатті. Головою ЗКО УРП став Олександр Орос, а його заступником – Іван Станіслав. До складу секретаріату було обрано сім чоловік: Василь Тегза (секретар з кадрових питань і скарбник), Василь Вайнагій (секретар з фінансово-господарських питань), Бог-

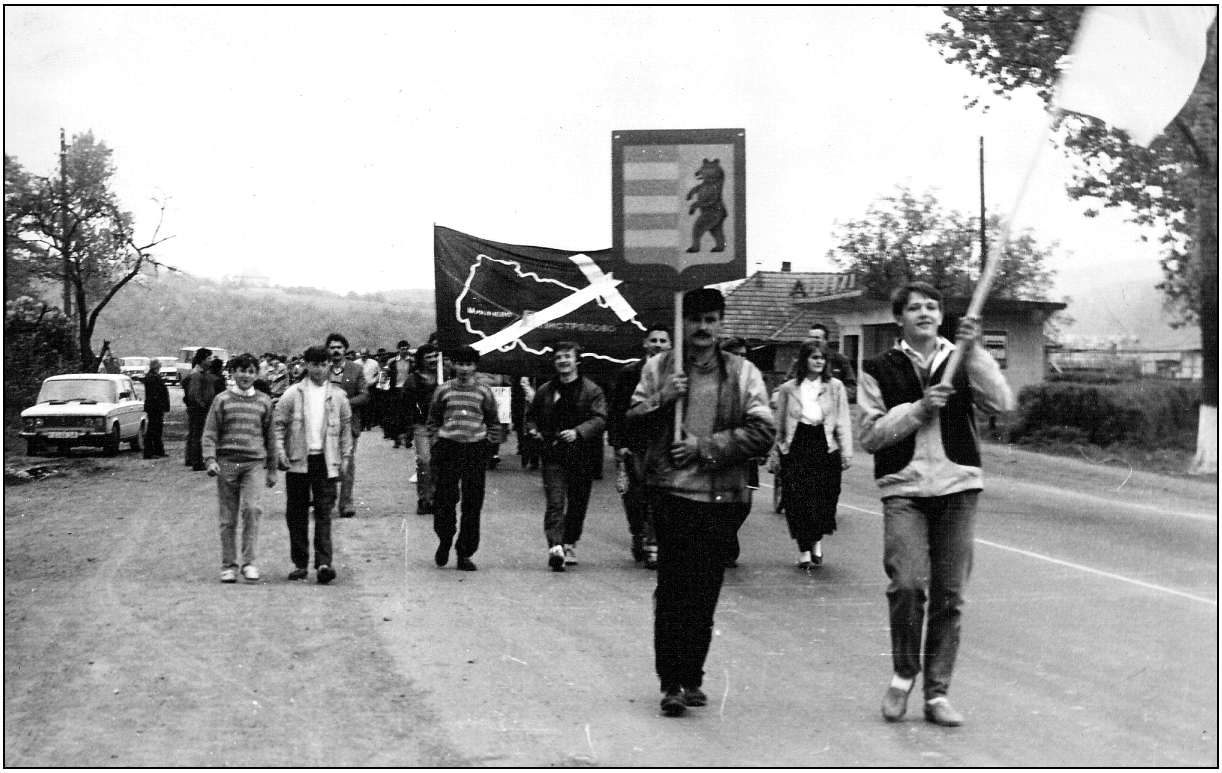
дан Дикий (секретар з організаційної роботи), Михайло Баник (секретар з масової роботи), Михайло Басараб (секретар з ідейно-теоретичної роботи), Я. Довгий (секретар по загальній роботі з осередками), Ярослав Каричак (секретар по інформаційно-пресовій службі) [118, арк. 3].

Таким чином, з часу офіційного структурно-організаційного оформлення ЗКО УРП припиняється фактична діяльність УГС в Закарпатті. Однак, можемо припустити, що всі спільні заходи того часу відбувалися саме на основі єдності ідей та програмових засад УГС та УРП. Вливання членів до новоствореної політичної організації здійснювалося на добровільній основі, а осередки УГС та їхні керівники власне автоматично реструктурувалися в новий організаційний організм. Саме це ядро відігравало найважливішу акумулюючу й інтегруючу роль тогочасного суспільства й прививало місцевим жителям відчуття гідності й національного самозбереження.

Отже, з цього часу УГС в Закарпатті офіційно припинила свою діяльність, реорганізувавшись в політичну партію УРП. За час свого існування (жовтень 1988 – листопад 1990 років) УГС була ініціатором і активним учасником багатьох заходів і громадських акцій у краї. Якщо наприкінці 1988 року – першій половині 1989 року, в силу тотального контролю за активістами, масові зібрання народу проводити не вдавалося, то згодом інформаційно-пропагандистська нелегальна діяльність почала давати свої плоди. Так, ще у вересні – грудні 1989 року прихильники УГС брали участь у мітингах в Закарпатських містах Хуст, Тячів, Ужгород, Мукачево, Іршава. Масові зібрання вражали своєю сміливістю й невідступністю в боротьбі за національні й особисті права й свободи, навіть незважаючи на постійні загрози звільнення з роботи, а то й ув'язнення. Про потугу тогочасних спілчан може свідчити закарбована в пам'яті громадян краю хроніка подій, яка яскраво ілюструє мужність закарпатців у відстоюванні національних інтересів.

22 жовтня 1989 року в Мукачеві на Росвигівському кладовищі спільно з іншими громадськими організаціями (Рух, Товариство української мови ім. Т.Шевченка, Краєзнавче об'єднання ім. О.Митрака) активісти УГС організували Панахиду, яку проводили священики тоді ще нелегальної Греко-Католицької Церк-

ви. До речі, УГС була серед небагатьох громадсько-політичних організацій, котра виступала за легалізацію цієї церкви [408, с. 3]. 28 січня 1990 року в Мукачеві вони ініціювали утворення Комітету захисту Греко-Католицької Церкви [330, с. 25]. Очолюваний членом УГС Агнесою Поташник комітет сприяв передачі однієї з церков міста греко-католикам, чим було знято надзвичайну міжконфесійну напругу. Разом з цим, інші члени УГС в Закарпатті відстоювали право на вільне віросповідання інших релігійних громад: в новинці «Карпатська Україна» друкували матеріали з питань православної церкви, акцентували увагу на її народних коренях тощо [273, с. 7; 154, с. 8; 461, с. 8; 464, с. 8].

Учасники масових протестів проти будівництва Пістрялівської РЛС

У листопаді – грудні 1989 року активісти УГС брали участь у мітингах проти будівництва Пістрялівської радіолокаційної станції (РЛС). Так званий екологічний напрям боротьби Української Гельсінської Спілки займав одну із пріоритетних ланок в діяльності організації. Один із найбільших мітингів відбувся 19 листопада, на якому було розповсюджено перші листівки УГС масовим тиражем [410, с. 3]. Лідери Мукачівської філії товарист-

ва Ярослав Каричак та Богдан Дикий безпосередньо ініціювали декілька несанкціонованих вуличних зібрань громадян. У цей час багатолюдні мітинги стали чи не буденною справою мукачівців. Особливо гучним стало проведення несанкціонованого віче поблизу Пістрялівської РЛС 26 листопада [410, с. 3]. 11 лютого 1990 року членами УГС було ініційовано (спільно з іншими товариствами) проведення «живого ланцюга» від центра міста до Пістрялівської РЛС. Участь у цьому заході взяли близько дев'яти тисяч чоловік [330, с. 27].

Поряд з наведенням порядку навколо Пістрялова, Українська Гельсінська Спілка відстоювала й інші екологічні цінності краю. У червні 1990 року активісти організації стали учасниками мітингу з проблем екології Синевирського заповідника (10 червня). Подібний екологічний мітинг вперше відбувся й у селищі Солотвино (17 червня) [410, с. 3].

10 грудня 1989 року Мукачівською філією УГС у Закарпатті було організовано та проведено збори селян с. Залужжя Мукачівського району, на яких місцеві жителі вперше висунули політичні вимоги й висловилися за проведення страйків. Того ж дня в с. Лалово Мукачівського району провели шеститисячний екологічний мітинг, який перетворився за своїм змістом на політичний [410, с. 3].

Наступного дня голова Мукачівської філії УГС Ярослав Каричак та інші активісти товариства спільно з Рухом перетворили мирний похід селян із священиками чотирьох церков на територію Пістрялівської РЛС у несанкціонований політичний мітинг, після чого відбулися перші суди над активістами УГС [410, с. 3].

17 грудня силами представників Мукачівської філії УГС було організовано збори селян в с. Залужжя, де, незважаючи на шалений опір районного комуно-партійного керівництва, кандидатом у депутати Верховної Ради УРСР було висунуто одного з лідерів Народного Руху України за перебудову Павла Федаку. Аналогічні збори УГС допомогла провести в одному з мікрорайонів міста Мукачево, що на той час вважалося неабияким успіхом націонал-патріотів краю. Того ж дня було проведено багатотисячний мітинг-віче в Іршаві [410, с. 3].

Одним із ключових напрямків роботи УГС в Закарпатті було поширення національної символіки (значків, прапорців, текстів

гімнів та українських народних пісень). Культурно-масове спрямування отримувало належну підтримку серед населення, що виливалося в масове відстоювання національних цінностей. Зокрема, 3 грудня на велелюдному мітингу в Мукачеві силами активістів уперше було піднято синьо-жовтий прапор [408, с. 3]. Ця подія ще більше заряджала громадян до відстоювання національної ідеї. Подібний публічний захід відбувся й 11 лютого 1990 року, де серед восьмитисячного натовпу масово майоріли синьо-жовті стяги [408, с. 3].

14 червня Ужгородська міська рада під тиском громадсько-політичного руху, участь у якому брали й активісти Української Гельсінської Спілки, прийняла рішення про легалізацію на території міста синьо-жовтого прапора [110, арк. 6]. А 3 серпня 1990 року сесія Мукачівської міської ради народних депутатів прийняла таке ж рішення щодо міста над Латорицею [454, с. 3].

Ще одним із напрямків роботи членів УГС було відстоювання права проходити військову строкову службу юнаками на території України й формування Українських збройних сил. Для прикладу наведемо один із заходів (спільно з Незалежною спілкою молоді Закарпаття), що відбувся 30 березня в Мукачеві поблизу райвійськкомату. З використанням національної символіки й плакатів, біля стін будинку зібралися молоді люди, їхні батьки, інші жителі, котрі вимагали найскорішого вирішення цього питання. Членами УГС поширювалася листівка з вимогами проходження військової служби в Україні, ліквідації військових об'єктів (військового аеродрому й об'єкту «Шипка»), передачі єврейській громаді міста синагоги, де розміщувався військовий склад боєприпасів [296, с. 3].

Поряд з цим, слід відзначити й ті культурно-просвітницькі заходи, які впродовж свого існування проводили представники Української Гельсінської Спілки спільно з іншими громадськими організаціями. Серед них найбільшої уваги заслуговують масові збори-мітинги на честь возз'єднання Західної України з УНР 1919 року (20 січня 1990 року в Мукачеві), урочисте відзначення Акту злуки ЗУНР і УНР (21 січня 1990 року в Хусті), святкування Дня Карпатської України (24 – 25 березня 1990 року в Хусті), проведення «Дня волі», присвячене викупу Т.Шевченка з неволі (21 квітня 1990 року в Ужгороді) тощо [330, с. 27]. Таким чином,

успіхи культурно-просвітницької роботи організації були досить важливими, особливо враховуючи тогочасні умови комуно-радянського контролю за суспільством.

14 січня 1990 року демонстрація й тритисячний мітинг біля будинку обласного комітету КПУ викликав кадрові зміни в її середовищі.

Ціла низка мітингів відбулася у лютому 1990 року. Так, 4 лютого в Ужгороді пройшов семитисячний мітинг, участь в якому брали представники всіх крайових осередків УГС. 11 лютого одночасно у Волівці й Мукачеві відбулися масові заходи політичного й екологічного спрямувань з використанням національної символіки. Причому у Волівці акція пройшла під гаслами політичного протесту проти поділу закарпатців на русинів та українців [410, с. 3].

17 лютого 1990 року в Хусті відбувається багатолюдний мітинг і молебень навпроти будинку райкому Комуністичної партії, а в селах Лалово й Угля – віче за участі представників УГС [410, с. 3].

Необхідно зазначити, що багато заходів і масових акцій УГС проводила спільно з іншими громадськими організаціями (Рух, «Зелений світ» та ін.) [330, с. 27]. У той час це було характерною рисою національно-визвольного руху не тільки в Закарпатті, а й по всій Україні. Крім того, крайова організація УГС у квітні 1990 року приєдналася до відкритого звернення до Верховної Ради Української РСР та Ради Міністрів Української РСР з вимогою ухвалити рішення про проголошення 26 квітня неробочим днем – Днем всенародної жалоби [112, арк. 1; 322, с. 2]. На 26 квітня 1990 року планувалося проведення в Мукачеві Дня Чорнобильської трагедії, ініційованої Українською Гельсінською Спілкою по всій Україні, однак міська влада заборонила акцію [410, с. 3].

Пресова служба інформувала також про спротив партійної бюрократії діяльності окремих прихильників УГС та інших патріотичних організацій краю [429, с. 9; 430, с. 5]. Багато уваги приділялося мітингам як політичного, соціального, так і екологічного характеру, які набували дедалі наймасовішого характеру на території Закарпатської області. Так, повідомлялося про мітинг 1 квітня 1990 року в Ужгороді, присвячений протесту проти погромів угорського населення в Румунії. Він проходив під щільним

наглядом міліції, які перешкоджали його проведенню. На мітингу виступив і голова УГС в Закарпатті Олександр Орос [430, с. 5]. Піднімалися активістами УГС і проблеми життєдіяльності інших національних меншин у краї (наприклад, німців) [433, с. 3]. Таким чином, поряд з екологічними та громадсько-політичними акціями УГС на Закарпатті проявила себе захисником прав національних меншин.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНСЬКОЇ РСР
РАДА МІНІСТРІВ УРСР

ПРО ПРОГОЛОШЕННЯ 26 КВІТНЯ ДНЕМ НАРОДНОЇ ЖАЛОБИ

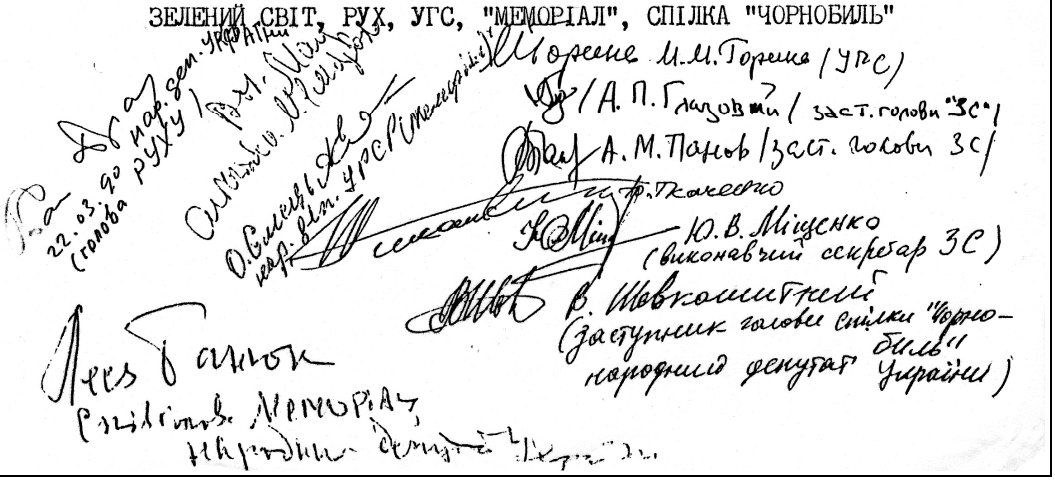
Чорнобильська катастрофа стала не лише найтрагічнішою сторінкою багатої на трагедії історії сучасної України, але й символом екологічної загрози для всього світу. Сама назва поліського містечка звучить нині усіма мовами закликом солідарності у боротьбі проти екоциду.

Але перш за все Чорнобиль залишається народним горем України, її незагойною раною. Ряд неурядових організацій – ЗЕЛЕНИЙ СВІТ, УГС, Народний Рух України, "Меморіал", Спілка "Чорнобиль" – з перших днів свого існування виступали за увічнення пам"яті жертв трагедії, за проголошення 26 квітня Днем Народної Жалоби на Україні. Ця ідея знаходить найширшу підтримку громадськості України.

Добре відомо, яких гонінь зазнавали ще кілька років тому активісти громадських організацій, що першими виступили із закликом відзначити роковини Чорнобиля. Нині мітинги в день 26 квітня вже не розганяють. Але питання проголошення Для Жалоби так і не вирішено.

Ми, учасники об"єднаного засідання громадських неурядових організацій і члени об"єднаного оргкомітету по проведенню Чорнрбильського тижня 1990 року глибоко переконані, що хоча б сьогодні Верховна Рада України повинна виконати свій моральний обов"язок перед українським народом і зробити те, що мала зробити ще принаймні три роки тому, а саме – прийняти рішення про проголошення 26 квітня неробочим днем – Днем Народної Жалоби.

ЗЕЛЕНИЙ СВІТ, РУХ, УГС, "МЕМОРІАЛ", СПІЛКА "ЧОРНОБИЛЬ"

Інші дві групи головних завдань Закарпатської УГС – УРП складали проблеми молоді і національної символіки [478, с. 1].

За короткий час свого існування УГС в Закарпатті (за цей час обласний актив провів п'ять організаційних засідань) добилася певного успіху. Перш за все, це був перелом у свідомості громадян і подолання страху перед тоталітарним режимом. Уроки боротьби Української Гельсінської Спілки показали, що вона пройшла шлях від правозахисної громадської організації до потужної політичної сили. 9 травня 1990 року в місті Мукачево УГС в Закарпатті провела останнє своє засідання (обласну нараду), на якому організацію було формально розпущено. Як наслідок цього, тоді ж стала можливою офіційна трансформація громадської організації в політичну партію, відому під назвою Українська Республіканська Партія (УРП). Друкований орган УГС «Карпатська Україна» став з цього часу друкованим органом ЗО УРП (одночасно під тією ж назвою виходила інша газета, відома як «Інформаційний вісник Руху Закарпаття»).

Отже, національно-визвольних рух в Україні існував як у дієвій підпільній формі, так і у вигляді відкритого протистояння тогочасному політичному режимові. Активісти Української Гельсінської Спілки чітко виступали проти знищення української нації в її культурно-самобутньому, історичному та політико-правовому проявах. Національно-визвольний рух був антитоталітарним за своєю природою.

Культурно-просвітницький пласт роботи організації виражався насамперед у доведенні до свідомості краян того факту, що основою збереження нації є розуміння її історичних коренів, національно-культурної спадщини, збереження і примноження традицій української культури. Все це втілювалося представниками Української Гельсінської Спілки безпосередньо під час проведення різнопланових заходів або на шпальтах друкованих органів.

У цілому ж згадані в цьому розділі громадсько-політичні організації зробили неабиякий внесок у перебіг подій, пов'язаних із боротьбою закарпатців за незалежність і визначали характер багатьох майбутніх суспільно-політичних процесів, відгомін яких відчутний і сьогодні.

ЧАСТИНА 3.

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ПЕРШИХ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗАКАРПАТТЯ НА ЗЛАМІ 80 – 90-х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ

Поряд із становленням громадсько-політичного руху в Закарпатській області наприкінці 80-х років минулого століття, який очолили громадські організації НРУ за перебудову, УГС та інші товариства, важливий пласт перспективної роботи лягав на плечі наукової інтелігенції, істориків, мовників, літературознавців. У світлі подій, що невпинно розгорталися в краї та загрожували тогочасній політичній владі, допоміжним напрямком громадсько-політичних товариств постали культурно-освітні, національно-культурні організації, котрі ставили перед собою завдання сприяти збереженню мовних та історико-національних традицій українців Закарпаття й не допускати їх паплюження.

Проте, їх роль є також визначальною в контексті загальнодержавного будівництва на межі 80 – 90-х років XX століття, оскільки в лавах громадських організацій культурно-освітнього напрямку зосереджувалася значна кількість громадян різного вікового і соціального статусу. Особливого значення це набувало для молодого покоління, котре дивилося з перспективою в майбутнє незалежної України.

Розуміючи складність подолання комуно-радянського спротиву новітнім організаціям, більшість національно налаштованого населення розуміли, що підняття свідомості громадян можливе не шляхом прямої політичної конфронтації, а через проведення масової усвідомлюючої пропаганди, покликаної відродити культурно-національні та історичні традиції. За ступенем відкритості громадські організації культурно-просвітнього спряму-

вання в Закарпатській області діяли у класично демократичному стилі.

Відкритість для широкої громадськості, й більше того, залучення до співпраці багатьох діячів культури, мистецтва, представників освітньо-наукових кіл та навіть державних діячів з органів місцевого самоврядування вказували на специфічність культурно-просвітніх громадських організацій Закарпаття і за характером інноваційної діяльності.

Що ж до організаційно-правових форм діяльності, то подібні товариства формувалися на основі статутно-програмних документів з традиційною можливістю легалізації та реєстрації.

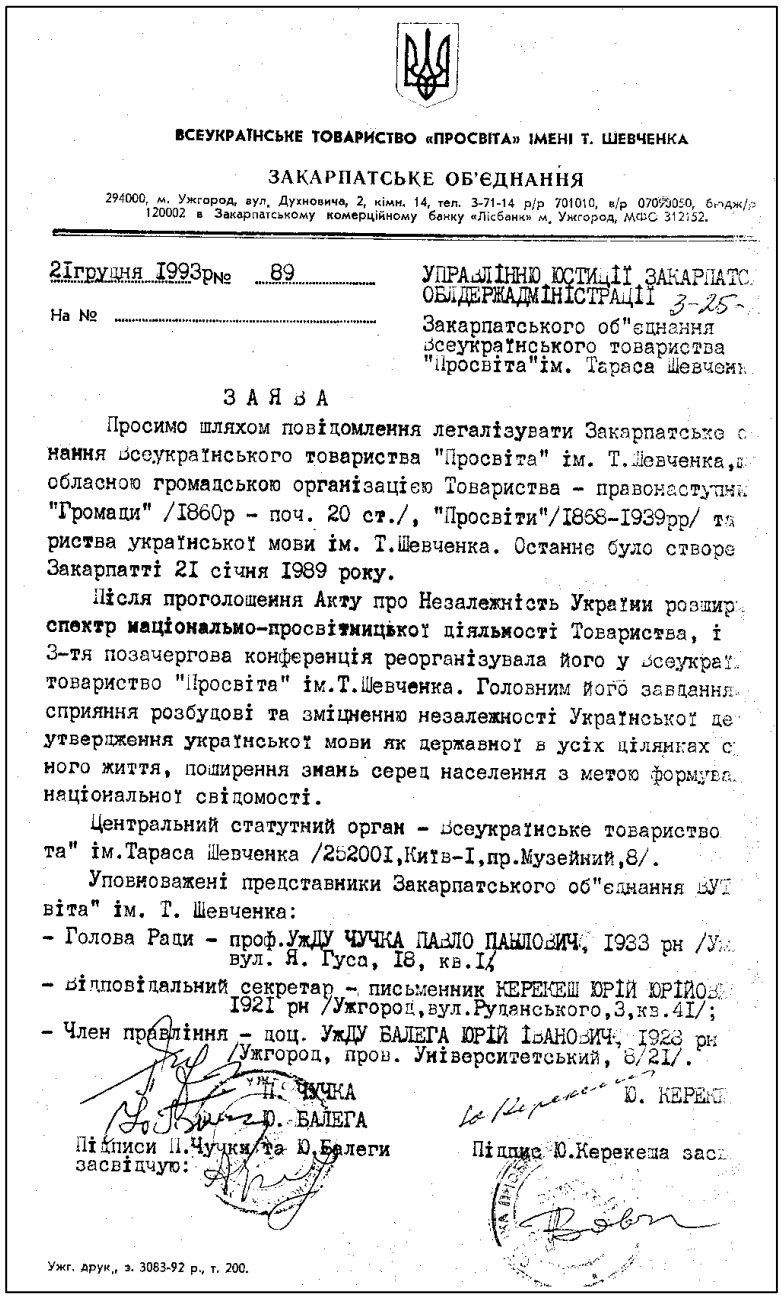
Більше того, діяльність відповідних громадських організацій стала основною організаційною формою реалізації інститутів громадянського суспільства, котре в ті роки тільки розпочинало своє становлення. У цьому, очевидно, й полягала головна суть роботи й активності культурно-освітніх товариств.

У даному розділі ми зосередили увагу на діяльності найбільш масовіших і найвпливовіших громадських організацій, котрі стояли в авангарді культурно-освітнього спрямування в Закарпатській області і разом з тим брали активну участь в суспільно-політичних процесах періоду становлення незалежної України. До таких організацій, на наш погляд, слід відносити Закарпатське обласне товариство української мови ім. Т.Шевченка (згодом перейменоване в Закарпатську обласну організацію Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т.Шевченка), Ужгородське товариство «Просвіта», Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство «Просвіта». Поряд з іншими, менш масовими та впливовими організаціями культурно-просвітнього спрямування, вони зробили найсерйозніший внесок у здобуття жителями Закарпаття Української державності й сприяли відновленню значних історичних та культурно-духовних цінностей.

Більше того, вони стали справжніми організаторами суспільно-політичних змін, авангардом національно-визвольної боротьби за народні інтереси.

3.1. Товариство української мови ім. Т. Шевченка (ВУТ «Просвіта» ім. Т.Шевченка) в обороні українських національно-культурних ідеалів

Одним із перших і потужних громадських організацій культурно-освітнього спрямування в Закарпатській області того часу постало обласне Товариство української мови імені Тараса Шевченка (ТУМ). Воно було створене 21 січня 1989 року на Установчій конференції в Ужгороді і діяло як Закарпатське обласне відділення республіканського товариства з центром у м. Київ, зареєстроване Постановою Ради Міністрів УРСР під № 146 від 20 травня того ж року [89, арк. 1]. Головою обласного товариства обрали професора Ужгородського державного університету, доктора філологічних наук Павла Чучку. Центральний орган товариства знаходився в Ужгороді.

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА» ІМЕНІ Т. ШЕВЧЕНКА

ЗАКАРПАТСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ

294000, м. Ужгород, вул. Духновича, 2, кімн. 14, тел. 3-71-14 р/р 701010, в/р 07090050, бюдж/р 120002 в Закарпатському комерційному банку «Лісбанк» м. Ужгород, МФО 312152.

21 грудня 1993р № 89

На № .....

УПРАВЛІННЮ ЮСТИЦІЇ ЗАКАРПАТС. ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ 3-25

Закарпатського об"єднання Всеукраїнського товариства "Просвіта"ім. Тараса Шевченк

З А Я В А

Просимо шляхом повідомлення легалізувати Закарпатське о нання Всеукраїнського товариства "Просвіта" ім. Т.Шевченка,в обласною громадською організацією Товариства - правонаступни "Громади" /1860р - поч. 20 ст./, "Просвіти"/1868-1939рр/ та риства української мови ім. Т.Шевченка. Останнє було створе Закарпатті 21 січня 1989 року.

Після проголошення Акту про Незалежність України розшир спектр національно-просвітницької діяльності Товариства, і 3-тя позачергова конференція реорганізувала його у Всеукраї товариство "Просвіта" ім.Т.Шевченка. Головним його завдання сприяння розбудові та зміцненню незалежності Української де утвердження української мови як державної в усіх ціляках с ного життя, поширення знань серед населення з метою формува національної свідомості.

Центральний статутний орган - Всеукраїнське товариство та" ім.Тараса Шевченка /252001,Київ-1,пр.Музейний,8/.

Уповноважені представники Закарпатського об"єднання ВУТ віта" ім. Т. Шевченка:

- Голова Ради - проф.УжДУ ЧУЧКА ПАВЛО ПАНТЕЛЕЙМОНОВИЧ, 1933 рн /Уж вул. Я. Гуса, 18, кв.1/
- Відповідальний секретар - письменник КЕРЕКЕШ ЮРІЙ ЮРІЙОВ 1921 рн /Ужгород,вул.Руданського,3,кв.41/;
- Член правління - доц. УжДУ БАЛЕГА ЮРІЙ ІВАНОВИЧ, 1928 рн /Ужгород, пров. Університетський, 8/21/.

П. ЧУЧКА

Ю. БАЛЕГА

Ю. КЕРЕК

Підписи П.Чучки та Ю.Балеги засвідчую:

Підпис Ю.Керекеша засв

Ужг. друк., з. 3083-92 р., т. 200.

Активісти товариства, серед яких Михайло Шваб, Юрій Керекеш та інші представники крайової інтелігенції, проводили активну пропагандистську діяльність стосовно якнайширшого застосування української мови в державному діловодстві, вимагали перейменування вулиць, рекламних вивісок, інших інформативних засо-

бів на українську мову, реагували на будь-які спроби зневажити рідну мову. Завдяки старанням членів товариства почався процес реалізації найважливішого завдання тогочасних трансформаційних змін – боротьба за незалежність України через усвідомлення національно-культурної ідентичності й політичності нації. Все вище наведене випливало із Статуту товариства (нараховував сім розділів), який було прийнято на зазначеній установчій конференції. Хоча перші його рядки навряд чи можна віднести до розуміння нової епохи: «Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила всі можливості для всебічного розвитку української мови...» [89, арк. 1]. Втім, це була єдина, очевидно ще вимушена у ті часи, ремарка. Далі все виглядало прогресивно і актуально.

Делегати ТУМу від Закарпаття

У першому розділі («І. Загальні положення») вказувалося, що фундаторами організації є Спілка письменників України, Український фонд культури, Інститут мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР, Інститут літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР [89, арк. 1]. Що ж до місцевого рівня, то до створення товариства залучилися творча інтелігенція, вчені Ужгородського університету, письменники, літературні критики та ін. Це визначало важливість вирішення головних завдань і досягнення цілей, котрі ставилися

перед членами організації. Другий розділ Статуту саме цьому й був присвячений. Було анонсовано, що товариство «виступає за демократизм у мовній політиці». Однак буде відстоювати у своїй діяльності «надання українській мові правового статусу єдиної державної мови, ... піднесення авторитету та значення української мови й української національної культури в країнах розселення українців» [89, арк. 2].

Для здійснення статутних цілей товариство намагалося залучити не тільки фахівців, а й широку громадськість Закарпатської області. Необхідно було провести величезний пласт просвітницької, пропагандистської роботи через організацію та читання лекцій, диспутів, «круглих столів», передплату української преси та книжкових видань, комплектування бібліотечних фондів, проведення свят української мови, писемності, історії тощо [89, арк. 2].

Крім того, згідно зі статутним документом товариство могло надавати консультативну допомогу громадянам у плані вивчення української мови, перекладу з інших мов і навпаки, виробляти власні пропозиції для державних органів влади стосовно правильного вживання і написання різного роду географічних, топонімічних назв тощо [89, арк. 3].

Третій розділ Статуту Закарпатського обласного товариства української мови імені Тараса Шевченка стосувався прав і обов'язків самих членів організації, де були встановлені демократичні основи для учасників просвітницької роботи [89, арк. 4].

Наступні розділи Статуту роз'яснювали структуру і центральні органи товариства, їх функції [89, арк. 5 – 7]. Останні два розділи стосувались фінансів і майна товариства, а також його правового статусу [89, арк. 7 – 8]. Ми деталізували Статут ТУМ ім. Т. Шевченка, розроблений оргкомітетом з підготовки Всеукраїнської установчої конференції товариства на чолі з Дмитром Павличком, оскільки це був перший офіційний статутний документ громадської організації посттоталітарної України [240, с. 349].

До виконання своєї місії учасники товариства приступили відразу. Перш за все вони в повний голос заявили про свою позицію у напрямку впровадження української мови як основної на всіх рівнях. Це не могло залишитися осторонь уваги тогочасних владних структур, які змушені були вже по іншому сприймати сучасні їм реалії. Одним із таких наслідків стало прийняття 28

лютого 1989 року Ужгородським міським виконавчим комітетом рішення про створення спеціальної комісії з вивчення історичних найменувань вулиць та площ міста. Комісію очолив професор Ужгородського державного університету Іван Михайлович Гранчак. До складу комісії входили й представники громадськості, члени інших громадських організацій. Саме ця комісія, серед яких були активісти ТУМ ім. Т.Шевченка, обговорила трохи менше ста відсотків назв вулиць щодо можливого їх перейменування. Під тиском ТУМ усі вивіски назв вулиць обов'язково формулювались українською мовою [58, арк. 43 – 44].

На відкритті пам'ятника Тарасу Шевченку у Великому Березному

Таким чином, тільки в обласному центрі Закарпатської області ТУМ ім. Т. Шевченка було причетно до перейменувань найрезонансніших і улюблених місцевими жителями вулиць і майданів. Серед них – площа Володимира Леніна, яка була перейменована на площу Народну, а площа Возз'єднання – на площу Шандора Петефі. Крім вулиць з історичними назвами Доманинська, Корзо, Капітульна, Собранецька, з'являлися вулиці названі іменами відомих політичних та культурних діячів краю (Андрія Бачинського, Юрія та Михайла Бращайків, Августина Волошина) [57, арк. 53 – 54]. У такий спосіб активісти громадської організа-

ції повертали традиційні історичні й символічні назви, що сприяло формуванню й затвердженню національних українських цінностей, а особливо в часи боротьби за незалежність України.

Це стосувалося й «уживання назв населених пунктів у їх українських формах». Щоправда виникали непорозуміння стосовно перейменувань назв сіл з угорськомовним населенням. Товариство з цього приводу висловлювалося досить толерантно. Як заявляв лідер організації Павло Чучка, «нам не подобаються «двоповерхові» назви. Угорськомовні керівники Берегівщини намагаються нав'язати нам правило, за яким український еквівалент угорської назви мусить бути фонетичною копією останньої. Прийняття цього правила означало б, що ми услід за ними мали б писати і вимовляти Батю, Гут, Бене, Кішпопі Нодьберег і т.п.

Всеукраїнське товариство відкидає таку пропозицію і наполягає на тому, аби ми, українці, і надалі називали ці села нашими давніми відповідниками типу Батьово, Гутово, Беня, Береги і т.п.».

Поширювалися також символічні «Посвідчення», згідно з якими Закарпатське обласне відділення Товариства української мови ім. Т. Шевченка доручало його власникам «установити хід впровадження Закону Української РСР про мови» на підставі Постанови Закарпатського облвиконкому № 182 від 19 грудня 1989 року.

П О С В І Д Ч Е Н Н Я

Закарпатське обласне відділення Товариства української мови ім. Тараса Шевченка доручаЕ ..... Бацарабу М.Н. .....
установити хід впровадження Закону Української РСР про мови ....
.....
Підстава: Постанова Закарпатського облвиконкому N^ 182 від 19.12.89.

Голова Ради / П.Чучка /

Секретар / Л.Чубата /

Наприкінці 80-х років XX століття, коли відчутною ставала суспільно-політична криза і потужніше звучав голос громадськості, культурно-просвітній пласт організацій залучав все більше і

більше прихильників. У таких умовах політична влада була змушена визнавати доцільність існування активності громадських організацій, не останню роль серед яких відігравало ТУМ ім. Т. Шевченка. Зокрема, можна навести декілька слів першого секретаря Закарпатського обласного комітету КПУ Генріха Бандровського, які він виголосив на ІІ Пленумі обкому 16 червня 1989 року. Доповідь «Про завдання партійної організації області по посиленню партійно-політичної роботи в сучасних умовах» містила гострі випади в бік тих, кому належало відповідально ставитися до мовного питання, у тому числі й у бік мовників-філологів: «повільно ведеться організаційно-політична робота по розширенню громадських, соціальних функцій української мови в житті області, особливо у містах Ужгород та Мукачево» [5, арк. 116]. Також було підкреслено, що при веденні офіційного діловодства державними структурами, при особливостях географічних назв закарпатських місцевостей, написів у рекламних цілях не враховується специфіка української мови. Критика водночас стосувалася й представників творчої інтелігенції. Зокрема артистів театрів, дикторів і ведучих обласного телерадіокомітету, котрі, за словами лідера закарпатських комуністів, «також порушують мовний статус». Негативну оцінку з цього приводу отримали й окремі працівники управління облвиконкому [5, арк. 117].

Разом з тим, визнавалися й неабиякі успіхи в реалізації мовної політики. Зокрема, Генріх Бандровський визнав, що створення Товариства української мови ім. Тараса Шевченка в Закарпатській області сприяло проведенню різноманітних свят рідної мови. Були очевидними зрушення й в інформаційному полі, зокрема на сторінках періодичної преси та радіо. Натомість будь-які зміни, що виходили за межі національно-культурного змісту й наближалися до реакції суспільно-політичного характеру, піддавалися критиці. У цьому контексті на Пленумі обкому висловлювалися невдоволення відходу від партійного централізму та поширення негативних явищ суспільного буття останніх років, зокрема через масову культуру. Говорилося про тенденції поширення через кінофільми тогочасних молодих кінорежисерів негативних явищ «соціалістичної дійсності», що негативно впливало на виховання молодого покоління. Зокрема, навіть називалися фільми «Воры в законе», «ЧП районного масштаба», «Маленькая Вера» та інші, в яких, на думку чиновників, занадто

уваги приділялося представникам злочинного світу, особам з девіантною поведінкою тощо. Бентежило виступаючих, що саме постановка таких персонажів у головні ролі кінострічок розвалює сутність морального обліку «радянського громадянина» [1, арк. 78]. Подібні ідеї звучали й на інших засіданнях та пленумах обласних компартійців [11, арк. 64 – 65; 12, арк. 47 – 48].

ГОЛОВІ ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ ТОВ.МАЛЬОВАНИКУ М.М.

21 січня 1989 року на Установчій конференції в Ужгороді було створено Товариство української мови імені Тараса Шевченка (Витяг із протоколу установчої конференції додається), яке нині працює як Закарпатське обласне відділення відповідного республіканського товариства з центром у Києві (Постанова Ради Міністрів УРСР № 146 від 20 травня 1989 року про реєстрацію Статуту Товариства додається).

Закарпатське відділення Товариства української мови імені Тараса Шевченка прийняло цей Статут із незначними уточненнями за свій (Текст Статуту Закарпатського обласного Товариства української мови імені Тараса Шевченка додається).

Правління Закарпатського відділення Товариства української мови імені Тараса Шевченка просить Вас зареєструвати статут нашого Товариства і дати відповідні документи для відкриття розрахункового рахунку в держбанк, а також для виготовлення печатки Товариства.

Ужгород, 10 листопада 1989 року

Голова Закарпатського відділення Товариства української мови імені Тараса Шевченка /проф.ЧУЧКА П.П./

Відповідальний секретар Товариства /ЧУБАТА Л.В./

У структурі Товариства української мови імені Тараса Шевченка діяли й осередки, котрі спрямовували свою працю на виховання й молодого покоління, гартування його як національно свідомого патріота. Так, 19 травня 1989 року було створено первинну організацію пенсіонерів-ветеранів «Секція громадських ініціатив». Ідея її функціонування полягала у постійному контролі за дотриманням Закону «Про українську мову», її застосуванні у освітньо-виховних закладах, на підприємствах, в органах державної влади тощо. Керівником секції обрали відомого громадсько-політичного діяча М.М. Бандусяка, а його заступником – М.А. Бору [67, арк. 1].

Згідно з протоколом № 2 секції громадських ініціатив про її існування відомо Ужгородському міському відділу народної освіти і його працівники всіляко сприятимуть виконанню членами товариства поставлених завдань. Першочерговим серед них було ознайомлення із справами застосування української мови в міських дошкільних закладах та школах. Так, наприклад, у міській україномовній школі № 2 програмою «Останнього дзвоника» передбачено використання української мови лише на п’ятдесят відсотків, а в дитячому садку № 30 запроваджена «заскладна програма вивчення віршів, а у музичному вихованні взагалі програмою непередбачене вивчення українських пісень» [67, арк. 2 – 3]. В інших випадках члени секції констатували, що завідувачі та вихователі закладів не володіють українською мовою, заняття проводять російською мовою, якою також ведеться документація. Незважаючи на це, в переважній більшості закладів проводилися «Дні української мови». Під час відвідин окремих дитячих садків у м. Ужгород члени секції відзначали високу культуру української мови [67, арк. 5].

Таким чином, роль учасників секції громадських ініціатив була важливою з точки зору впровадження в культурно-просвітницьку роботу і навчально-виховний процес, дозвілля дітей української мови. Разом з цим, товариство відстоювало й важливість суспільно-політичних змін, які відчутно вказували на незворотність і кризу комуно-радянської системи.

1 грудня 1989 року на черговому засіданні секції громадських ініціатив між членами товариства відбулась дискусія з приводу мовного режиму в Ужгороді, після чого вирішили наступно-

го року надавати допомогу середнім школам у створенні осередків товариства української мови, особливо в тих навчальних закладах, де ситуація з впровадженням української мови є «найплакучішою». Тоді ж вирішили й позширити подібну практику на інші міста Закарпатської області [67, арк. 16 – 17]. Розуміючи складну ситуацію в мовному питанні, а також враховуючи тогочасні суспільно-політичні події в державі, члени товариства склали й одноголосно прийняли текст звернення до лідера СРСР Михайла Сергійовича Горбачова з питання статусу російської мови як загальнодержавної на території України [67, арк. 17].

На січень 1990 року секція нараховувала вісімнадцять членів, з яких участь у засіданнях, як правило, брали трохи більше половини. Кожен член сплачував членські внески (провадилось фіксоване членство) [67, арк. 18].

Крім того, що секція безпосередньо займалася «очищенням української мови», товариство в цілому реагувало й на політику влади щодо цього питання, а також неодноразово публічно заявляло про недопустимість порушення мовного закону самими носіями влади, державними службовцями тощо [153, с. 2].

Важливу роботу проводило товариство й у напрямку відновлення історичної справедливості і повернення історичних пам’яток їхнім законним власникам. Це, зокрема, стосується повернення приміщень Будинку офіцерів в Ужгороді громадським організаціям (зокрема «Просвіті») з метою створення громадсько-культурного центру Закарпатського краю. Ще 27 січня 1990 року голова товариства звернувся з відкритим листом до командувача ПРИКВО генерала-полковника Скокова, в якому просив повернути у власність організації на той час відомий як Будинок офіцерів, який у 20 – 30-ті роки ХХ століття функціонував як потужний національно-культурний і просвітницький центр українців Закарпаття – Народний Дім «Просвіта» [74, арк. 1]. Одночасно члени товариства проводили акцію збору підписів громадян на підтримку передачі Народного Дому від військового відомства у громадську власність. У будинку планувалося розмістити керівні органи Товариства угорської культури, Товариства охорони пам’яток історії і культури та Крайового Народного Руху України за перебудову [294, с. 4].

12 жовтня 1991 року на ІІІ конференції товариства в Києві ТУМ ім. Т.Шевченка було перейменоване у Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Т. Шевченка (ВУТ), хоча його легалізація в краї відбулася дещо пізніше [68, арк. 1; 84, арк. 1; 76, арк. 1]. Члени організації вважали, що ця зміна має покликати громадян до глибин українського просвітницького руху, надати нового дихання її діяльності. Однак в Закарпатті подібне рішення було дійсно сприйняте неоднозначно через те, що в області вже діяло крайове товариство «Просвіта», яке претендувало на спадкоємність товариства «Просвіта» в 20 – 30-х роках ХХ століття. Один із лідерів крайової «Просвіти» Йосип Баглай, визнаючи неможливість у той час об'єднати в Закарпатті дві організації, все ж зауважував, що «так звана реорганізація чи перейменування Товариства української мови імені Тараса Шевченка у Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка була передчасною і юридично невиправданою» [421, с. 8]. Так само неоднозначно до цього ставилися і в інших куточках України [216, с. 7]. Проблема «подвійності» «Просвіт» в Закарпатській області обговорювалася і в діаспорі [395, с. 6].

У майбутньому це питання неодноразово озвучувалося. Сам голова крайової «Просвіти» Павло Федака наголошував на наступному: «Ми ні від кого нічого не забирали, не крали, наша «Просвіта» відродилася першою в Україні, саме відродилася, стала правонаступницею історичної «Просвіти», а те, що було зроблено пізніше – ліквідація товариства української мови і постання на його базі Всеукраїнського товариства «Просвіта» – ми цю акцію не схвалюємо. Особливо тепер ми бачимо, що це був хибний крок, бо товариство української мови в нашій державі потрібне як ніколи, адже українська мова поступово виганяється з терену України» [482, с. 3].

Як вважав голова Закарпатської обласної організації ВУТ «Просвіта» ім. Т.Шевченка професор Павло Чучка, зміст і напрям діяльності організації «фактично є продовженням тієї благородної роботи, яку до війни здійснювало на Закарпатті товариство «Просвіта» і воно є «спадкоємцем і продовжувачем ідей колишньої «Просвіти» [294, с. 4].

Більше того, це промовисто свідчить про ведення лінії на організаційне об'єднання з крайовою «Просвітою», «незважаючи на

те, що остання виступає за реанімацію Товариства української мови з його статутом» [89, арк. 1]. Слід відзначити і той факт, що деякі поважні жителі краю із середовища наукової і технічної інтелігенції одночасно перебували в лавах обох громадських організацій. Так, один із відомих діячів «Просвіти» 20 – 30-х років ХХ століття в Закарпатті Микола Бандусяк, який одночасно був почесним членом двох «Просвіт», неодноразово заявляв не тільки про можливість, а й необхідність організаційного об'єднання [226, с. 5; 227, с. 3]. На перше місце в знаходженні компромісу ветеран-просвітянин ставив добру волю і бажання двох сторін. Критикуючи провідників Крайової «Просвіти» Микола Бандусяк називає цю ситуацію шкідливою «ідеєю локалпатріотизму і автохтонства» [227, с. 3].

Незважаючи на розпочате «іменне» протистояння, звітна обласна конференція товариства в січні 1992 року черговий раз підтвердила доцільність зміненої назви, схвалила Статут, згідно з яким ВУТ «Просвіта» ім. Т.Шевченка є правонаступником Товариства української мови ім. Т.Шевченка. Як зазначено в ухвалі, «за обставин, які склалися в області (наявність двох «Просвіт» – підструктури республіканського товариства та автономної крайової організації, котра з якихось причин не бажає влитися в республіканську організацію), до прояснення ситуації вважати допустимим членство в обох «Просвітах» [418, с. 7].

Так чи інакше, дві громадські організації діяли паралельно одна одній, що не заважало співпрацювати в напрямку досягнення важливих завдань тогочасного українського державотворення, а роль лідерів як Павла Чучки, так і Павла Федаки впродовж багатьох років не піддавалася сумнівам, що й підтверджує їхній незмінний авторитет у товариствах.

Крайове ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка продовжувало активно займатися виконанням пріоритетних статутних завдань. Крім іншого, керівництво товариства домагалося враховувати знання української мови при висуненні громадян на державні посади в галузі освіти, науки та культури, при найменуванні й перейменуванні географічних об'єктів на території краю і рахуватися з думкою членів товариства, звертати увагу на їхню експертну оцінку, в тому числі широке обговорення законів про мову та національні меншини в Україні [81, арк. 1; 260, с. 4].

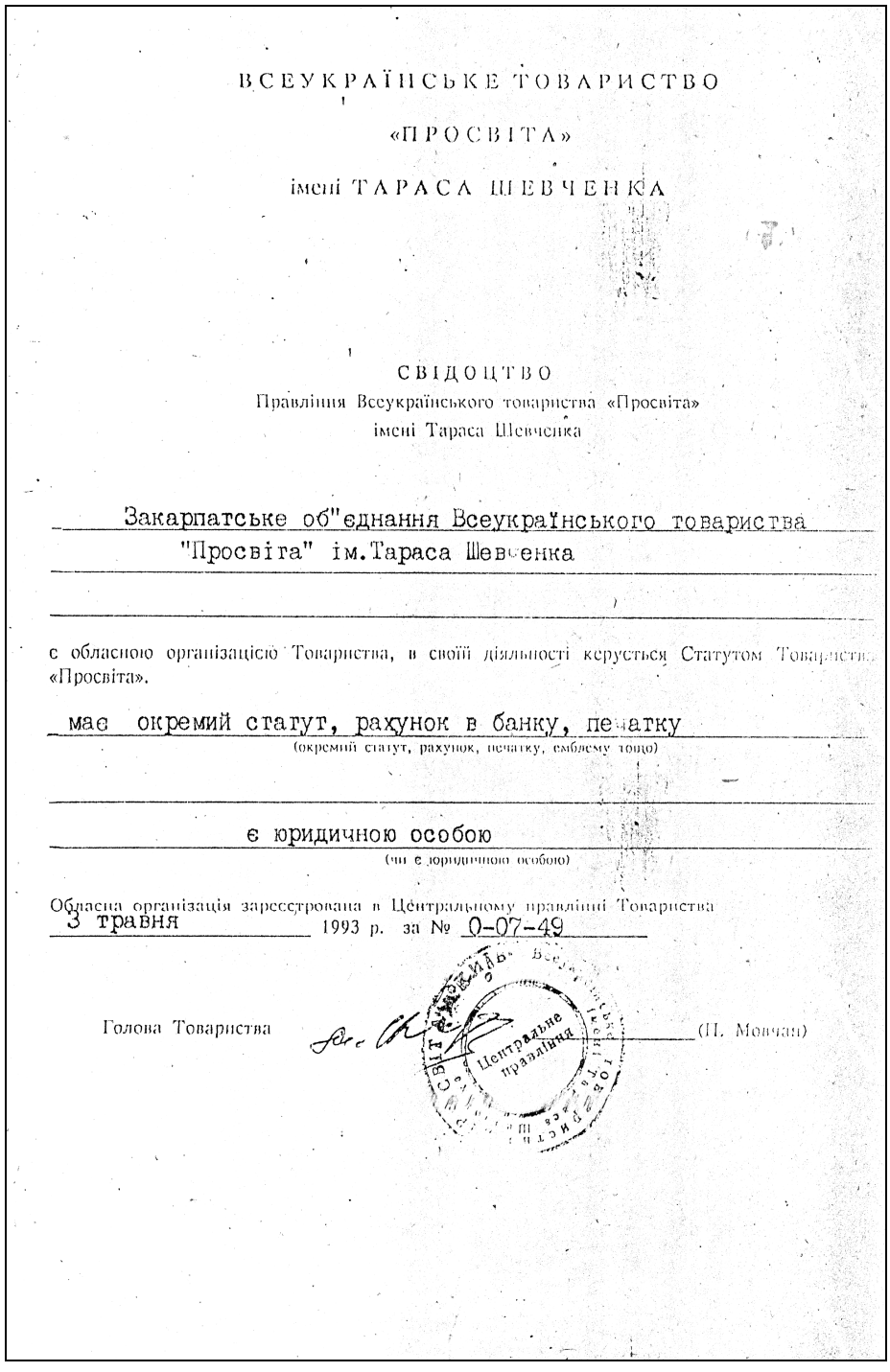
З метою досягнення поставлених цілей товариство проголошувало розгортання широкої просвітницької діяльності у військових частинах, закладах освіти, створення бібліотечних фондів, збільшення видавничої діяльності, співпрацю з відповідними вітчизняними й зарубіжними українськими просвітніми організаціями, зокрема такими, що діють в Словаччині, Чехії, Сербії, Хорватії, Румунії, Угорщині та інших країнах [89, арк. 6].

Виходячи з тогочасної інформації та наявних документів товариство у цілому займало одне з передових місць в системі громадських культурно-освітніх організацій у перші роки незалежності [69, арк. 1; 94, арк. 1]. Більше того, учасники просвітницького руху і безпосередні члени товариства брали активну участь в суспільно-політичних процесах тогочасного Закарпаття, активно боролися за утвердження українських національно-культурних і громадсько-політичних цінностей. За перші роки своєї діяльності товариство провело значну роботу в реалізації поставлених завдань. Зокрема, були проведені культурно-історичні урочистості (слід відзначити урочисте відкриття барельєфу Василя Гренджі-Донського в Ужгороді), здійснювалися рейдові перевірки, публікації критичних оглядів впровадження української мови в державних установах, реалізації закону про мови [260, с. 4], організація численних наукових конференцій та семінарів (зокрема, обласна науково-практична конференція «Українська мова на Закарпатті сьогодні і в минулому», «Українські Карпати» й ін.), а також участь у роботі спеціальної комісії обласної Ради з перейменування населених пунктів тощо [418, с. 7].

Завдяки спільній діяльності Товариства з іншими громадськими організаціями Ужгородським міськвиконкомом 27 травня 1992 року було прийняте рішення про перейменування та відновлення історичних назв 68 вулиць та площ, а 12 червня 1992 року було підписане розпорядження «Про виконання в м.Ужгороді Закону України «Про мови в Українській РСР» [363, с. 279 – 280].

Згідно з ухвалою Другої звітно-виборної конференції Закарпатського об’єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка від 5 січня 1993 року пріоритетними завданнями його членів визнавались: утвердження української мови як державної в усіх сферах суспільного життя, зміцнення національної свідомості громадян та поширення знань серед населення краю

[198, с. 7]. Також проголошувалася більш тісна співпраця з іншими демократичними організаціями (у тому числі національних меншин), напрям діяльності яких збігається зі стратегічною лінією розбудови незалежної демократичної Української держави, а також державними структурами. Щодо останніх, то товариство проголосило курс на активний вплив на державні органи, дії яких зачіпають культурні та інші інтереси української громади Закарпатської області.

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО

«ПРОСВІТА»

імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

СВІДОЦТВО

Правління Всеукраїнського товариства «Просвіта»
імені Тараса Шевченка

Закарпатське об"єднання Всеукраїнського товариства
"Просвіта" ім.Тараса Шевченка

є обласною організацією Товариства, в своїй діяльності керується Статутом Товариства «Просвіта».

має окремий статут, рахунок в банку, печатку
(окремий статут, рахунок, печатку, емблему тощо)

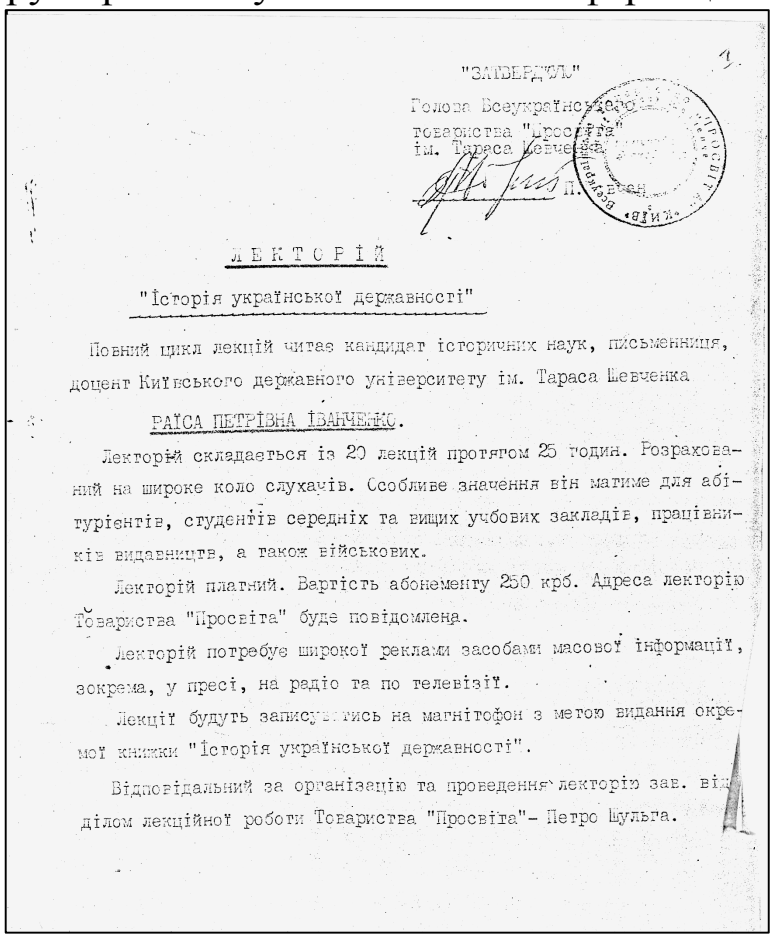
є юридичною особою
(чи є юридичною особою)

Обласна організація зареєстрована в Центральному правлінні Товариства
3 травня 1993 р. за № 0-07-49

Голова Товариства (П. Мовчан)

Центральне правління

Поряд із пріоритетними питаннями культурно-національного відродження, учасники товариства проводили акції просвітньо-історичного характеру. Організовувалися сотні конференцій і святкових вечорів, присвячених відомим і не зовсім історичним подіям, визначним постатям вітчизняної та крайової історії й культури, проводилися виїзні ознайомчі акції в далекі від центру області куточки, сільські школи, клуби, бібліотеки тощо. Для членів товариства розповсюджувалась «Інструкція ВУТ «Просвіта» [71, арк. 1].

"ЗАТВЕРДЖУЮ"
Голова Всеукраїнського
товариства "Просвіта"
ім. Тараса Шевченка
П.[illegible]

ЛЕКТОРІЙ

"Історія української державності"

Повний цикл лекцій читає кандидат історичних наук, письменниця, доцент Київського державного університету ім. Тараса Шевченка

РАЇСА ПЕТРІВНА ІВАНЧЕНКО.

Лекторій складається із 20 лекцій протягом 25 годин. Розрахований на широке коло слухачів. Особливе значення він матиме для абітурієнтів, студентів середніх та вищих учбових закладів, працівників видавництв, а також військових.

Лекторій платний. Вартість абонементу 250 крб. Адреса лекторію Товариства "Просвіта" буде повідомлена.

Лекторій потребує широкої реклами засобами масової інформації, зокрема, у пресі, на радіо та по телевізії.

Лекції будуть записуватись на магнітофон з метою видання окремої книжки "Історія української державності".

Відповідальний за організацію та проведення лекторію зав. відділом лекційної роботи Товариства "Просвіта"- Петро Шульга.

Крім того, для поширення серед членів товариства, а також для подальшого просвітницького руху товариством було розмножено численні «Лекторії» мовного та історичного характеру, зокрема з «Історії української державності» [72, арк. 1 – 3; 73, арк. 1 – 3].

Не полишали можливостей члени ВУТ «Просвіта» ім. Т.Шевченка реагувати й на різні суспільно-політичні кризи в Україні, що черговий раз доводило прагнення відстоювати загальнодержавні позиції, незважаючи на пріоритетність організаційних завдань [137, с. 2]. Товариство спільно з соратниками з інших громадських організацій Закарпатської області (наприклад, УНРЗ, Союз українок Закарпаття) виступало й співорганізатором Форуму демократичних сил Закарпаття, а його голова Павло Чучка – співголовуючим цього зібрання [313, с. 1]. Активну участь представники названих громадських організацій краю культурно-освітнього спрямування брали у Форумі інтелігенції Закарпаття в 1991 році [320, с. 3]. Спільно з іншими товариствами Закарпатсь-

ка обласна організація ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка ревно відстоювала ідеали державності України й противилася сепаратизму регіонального значення, про що свідчать заяви й протести з приводу сепаратистських зазіхань на державність України [146, с. 2; 151, с. 2].

Таким чином, в когорті альтернативних громадських організацій, що діяли в Закарпатській області, одне з ключових місць посідало ТУМ імені Тараса Шевченка, згодом – Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Т. Шевченка. Це товариство йшло в авангарді культурно-просвітницького пласту крайових осередків і сприяло неабиякому пожвавленню інтересу населення до культурних та історичних традицій, відновленню поваги й авторитету до української мови.

Діяльність товариства на зламі 80 – 90-х років минулого століття мала без перебільшення історичне значення для всієї України. Адже, працюючи в легальних умовах, члени організації зуміли на високий рівень підняти цілу низку тогочасних проблем як в духовно-культурній, так і громадсько-політичній площинах. Товариство, беручи участь в різноманітних заходах, суттєво розширило можливості поширення демократичних ідей, надало йому більш виразного національного забарвлення.

Внаслідок своєї діяльності активісти і рядові представники крайового ТУМ ім. Т. Шевченка зробили неабиякий внесок у процес боротьби українців за державну незалежність, а тому їхня роль і місце в суспільно-політичних процесах тогочасності є надзвичайно значною.

3.2. Ужгородське товариство «Просвіта» на шляху національно-культурного пробудження українців краю

Товариство «Просвіта» в Закарпатті має свою давню і славну історію. Створене 9 травня 1920 року в Ужгороді, працюючи аж до вимушеної ліквідації в 1939 році, воно було об’єднувальним центром українців міжвоєнного Закарпаття, що входило у той час до складу Чехословацької Республіки. «Просвіта» акумулювала навколо себе кращих представників тогочасної інтелігенції, серед яких почесне місце займають Августин

Волошин, Михайло і Юлій Бращайки, Степан Клочурак, Ірина Невицька, Дмитро Німчук, Федір та Юліан Реваї, Августин Штефан, Павло Яцко та багато інших. Поставлена перед просвітянами мета виражалася у культурному та економічному піднесенні народу, вихованні його в моральному і патріотичному дусі.

Одночасно в часи правового оформлення Закарпаття у складі Чехословацької Республіки яскраво проявила себе державотворча думка закарпатської інтелігенції. Поштовхом до такої активності стали демократичні процеси, що відбувалися в східноєвропейському регіоні. Отримавши можливість демократичного розвитку суспільства, місцеве населення почало створювати різні громадські організації та політичні партії, які б виступали гарантами їхніх прав та свобод. Серед найвідоміших громадських організацій того часу були Товариство «Просвіта», «Общество ім. Олександра Духновича», «Жіночий Союз», «Пласт», «Січ», інші професійні та доброчинні організації (наприклад товариство інвалідів «Надія»).

Великі надії були покладені на засноване 9 травня 1920 року культурно-просвітнє товариство «Просвіта» [484, с. 4]. Хоч головна мета діяльності товариства полягала в культурно-економічному «піднесенні підкарпатсько-руського народу, передусім виховання його в моральнім і патріотичнім дусі», воно зуміло залучити до своїх лав найкращих представників національно свідомого «фронту» й надалі більш згуртовано брати участь у суспільно-політичному житті краю [484, с. 5]. Громадсько-культурні діячі того часу брали активну участь у суспільно-політичних процесах, у створенні та діяльності політичних партій. Так, головою Руської Хліборобської (Земледільської) Партії став Андрій Товт, відомий просвітянин, член головного виділу крайової «Просвіти», засновник читальні «Просвіти» в селі Дравці, що поблизу Ужгорода. Секретарем партії обрали адвоката Юлія Бращайка, голову крайового товариства «Просвіта», а заступниками голови – Юрія Добея, Івана Деяка, Василя Джомурата, Августина Волошина. Всі вище названі діячі були активістами культурно-просвітньої організації «Просвіта». Це, у свою чергу, і визначило чітко направлену співпрацю партії й товариства в різних сферах діяльності. Упродовж 1920 – 1924 років ними було

проведено сотні святкових вечорів, присвячених закарпатським і українським громадсько-культурним діячам, театральних і танцювальних вистав, хорових виступів та інших акцій культурно-освітнього характеру [481, с. 7]. Серед членів «Просвіти» були й представники інших політичних партій, які розгорнули свою діяльність у краї – Соціал-Демократичної Партії Підкарпатської Русі, крайкому Комуністичної Партії Чехословаччини, Аграрної Партії. Зокрема, до керівного органу партії соціал-демократів входили такі діячі-просвітяни як Яцко Остапчук, Євген Пуза, Степан Клочурак та ін. [483, с. 12]. Потрібно відмітити й те, що офіційні друковані органи партій газети «Руська Нива», «Свобода», «Вперед» регулярно висвітлювали на своїх шпальтах життя «Просвіти». Просвітянами проводилися масові акції, які торкалися всіх сфер суспільного життя, виступали за єдність українського народу по різні боки Карпат, відстоюючи українську мову, культуру, духовні, релігійні, історичні традиції.

«Просвіта» відігравала ключову роль у процесі консолідації проукраїнських політичних сил у культурній сфері, що мало важливе значення в тогочасних умовах. Товариство у даному випадку виступало добре організованою культурно-національною базою згаданих партій, об'єднавчим ядром українців – членів різних політичних організацій.

На фоні активності партій і товариства «Просвіта» логічним виникав процес пошуку шляхів консолідації проукраїнських політичних сил краю у сфері національно-політичній. Ситуація, яка склалася в краї у 1938 році, все ближче підводила національно свідомих діячів українського руху до думки про об'єднання політичних сил української орієнтації в єдину національну організацію (беручи за приклад «Просвіту»). Дійсно, проведення 17 жовтня 1937 року Величного Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді показало реальну можливість об'єднання всіх українських сил краю в одну могутню культурно-політичну лаву. Того дня чи не вперше зникли (хоч і на один день) непорозуміння між політичними партіями української орієнтації. На всепросвітянське свято спільно зійшлися крім первинних осередків «Просвіти», «Січі», «Пласту», різних національних товариств та союзів і члени та лідери Християнсько-Народної Партії, Української Селянської Партії, українських гілок Соціал-Демократичної

Партії Підкарпатської Русі, Аграрної та Комуністичної партій [488, с. 12]. Така єдність, що не мала до цього часу аналогу в політичній історії Закарпаття, промовисто засвідчила прагнення українського населення краю до політичної консолідації заради майбутності власного народу. А найбільш усвідомлюючу працю в цьому питанні взяла на себе саме «Просвіта», яка безупинно доводила місцевому населенню важливість і необхідність захисту спільних інтересів. Крім того, що товариство проводило святкові вечори, «Просвіта» формувала театральні та хорові гуртки, музичні оркестри, бібліотеки та народні школи при читальнях товариства, проводила активну видавничу діяльність, видавала щорічні Календарі та наукові вісники.

Отже, товариство «Просвіта» відіграло важливу роль у суспільно-політичних процесах. Маючи добре організовану культурно-національну основу упродовж 1920 – 1939 років воно зуміло сконсолідувати місцеве населення проукраїнської орієнтації і стати об'єднавчим центром усього культурно-політичного життя краян.

Внаслідок різнопланової роботи «Просвіті» вдалося виховати справжніх патріотів рідної землі, багато з котрих долучилися до державотворення у 1939 році Карпатської України та її захисту від іноземних загарбників, а один із засновників товариства – Августин Волошин – був обраний Президентом незалежної держави. Під час угорської окупації та в радянські часи життя «Просвіти» в Закарпатті було паралізоване, а ті, хто намагався бодай якимось чином сприяти відродженню просвітянських традицій і звичаїв, жорстоко переслідувалися.

На зламі 80 – 90-х років XX століття по всій Україні відбувалися суспільно-політичні події, які вели до краху комуно-радянської системи і становлення нової, побудованої на загальноприйнятих демократичних засадах, політичної системи. У часи новітнього національно-культурного пробудження на українських землях сталися кардинальні суспільно-політичні зміни, що спричинили повернення національно самобутніх джерел Карпатського краю, дали можливість відродити сторінки минулого, загладити «білі плями» історії. У цей час на всій території України почали створюватися або відновлювати свою діяльність сотні то-

вариств, союзів, об'єднань, які ставили за мету збереження і збагачення культурних цінностей, національних традицій, примноження духовного багатства українського народу, усвідомлюючи, що цей процес призведе до встановлення незалежної демократичної держави. На заході України ці процеси проходили в нерозривному комплексі відстоювання самобутності українців, їхньої мови, культури, традицій, релігійного рівноправ'я.

Відродження діяльності культурно-освітніх громадських організацій на Закарпатті нерозривно пов'язане з процесом національного пробудження всіх українців, їхнього боротьбою за державну незалежність. Як уже зазначалось, у Закарпатській області у 1989 році розпочали діяльність такі громадські культурно-освітні організації: обласна організація Товариства української мови імені Т.Шевченка (ТУМ), Краєзнавче об'єднання імені О.Митрака, Ужгородське міське товариство «Просвіта», які стали передвісниками відродження просвітянського руху в краї. Значну допомогу у відродженні традицій історичної «Просвіти» надавали її ветерани Микола Бандусяк, Федір Сас, Олександр Пайкош, Юрій Станинець, Ганна Мандзюк, Ганна Божук, Михайло Ердевді та інші. Свого часу вони брали активну участь в просвітянському русі міжвоєнного періоду.

Місце і роль процесу відродження «Просвіти», як правонаступниці «Просвіти» 20 – 30-х років XX століття, у здобутті Україною незалежності кінця XX століття важко переоцінити. Прикметно, що проведена просвітянами робота у той час сприяла усвідомленню краянами важливої для представників будь-якої нації основоположних засад розвитку самобутньої культури, дала поштовх відродженню в свідомості людей почуття національної гідності. У процесі загальнонаціонального піднесення політично свідоме населення краю, серед якого найактивнішими були представники освітньо-наукової та технічної інтелігенції, духовенства, шкільної та студентської молоді, відразу ж взялося реалізовувати багаторічні сподівання на вільне й незалежне суспільно-політичне життя.

Саме у цей час в Ужгороді під вмілою орудою молодих інтелігентів і студентів утворюється й набирає обертів просвітянський рух, який незабаром перетворився в офіційно зареєстроване Ужгородське товариство «Просвіта». Свою діяльність організація

розпочала у серпні 1989 року, пізніше організаційно оформившись у лавах крайової організації Народного Руху України за перебудову.

Першого жовтня члени осередку «Просвіта» на вулицях міста Ужгорода під синьо-жовтими прапорами провели збір підписів проти будівництва Пістрялівської РЛС. Тоді ж, напередодні 200-річчя від дня народження М. Лучкая, біля каплички, де похований вчений, просвітянами була організована толока, яка закінчилася арештом активістів. Дев'ятнадцятого листопада відбулося багатолюдне віче, присвячене ювілею М. Лучкая.

28 жовтня 1989 року Статутні положення про діяльність культурно-спортивного осередку рухівців «Просвіта» були затверджені радою Ужгородської територіальної організації Народного Руху України за перебудову протоколом № 4 [165, с. 4].

Активісти Ужгородської «Просвіти»: Михайло Басараб, Володимир Свида, Петро Кучер, Тетяна Журавчак

У своїй діяльності осередок «Просвіти» мав «на меті дослідження та вивчення стану пам'яток культури Закарпаття, підготовку виставок-вечорів, залучення молоді до вивчення історії

краю» [101, арк. 1]. Крім того, товариство, як зазначалося в документі, «сприятиме відродженню справді наукової історії краю, історії освіти, церкви, культури та науки, реальному поновленню усної народної творчості, обрядів та звичаїв, народної педагогіки та медицини» [101, арк. 1].

С Т А Т У Т Н І П О Л О Ж Е Н Н Я

про дІяльнІсть культурнИцько-спортивного осередку рухІвцІв "ПросвІта"(далІ КСОРП)

, І. КСОРП мае на метІ дослІдження та вивчення стану пам"яток культури Закарпаття, пІдготовку виставок, вечорІв,святкувань з нагоди знаменних дат, залучення молодІ до вивчення ІсторІІ краю та молодІжних органІзацІй на ЗакарпаттІ, до практичноІ дІяльностІ по впорядкуванню пам"яток та територІІ визначних мІсць, органІзацІІ культурницько-спортивних гуртків для молодІ.

2. Сприятиме вІдродженню справдІ науковоІ ІсторІІ краю, ІсторІІ ІІ освІти, церкви, культури та науки, реальному поновленню усноІ народноІ творчостІ, обрядІв та звичаІв, народноІ педагогІки та медицини.

3. Ставитиме головною метою виховання нацІональноІ гІдностІ, ІсторичноІ пам"ятІ, прищеплення любовІ до рІдноІ мови, дбайливого ставлення до культурноІ нацІональноІ спадщини, охорони пам"яток та Історичного середовища, широке та об"ективне вис - вІтлення всІх сторІнок ІсторІІ украІнського народу, його нацІональноІ символІки.

4. Пропагуватиме серед населення ІсторІю пам"ятних мІсць та пам"яток методом проведення виставок, урочистих ранкІв, вечорІв, лекцІй-дискусІй.

5. У дІяльностІ осередку можуть брати участь І не члени Руху, однак, без права голосу при демократичному вирІшеннІ органІза - цІйних питань щодо плану роботи та виборних керІвництва.

6. КСОРП пІдпорядкований органІзацІІ НРУ м.Ужгорода.

Статутні положення про дІяльнІсть КСОРП затверджені Радою УжгородськоІ територІальноІ органІзацІї Народного Руху УкраІни за перебудову, протокол №4 вІд 28 жовтня 1989 року.

Важливим у затверджених Статутних положеннях є п'ятий пункт, який регламентував, що «у діяльності осередку можуть брати участь і не члени Руху, однак, без права голосу при демократичному вирішенні організаційних питань щодо плану роботи та виборах керівництва» [101, арк. 2].

У той час керівники осередку Петро Кучер, Андрій Федорішко, Василь Тегза, Володимир Фленько, Микола Матола, Михайло Басараб, Андрій Скрипка чітко усвідомлювали можливості репресій з боку влади, позаяк до товариства приєдналося чимало учнів місцевих шкіл, технікумів, училищ (Володимир Свида, Антоніна Вчорашня, Петро Береш, Андрій та Іван Мишаничі, Мирослава та Мар'яна Пойди, Олександр Попович, Наталія та Андрій Зілгалови, Тетяна Журавчик). Тому необхідно було зробити все можливе, щоб молоді люди не постраждали. І, зрозуміло, що перебуваючи у лавах культурно-спортивного осередку «Просвіта», який для багатьох асоціювався із радянським «Просвещением», члени організації були більш захищеними [228, с. 22].

Рада осередку «Просвіта» поставила перед собою непросте у той час завдання – розпочати просвітянську діяльність у краї шляхом проведення освідомлюючих акцій. Перші кроки молодого гурту патріотів показали всю серйозність, з якою вони бралися до справи [228, с. 22].

УЖГОРОДСЬКЕ ТОВАРИСТВО "ПРОСВІТА"
1990рІк
18травня День вІдродження
ПОСВІДЧЕННЯ №000040
ПрІзвище, Ім"я Андрусишин Ростислав
Дата вступу 28 січня 1990
Голова Ужгородського товариства "ПросвІта"

16 вересня 1989 року члени міської «Просвіти» активно взяли участь у організації та проведенні «екологічного мітингу», що проходив у місті Мукачево. Зокрема, його наслідком стало прийняття учасниками Резолюції до «органів державної влади, Міністерства оборони СРСР, комітету держбезпеки СРСР, трудових колективів, населення Закарпатської області» про стурбованість несприятливою екологічною обстановкою в області, яка склалася внаслідок бездумної експлуатації природних багатств

краю та нераціонального розміщення військових об'єктів. Зміст Резолюції носив конкретні вимоги до відповідних структур щодо прийняття негайних дій, які б сприяли покращенню екологічних, санітарно-гігієнічних та соціально-культурних умов життя краян. У випадку невиконання пропозицій мітингуючих, останні закликали трудові колективи та й взагалі всіх громадян Закарпатської області «висловити недовіру та відкликати із складу народних депутатів СРСР шляхом перевиборів» представників краю [100, арк. 1 – 2]. Подібні заклики вже на той час носили глибоко безкомпромісний та інтегруючий характер.

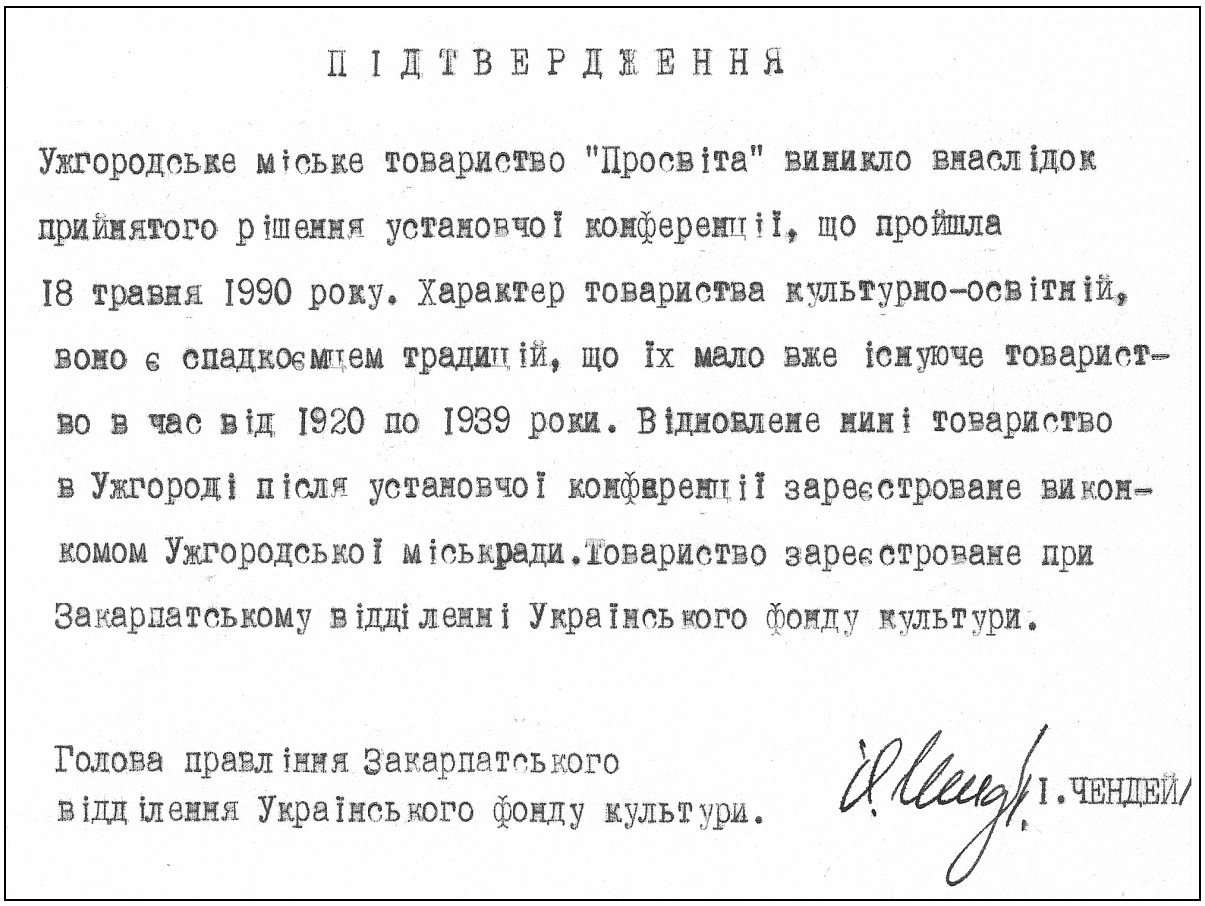
Ужгородські просвітяни дедалі активніше намагалися пропагувати національно-культурні ідеали, незважаючи на офіційний спротив органів тогочасної державної влади. Акції щоразу носили гостріший характер, залучалася до їх проведення все більша кількість громадян.

Так, із жовтня 1989 року просвітяни почали проводити регулярні, щотижневі зібрання – Віче. Місце народних зібрань було вибрано не випадково – біля пам'ятного знаку Т.Г.Шевченку на одній із набережних Ужгорода [330, с. 25]. Спочатку Віче проводили біля Закарпатського обласного музично-драматичного театру в Ужгороді, пізніше – у сквері по вулиці Митній, і вже з жовтня 1989 року щотижня – біля пам'ятного знаку Т.Г. Шевченкові в обласному центрі [228, с. 22].

Один із активістів Ужгородської «Просвіти» Андрій Скрипка

Питання про організацію в Ужгороді постійно діючого зібрання мешканців міста – Віче – вирішувалося на одному із засідань осередку ім. «Просвіти» ще у вересні 1989 року, одразу після проведення мітингу на стадіоні «Спартак».

П І Д Т В Е Р Д Ж Е Н Н Я

Ужгородське міське товариство "Просвіта" виникло внаслідок прийнятого рішення установчої конференції, що пройшла 18 травня 1990 року. Характер товариства культурно-освітній, воно є спадкоємцем традицій, що їх мало вже існуюче товариство в час від 1920 по 1939 роки. Відновлене нині товариство в Ужгороді після установчої конференції зареєстроване виконкомом Ужгородської міськради. Товариство зареєстроване при Закарпатському відділенні Українського фонду культури.

Голова правління Закарпатського відділення Українського фонду культури. І.ЧЕНДЕЙ/

У той час з метою недопущення будь-яких несанкціонованих зібрань громадян був прийнятий Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР, в якому говорилося, що Конституція СРСР відповідно до інтересів народу і з метою зміцнення та розвитку соціалістичного ладу гарантує громадянам СРСР свободи зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Здійснення цих політичних свобод забезпечується наданням трудящим та їхнім організаціям громадських будинків, вулиць, площ та інших місць. Та про проведення зборів, мітингів, вуличних походів або демонстрацій потрібно було подавати заявку у виконавчий комітет відповідної місцевої Ради народних депутатів не менш як за десять днів. І це тільки одна з багатьох вимог, за невиконання

яких обов'язково притягали до відповідальності відповідно до законодавства Союзу РСР і союзних республік. Тоталітарна система не могла допустити жодних проявів демократії, і у період свого руйнування була надзвичайно небезпечною для громадян.

Віче Ужгородської «Просвіти»
біля Закарпатського облмуздрамтеатру
(жовтень 1989 року)

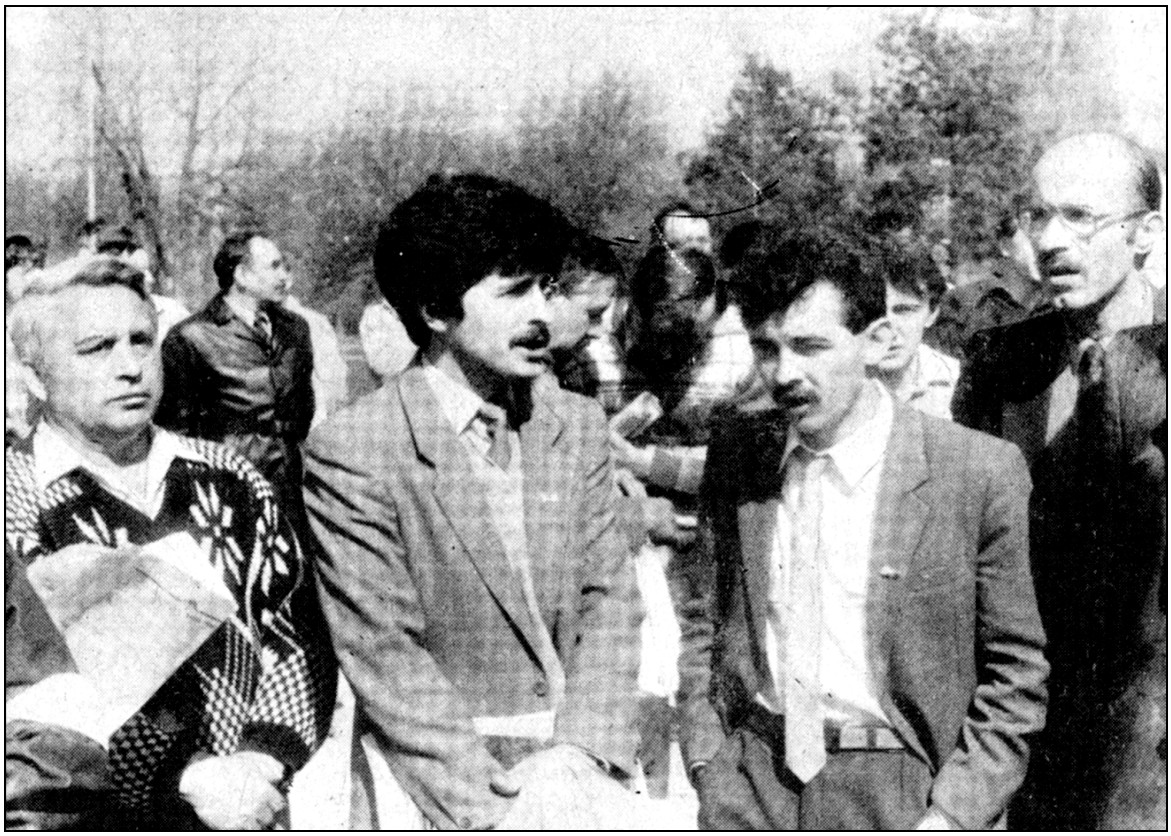
На раді товариства було прийнято рішення, що жодних заявок на проведення зібрань до місцевих органів влади подавати просвітяни не будуть, а тому, починаючи з першого вересневого Віче 1989 року біля драмтеатру до проголошення незалежності України у серпні 1991 року всі акції відбувалися під пильним наглядом міліції у повному озброєнні та з вівчарками. І тільки активна участь у зібраннях відомих у краї особистостей, серед яких були письменник, перший голова обласної організації Народного Руху України за перебудову Петро Скунць, художник Михайло Баник, голова крайової УГС Олександр Орос, керівник Ужгородської міської УГС Василь Шерегій та інші, охороняла від арештів просвітян.

Зібрання на площі Богдана Хмельницького, де планувалося побудувати памя'тник Т.Г.Шевченку, з нагоди чого був освячений гранітний камінь, проводилися впродовж двох років два рази на тиждень за будь-якої погоди, і в них брали участь сотні, іноді тисячі патріотів. Такий собі острівець свободи біля похиленої липи, невідомо ким висадженої на площі. Сюди приходили цілими родинами – Орест та Ліда Сироти, Орест та Марія Луціви, Петро та Ганна Береші, Іван, Володимир та Світлана Свиди, Василь та Віра Сімехи, Степан та Любов Пойди, Інна Цілуйко, Іван та Катерина Вчорашні, Микола та Марія Матоли і багато інших. До них долучалася молодь – Водимир Свида, Петро Береш, Олександр Попович, Орест Матола, Антоніна Вчорашня, Іван та Андрій Мишаничі, Мирослава та Мар'яна Пойди, Оксана Томашевська, Оксана Корчинська, Наталія Дерев'янченко, Оксана Чухрай, Федір Шандор, Оксана Кишко, Тетяна Кобаль, Олег Диба, Володимир Фленько, Ігор Черник, Едуард Шуфрич, Ігор Грабар. Постійними учасниками зібрань були активісти Руху та УГС. Віче мало власну охорону, керував якою великий патріот України Василь Тегза.

На засіданнях ради товариства розроблявся план кожного такого заходу: Шевченківські читання, декламування поезій Василя Стуса, Василя Симоненка, виступи бандуристів, відзначення знаменних дат, розучування народних та січових пісень, різноманітні акції протесту, збори підписів тощо.

Національна символіка, яка неодмінно виставлялася під час проведення Віче, зберігалася неподалік у помешканні заступника голови товариства Андрія Федорішка. Впродовж двох років в оточенні міліції, щотижня активісти Ужгородського товариства «Просвіта» виносили синьо-жовті та червоно-чорні прапори, хоругву «Просвіти», яка сьогодні зберігається у Народному Домі «Просвіти», до пам'ятного знаку Кобзарю.

21 квітня 1990 року, у ті дні, коли комуно-радянська система відзначала черговий день народження Леніна, названими вище активістами першої просвітянської організації, а також А.Вчорашньою, Л.Сиротою та іншими учасниками було проведено свято «День волі», присвячене дню викупу із кріпосницької неволі Великого Кобзаря – Тараса Шевченка [330, с. 25].

Свято «День волі» в Ужгороді

Цей захід планувався у формі декламування поезій Тараса Шевченка учнями місцевих шкіл. На площі зібралося близько тисячі людей. Але початок затягувався, оскільки представники влади силою намагалися зірвати національні стяги, почеплені на машину з гучномовцем. Протистояння ставало жорсткішим, коли до сцени прорвався Петро Скунць. Вітер розвивав поділ його плаща і з гучномовця до громади пролунало:

«*Безпросвіття*
моєї нації –
три століття
реанімації.
Гнала, гнала – й загнала коня
під Москвою козацька січ,
і нема українського дня,
є лише українська ніч.
А за Чорними – Білі моря,
білі ночі і сни льодові.
Той, хто в душу пускає царя,
видно, жив без царя в голові…»

Свято продовжилося у цілковитій тиші – міліціонери, кадебісти, працівники виконкому мовчки слухали вірші Кобзаря, виступи бандуриста. Потім відбулося нагородження учасників свята ветеранами просвітянського руху Ганною Божук та Ганною Мандзюк. Та закінчилося все грубою провокацією, коли наркоман із залитими кров'ю від порізів руками накинувся на двох літніх просвітянок. На щастя люди його затримали та передали працівникам міліції, які спокійно спостерігали за розвитком подій.

Ці та інші національно-просвітницькі акції мали важливий виховний та інтеграційний характер, як для молодого покоління, яке в силу тоталітарного тиску в багатьох сферах суспільного життя було позбавлене можливості знати й примножувати національні цінності та історичні традиції, так і для старших людей, які поступово позбавлялися страху перед політичною системою.

Просвітянське Віче у сквері по вулиці Митній (Ужгород, листопад 1989 року)

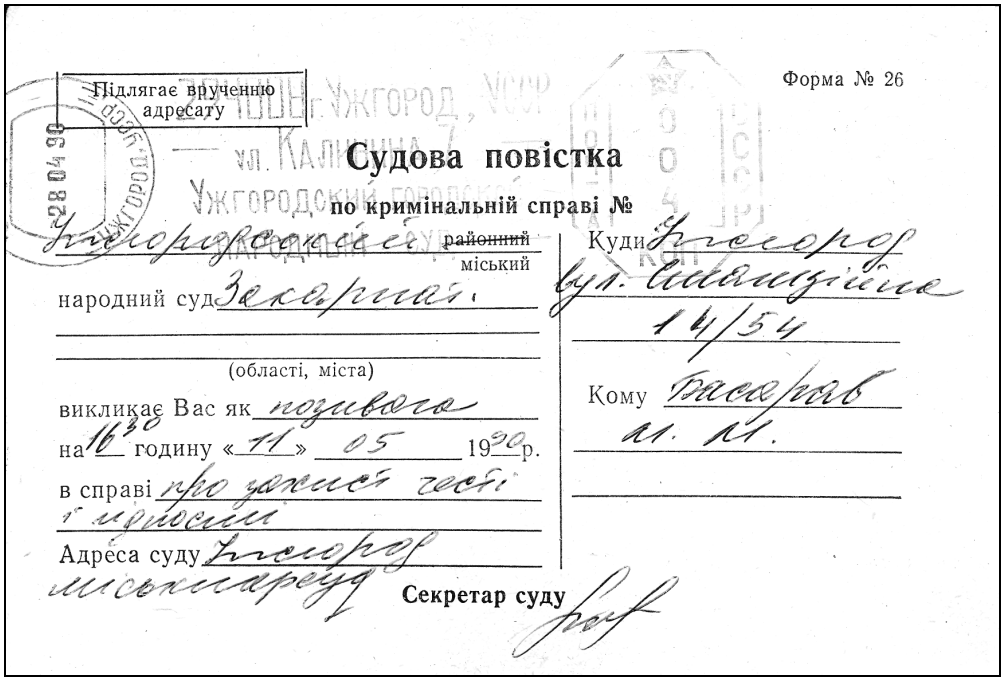
Прикметно, що молоді просвітяни підтримували дружні стосунки з подібними організаціями з інших областей. Так, 13 жовтня 1989 року Михайло Басараб, Петро Кучер та Михайло Грицик були гостями звітної конференції Товариства Лева у Львові. Звідти вони привезли подарований галичанами синьо-жовтий прапор. Декілька національних стягів було зшито Лідою та Орестом Си-

ротами, ще один прапор просвітянам подарувала Ганна Мандзюк – дружина наймолодшого міністра в Карпато-Українському уряді Августина Волошина [228, с. 23].

Розбудову організаційної структури осередку «Просвіта» в Ужгороді здійснювали у складних умовах. Тогочасна влада намагалася всілякими силами зашкодити просвітянському рухові, оскільки вбачала в ньому чергову хвилю «антиконституційних» дій, покликаних зламати єдиновладдя монопольної комуністичної партії.

Так, у «Закарпатській правді» за 18 квітня 1990 року у статті «Не повторити б помилки історії» В.Геращенко прямим текстом називає Ужгородське товариство «Просвіта» фашистською організацією, яку негайно необхідно розпустити, а її провідників карати згідно з «законом» [267, с. 2]. У той час такі публічні висловлювання сприймалися як заклик до дії для репресивних органів. За даною публікацією за позовом голови товариства Михайла Басараба до автора та газети (друкованого органу обкому компартії) про захист честі і порядності відбувся судовий процес.

Така форма боротьби, коли на діяльність репресивних та ідеологічних радянських органів робилися позови до ними ж контрольованих органів Феміди, була дієвою з огляду на те, що процеси відбувалися публічно, збираючи у залах засідань багато людей, з часом більше нагадуючи Віче. Дана ж судова справа закінчилася вимогою суду надрукувати у газеті спростування.

Підлягає врученню адресату

Форма № 26

Судова повістка

по кримінальній справі №

Ужгородський ~~районний~~ міський народний суд Закарпатської області (області, міста)

викликає Вас як позивача

на 16[30] годину «11» 05 1990 р.

в справі про захист честі і гідності

Адреса суду Ужгород площа Миколаєвська

Куди Ужгород вул. Совєтська 14/54

Кому Басараб М. М.

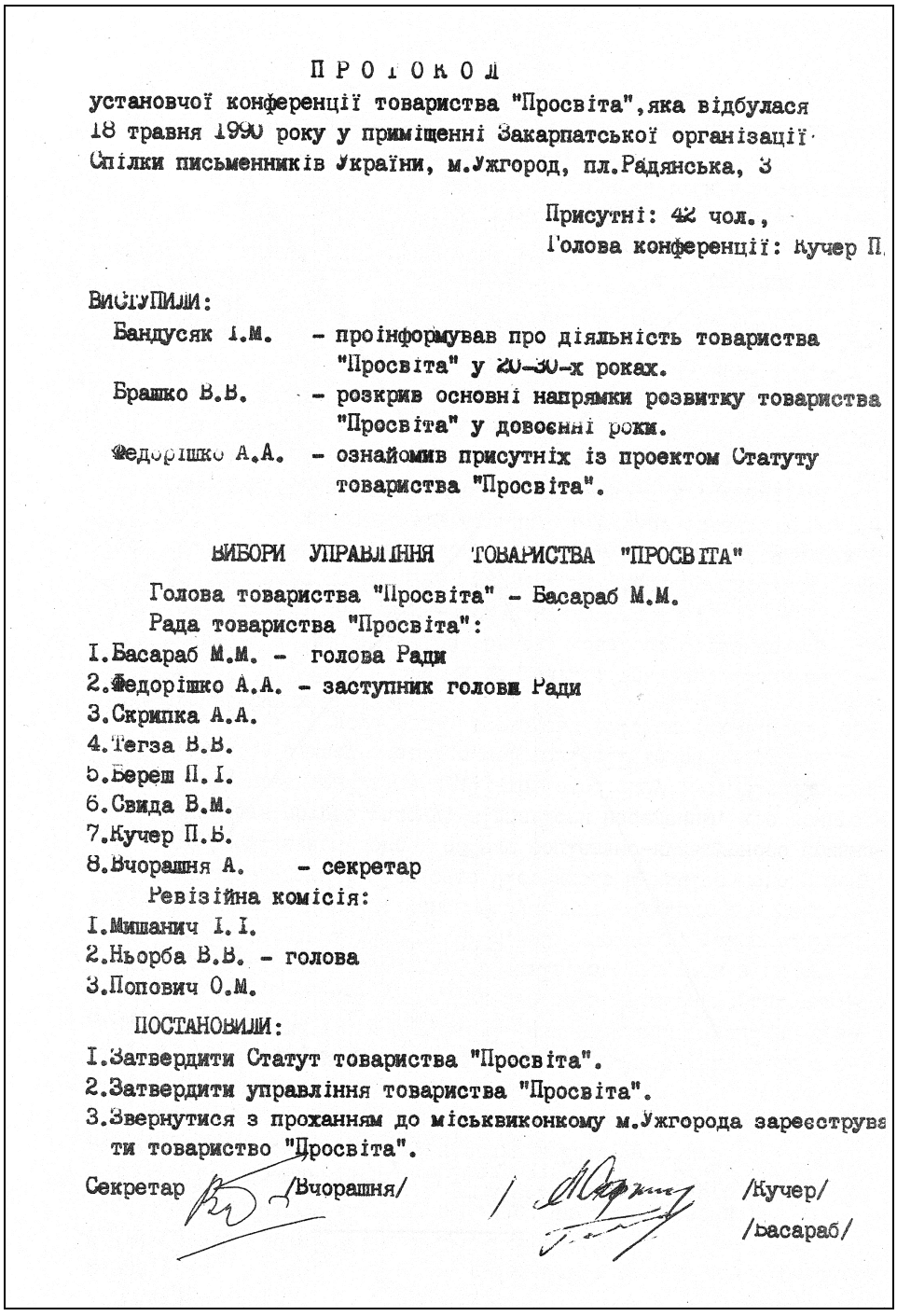
Секретар суду

Актив Ужгородської «Просвіти».
Верхній ряд: Володимир Свида, Андрій Федорішко, Михайло Басараб, Василь Тегза. Нижній ряд: Андрій Скрипка, Антоніна Вчорашня, Петро Береш.

З іншого боку, загальна хвиля громадського піднесення, що піднімалася по всій Україні і дедалі політизувала суспільство, викривала безпорадність місцевої влади в ідеологічному протистоянні. У цей час все активнішими ставали спільні виступи націонал-патріотичних сил, які намагалися об'єднати зусилля свідомого громадянства як в національно-культурному, так і в громадсько-політичному напрямку. Тому, поряд з іншими товариствами логічним виглядало бажання інтелігенції повернути місцевим жителям яскраві сторінки історії національно-визвольної боротьби початку XX століття. Одним із напрямків відродження традицій «Просвіти» міжвоєнного періоду, відновлення громадянських, культурних і національних цінностей, історичних традицій стало проведення 18 травня 1990 року установчої конференції Ужгородського товариства «Просвіта». До її участі залучилися відомі в краї люди, зокрема один із діячів історичної «Просвіти» 20 – 30-х років минулого століття Микола Бандусяк, український поет Петро Скунць, художник Михайло Баник та багато інших. Установча конференція Ужгородського товариства «Просвіта» проходила у приміщенні Закарпатської організації Спілки письменників України, що знаходилася

на площі Радянській, в будинку № 3 в Ужгороді. У роботі конференції під головуванням Петра Кучера взяли участь сорок двоє чоловік. Згідно з протоколом установчих зборів з головними доповідями виступили М.Бандусяк, який проінформував про діяльність товариства «Просвіта» в 20 – 30-х роках та В.Брюшко, який розкрив основні напрямки розвитку товариства у довоєнні роки. Активіст Андрій Федорішко ознайомив присутніх із підготовленим проектом Статуту товариства «Просвіта» [99, арк. 1].

П Р О Т О К О Л

установчої конференції товариства "Просвіта", яка відбулася 18 травня 1990 року у приміщенні Закарпатської організації Спілки письменників України, м.Ужгород, пл.Радянська, 3

Присутні: 42 чол.,
Голова конференції: Кучер П.

ВИСТУПИЛИ:

Бандусяк І.М. – проінформував про діяльність товариства "Просвіта" у 20–30-х роках.

Брашко В.В. – розкрив основні напрямки розвитку товариства "Просвіта" у довоєнні роки.

Федорішко А.А. – ознайомив присутніх із проектом Статуту товариства "Просвіта".

ВИБОРИ УПРАВЛІННЯ ТОВАРИСТВА "ПРОСВІТА"

Голова товариства "Просвіта" – Басараб М.М.

Рада товариства "Просвіта":

1. Басараб М.М. – голова Ради
2. Федорішко А.А. – заступник голови Ради
3. Скрипка А.А.
4. Тегза В.В.
5. Береш П.І.
6. Свида В.М.
7. Кучер П.В.
8. Вчорашня А. – секретар

Ревізійна комісія:

1. Мишанич І.І.
2. Ньорба В.В. – голова
3. Попович О.М.

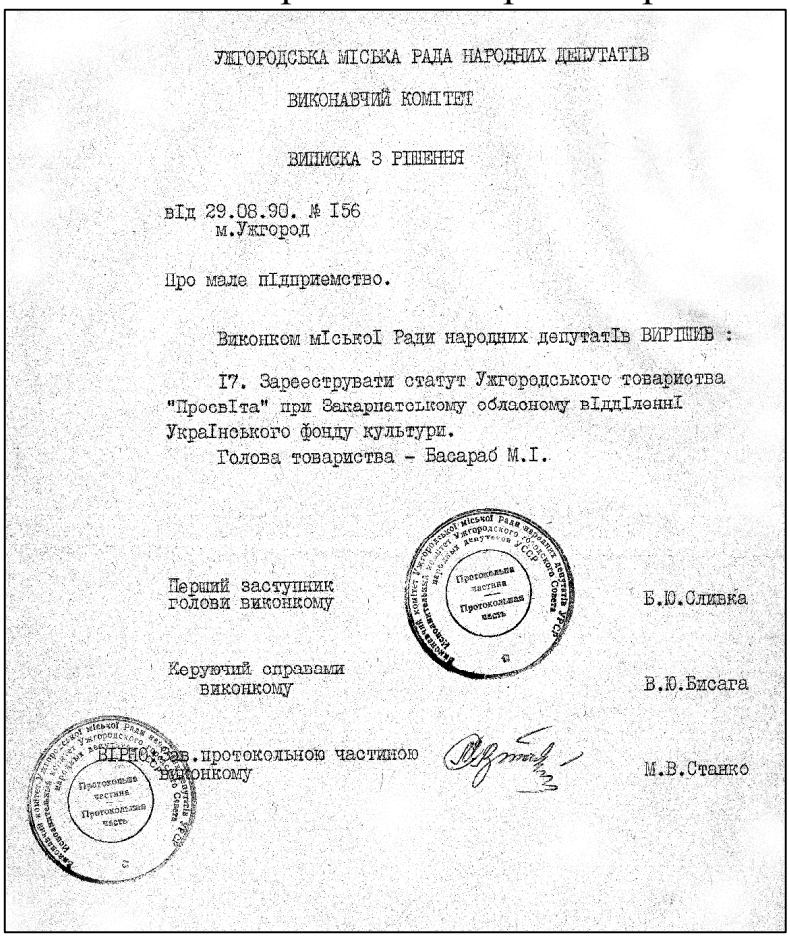
ПОСТАНОВИЛИ:

1. Затвердити Статут товариства "Просвіта".
2. Затвердити управління товариства "Просвіта".
3. Звернутися з проханням до міськвиконкому м.Ужгорода зареєструвати товариство "Просвіта".

Секретар /Вчорашня/ /Кучер/

/Басараб/

Після цього було обрано керівний склад організації. Її головою став тодішній старший редактор Центру народної творчості Михайло Басараб, який відповідно очолив і Раду товариства. Його заступником обрали Андрія Федорішка, котрий займав посаду завідуючого відділом газети «Карпатський край». Крім них до складу Ради «Просвіти» увійшли старший методист товариства книголюбів Андрій Скрипка, художник Василь Тегза, голова Комітету української католицької молоді Петро Береш, Володимир Свида, Петро Кучер, секретар Народного Руху України за перебудову Антоніна Вчорашня (секретар Ради товариства) [99, арк. 1]. Ревізійну комісію очолив економіст Володимир Ньорба, якому допомагали Іван Мишанич та Олександр Попович.

УЖГОРОДСЬКА МІСЬКА РАДА НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ

ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

ВИПИСКА З РІШЕННЯ

вІд 29.08.90. № 156
м.Ужгород

Про мале пІдприємство.

Виконком мІськоІ Ради народних депутатІв ВИРІШИВ :

17. Зареєструвати статут Ужгородського товариства "ПросвІта" при Закарпатському обласному вІддІленнІ УкраІнського фонду культури.
Голова товариства - Басараб М.І.

Перший заступник голови виконкому — Б.Ю.Сливка

Керуючий справами виконкому — В.Ю.Бисага

ВІРНО: Зав.протокольною частиною виконкому — М.В.Станко

Протокольна частина

Протокольная часть

Виконавчий комітет Ужгородської міської ради народних депутатів Української РСР

Протокольна частина

Протокольная часть

Виконавчий комітет Ужгородської міської ради народних депутатів Української РСР

Учасники установчої конференції Ужгородського товариства «Просвіта» одноголосно постановили затвердити Статут організації, правління товариства і звернутися з проханням до міськвиконкому м. Ужгород зареєструвати товариство «Просвіта». Щодо останнього, то відповідне рішення Виконавчий комітет Ужгородської міської ради народних депутатів прийняв 29 серпня 1990 року за № 156. Дослівно в ньому зазначається наступне: «Зареєструвати Статут Ужгородського товариства «Просвіта» при Закарпатському обласному відділенні Українського фонду культури. Голова товариства – Басараб М.М.» [96, арк. 1]. Документ підписали перший заступник голови виконкому Б.Ю.Сливка, керуючий справами виконкому В.Ю.Бисага і завідувач протокольною частиною виконкому М.В.Станко. Отже, з

цього часу Ужгородське товариство «Просвіта» офіційно розпочало свою роботу. Зумовлене різними обставинами півстолітнє «мовчання»товариства у краї завершилося.

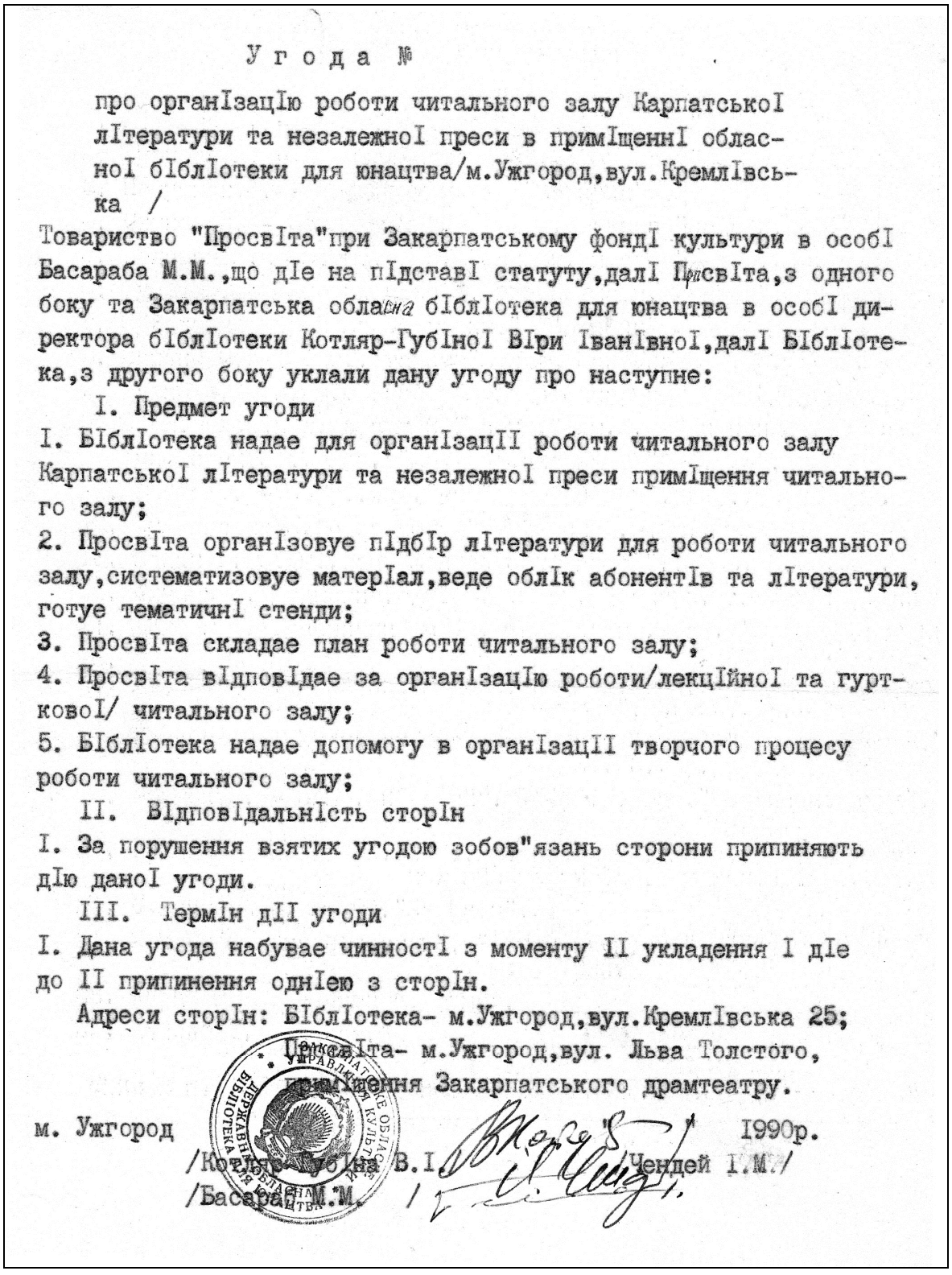
Значну допомогу у створенні «Просвіти» надало обласне відділення Фонду культури України на чолі з відомим українським письменником Іваном Чендеєм.

«Просвіта» у тісній співпраці з «Пластом»

Організаційні документи були оформлені у вигляді визначених напрямів діяльності товариства. Ужгородське товариство «Просвіта» відкрито запрошувало до співпраці всі культурно-освітні та громадсько-політичні організації, що знаходилися на території республіки і за кордоном. Зазначалося, що товариство є відкритим для представників будь-яких громадських та політичних організацій і розраховує на спільне вирішення поставлених завдань.

Одним із напрямків діяльності Ужгородського товариства «Просвіта» стало формування просвітянської бібліотеки у приміщенні бібліотеки для юнацтва, яка знаходилася в Ужгороді по вулиці Кремлівській, 26. Для цього було виділено завідувачем Любов'ю Губіною одну кімнату. Між товариством і бібліотекою було укладено попередній договір, згідно з яким бібліотека надавала для організації роботи читального залу свої приміщення. Оголошення про це подавалися у виданнях газети «Просвіта», оголошувалися на Віче та мітингах [102, арк. 1].

Угода №

про організацію роботи читального залу Карпатської літератури та незалежної преси в приміщенні обласної бібліотеки для юнацтва/м.Ужгород,вул.Кремлівська /

Товариство "Просвіта"при Закарпатському фонді культури в особі Басараба М.М.,що діє на підставі статуту,далі Просвіта,з одного боку та Закарпатська обласна бібліотека для юнацтва в особі директора бібліотеки Котляр-Губіної Віри Іванівної,далі Бібліотека,з другого боку уклали дану угоду про наступне:

I. Предмет угоди

1. Бібліотека надає для організації роботи читального залу Карпатської літератури та незалежної преси приміщення читального залу;
2. Просвіта організовує підбір літератури для роботи читального залу,систематизовує матеріал,веде облік абонентів та літератури, готує тематичні стенди;
3. Просвіта складає план роботи читального залу;
4. Просвіта відповідає за організацію роботи/лекційної та гуртової/ читального залу;
5. Бібліотека надає допомогу в організації творчого процесу роботи читального залу;

II. Відповідальність сторін

1. За порушення взятих угодою зобов"язань сторони припиняють дію даної угоди.

III. Термін дії угоди

1. Дана угода набуває чинності з моменту її укладення і діє до її припинення однією з сторін.

Адреси сторін: Бібліотека- м.Ужгород,вул.Кремлівська 25;
Просвіта- м.Ужгород,вул. Льва Толстого, приміщення Закарпатського драмтеатру.

м. Ужгород "__" 1990р.

/Котляр-Губіна В.І./ /Чендей І.М./

/Басараб М.М./

Одним із таких питань стало вирішення подальшої долі Народного Дому «Просвіти», яке розглядалось на подібній просвітянській зустрічі. Зрозуміло, що присутні просвітяни й гості від депутатського корпусу Ужгородської міської Ради підтримували тезу повернення історичної справедливості й передачі Будинку офіцерів їх законним власникам, однак яким шляхом це зробити практично вони сказати не наважувалися. Принаймні одностайності у дискусії не було. Навіть офіційні звернення представників ужгородської «Просвіти» з доводами та мотивацією не давали бажаних результатів [98, арк. 1].

Газета «Просвіта» повідомляла: «Відрадно, що остання сесія Ужгородської міської Ради народних депутатів розглянула цю проблему. Питання повернуто на доопрацювання і може це й краще, бо у деяких місцях воно не було юридично обґрунтоване.

Будинок «Просвіти» в м. Ужгород

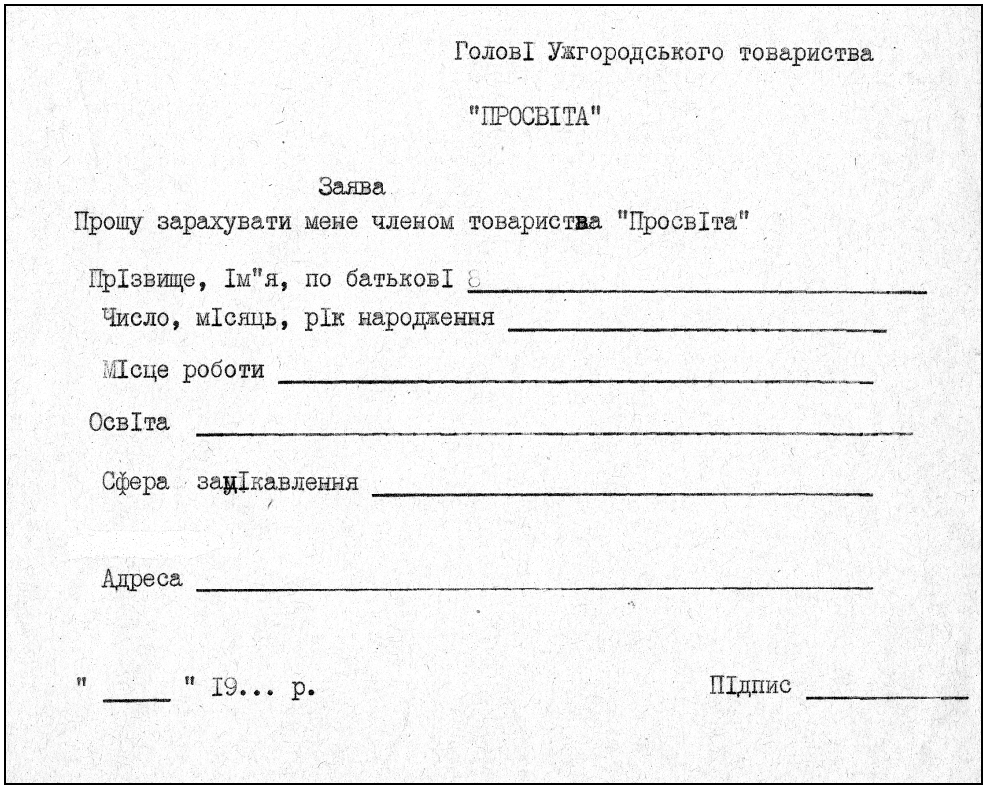
Цікаві результати дало голосування. За те, щоби повернути Народний Дім народові проголосували 46 депутатів, проти – 27, утримались – 16, не голосували – 3. Здавалося б, повна перемога, але, на жаль, не вистачило до абсолютної переваги депутатських голосів через відсутність на засіданні сесії 31-го чоловіка. Ми вдячні справжнім патріотам нашого краю, які проголосували за повернення Народного Дому «Просвіті» і сподіваємось, що до них додадуться згодом голоси тих, хто з різних причин був відсутнім» [469, с. 4].

Значною увагою з боку ужгородців користувалися просвітянські зустрічі, які організовувалися щочетверга у Будинку санпросвіти, що на площі Театральній. У залі, яка вміщувала близько 150 чоловік, був встановлений телевізор, що давало можливість на просвітянських четвергах організовувати показ відеофільмів.

Ужгородське товариство «Просвіта» мало у своєму розпорядженні декілька стрічок, зокрема, «Правда і біль Карпатської України» (про події у Хусті 1939 р.), «Шлях до храму» (відзнятий оператором Товариства Олександром Токачем про відродження греко-католицької церкви на Закарпатті) [228, с. 23].

Національно-просвітницькі акції мали важливий виховний та інтеграційний характер, особливо для молодого покоління, яке в силу тоталітарного тиску в багатьох сферах суспільного життя було позбавлене можливості знати й примножувати національні цінності й традиції, відродити національну гідність власного народу. У зв'язку з цим, активісти ужгородської «Просвіти» поставили собі за мету заповнити цю прогалину виданнями просвітянського змісту, поширити серед населення історико-краєзнавчі, фольклорно-літературні зразки «народного кореня».

На зламі 80 – 90-х років минулого століття здійснювати видавничу діяльність було нелегкою справою. Адже, потужний друкарський комплекс перебував у державній власності і випускав продукцію виключно державного замовлення. Тому, просвітяни передусім намагалися знайти найоптимальніший спосіб для продукування власних періодичних та інших краєзнавчих матеріалів.

ГоловІ Ужгородського товариства

"ПРОСВІТА"

Заява

Прошу зарахувати мене членом товариства "ПросвІта"

ПрІзвище, Ім"я, по батьковІ _____

Число, мІсяць, рІк народження _____

МІсце роботи _____

ОсвІта _____

Сфера зацІкавлення _____

Адреса _____

" ____ " І9... р. ПІдпис _____

Бланк заяви для членства в «Просвіті»

Саме завдяки ініціативі активу міського товариства в Ужгороді з'являються первістки просвітянських видань новітнього часу, метою яких було втамувати інформаційний голод в національно-культурній сфері друкованих. Так почали виходити у світ культурно-історичні матеріали національного характеру. Починаючи з 1990 року вони спромоглися власними силами видати три номери газети «Просвіта». Вона виходила на восьми сторінках накладом 1500 примірників, а гаслом новинки став промовистий клич – «Народе мій, прокинься!» [469, с. 4].

На той час власний друкований орган мали всього декілька громадських організацій. На сторінках газет активісти могли ділитися сучасними проблемами, реагувати на ті чи інші національно-культурні й громадсько-політичні події. Але головним завданням, яке перед собою поставили члени редколегії, стало саме подолання інформаційної блокади з боку державних структур через поширення матеріалів про минуле і сучасне Карпатського краю.

Народе мій, прокинься!

«ПРОСВІТА»

ВИДАННЯ УЖГОРОДСЬКОГО ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» №1. 1990

1920 1990 Ужгород

ФЕДОРІШКО АНДРІЙ – РЕДАКТОР
БАСАРАБ МИХАЙЛО ВІД. СЕКРЕТАР
ТЕГЗА ВАСИЛЬ ХУДОЖНІЙ РЕДАКТОР

НАША АДРЕСА: м. Ужгород Московська наб. 18,/1.

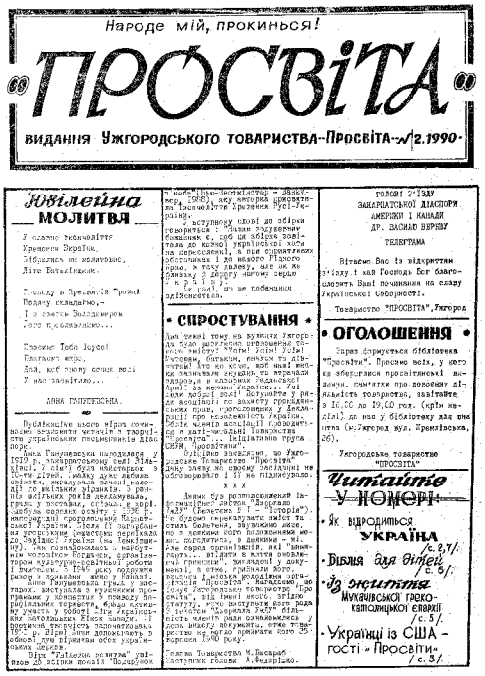
Ще не вмерла Україна.

Редакція газети «Просвіта» розташовувалася в Ужгороді на Московській набережній 18/1 у приміщенні майстерні художника Василя Тегзи, який до того ж виконував функції художнього редактора газети. Головним редактором просвітянської новинки був Андрій Федорішко, а відповідальним секретарем – Михайло Басараб [469, с. 4].

Оглядаючи перший номер просвітянської газети, кидається у вічі сміливість і прямота поглядів авторів поданих матеріалів. Крім передової статті головного редактора, який подав історію відродження ужгородського міського товариства «Просвіта», тут вміщені текст гімну України «Ще не вмерла Україна!», передрук статті Августина Волошина про заснування і розвиток товариства «Просвіта» в 20-х роках XX століття, С. Вайди про синьо-жовтий прапор, інтерв'ю з відомим просвітянином Олександром Пайкошем та інше. Цікавою й актуальною була добірка матеріалів Ми-

хайла Басараба про Пістрялівську епопею. Заслуговує на увагу й оголошення, вміщене на останній сторінці першого номера: «Якщо Ви хочете вступити в т-во «Просвіта», дізнатися про останні політичні новини, – приходьте на просвітянське Віче щочетверга о 18-й годині біля пам'ятного знака Т.Г.Шевченкові на площі Б. Хмельницького» [438, с. 6].

Не менш цікавими були й наступні номери газети, які повідомляли про екологічні проблеми тогочасності, висвітлювали громадсько-політичні події в Закарпатській області та за її межами. Особливо прискіпливо редколегія слідкувала за наслідками голосування депутатів Ужгородської міської ради з приводу повернення Будинку офіцерів товариству «Просвіта» тощо [469, с. 4].

Народе мій, прокинься!

«ПРОСВІТА»

видання Ужгородського товариства «Просвіта» 1990

Ювілейна молитва

Пушкінське вісто вірш сонячному незалежити читачів в творіння українських письменників дітворі.

Анна Гануєвська народилася у 1929 р. лікарському сині Ольгівці, у сім'ї було чотирьох з 10-ти дітей, любу дуже любила природу, рахункам вчилі, навчалася в 10 ро- ді до вільних уроків англійська, праці у поселях, співах, в дорі. Любила народ. пісню і 1950 р. закінчила педагогічний Ужгородський університет. Після її пошукова- на деякий час в Ужгороді, потім в Ужгороді працювала вчителем, керівником гуртків, методистом в обласному Палаці піонерів і школярів. У вільний час любить читати, вишивати в кухонних мистецтвах. Пише вірші, оповідання, п'єси для дітей і молоді, зрідка друкується в обласній пресі. Член Спілки письменників України з 1988 року.

Вийшов "Ювілейна молитва" ушістнадцяте. До зустрічі з новими "Пісенними зернами" Анни Гануєвської.

• СПРОСТУВАННЯ •

• ОГОЛОШЕННЯ •

Товариство "ПРОСВІТА", Ужгород

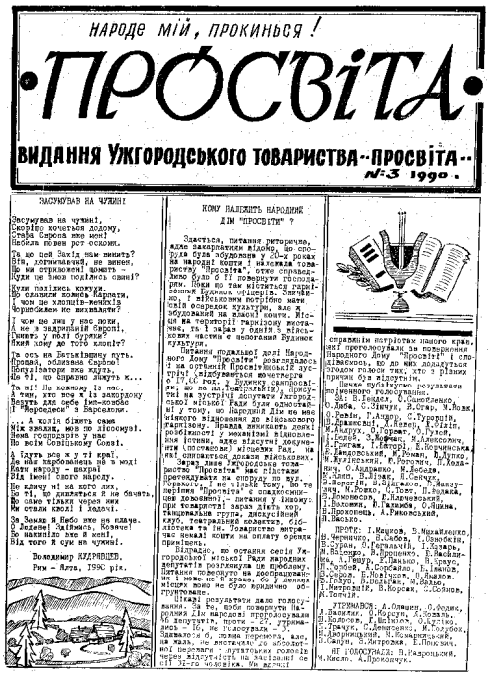
Читайте у номері:

• Як відродиться УКРАЇНА /с.2,/

• Біблія для дітей /с.5/.

• Із життя Мукачівської греко-католицької єпархії /с.5/.

• Українці із США – гості «Просвіти» /с.3/

НАРОДЕ МІЙ, ПРОКИНЬСЯ!

•ПРОСВІТА•

ВИДАННЯ УЖГОРОДСЬКОГО ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»

N:3 1990.

ЗАСУМУВАВ НА ЧУЖИНІ

КОМУ НАЛЕЖИТЬ НАРОДНИЙ ДІМ "ПРОСВІТИ" ?

УТРИМАВСЯ: А.Олійник, О.Федик, Л.Данилюк, О.Фекета, А.Хомяк, І.Бобинець, Г.Бистрієв, О.Дутко, І.Грамар, С.Денисенко, М.Голубок, І.Харитонов, Н.Комарницький, О.Сакун, В.Житарюк, Е.Поклонич.

ПРОТИ: І.Мацюк, З.Михайлецко, В.Чепинець, В.Сабов, І.Орнфейн, В.Бурян, О.Гегельчий, І.Кухарь, М.Вагович, В.Прошенко, Е.Лабовець, І.Ланич, В.Ільницький, І.Вакович, М.Ільницький, О.Ільниця, В.Прокопець, А.Рикавський, М.Васько.

ЗА: Ю.Ладош, І.Мацюк, І.Ковальчук, І.Ніколаєв, І.Ніколаєв, І.Ніколаєв

Неабиякою заслугою активістів Ужгородського міського товариства «Просвіта» стало відновлення випуску щорічного журналу «Просвіта», який видавався у 20 – 30-ті роки минулого століття.

ПОДКАРПАТСКІЙ РУСИНЫ ОСТАВЬТЕ ГЛУБОКІЙ СОН!

О. Духновичъ

Будитель

МАРЕЦ 1'90

ВИДАННЯ ЗЕМЛЯЦТВА ЗАКАРПАТСЬКИХ СТУДЕНТІВ У ЛЬВОВІ

—ГІМН—

БУЛИ, Є... БУДУТЬ?

НА РОЗПУТТІ

ПОДКАРПАТСКІЙ РУСИНЫ ОСТАВЬТЕ ГЛУБОКІЙ СОН!

О. Духновичъ

Будитель

АПРИЛ 2'90

ВИДАННЯ ЗЕМЛЯЦТВА ЗАКАРПАТСЬКИХ СТУДЕНТІВ У ЛЬВОВІ

ГЕНІЙ КАРПАТ

24 КВІТНЯ – 187 РОКІВ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ О. ДУХНОВИЧА

ПОДКАРПАТСКІЙ РУСИНЫ ОСТАВЬТЕ ГЛУБОКІЙ СОН!

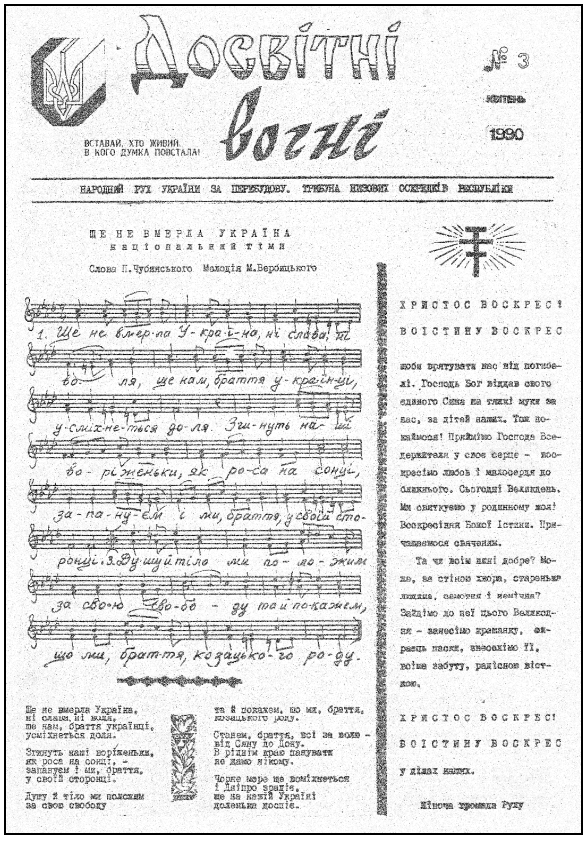
О. Духновичъ

Будитель

З'90

ВИДАННЯ ЗЕМЛЯЦТВА ЗАКАРПАТСЬКИХ СТУДЕНТІВ У ЛЬВОВІ

НА РОЗПУТТІ

Досвітні вогні

№ 3

ЖИТЕНЬ 1990

ВСТАВАЙ, ХТО ЖИВИЙ, В КОГО ДУМКА ПОВСТАЛА!

НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ ЗА ПЕРЕБУДОВУ. ТРИБУНА НАШОЇ ОСВІТНЯНСЬКОЇ ВЕСНЯНКИ

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА

НАЦІОНАЛЬНИЙ ГІМН

Слова П.Чубинського Музика М.Вербицького

ХРИСТОС ВОСКРЕС!

ВОІСТИНУ ВОСКРЕС

Перший річник «Календаря «Просвіти» побачив світ у 1991 році. Тоді це був чи не найперший екземпляр незалежного від партноменклатури видання журнального формату в області [470, с. 12].

У вступному слові його творці писали: «Ви тримаєте у руках Календар на 1991 рік, виданий Ужгородським товариством «Просвіта». Нелегкий час до свого національного відродження довелося пройти нашому українському народу. На цьому шляху було більше тернів, ніж квітів, і хто знає, скільки ще доведеться подолати труднощів» [331, с. 3].

На шпальтах журналу було поміщено історичний календар, календар регіональних подій 1990 року та Церковний календар і додаток до нього. Особливої уваги заслуговує хроніка подій 1990 року, де детально, по датах розписано масові громадсько-політичні акції, які широкою хвилею прокотилися по всій території краю. Перегляд цих подій підтверджує факт того, що закарпатці не стояли осторонь тогочасних буремних змін, а спільно з українцями по той бік Карпат відстоювали національно-культурні й політичні права і свободи [331, с. 5 – 11, 25 – 29].

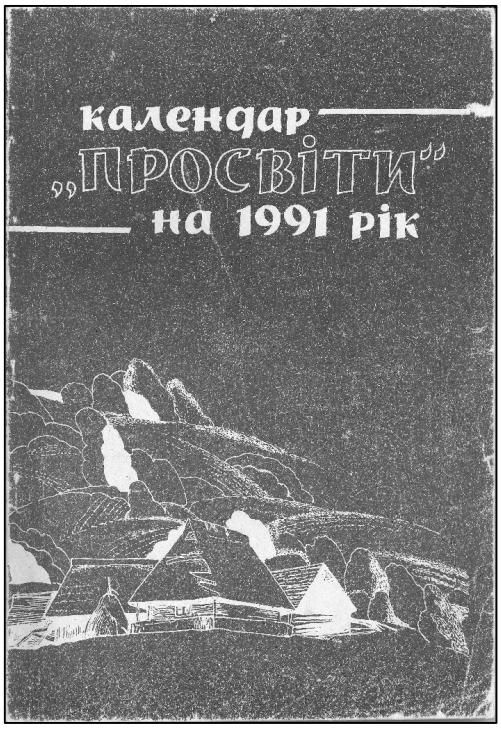
Багато уваги приділялося й духовному вихованню молоді, через повернення до церковних цінностей. У цьому номері, зокрема, вміщено історичний коментар о. Ю. Сабова про «Грецький (Східний) розкол у Церкві», а також подано короткий життєпис о. П. Ороса [331, с. 12 – 19, 40 – 44].

Авторами матеріалу «Відродження «Просвіти» Михайлом Басарабом та Андрієм Федорішком розкрито перші кроки поновленого просвітянського життя в Закарпатті [228, с. 22 – 23]. Чи не вперше в крайовій періодиці було надруковано статтю Йосипа Баглая «Просвітянський театр на Закарпатті» [331, с. 78 – 81]. Пізнавальний характер носили статті про Грушівську друкарню (автор Олександр Орос), походження етноніма «українець», історичні портрети Іоаникія Базиловича та Адольфа Добрянського [331, с. 44 – 46].

Гостро актуальними на той час видавалися статті Василя Зілгалова про «Політичні екскурсії у вертикальному напрямку» та Василя Зубача «Гра вивісок чи крок до народу?» [331, с. 60 – 62, 63 – 64].

Матеріали громадсько-політичного характеру вдало розбавляли художньо-літературні нариси. Так, на сторінках календаря знаходимо вибране з літературних творів Івана Долгоша, Василя Кохана, Юрія Станинця, поезія Петра Скунця, Василя Густі, Єлизавети Гаджеги. Цікавою була рубрика «Художники Ужгородського товариства «Просвіта», де представили свої кращі твори митці Михайло Баник, Василь Тегза, Микола Керечанин [331, с. 65 – 78].

«Календар «Просвіти» на 1991 рік» дійсно став справжнім маятником просвітянських видань. У листі до Календаря письменник-просвітянин Юрій Станинець писав «Велика задача перед «Просвітою» продовжити цей процес і не допустити до ослаблення народної свідомості».

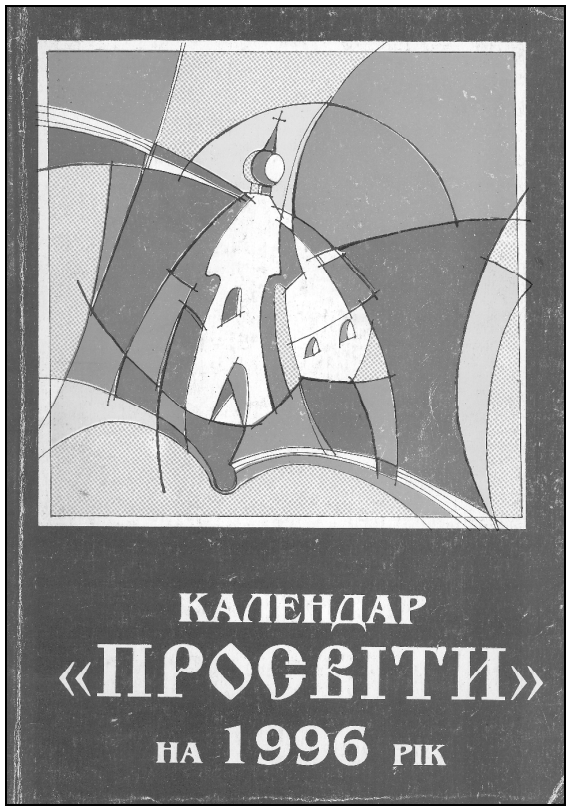
Видання було здано до друку в Ужгородську міську друкарню 16 травня 1991 року. Наклад «Календаря» нараховував 1500 примірників. Художнє оформлення здійснив художник Василь Вовчок. Готували Календар до друку Михайло Басараб та Андрій Федорішко і містив він 106 сторінок. Значну фінансову допомогу для випуску надав Василь Вайнагій, один із не багатьох підприємців, які з самого початку перебували в лавах НРУ за перебудову та УГС. Однак цих коштів не вистачало. І тому, основна сума була надана благодійниками, перелік котрих було надруковано в «Календарі» [331, с. 4, 107].

Серед інших видань просвітян слід назвати збірник «Січові пісні» та «Збірник релігійних пісень», вперше опублікованих в новітній історії краю. Відстоюючи українську мову й національні цінності, просвітяни перевидали книжку «Полеміка з русофілами» та інші [295; 456].

Просвітянські видання зробили суттєвий внесок у становлення нового мислення в українців краю у період національного відродження на початку 90-х років XX століття. Таким чином,

ужгородський молодий актив просвітян провів важливу роботу у плані підготовки місцевих жителів до факту необхідності й доцільності функціонування у краї культурно-просвітницької організації «Просвіта» і розпочав реалізацію одного із традиційно пріоритетних напрямів її діяльності – видання національно-культурних матеріалів, почесне місце серед яких і сьогодні займає щорічний Календар «Просвіти».

Відродження і діяльність Ужгородського міського товариства «Просвіта» стали помітним явищем в тогочасному громадсько-політичному житті Закарпатської області. Пропагандистська робота членів товариства покликала до формування осередків «Просвіти» в інших містах і селах обласних районів. Просвітянських рух ставав дедалі масовішим, що вимагало більш чіткої структуризації громадської організації на крайовому рівні. Взявши це до уваги, передові представники закарпатської інтелігенції, які зосередили свою роботу в лавах різних прогресивних громадських організацій, піднімали питання про утворення єдиної на території Закарпатської області просвітянської організації з власною розга-

луженою мережею. Особливу роль у цьому процесі взяло на себе керівництво Народного Руху України за перебудову.

Рівень організації вимагав у той час більш вагомого інтелектуального підсилення з боку інтелігенції всього краю. Тому, очевидно, й була сформована ініціативна група, що ставила за мету підготовку загальнокрайової конференції товариства «Просвіта».

Рішенням останнього засідання Ужгородського товариства «Просвіта» одностайно вирішено увійти до складу крайового товариства «Просвіта».

3.3. Відродження крайової «Просвіти»: основні статутно-програмові документи та державотворча спрямованість

Згідно з Постановою Ради Ужгородської територіальної організації НРУ за перебудову від 21 вересня 1990 року планувалося проведення установчої конференції по відродженню на Закарпатті товариства «Просвіта» в Ужгороді 23 грудня 1990 року [165, с. 3]. Зважаючи на те, що в національно-культурному житті Закарпаття розпочався процес активного духовного відродження, але організації, яка б об'єднала творчі зусилля інтелігенції, селян, робітників, студентів і школярів немає, та враховуючи досвід і традиції культурно-національних товариств 20 – 30-х років XX століття, зокрема товариства «Просвіта», – вказувалося в цьому документі, – є необхідністю відродити діяльність культурно-просвітницької громадської організації. Тоді ж було створено організаційний комітет по підготовці і проведенню установчої конференції у складі дванадцяти чоловік (Микола Бандусяк, Михайло Басараб, Ганна Божук, Михайло Джанда, Василь Зілгалов, Юрій Керекеш, Іван Коцур, Ярослав Мойшевич, Василь Олашин, Федір Сас, Павло Федака, Василь Шерегій) [165, с. 3 – 4]. Його очолив тодішній депутат Ужгородської міської Ради народних депутатів, кандидат історичних наук (нині вже доктор наук) Павло Михайлович Федака. Крім того, було дано розпорядження розробити проект статуту товариства «Просвіта» й провести відповідну підготовчо-організаційну роботу щодо установчої конференції [165, с. 4].

Згідно з розробленим організаційним комітетом «Оголошенням про проведення установчої конференції», вона повинна була відбутися в обласному Будинку культури профспілок Закарпаття 23 грудня 1990 року. У програмі вечора передбачалося освячення прапора і хоругви «Просвіти», покладання вінків пам'яті до місць, пов'язаних з діяльністю «Просвіти» 20 – 30-х років XX століття, проведення самої конференції та святковий концерт [132, с. 6].

Делегатами установчої конференції з відновлення діяльності в краї товариства «Просвіта» стали 187 чоловік з міст Ужгорода й Мукачева, Берегівського, Березнянського, Виноградівського, Воловецького, Іршавського, Міжгірського, Мукачівського, Перечинського, Рахівського, Тячівського, Ужгородського, Хустського районів Закарпатської області. Цікаво, що за партійною приналежністю серед делегатів установчого зібрання тридцять чоловік перебувало у лавах Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС), двадцять двоє представляли Українську республіканську партію (УРП), четверо були членами Демократичної партії України (ДемПУ). Інші 116 чоловік заявили про свою позапартійність, а ще п'ятнадцять присутніх взагалі не вказали партійність [172, с. 107].

За освітнім рівнем серед делегатів переважали люди з вищою освітою, яких нараховувалося сто десять чоловік. З них двадцять чотири мали науковий ступінь доктора і кандидата наук, що вказувало на високий інтелектуальний рівень учасників конференції. Незакінчену вищу освіту на момент проведення установчих зборів мали тринадцять чоловік, середню – сорок п'ять, а дев'ятнадцять чоловік не виявили бажання вказати свій освітній ценз [172, с. 107].

Цікаво, що за соціальним статусом показник учасників визначив серйозну перевагу інтелігенції – 133 чоловік. Вісімнадцять делегатів представляли робітників, одинадцять – пенсіонерів, шість – селян. Знову ж таки дев'ятнадцять чоловік не вказали свого соціального статусу [172, с. 107].

На установчій конференції було обрано склад Ради Закарпатського крайового товариства «Просвіта». До неї увійшло сімнадцять чоловік, а згодом було кооптовано ще трьох. Головою товариства, серед запропонованих учасниками конференції трьох кандидатів (Олександр Пайкош, Михайло Тиводар, Павло Феда-

ка), було обрано Павла Михайловича Федаку. Власне двоє перших претендентів зняли свої кандидатури, а тому наслідки голосування не були дивними (183 голоси «за», 4 – «утрималися»). Заступниками голови товариства переважною більшістю голосів було обрано Олександра Пайкоша та Василя Зубача [172, с. 115]. Таким чином, увесь склад Ради культурно-просвітницької організації набув такого вигляду: П.Федака, О.Пайкош, В.Зубач, Ф.Сас, Г.Божук, П.Рак, М.Тиводар, І.Коцур, І.Лопіт, В.Йосипчук, М.Басараб, А.Федорішко, І.Хланта, Й.Баглай, Ю.Галай, О.Борець, М.Вовк та згодом кооптовані В. Задорожний та інші.

Слово має голова крайової «Просвіти» Павло Федака

Ревізійну комісію ухвалили у складі трьох чоловік. Її головою став М.Бандусяк, а членами В.Олашин та І.Луців [173, с. 4]. Серед виступаючих були відомі культурно-освітні діячі краю, вчені, представники інтелігенції та духовенства [488, с. 12].

На установчій конференції крайової «Просвіти» було прийнято заключну Резолюцію, в якій визначено головні завдання Товариства [174, с. 93 – 96]. Також засуджувалися дії і вчинки тих посадових осіб і окремих державних установ, які носять антиук-

раїнський характер, через що «Просвіта» вважає їх такими, що принижують національну гідність і честь корінного і основного етносу краю – українського.

Рішенням ради Ужгородське міське товариство «Просвіта» стало міським осередком крайового культурно-освітнього товариства «Просвіта».

Як і за діяльністю багатьох новоутворених громадських організацій, так і за «Просвітою» продовжували уважно стежити партійні та радянські органи, котрі не втрачали надії на відновлення громадського спокою і повернення суспільно-політичної обстановки до «старих порядків». Про це свідчить документ Закарпатського обласного комітету КПУ (на ньому є відбиток грифу «Таємно»), який називався «Про установчу конференцію по відродженню товариства «Просвіта» [17, арк. 18 – 20].

Отже, відродження діяльності товариства «Просвіта» у 1990 році стало результатом боротьби місцевого населення Закарпаття за свої природні права відстоювати і примножувати культурні й духовні надбання через призму чіткої національної громадсько-політичної позиції і прояву патріотичних змагань на всеукраїнському фоні. Тому, одним із перших проявів, що вказував на серйозність підходу до реалізації запланованого, стала структурно-організаційна робота товариства та її статутно-програмне обґрунтування.

Статут Закарпатського крайового культурно-просвіт-ницького товариства «Просвіта» було затверджено на установчій конференції громадської організації 23 грудня 1990 року [185, с. 97]. Його основу склали вісім розділів, перший з яких («Загальні положення») складався з п’яти пунктів. У них зокрема вказувалося, що «Просвіта» – це «добровільна самодіяльна культурно-освітня громадська організація, яка є спадкоємцем і продовжувачем традицій товариства «Просвіта» 1920 – 1938 років» [185, с. 97]. Це означає, що товариство діяло як регіональне і не підпадало під юрисдикцію жодної подібної громадської організації в Україні. Його відновлення спричинилося внаслідок тимчасової (в період угорської окупації та радянські часи) заборони. У змісті Статуту проголошувалася діяльність товариства на засадах демократії, гласності, самоврядування, свободи слова, свободи совісті тощо. Участь у його роботі можуть брати громадяни без будь-яких соціальних, національних,

релігійних чи партійних обмежень. «Просвіта» за Статутом виявляє вільні взаємодію з державними і профспілковими органами, громадсько-політичними, культурно-освітніми, мистецькими, науковими та іншими об'єднаннями.

Другий розділ – «Завдання і основні напрями діяльності товариства» – визначав серед основних завдань збереження, розвиток і примноження культурних надбань краю, наукове вивчення історії і культури, організацію пошукової роботи й експедицій, наукових конференцій та національних свят тощо [185, с. 98]. До того ж, відповідно до існуючого законодавства товариству надавалося право проводити видавничу діяльність (на сьогоднішній день товариством видано понад півсотні видань).

Серед основних напрямів діяльності «Просвіта» згідно зі Статутом мала намір створити цілу мережу драматичних гуртків, театральних, хорових, танцювальних, хореографічних колективів, а також музеїв народної архітектури, спортивних та інших культурно-освітніх молодіжних організацій. Важливим в організаційній роботі просвітяни вважають організацію в Ужгороді народознавчого центру, власного наукового архіву і бібліотеки.

Щодо господарської діяльності, то у Другому розділі Статуту зазначено, що товариство спирається на поширення економічної освіти і відродження народних промислів та ремесел [185, с. 98].

У своїй діяльності «Просвіта» також спирається на тісні контакти і співпрацю в галузі культури із спорідненими громадськими організаціями і товариствами на Україні і за кордоном, у тому числі і з українською діаспорою.

Третій розділ Статуту детально знайомить із членством у товаристві. Зокрема, у першому пункті зазначається, що членом «Просвіти» може стати кожний громадянин України та інших держав з 16-річного віку, який визнає Статут і бере участь у його роботі. Більше того, членами товариства можуть бути і юридичні особи: підприємства, установи, колгоспи, кооперативи, що сприяють діяльності «Просвіти» [185, с. 99]. Окремим пунктом виділено пояснення щодо почесного членства, статус якого надається особам, що відзначилися особливими заслугами у відродженні і розвитку національної культури. Існує також відповідне правило (механізм) вступу до лав товариства.

Права і обов'язки членів «Просвіти» (Четвертий розділ) стосується як внутрішньої організації роботи, так і стосунків із органами державної влади та інших організацій [185, с. 99 – 100].

Структуру товариства (П'ятий розділ) згідно Статуту складають Рада Товариства, проблемні та фахові комісії, районні та міські філії-організації, первинні осередки, кооперативи, видавництва, творчі колективи тощо [185, с. 100].

Шостий розділ, що має назву «Керівні органи Товариства та контроль за його діяльністю», є найзмістовнішим у Статуті. Згідно нього, вищим органом самоврядування товариства є з'їзд (загальні збори, конференція), який обирає Раду і керівні органи, затверджує звіти, рішення, програму. Відповідні положення стосуються діяльності Ради Товариства, Правління Товариства, ревізійної комісії, первинних та фахових осередків [185, с. 100 – 104].

Розділ «Матеріальна і фінансова база та майно товариства» вказує про відповідальність організації за збереження наданих у його користування та придбаних матеріальних цінностей, будов і приміщень та дотримання порядку їх користування. Кошти товариства, згідно зі Статутом, створюються за рахунок членських внесків та добровільних грошових внесків, пожертвувань іноземних громадян і організацій [185, с. 104 – 105].

Останній розділ затвердженого на установчій конференції Статуту («Правовий статус, Символи Товариства») характеризує організацію як юридичну особу з правом укладати угоди та інші правові акти. Щодо організаційної атрибутики, то до неї віднесли: синьо-золотистий прапор, «хоругву із символічним зображенням на ній книги і сонця та емблему встановленого взірця». Цікаво, що спершу у Статуті було вказано про синьо-жовтий прапор. Але облвиконком змінив назву прапора на синьо-золотистий під час реєстрації статуту 21 квітня 1991 року [185, с. 105 – 106].

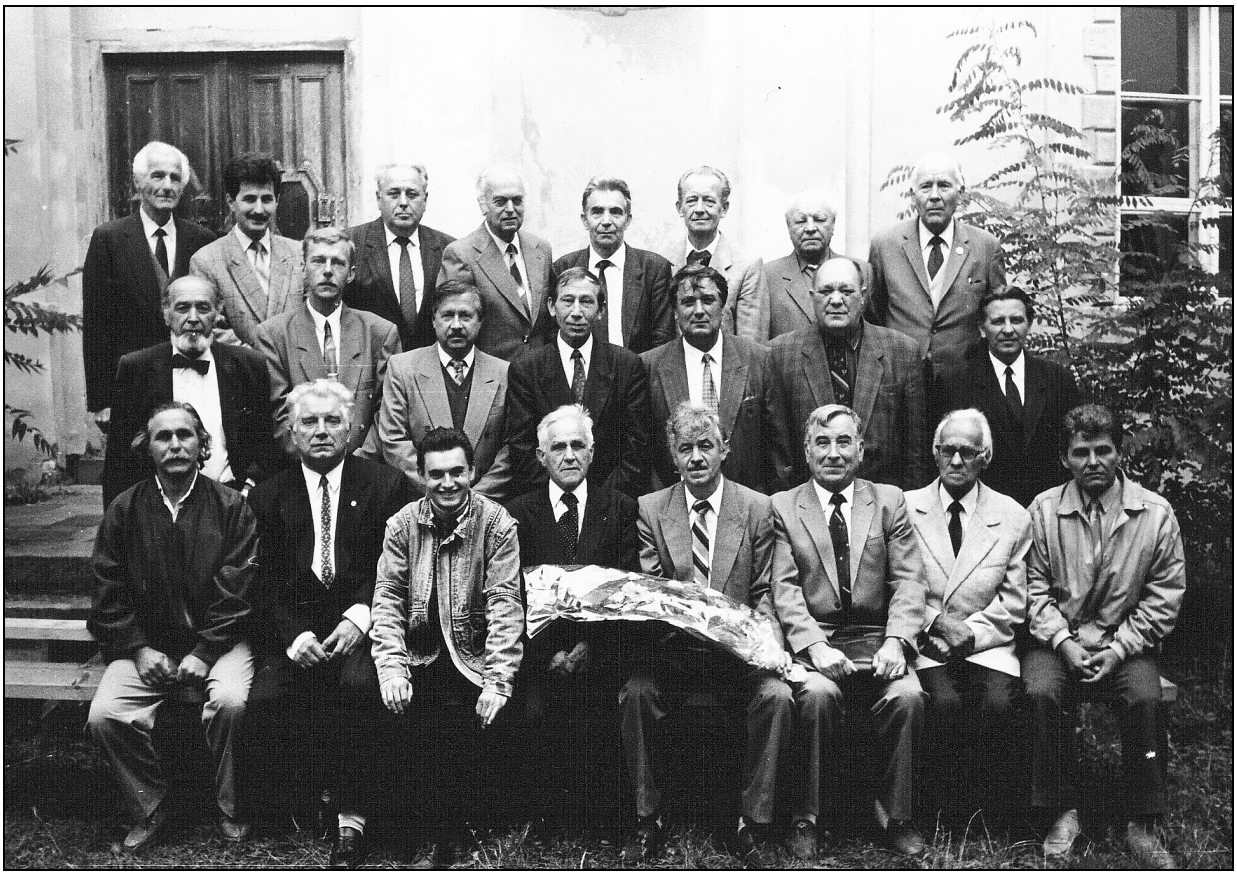
26 грудня 1992 року на звітно-виборчій конференції товариства до Статуту було внесено доповнення і зміни, а сам документ зареєстровано управлінням юстиції Закарпатської області державної адміністрації 12 листопада 1993 року (Свідоцтво № 025) [184]. Згідно з останнім Статутом структура товариства базується

за виробничо-територіальним принципом, що визначає формування осередків за місцем роботи або проживання.

Місцезнаходження керівних органів «Просвіти» теж визначалося Статутом (Дев'ятий розділ). Вони розташовані у приміщенні Народного Дому «Просвіти» в Ужгороді на площі В.Гренджі-Донського (номер будинку – 3) [185, с. 107].

Загальний аналіз Статуту товариства вказує на культурно-освітню цілеспрямованість та її структурно-організаційну будову шляхом утворення філій та первинних організацій. Багато новоутворених осередків у районах активізували просвітницько-пошукову роботу на місцях [468, с. 25 – 30].

Хоча за статутно-програмними документами громадська організація «Просвіта» є культурно-освітньою організацією, в часи становлення і в перші роки своєї діяльності вона проявила себе як організатор, передусім, громадсько-політичних акцій. Просвітяни, серед яких були прихильники різних політичних ідеологій і політичних партій, об'єднувалися в «Просвіті» через національно-патріотичну мотивацію. З самого початку в лавах «Просвіти» перебували члени Народного Руху України (Павло Федака, Йосип Баглай, Микола Вовк, Степан Пойда та ін.), Української Республіканської Партії (Микола Вегеш, Василь Шерегій, Михайло Басараб та ін.), Християнсько-Демократичної Партії України (Віктор Бедь та ін.). Ще більш строкатою була політична градація серед рядових членів товариства.

Актив крайової «Просвіти»

Політичні і партійні вподобання просвітян упродовж згадуваного періоду не ставали каменем спотикання у вирішенні важливих громадсько-просвітницьких питань. Розуміючи, що основна ціль діяльності «Просвіти» полягає у проведенні усвідомлюючих акцій національного характеру, будь-які політичні протистояння в межах організації не порушували змістовного наповнення її роботи. Саме це можна вважати однією із суттєвих своєрідностей роботи товариства. Більше того, подальше політичне розшарування закарпатського суспільства, особливо під час підготовки та проведення регіональних чи загальнодержавних виборчих кампаній, ні в якій мірі не спотворює головної мети «Просвіти», а навпаки інтегрує навколо основних і пріоритетних національно-культурних цінностей місцевого населення.

Під час одного із чисельних просвітянських заходів

Однак, називати товариство «Просвіта» аполітичним було б несправедливо. У період, коли просвітяни готувалися до участі в політичних виборах різних рівнів, певні партійні інтереси, але знову ж таки не на шкоду просвітницькій справі, виходили на перший план. Члени «Просвіти», як правило, досить активно брали участь у виборчих перегонах. Це стосується і обговорення тих чи інших кандидатів до органів місцевої влади і у народні депутати, а також безпосередньої участі на різних рівнях. Більше того, провідники громадської організації балотувалися на посаду депутатів муніципальних органів влади щоразу (міські, районні, обласна ради) та у Верховну Раду України. Найуспішніше вони здолали виборчий марафон у 1990 році, коли отримали депутатські місця в Ужгородській міській раді [417, с. 31 – 37].

Товариство від самого початку свого існування у новітній історії Закарпаття стояло на позиціях національної демократії і досить різко реагувало на спроби різних політичних сил чи окремих осіб та політиків порушувати загальноприйняті норми демократичності суспільства, а особливо в питаннях національної мови, культури, історичних традицій тощо. У цій справі крайова

«Просвіта» спиралася на співпрацю всіх патріотичних сил суспільства, які визнають пріоритетність національних інтересів у всіх сферах суспільно-політичного життя. Особливо відчутною є співпраця «Просвіти» з національними спілками письменників, художників, журналістів, товариством політичних в'язнів та репресованих, різними творчими, мистецькими асоціаціями та центрами, товариствами, що охороняють історичні та архітектурні пам'ятки. У цьому контексті важливою стороною діяльності товариства є вимоги доведення історичних будівель до належного стану та повернення їх законним господарям.

26 грудня 1992 року в Ужгороді пройшла Перша звітно-виборна конференція Закарпатського крайового товариства «Просвіта». І вже сам звіт голови Павла Федаки дав зрозуміти, що за короткий час «Просвіта» здійснила значний пласт просвітницької роботи на шляху духовного відродження краю і розвитку української культури в цілому. Перш за все було чимало зроблено для вивчення історії Закарпаття, повернення із забуття незаслужено забутих і тривалий час паплюжених імен визначних національно-культурних діячів. Це підтверджують публічні заходи «Просвіти» – вечори, свята, конференції, публікації в пресі, окремі книжкові видання. На цьому зібранні учасники конференції знову довірили очолювати товариство Павлові Федаці, а заступниками обрали Йосипа Баглая та Івана Коцура [213, с. 2]. Знову піднімалося й питання можливості об'єднання двох «Просвіт» на Закарпатті. З цього приводу було ухвалене «Звернення Першої звітно-виборної конференції Закарпатського крайового товариства «Просвіта» до всіх громадян України», в якому черговий раз підтверджено унеможливлення такого союзу через різні історичні обставини й сучасні завдання організацій [213, с. 2].

Як уже згадувалося, особливої уваги заслуговує епопея боротьби просвітян за повернення Народного Дому «Просвіти» в Ужгороді її законним власникам. Побудована за громадські кошти, впродовж 1928 – 1938 роках ця споруда була справжнім центром української культури в Закарпатті, символом українського національного єднання. У листопаді 1938 року Народний Дім був конфіскований угорською окупаційною владою, а з 1945 року – переданий у розпорядження радянських військових, які

використовували його як Будинок офіцерів (культурний центр) [485, с. 192 – 195].

Керівництво крайового та Ужгородського міського товариства «Просвіта» ставили перед собою завдання повернути краянам історичну будівлю «Просвіти», яку в радянські часи було перелаштовано під Будинок офіцерів. Зокрема, голова Ужгородського товариства Михайло Басараб звертався у листі до міністра оборони СРСР з проханням повернути будинок історичним власникам. 22 грудня 1990 року на ім'я Михайла Басараба надійшла відповідь за підписом міністра Дмитра Язова, в якій зазначалося, що «Министерство обороны СССР согласно передать здание Дома Офицеров при условии строительства взамен равноценных фондов за счет средств и силами заинтересованных организаций» [98, арк. 1]. Зрозуміло, що за таких умов товариство вирішити завдання передачі просвітянської будівлі в той час не могло.

Лише зі становленням незалежності в Україні «Просвіта» зуміла повернутися у рідну домівку. 1 листопада 1991 року з військовим відомством було підписано угоду про співробітництво та передачу «Просвіті» в безоплатну оренду двох приміщень, а вже 21 листопада в Народному Домі відбулося перше розширене засідання Ради крайового товариства. Проте, місцева влада досить довго зволікала з офіційним вирішенням цієї проблеми. Просвітяни, для яких повернення Народного Дому в Ужгороді стало справою честі, вели самовіддану боротьбу з різними бюрократичними інстанціями. На захист власності «Просвіти» стали й тогочасні народні депутати України Іван Коршинський, Орест Климпуш, Михайло Косів, Павло Мовчан. Пізніше до них приєдналися представники різних політичних партій і громадських організацій. Тільки 30 вересня 1997 року чергова сесія Ужгородської міської Ради народних депутатів прийняла історичне рішення про повернення Народного Дому в Ужгороді Закарпатському культурно-освітньому товариству «Просвіта» [480, с. 36 – 38]. Хоча, треба зазначити, що у той час будівля знаходилася в аварійному стані, тому облаштування й проведення капітального ремонту стало черговим завданням просвітян.

МИНИСТР ОБОРОНЫ
СССР

«22» декабря 1990 г.
№ 205/6371

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ УЖГОРОДСКОГО ОБЩЕСТВА
"ПРОСВИТА"

товарищу Басарабу М.М.

Уважаемый Михаил Михайлович!

Ваше обращение по вопросу передачи обществу "Просвита" здания Ужгородского гарнизонного Дома офицеров Прикарпатского военного округа внимательно рассмотрено.

Здание гарнизонного Дома офицеров в г.Ужгороде по улице Горького, 53 передано городскими властями Министерству обороны СССР в 1945 году и является его собственностью. Это подтверждено решением Ужгородского горисполкома № 001 от 1 января 1953 года.

Все эти годы Дом офицеров является головным методическим и культурным центром не только гарнизона, но и всего региона. Курсы, кружки, культурные мероприятия, проводимые в нем, регулярно посещают более 70% местных жителей, что подтверждает единство народа и армии в достижении культурного возрождения нации.

В настоящее время Ужгородский гарнизон свободными служебными площадями для размещения данного ГДО не располагает. Более того, из-за значительных сокращений лимитов капитальных вложений, выделяемых Министерству обороны СССР, роста объемов собственного жилищного строительства, а также необходимости решения ряда первоочередных задач по размещению войск, выводимых из стран Восточной Европы, решить этот вопрос за счет капитального строительства возможности нет

Учитывая изложенное, Министерство обороны СССР согласно передать здание Дома офицеров при условии строительства взамен равноценных фондов за счет средств и силами заинтересованных организаций.

Д.Язов

У Народному Домі «Просвіти» в Ужгороді, крім численних національно-культурних заходів, відбувалися й політичні збори та акції різних, в основному націонал-патріотичних, громадських і політичних організацій. Серед просвітян, як правило, були прихильники і безпосередні члени різних партій, що сприяло плюралізму поглядів на ті чи інші суспільно-політичні питання. Особливо проявлялася багатоманітність думок, коли в приміщенні Народного Дому проходили зустрічі з кандидатами в депутати різ-

них рівнів влади, відбувалися обговорення їхніх кандидатур, програм тощо. У силу того, що товариство «Просвіта» є культурно-освітньою організацією, її громадсько-політичні акції не були ключовими у діяльності, але носили гострий, подекуди жорстко критичний характер [186, с. 14]. Враховуючи це, а також склад членів товариства, переважна більшість яких є представниками наукової, творчої й педагогічної інтелігенції, «Просвіта» перш за все охоплює своєю діяльністю ті середовища, в яких відбувається навчання і виховання молодого покоління.

Крайове товариство розгорнуло широку пошукову роботу, яка заключалася в зборі та опрацюванні архівних джерел щодо діяльності історичної організації 20 – 30-х років минулого століття, опублікованих даних різних періодичних видань, спогадів безпосередніх учасників просвітянського руху, фотоілюстрацій і документів, які знаходилися у приватних осіб. Важливою стороною такої діяльності була й підготовка до друку нарисів про окремих діячів культурно-просвітницького життя краю.

Членами «Просвіти» було опрацьовано фонд товариства «Просвіта» у Державному архіві Закарпатської області, віднайдено окремі документи, які підтверджують право власності відродженого товариства на Народний Дім «Просвіти» в Ужгороді. Вивчено також відповідні фонди в Закарпатському краєзнавчому музеї. Внаслідок цього побачили світ окремі видання: «Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Руси-України», «Правда про Народний Дім товариства «Просвіта» (автор Павло Федака) [484; 486] та ін. Окремі цінні матеріали про «Просвіту» знаходимо в щорічних Календарях «Просвіти» [332 – 333] та Наукових збірниках товариства «Просвіта» [487]. Крім цього, тільки членами Ради крайового товариства у журналах, альманахах, наукових збірниках, пресі надруковано понад тисячу статей і матеріалів з історії і культури Закарпаття, більшість з них про невідомі або маловідомі події і постаті нашого краю.

Взагалі архівні та літературні дані, а також спогади просвітян становлять дуже цінний матеріал про багатогранну діяльність товариства у минулому столітті, який широко використано у видавничій діяльності та усвідомлюючій праці «Просвіти».

Але чи не найбільшою заслугою товариства «Просвіта» стало те, що пошукова робота просвітян дозволила вписати в іс-

торію Закарпаття десятки забутих або спаплюжених угорським та радянським режимами імен сподвижників українського національно-культурного, суспільно-політичного і наукового життя краю. Серед них імена видатних діячів історичного Закарпаття Августин Волошин, Августин Штефан, брати Юлій і Михайло Бращайки, Олександр Маркуш, Олекса Приходько, Василь Ґренджа-Донський, Володимир Бірчак і багато ін. Їхні імена були внесені до «Книги пам'яті» «Просвіти», котра була створена 7 травня 1991 року з метою увіковічнення «подвижників національно-культурного просвітницького руху Карпатської України» [342, с. 84 – 85]. Тоді ж було започатковано обрання Почесних членів товариства «Просвіта». Одними із перших були обрані Севастіан Сабол (Зореслав), Олександр Пайкош, Юрій Станинець, Іван Маргітич, Микола Бандусяк, Федір Сас та ін. [342, с. 85 – 86].

Важливою ділянкою роботи просвітян стало проведення ними різних свят і вечорів, особливо поширеними серед яких є відзначення пам'ятних дат в історії Закарпаття та ювілеїв відомих діячів краю. Серед таких слід назвати Урочистий вечір з нагоди 70-річчя заснування на Закарпатті першого українського професійного театру – Руського театру товариства «Просвіта» (15 січня 1991 року), вечір пам'яті першого історика Закарпаття Й. Базиловича з нагоди 250-річчя від дня народження (21 червня 1992 року), вечір пам'яті визначного політичного діяча Адольфа Добрянського з нагоди 175-річчя від дня народження (13 грудня 1992 року), вечір пам'яті президента Карпатської України Августина Волошина з нагоди 120-річчя від дня народження та сотні інших вечорів [480, с. 19 – 20].

Враховуючи той факт, що серед просвітян завжди були представники наукової інтелігенції, товариство «Просвіта» широко практикувало проведення наукових конференцій за участю викладачів вищих навчальних закладів, зокрема, Ужгородського національного університету (Микола Вегеш, Дмитро Данилюк, Володимир Задорожний, Василь Ілько, Василь Пальок, Олег Мазурок, Михайло Тиводар, Сергій Федака, Василь Худанич та багато інших). Серед найгучніших наукових форумів, що проводила «Просвіта» назвемо такі: наукова конференція, присвячена 120-річчю від дня народження Володимира Гнатюка (11 травня

1991 року), народознавча науково-практична конференція, присвячена 100-річчю від дня народження Олександра Маркуша (25 жовтня 1991 року), міжнародна наукова конференція, присвячена пам'яті видатного українського вченого, педагога і громадсько-культурного діяча Івана Панькевича (23 – 24 жовтня 1992 року) та багато інших [480, с. 19 – 24].

Товариство «Просвіта» завжди об'єднувало навколо себе різноманітних діячів культури, представників творчого мистецтва. Запрошуючи їх на різні тематичні вечори та свята, товариство намагалося створити власний мистецький центр, в колі якого б згуртували свої здібності майстри народного мистецтва, музики, пісні. Поряд з цим, просвітяни намагалися співпрацювати з середніми навчальними закладами, особливо сільськими школами, професійними училищами, технікумами (проводили вечори, зустрічі, поповнювали шкільні бібліотеки тощо).

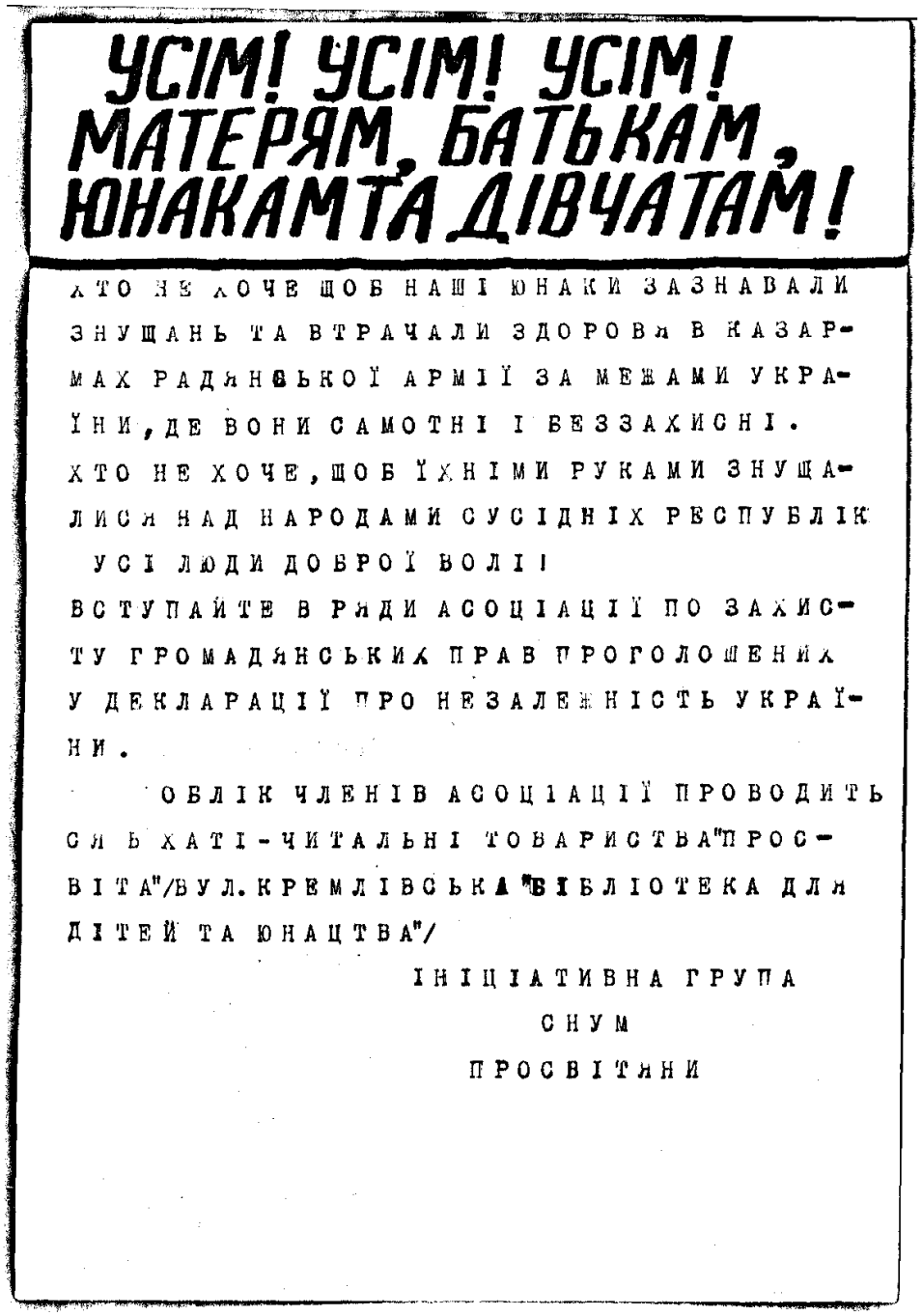
Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство «Просвіта» створило власну бібліотеку. Вона була заснована ще у 1991 році. У листопаді того ж року для цієї справи було отримано два приміщення в Народному Домі «Просвіти» в Ужгороді, де розмістилися фондосховище і читальний зал. Сьогодні книжковий фонд нараховує понад три тисячі одиниць збереження, серед яких є цінні видання з українознавства та карпатознавства, художніх творів українських письменників з різних країн світу, часописів, календарів тощо. Цікаво, що на придбання літератури товариство не витратило власних коштів, оскільки всі вони подаровані бібліотеці «Просвіти» авторами та щирими прихильниками української книжки. Найбільше цінних книг було подаровано українцями Сполучених Штатів Америки (Зірка Гренджа-Донська, Микола Кушніренко, Юліан Химинець, Василь Маркусь, та ін.). Пересилали книги й організації, серед яких слід назвати Музей української культури у Свиднику (Словаччина), Українська бібліотека ім. Сенатора Павла Юзика (США), Карпатський Союз Австралії, Карпатський Союз Америки, Кооператив «Калина» (Канада), редакція часопису «Карпатський край» та Закарпатська обласна універсальна бібліотека в Ужгороді [480, с. 35 – 36].

Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство «Просвіта» відновило свою діяльність на зорі Української незалежності. У процесі загальнонаціонального піднесення політично свідоме насе-

лення краю, серед якого найактивнішими були представники освітньо-наукової та технічної інтелігенції, духовенство, шкільна та студентська молодь, відразу ж взялося реалізовувати багаторічні сподівання на вільне й незалежне суспільно-політичне життя, вміле використання здобутків самобутньої національної культури тощо. Так виникло перше в новітній історії Закарпаття Ужгородське міське товариство «Просвіта», котре стало справжнім передвісником просвітницького «буму» в краї. Залучивши до своїх лав широкі верстви населення, воно структурно й організаційно змужніло, а згодом, влившись в новоутворене крайове культурно-освітнє товариство «Просвіта», реалізовувало численні задуми краєзнавчого характеру на більш високому рівні.

За цей час товариством зроблено чимало добрих справ, які покликані пробудити у сучасників національну свідомість, культуру, повагу до традицій, історії тощо. Неодноразово просвітяни ставали на захист національної гідності українців через призму освідомлюючих акцій по всій території Закарпатської області. Якщо глянути на сфери діяльності товариства збоку, то кидається в вічі насамперед її культурно-національний напрямок.

Важливою ланкою діяльності товариства «Просвіта» стала також участь у громадсько-політичних акціях, в політичному житті держави в цілому. У цьому відношенні, помітною була співпраця організації з іншими товариствами й політичними партіями. Серед таких громадських і політичних організацій, з якими довгий час співпрацювала крайова «Просвіта», слід назвати УГС, УНРЗ, Народний Рух України, Українську Республіканську Партію тощо. Реакція провідників товариства на політичні процеси виголошувалася в особистих зустрічах з владними персонами, але найчастіше в періодичній пресі та на народних зібраннях, конференціях, мітингах.

УСІМ! УСІМ! УСІМ!
МАТЕРЯМ, БАТЬКАМ,
ЮНАКАМ ТА ДІВЧАТАМ!

ХТО НЕ ХОЧЕ ЩОБ НАШІ ЮНАКИ ЗАЗНАВАЛИ ЗНУЩАНЬ ТА ВТРАЧАЛИ ЗДОРОВ'Я В КАЗАРМАХ РАДЯНСЬКОЇ АРМІЇ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ, ДЕ ВОНИ САМОТНІ І БЕЗЗАХИСНІ.
ХТО НЕ ХОЧЕ, ЩОБ ЇХНІМИ РУКАМИ ЗНУЩАЛИСЯ НАД НАРОДАМИ СУСІДНІХ РЕСПУБЛІК
УСІ ЛЮДИ ДОБРОЇ ВОЛІ!
ВСТУПАЙТЕ В РЯДИ АСОЦІАЦІЇ ПО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯНСЬКИХ ПРАВ ПРОГОЛОШЕНИХ У ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ.

ОБЛІК ЧЛЕНІВ АСОЦІАЦІЇ ПРОВОДИТЬСЯ В ХАТІ-ЧИТАЛЬНІ ТОВАРИСТВА "ПРОСВІТА"/ВУЛ. КРЕМЛІВСЬКА "БІБЛІОТЕКА ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА"/

ІНІЦІАТИВНА ГРУПА
СНУМ
ПРОСВІТЯНИ

Політичні і партійні вподобання просвітян упродовж згадуваного періоду не ставали каменем спотикання у вирішенні важливих громадсько-просвітницьких питань. Зважаючи на активну громадсько-політичну позицію «Просвіти», її реальні потуги на цьому фронті є доволі успішними. І хоча безпосереднього впливу на прийняття важливих політичних рішень члени організації не мали, їхня діяльна активність все ж впливала на свідомість місцевого населення, що стояло на сторожі національної незалежності.

Крайове товариство «Просвіта» реагувало й на політичні події, що відбувалися в Україні та в тих державах, де проживає

українська діаспора. Особливо це стосується питання утисків української мови на державному рівні, плюндрування пам'яток історії, архітектури та культури та ін.

Місце і роль крайової «Просвіти», як правонаступниці «Просвіти» 20 – 30-х років XX століття, в цих процесах непересічні. Важливість функцій, які в процесі своєї діяльності виконує Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство «Просвіта», неоціненна. Важливо, що вона сприяла усвідомленню краянами вагомих для представників будь-якої нації основоположних засад розвитку самобутніх культур. Щодо громадсько-політичної позиції крайової «Просвіти», то вона носить загальноукраїнський державницький характер, стоїть на засадах патріотичного виховання молоді, відстоювання національних, культурних та духовних цінностей.

Історичне значення товариства «Просвіта» в багатьох суспільно-політичних процесах, особливо в період становлення незалежності України, є визначальним. Діяльність товариства безумовно активізувала національно-культурницьку думку, просвітила частину громадськості й пробудила інтерес до історичної й культурної спадщини краян.

Якщо ж підсумувати діяльність згаданих у цьому розділі товариств на зорі української незалежності, то слід відмітити, що вони зробили історичного рівня внесок у тогочасні суспільні процеси. Їхня діяльність значно розширила базу всього національно-демократичного руху в Закарпатській області. Борючись із монопольним становищем комуністичної партії, товариства відстояли рівноправне місце в системі громадських організацій. Важливим успіхом їхньої активності стало й те, що вони сприяли відродженню національного духу. Для багатьох представників тогочасного покоління участь у роботі культурно-просвітніх організацій стала першим кроком до активної громадської діяльності, доброю школою громадсько-політичного життя.

ЧАСТИНА 4.

ПОЗИЦІЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ, ОБ'ЄДНАНЬ, БЛОКІВ ЩОДО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ЗАКАРПАТТІ В ПЕРШІ РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

4.1. Протидія комуністичної номенклатури демократизації суспільних відносин

Серйозне протистояння між громадськими організаціями й обласним комітетом компартії на зорі незалежності в питаннях державотворення відчутно вражало закарпатський соціум. Після того, як оголошений Михайлом Горбачовим курс на перебудову суспільства відкрив шлях до прозорості владних відносин, наслідком чого стала можливість участі у виборах усіх рівнів представників демократичних сил, здавалося, що прийняття важливих рішень буде відбуватися консенсусно, прозоро, за участі громадськості. Але консервативно налаштована більшість колишніх партійних і радянських функціонерів всіма можливими методами намагалася унеможливити демократичний поступ і під різними ідеями замаскувати проведення в життя власних кланових інтересів. Якщо впродовж досліджуваного нами періоду діяльність окремих громадських організацій була направлена на вирішення проблем розвитку Закарпаття, яка не співпадала з курсом партії, то це наражалося на свідоме небажання владними структурами продовжувати їхні державотворчі ініціативи.

Ще у березні 1989 року бюро обкому КПУ прийняло рішення «Про організацію в області постанови ЦК КПРС «Про міри протидії спробам антисоціалістичних елементів створити опозиційні КПРС політичні структури». У цьому документі особливо було підкреслено про небезпеку з боку груп антикомуністичного опору й зосереджено увагу компартійців на посиленні контролю

за неформальними об'єднаннями, які створюються в Закарпатській області [4, арк. 13].

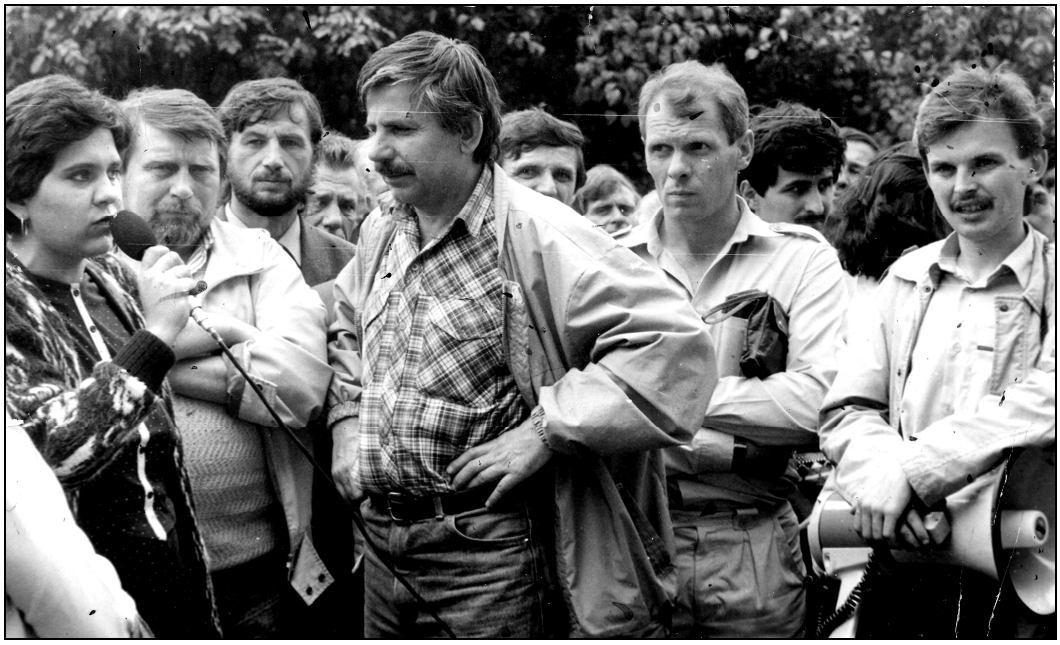
У доповненні до цього документу (на ньому був відбиток «Цілком таємно») вказувалося на складну ситуацію в суспільстві. Йшлося також про те, що під впливом подій у Прибалтиці, активізації неформальних рухів в інших регіонах України, в Закарпатті слід очікувати пожвавлення різнопланових груп, котрі під гаслами культурно-просвітницького відродження підніматимуть ідеї «націоналістичної та антипартійної спрямованості». Тому й рекомендувалося «більш чітко концентрувати увагу радянських і господарських органів на вирішення проблем, що викликають невдоволення людей», а також протидіяти активності як окремих осіб, так і громадських організацій, котрі висувають ідеї створення опозиційних щодо КПРС структур [4, арк. 23].

Надзвичайно посилилася пропаганда ідей інтернаціоналізму та патріотичного виховання громадян Закарпатської області. Особливо це було відчутно через засоби масової інформації. Закарпатський обком передбачав пропагандистські заходи щодо зміцнення ідеологічного рівня свідомості громадян, щоб унеможливити захоплення ними ідей неформальних організацій. Особливу увагу звертали на шкільну та студентську молодь, де нові ідеї можуть найшвидше знайти підтримку й поширення їх уже буде важко призупинити [5, арк. 31 – 32].

Тогочасні технічні можливості не дозволяли опозиційним до радянської влади нелегальним групам поширювати масово інформаційні повідомлення, тексти заборонених книжок тощо. Про це ми вже згадували у попередніх розділах. Єдиний можливий публічний вихід – це публікування матеріалів у обласній періодичній пресі. Однак, у той час це ще було неможливо, оскільки органи безпеки і партійні сили контролювали ці видання, а також ті заклади, де знаходилася відповідна друкарська техніка: «Виключаючи можливість використання інформаційно-видавничих засобів у антинародних цілях, взяти під особливий контроль використання розмножувальної техніки» [6, арк. 66]. Вочевидь під пильний нагляд потрапляли друкарні, видавництва, їх працівники.

Про небезпеку для існуючого ладу з боку громадських організацій свідчить і таке: «Активізувати роботу по застосуванню

діючого законодавства до екстремістських, націоналістичних, антисоціалістичних елементів; вжити заходів щодо забезпечення належного рівня при організації виїздів громадян області за кордон по лінії туризму, за запрошеннями» [6, арк. 66 – 67].

Мітинг біля стін Закарпатської облради
(Ужгород, вересень 1991 року)

Для антиагітації в засобах масової інформації, трудових колективах, партійних осередках, навчальних закладах ідеологічний відділ обкому КПУ за допомогою широкої мережі комсомольських організацій вирішив «підготувати спеціальні пропагандистські групи для ведення публічного діалогу з активістами «руху» на їх зібраннях» [8, арк. 50]. Детальна підготовка велася й на той випадок, коли створення осередків Народного Руху України вже відвернути не вдасться. У такому разі треба було б сприяти тому, щоб «до керівництва ними прийшли люди, спроможні спрямувати їх діяльність в конструктивне русло, рішуче протидіяти націоналістично-екстремістським проявам, іншим діям, що відволікають увагу трудових колективів від вирішення практичних справ» [8, арк. 50].

Ще одним із показових методів боротьби з тогочасною опозицією комуністичній владі були попередження і залякування учасників цього руху. Зокрема, члени ініціативної групи з проведення установчої конференції обласної організації НРУ за пере-

будову отримали таке попередження: «у випадку використання на конференції націоналістичної символіки, її організатори будуть нести відповідальність перед законом» [8, арк. 51].

Під час роботи самої конференції планувався й виступ працівників апарату обкому партії, котрі б дали оцінку організаційним намаганням рухівців й унеможливили б дії «екстремістських «лівацьких» сил «руху» [8, арк. 51].

Один із яскравих представників творчої інтелігенції Закарпаття, учасник національно-визвольної боротьби українців Михайло Баник

Відчуваючи, що національно-демократичний рух набирає обертів і здобуває все більше прихильників, представники правлячої влади в краї збентежено заявляли, що «ми повинні сьогодні боротись за кожного комуніста, щоб він не покинув наші ряди» [12, арк. 51]. І факти безапеляційно підтверджують, що розпочався масовий вихід громадян з лав комуністичної партії. Довідки, що надходили до бюро компартії краю, в районні та міські осередки свідчили про добровільний характер цього процесу. А його динамічні показники мали тенденцію до подальшого зростання [18, арк. 4]. У такій ситуації частина колишніх комуністів переходила до лав громадських організацій демократичного та-

бору, левова частка з яких усе ж підсилювала ряди НРУ за перебудову. Серед них були представники різних соціальних прошарків. Але особливого резонансу в Закарпатській області набули публічні виходи з лав КПРС відомих представників інтелігенції, письменників, літераторів тощо [13, арк. 36]. Щоправда, офіційні представники крайових комуністів заявляли про силовий тиск на населення краю й зокрема членів партії, а також на вороже протиставлення націоналістичних ідей учасниками неформальних об'єднань щодо лояльного до комуністів населення [13, арк. 13].

Як свідчить статистика, тільки у 1990 році лави комуністичної організації залишили понад три тисячі громадян. Цікаво, що переважна більшість із них не назвали жодної причини свого рішення [22, арк. 11]. Вочевидь, серед основних з них було й розчарування політикою партії в умовах суспільної перебудови, небажання демократичним шляхом оновлювати владні відносини, протиставлення ідеям національно-культурного відродження й багато іншого.

Під час пікетування Закарпатської облради (Ужгород, вересень 1991 року)

Цей факт підтверджували й самі лідери крайової організації компартії, котрі на засіданнях, пленумах були змушені констатувати падіння популярності комуністів серед населення Закарпатської області. Фактично вони визнавали, що настав цілком новий етап суспільно-політичних змін і на даному етапі не все буде залежати від прийняття рішень самими комуністами [13, арк. 4]. Цим самим визнавалась і роль у цьому процесі громадських організацій та об'єднань.

Значний вплив на тогочасні державотворчі потуги закарпатців здійснило протистояння представників націонал-патріотичних громадських організацій, котрі увійшли до складу депутатського корпусу обласної Ради народних депутатів з комуно-консервативною частиною депутатів. Починаючи з 1990 року ця конфронтація набувала особливої гостроти з питань суспільно-політичного, соціально-економічного та культурно-духовного розвитку Закарпатської області.

Поширення набула «Листівка-протокол» зборів трудового колективу про обрання страйкового комітету. У такому зразку, зокрема, зазначалося, що «враховуючи нагальну потребу реагувати на різке погіршення умов життя та праці (катастрофічне зникнення буквально всіх, і самих необхідних у тому числі, товарів народного вжитку і харчування, прогресуючий ріст цін – як ринкових, так і державних – під маскою кооперативних та договірних), неспроможність існуючої законодавчої та виконавчої влади працювати в сучасних складних умовах, відсутність незалежних від КПРС та її застійних адміністративно-державних структур суспільно-громадських спілок чи партій, угрупувань чи організацій, які б захищали інтереси широкого кола працюючих збори (конференція) на підставі статей 2, 3, 4, 5, 7, 9, 11 і 12 Закону СРСР «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) від 9 жовтня 1989 року №-580-1 (Відомості з'їзду народних депутатів СРСР №-18-1989) вирішили обрати страйковий комітет трудового колективу». Тут же підкреслювалося, що «Збори рішуче заявляють про недопустимість будь-якого переслідування з боку адміністрації чи іншої влади членів страйкому». Такі матеріали дійсно мали вплив на відстоювання громадянами (цілими трудовими колективами) свої власних інтересів не тільки особисто-суспільного, а й політичного характеру.

Багатотисячний мітинг біля Закарпатського облмуздрамтеатру (Ужгород, 1991 рік)

Серпневі події 1991 року та створення блоку «Демократична Україна», про що ми вже зазначали у другому розділі, значною мірою сприяли тому, що з лав КПРС масово почали виходити й державні службовці, зокрема голова Ужгородської міської Ради народних депутатів Еміл Ландовський, заступник голови міськвиконкому Борис Сливка, їхні заступники, окремі депутати, секретарі комісій, начальники відділів тощо [137, с. 2].

Учасники форуму інтелігенції України
Перший ряд: Павло Чучка, Михайло Бабидорич.
Другий ряд: Іван Мешко, Іван Лазар, Василь Ільницький
(Київ, 15 вересня 1991 року)

У цей час громадськість сприймала післясерпневі події з великим піднесенням, а лідери демократичних організацій, котрі об'єдналися в лавах Закарпатського блоку «Демократична Україна», вимагали щонайшвидших політичних змін і змусили обласну раду приймати рішення в інтересах українського народу.

Насправді протидія комуністичної номенклатури демократизації суспільних відносин мала зворотній ефект. 26 серпня 1991 року Президія Верховної Ради України прийняла рішення про тимчасове припинення діяльності Комуністичної Партії України, а вже 30 серпня того ж року під тиском громадськості було ухвалено указ про заборону її діяльності на території держави. У всіх регіонах, у тому числі і в Закарпатті, партійні установи закривалися, що мало ефект відновлення справедливості й осуду злочинної діяльності комуністів.

4.2. Участь інших громадських організацій у суспільно-політичному житті краю

Серед інших громадсько-політичних організацій Закарпатської області, котрі діяли на зламі 80 – 90-х років XX століття й брали активну участь у процесі боротьби українців за незалежність, можна назвати «Меморіал», обласне товариство політичних в'язнів і репресованих, Краєзнавче об'єднання ім. О.Митрака, Союз українок Закарпаття та інші.

Лібералізація суспільно-політичного життя на українських землях наприкінці 80-х років XX століття сприяла відновленню статусу людей, котрі ще донедавна перебували в ув'язненні через політичні переконання. В роки становлення незалежності України представники цього руху об'єдналися в спільні організації.

Однією із найстаріших демократичних громадських організацій, котра в Україні розпочала національно-визвольний рух, було Українське добровільне історико-просвітнє товариство «Меморіал». Його діяльність стала помітним явищем в суспільно-політичному житті того часу. Організаційно воно сформувалося на І з'їзді, що відбувся 4 березня 1989 року. Ініціативна група з його створення розпочала свою роботу ще у серпні 1988 року в Москві, а невдовзі в Києві. В столиці Української РСР до складу

групи входили Б.Олійник, В. Кузнєцов, О. Демко, М. Бєліков та ін. [240, с. 350 – 351]. Серед основних завдань, які ставило товариство, були: добиватися повної реабілітації жертв репресій (як політичних, так і релігійних), ліквідації «білих плям» минулого, відновлення історичної справедливості стосовно патріотів України та їхніх сімей тощо [415, с. 160]. Однак відразу стало зрозумілим, що товариство не буде в майбутньому обмежуватися тільки вузькими історико-просвітницькими справами, а й ставило перед собою політичні цілі, як, наприклад, засудження сталінізму як політичного явища й створення умов для поступу процесу демократизації в суспільстві. Внаслідок цього, дана громадська організація чи не першою наразилася на спротив комуно-радянської системи й піддалася гонінню з боку тогочасної політичної влади.

Щодо необхідності функціонування подібного товариства на теренах Закарпаття говорити зайвий раз не приходиться. Населення краю впродовж останнього століття зазнало неабияких людських втрат через зміни політичних режимів. Це і арешти та розстріли напередодні й під час угорської окупації часів Другої світової війни (особливо репресії стосовно діячів та захисників Карпатської України), розправи й відправлення в концтабори Радянського Союзу після возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (жертви сталінських репресій). Останній період був надзвичайно болісним для представників крайової інтелігенції, духовенства, молоді. Тому значення створення такої організації виглядало безперечно перспективним.

МАНДАТ № 1

п. _____

_____

осередок

Установча конференція

„Меморіал"

м. Ужгород-6-10 1990 р.

14 травня 1990 року в Києві в офісі Українського добровільного історико-просвітницького товариства «Меморіал» було вперше зареєстровано регіональну організацію товариства з центральним органом у Мукачеві на правах автономного статусу. Пов-

новаження керівника товариства виконував В.С. Чорнобривець [346, с. 4]. Як і загальноукраїнська організація місцевий «Меморіал» розпочав роботу з виявлення репресованих закарпатців усіх часів, а також спробував здійснювати правозахисну діяльність. Незважаючи на деякі дані про кількісний склад крайової організації, котра нараховувала декілька тисяч чоловік, а її актив складали 640 членів, активною й відкритою для громадськості роботу товариства у цей час назвати важко [339, с. 2].

Щоправда, діяльності товариства сприяла й місцева влада, зокрема Ужгородська міська Рада. Тодішній міський голова Еміл Ландовський «особисто контролював питання з надання допомоги політв'язням» [363, с. 63]. Виношувалися й ідеї встановлення пам'ятника жертвам політичних репресій.

Очевидно, саме це спонукало активістів Ужгородської міської організації «Меморіалу» спробувати активізувати пошукову та іншу роботу в Закарпатській області. Виникла досить парадоксальна ситуація, схожа на внутрішньо-організаційну кризу. Тому, 6 жовтня 1990 року в Ужгороді, у приміщенні колишнього Народного Дому «Просвіта», відбулася установча конференція крайової організації «Меморіалу», на якій було прийнято рішення про її офіційну назву – Закарпатська крайова історико-просвітницька організація «Меморіал» [346, с. 2]. Лідери цієї групи товариства вважали, що керівництво «Меморіалу» в краї проводить слабку роботу й не виконує поставлених цілей. Діяльність нового органу підтримали відомі в Закарпатті учасники національно-визвольних змагань українців області Ярослав Каричак, Богдан Дикий, Іван Коцур, Василь Зілгалов, згодом Василь Сімех, Микола Вегеш та ін. Останній врешті-решт і очолив закарпатську організацію «Меморіал». Цих організаторів підтримала досить велика кількість членів Народного руху України за перебудову, УГС та УРП, інших громадських організацій. Оргкомітет товариства запевнив, що до участі в роботі «Меморіалу» вільно можуть залучатися представники різних громадських і політичних сил.

Як говорив лідер «Меморіалу» Василь Зілгалов, ключовою причиною розходжень з попереднім керівництвом став той факт, що справжня робота по виявленню жертв репресій до цього часу не розпочалася. Більше того, на його думку, «люди, які мають

вплив на її діяльність, ще донедавна самі тлумачили факти історії Закарпаття, виходячи із кон'юнктури часу». Отже, – резюмував Василь Зілгалов, – чекати об'єктивності від них марно [346, с. 2].

На установчій конференції, участь у якій взяли 126 делегатів з різних районів Закарпатської області, було затверджено Статут організації. Необхідно зазначити і той факт, що ініціативу оновленого товариства підтримала й Ужгородська міська влада, котра виділила на пошукову роботу товариства п'ять тисяч карбованців.

Лідер Закарпатського «Меморіалу» Василь Зілгалов

Історико-просвітницька діяльність крайового товариства «Меморіал», незважаючи на пріоритетні цілі, все ж в подальшому виходила за визначені Статутом межі. Дедалі товариство почало політизуватися, а принцип мітингової демократії все більше брав гору над пошуковою роботою. Однак, у тогочасних умовах інакше бути не могло, оскільки провідники та рядові члени «Меморіалу» не могли стояти осторонь суспільно-політичних подій, що невпинно наростали в Україні. І це слід визнати як позитив його діяльності. Хоча, подекуди, політичні амбіції в роботі товариства і переважали, що доводило до чергового поглиблення конфронтації.

Найближчим часом активізувати на повну силу пошукову роботу жертв репресій в Закарпатті не вдавалося, оскільки процес цей ще не був відповідно у правовому полі врегульований. Однак проведення консультативної роботи в цьому напрямку було важливим для усвідомлення безповоротності курсу на державне будівництво незалежної України і вибілення злочинних дій проти українців, здійснених комуно-радянською системою. З цією метою в обласній пресі «Меморіал» друкував документи, які засвідчували репресивні заходи щодо місцевого населення [283, с. 7].

Дещо пожвавилася діяльність закарпатського «Меморіалу» в наступні 1991 – 1993 роки, коли процес державотворення охопив усі політичні інститути, й відповідні громадські організації мали

можливість більш конкретно зосередити свою діяльність на виконанні своїх завдань. У цей час Всеукраїнське товариство «Меморіал» отримало до офіційної назви приставку імені Василя Стуса – відомого українського патріота, письменника, жертви радянської репресивної машини. Свідчення злочинних дій проти мирного населення, документи, речові докази, спогади збирала спеціальна комісія товариства, котра систематизувала матеріали й обнародувала їх. Офіс товариства знаходився в Ужгороді за адресою: площа Героїв Космосу, № 3 (к. 421) [283, с. 7].

Активісти «Меморіалу» серед учасників масових виступів (у центрі на другому плані Василь Зілгалов)

На ІІІ з'їзді «Меморіалу», який проходив 24 квітня 1993 року в Києві, було підтверджено культурно-просвітницький і правозахисний статус організації [396, с. 5]. Серед трьохсот делегатів згаданого форуму були представники всіх регіональних осередків, у тому числі й із Закарпатської області. Крайову делегацію складали двадцять членів товариства, а її голова Василь Зілгалов виступав з промовою про діяльність товариства за Карпатами, його поточні справи та складності діяльності. З ініціативи В. Зілгалова, котрого обрали заступником голови Всеукраїнського товариства «Меморіал» ім. Василя Стуса, було одностайно ухвале-

но відзначити 55-ту річницю Карпатської України на загальнодержавному рівні [396, с. 5].

До Ради Всеукраїнського «Меморіалу» на з'їзді включили шляхом голосування лідера закарпатської організації Василя Зілгалова, а до складу ревізійної комісії цієї організації ввели представника мукачівського «Меморіалу» М. Плешу [396, с. 5].

Слід сказати, що крім історико-пошукової, учасники товариства займалися й просвітницько-благодійницькою роботою. Зокрема, весною 1993 року товариство зібрало й переадресувало в навчальні заклади Донецької, Запорізької, Миколаївської областей комплекти книжкових видань, зокрема «Коротка історія України» І. Крип'якевича та інші [396, с. 5].

Логічним продовженням справи «Меморіалу» стала діяльність Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих (ВТПіР). Відправною точкою правового визнання і повернення із забуття в'язнів сумління вважають 28 липня 1988 року, коли Президія Верховної Ради СРСР ухвалила «Указ про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій». Після цього перші групи репресованих почали відкрито заявляти про своє існування, право на реабілітацію й рівноправні громадянські свободи. Зрештою, вони стали одними із перших, хто сміливо підтримував українців у боротьбі за незалежність в лавах різних громадських, тоді ще неформальних, організацій. Серед таких були «Меморіал», Народний Рух України за перебудову, Українська Гельсінська Спілка. В межах цих організацій створювались окремі секції. Таким чином були закладені передумови співпраці і створення легального власного товариства. Одночасно велася робота з приводу підготовки тексту Статуту й інших програмових документів організації.

Після установчих зборів ВТПіР, які відбулися в Києві 3 червня 1989 року, з ініціативи Василя Рогача та Омеляна Росула з Ужгорода була створена ініціативна група, яка провела засідання 3 листопада 1991 року [442, с. 4]. Це були відомі українські патріоти, котрі відсиділи «за політику» і націоналізм не один рік у радянських таборах і в'язницях. Крім згаданих політв'язнів до ініціативної групи увійшли Іван Коршинський та Степан Кіндрат.

ЗВЕРНЕННЯ

до колишніх політичних в'язнів і репресованих нашого краю

Упродовж 1918—1980-х років мільйони людей за свої переконання, боротьбу проти тоталітаризму та некримінальні вчинки підпали під дію репресивного механізму в широкому діапазоні.

Сьогодні розгортається новий етап українського національного відродження з кінцевою метою побудови і утвердження незалежної Української Держави. Для досягнення цієї мети необхідне згуртування всіх демократичних сил. Однією з таких сил є політичні в'язні та депортовані, які вистояли в нелюдських умовах тюрем, концтаборів, місць заслання, влаштованих тоталітарним режимом, і продовжують змагання за створення Незалежної і Соборної України. Вони за своєю чисельністю, історичною пам'яттю та життєвим досвідом становлять важливу складову генофонду нації і покликані внести свій вклад у вирішення цієї основної проблеми сучасності на Україні. З метою примноження національних сил, спрямованих на побудову незалежної держави, започатковується Товариство політичних в'язнів і репресованих — як всеукраїнське об'єднання.

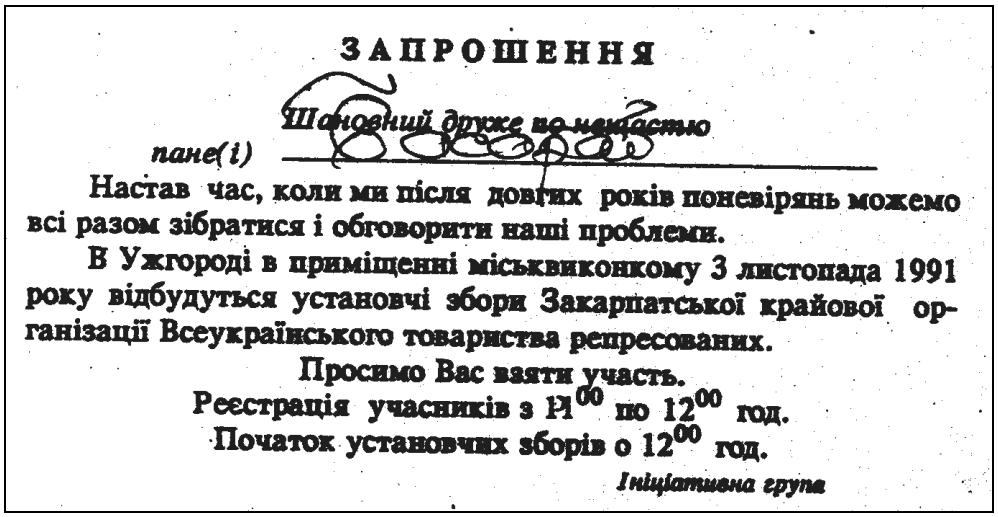
Ініціативна група по фундації Закарпатського крайового товариства політв'язнів і репресованих керуватиметься у своїй діяльності саме статутом вищеназваного Всеукраїнського товариства політв'язнів і репресованих, що є добровільною самоврядною громадською організацією, створеною на підставі ст. 49 Конституції УРСР, Декларації про державний суверенітет України, зареєстрованою в Міністерстві юстиції УРСР 5 травня 1991 року, з виданням свідоцтва за № 68.

Звертаємося до всіх політв'язнів та репресованих нашого краю з проханням взяти участь у першій установчій конференції Товариства, яка відбудеться 27 жовтня 1991 року в місті Ужгороді в приміщенні міськради (пл. Героїв Космосу). Початок конференції об 11.00 годині за місцевим часом.

ІНІЦІАТИВНА ГРУПА.

На зібранні згаданої групи в помешканні Арсена Бабиченка було підготовлене «Звернення до колишніх політичних в'язнів і репресованих нашого краю», котре опублікували на сторінках тижневика «Карпатський край» від 15 жовтня 1991 року (згодом його поміщено в книжці-спогадах О.Росула «Дорогою долі») [441, с. 185]. У зверненні в історичному аспекті обґрунтована необхідність створення в Закарпатській області крайової організації політичних в'язнів та репресованих, котра структурно б єдналася в лавах Всеукраїнського товариства політичних в'язнів та репресованих. Після серйозної підготовки та проведення відповідних процедур 3 листопада 1991 року в Ужгороді було проведено Установчу конференцію громадської організації [441, с. 187].

Ініціативна група розробила спеціальні «Запрошення» для учасників установчої конференції, де зокрема зазначалося: «Шановний друже по нещастю… Настав час, коли ми після довгих поневірянь можемо всі разом зібратися і обговорити наші проблеми».

ЗАПРОШЕННЯ

Шановний друже по нещастю

пане(і) _____

Настав час, коли ми після довгих років поневірянь можемо всі разом зібратися і обговорити наші проблеми.

В Ужгороді в приміщенні міськвиконкому 3 листопада 1991 року відбудуться установчі збори Закарпатської крайової організації Всеукраїнського товариства репресованих.

Просимо Вас взяти участь.

Реєстрація учасників з 11^{00} по 12^{00} год.

Початок установчих зборів о 12^{00} год.

Ініціативна група

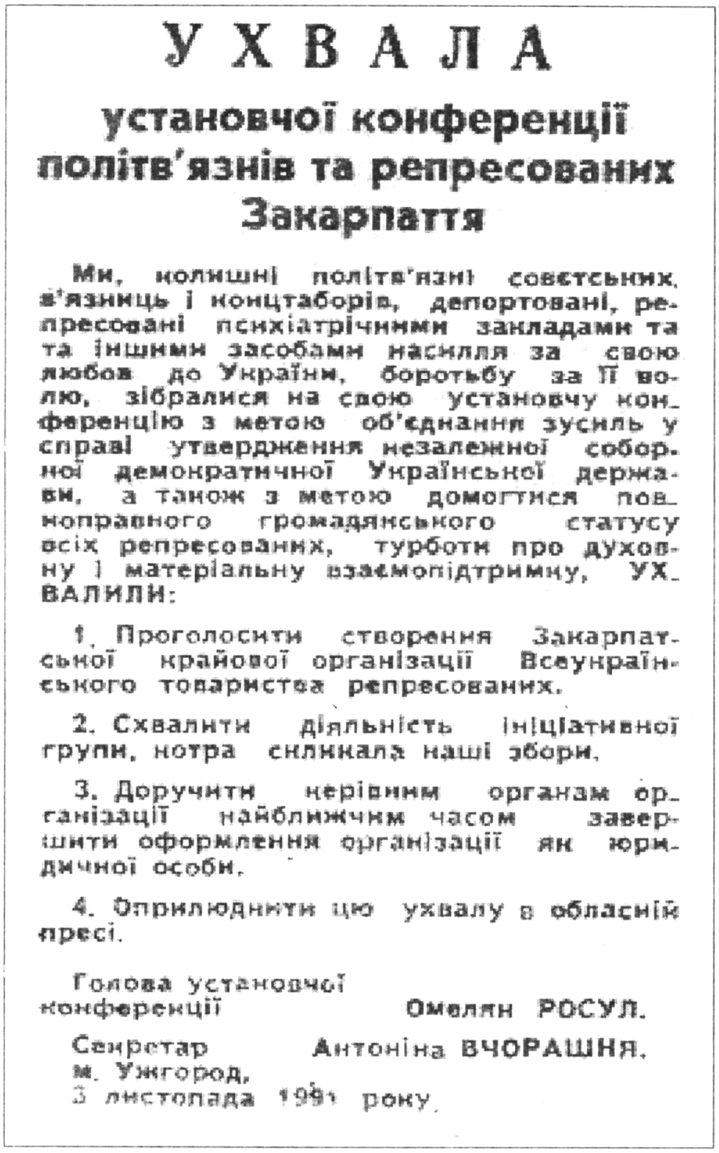
Необхідно зазначити, що учасники товариства як на стадії підготовки до створення товариства, так і в перші роки його діяльності отримували всіляку допомогу від місцевої влади (навіть проведення установчих зборів було анонсоване в приміщенні міськвиконкому), чого не можна сказати про подібні організації в інших регіонах України. Зрозуміло, що це вже були не ті часи, коли влада могла не рахуватися з громадськими організаціями і їхніми вимогами. З іншого боку, слід відмітити, що Ужгородська міська влада на той час була досить демократичною.

Установча конференція пройшла урочисто (молитва, вшанування пам'яті усіх загиблих побратимів у тюрмах і концентраційних таборах, привітання від інших організацій тощо). Участь у роботі установчої конференції Закарпатської обласної організації взяли й гості, зокрема голова Всеукраїнського Товариства репресованих Євген Пронюк, керівник Спілки політв'язнів України Іван Губка (м. Львів), ін. Усього на установчій конференції, згідно з протоколом, виступило вісімнадцять промовців [414, с. 1].

На конференції було обрано провід і керівництво крайового товариства у такому складі: Василь Рогач – голова, Арсен Бабиченко – перший заступник, Іван Коршинський – заступник, Омелян Росул – відповідальний секретар, Василь Тіболт – ревізор і Степан Кіндрат – скарбник. Конференція одноголосно ухвалила Статут товариства репресованих і прийняла ряд документів [441, с. 187 – 188]. Зареєстровано товариство було у січні 1992 року.

За перший рік своєї діяльності в структурі організації діяло дев'ять міськрайонних організацій, серед яких найактивнішими

були Ужгородська, Рахівська, Тячівська, Хустська та Міжгірська. У 1992 року товариство стало асоційованим членом Української Народної Ради Закарпаття.

У Х В А Л А

установчої конференції політв'язнів та репресованих Закарпаття

Ми, колишні політв'язні совєтських в'язниць і концтаборів, депортовані, репресовані психіатричними закладами та та іншими засобами насилля за свою любов до України, боротьбу за її волю, зібралися на свою установчу конференцію з метою об'єднання зусиль у справі утвердження незалежної соборної демократичної Української держави, а також з метою домогтися повноправного громадянського статусу всіх репресованих, турботи про духовну і матеріальну взаємопідтримку, УХВАЛИЛИ:

1. Проголосити створення Закарпатської крайової організації Всеукраїнського товариства репресованих.

2. Схвалити діяльність ініціативної групи, котра скликала наші збори.

3. Доручити керівним органам організації найближчим часом завершити оформлення організації як юридичної особи.

4. Оприлюднити цю ухвалу в обласній пресі.

Голова установчої конференції Омелян РОСУЛ.

Секретар Антоніна ВЧОРАШНЯ.

м. Ужгород,
3 листопада 1991 року.

Перед керівництвом товариства стояло й інше організаційно-структурне запитання. Кому підпорядковуватися – Києву чи Львову? На перший погляд, найбільш сприятливим для закарпатців був Статут Спілки українських політичних в'язнів, створеної 21 квітня 1991 року у Львові, в якому була чіткіше виражена мета її діяльності. І хоча Спілка українських політв'язнів була створена у сприятливих умовах, місцеві політв'язні вирішили приєднатися до Всеукраїнського товариства, вважаючи, що всі українські організації республіканського значення повинні мати єдиний центр у Києві. Таким чином, громадська організація майже одностайно стала на об'єднавчу позицію щодо підпорядкування Київській організації. Остаточне об'єднання двох організацій відбулося 19 грудня 1992 року, коли в Києві пройшла звітно-виборна конференція Всеукраїнського товариства репресованих. Її представляли делегати усіх областей України та Криму. Від Закарпаття на конференції побували сім делегатів [442, с. 4].

З найважливіших питань порядку денного було виділено затвердження доповненого і зміненого Статуту товариства і зміна офіційної назви, у зв'язку з об'єднанням двох потужних організа-

цій політв'язнів. З цього часу організація стала називатися – Всеукраїнське товариство політв'язнів і репресованих.

Закарпатське обласне товариство політв'язнів і репресованих було зареєстроване в переддень Дня Соборності України – 21 січня 1992 року, реєстраційний номер 0004. Упродовж декількох тижнів було виконано всі необхідні формальності, отримано в міліції дозвіл на свою печатку, виготовлено фірмові бланки товариства і відкрито банківський рахунок. Досить довгою і складною була процедура отримання відповідного приміщення, яке все ж так було надане в Ужгороді на вулиці Духновича, № 2 [442, с. 4].

Як уже зазначалося вище, з боку як міської, так і обласної влади в той час члени товариства отримували всіляку можливу допомогу (обласна влада виділила для товариства частину необхідних меблів із приміщень колишнього обкому КПУ). Після створення необхідних умов товариство активно розпочало свою діяльність. Першим завданням стало створення і легалізація районних і міськрайонних організацій, тобто структуризація товариства на території всієї Закарпатської області. Керівництво товариства водночас брало участь у всіх заходах Київської та Львівської організацій, наполегливо ставлячи питання про їх об'єднання. Прийшлося витратити два роки і багато зусиль, аби ці дві організації все ж об'єдналися в потужну і монолітну організацію, на чолі якої стали два співголови – Євген Пронюк та Іван Губка. Представники Закарпатської організації підтримували нову назву об'єднаної організації – Всеукраїнське товариство політичних в'язнів та репресованих. Таким чином, про народження товариства з сучасною його назвою слід говорити з 19 грудня 1992 року. Організаційне злиття відбулося в Києві на спільному розширеному засіданні за участі представників обласних товариств. У 1992 році на спільному засіданні в Києві було також схвалено і прийнято новий Статут товариства з багатьма змінами і доповненнями згідно з вимогами і можливостями того часу [443, с. 2].

Важливим кроком у діяльності організації стало налагодження міжнародної співпраці з аналогічними товариствами сусідніх держав. Уже у вересні 1992 року керівництво Закарпатської крайової організації Всеукраїнського товариства політв'язнів та репресованих встановлює контакти із Всеугорським товарист-

вом політичних в'язнів. У грудні цього ж 1992 року в столиці Угорщини Будапешті відбулася III звітно-виборча конференція угорських політв'язнів та II Міжнародний конгрес політичних в'язнів та репресованих країн Середньої та Східної Європи. Закарпатська делегація у складі п'яти чоловік представляла на цих форумах Всеукраїнське товариство політв'язнів та репресованих [441, с. 190].

Наступний конгрес відбувся у столиці Румунії – Бухаресті. Проте, через запізнення з отриманням запрошень та відсутністю часу для оформлення документів Закарпатська делегація на цей конгрес не була сформована.

4 – 5 грудня 1993 року у столиці Болгарії Софії відбувся III Міжнародний та I Болгарський національні конгреси політичних в'язнів та репресованих. Україну знову представляла делегація Закарпатського товариства політв'язнів та репресованих у складі Василя Рогача, Омеляна Росула та Івана Станіслава [441, с. 190].

Окремою і важливою віхою Закарпатського товариства політичних в'язнів і репресованих була тісна багаторічна співпраця з відродженою у грудні 1990 року історичною крайовою «Просвітою» (голова – Павло Михайлович Федака). Впродовж багатьох років, починаючи з установчої конференції з відродження «Просвіти», багато членів товариства були одночасно активними просвітянами, брали участь майже в усіх просвітянських заходах, а Омелян Іванович Росул входив до Ради крайового товариства «Просвіта».

Не можна оминути також внеску товариства у справу легалізації греко-католицької церкви на Закарпатті та повернення у її власність церковного майна, зокрема повернення Ужгородського кафедрального собору, вирішення міжконфесійних проблем і створення єдиної української церкви під девізом – «Єдина Українська Держава – єдина Українська помісна церква». З цього питання керівництво організації навіть проводило офіційні зустрічі з апостольським нунцієм Ватикану в Україні та Візітатором Ватикану кардиналом Франческо Колдасоном у 1992 року [441, с. 193].

До здобутків діяльності товариства слід зарахувати також багатогранну видавничу справу, публікації в пресі, журналах та інших виданнях. Так політв'язнем поетом, прозаїком і драматур-

гом Юрієм Чорі видана ціла низка поезій, присвячених темі політичних в'язнів.

Товариство підтримувало тісні зв'язки з науково-редакційним відділом обласної книги «Реабілітовані історією», її науковим керівником доктором історичних наук Омеляном Довганичем та відповідальним секретарем кандидатом історичних наук Олексієм Хлантою, які скрупульозно вивчали і збирали документальні архівні матеріали та спогади політв'язнів та репресованих до цього видання. У підготовці цієї книги як члени редакційної комісії взяли участь і члени організації Іван Коршинський та Василь Рогач. Член організації Іван Коршинський, лікар за фахом, кандидат медичних наук, доцент Ужгородського державного університету за ініціативою побратимів був обраний депутатом Верховної Ради України другого скликання по виборчому округу № 174. На своїх засіданнях, а також у пресі (О. Довганич, О. Росул) організація порушувала питання про спорудження в м. Ужгород пам'ятника «Жертвам політичних репресій» [441, с. 199 – 200].

Активними членами товариства були художник і публіцист Степан Усик, художник Андрій Скрипка з Рахівщини, який створив галерею портретів політичних діячів Карпатської України, а також поет Федір Ньорба, Іван Мирон, який відбув у тюрмах і таборах 25 років [441, с. 200].

Слід зазначити, що товариство було постійним учасником різноманітних заходів націонал-патріотичного характеру. Одними з перших вони підтримали голодуючих студентів та інших громадян під час протистояння з владою восени 1991 року і самі приєдналися до цієї акції. Так само одними з перших вони виступили проти намагання ГКЧП організувати державний переворот і встановити жорстку політичну диктатуру. Саме вони стояли поряд з багатьма тисячами краян під час утвердження незалежності України.

Тому місце і роль цієї громадської організації в державотворчих процесах згаданого періоду є надзвичайно значними.

Поряд з потужними й масовими громадськими організаціями культурно-просвітницького спрямування в Закарпатській області діяли й менш потужні товариства, хоча, слід відмітити, що їхня роль у державотворчих процесах на зламі 80 – 90-х років XX століття була також надзвичайно важливою. Одним із таких, які підходять під подібну характеристику, можна з упевненістю на-

звати Краєзнавче об'єднання ім. О.Митрака. Ця громадська організація зародилася в Мукачеві весною 1989 року при активному сприянні відомого українського письменника Івана Чендея, який очолював Закарпатське обласне відділення Українського фонду культури [353, с. 31]. Щоправда офіційну реєстрацію товариство пройшло тільки у серпні того ж року. Затягування процесу реєстрації було пов'язане насамперед з тим, що товариство як таке отримало статус неформального [116, арк. 1]. Тогочасна влада боялася створення громадсько-політичних об'єднань, котрі не вписувалися в тогочасні суспільно-політичні стандарти. Однак після проведення перших акцій товариством, які носили виключно історико-культурний характер, з реєстрацією проблем не виникло. Як і названі вище громадські організації культурно-просвітницького спрямування, Краєзнавче об'єднання ім. О.Митрака не обмежувалося виключно національно-культурними акціями, а й активно брало участь у всіх свідомих заходах громадсько-політичного характеру [330, с. 25 – 29].

Щодо проведення культурно-масової роботи, то в перший період свого існування Краєзнавче об'єднання ім. О.Митрака брало участь у театралізованому святі на честь 150-річчя Юрія Гуци-Венеліна в с. Тибава Свалявського району, стало ініціатором читання циклу лекцій з мистецтвознавства для екскурсоводів міста Мукачево, проводило збір підписів на захист красуні-гори Жорнини, яку влада намагалася перетворити на кар'єр [116, арк. 5].

За своєю структурою громадська організація мала чотири секції: історичну (керівник М.В.Яцина), літературну (керівник В.В.Пагиря), мистецтва та народної творчості (керівник А.Б.Калинова), екологічну (керівник І.Й.Жупан). Перші три секції постійно об'єднувалися за змістом своєї діяльності, зосередивши зусилля на пошуках історико-краєзнавчого матеріалу та перлин народної творчості. Очолювала товариство Людмила Карабанська [116, арк. 1 – 2].

Виходячи з основної мети діяльності Краєзнавче об'єднання ім. О.Митрака сприяло масовому усвідомленню громадян про витоки народної культури та багату історичну спадщину. Серед заходів, які проводило товариство, слід назвати такі: святкові вечори на честь О.Духновича, О.Митрака, О.Павловича, І.Сільвая, А.Карабелеша, плеяди відомих просвітян тощо (членам товарист-

ва вдалося віднайти внучату племінницю О.Духновича, онуку, праонуку та прапраонуку І.Сільвая). До того ж на могилі О.Митрака було здійснено перший легальний греко-католицький молебен у день народження Будителя [116, арк. 4 – 5].

Однією із нових форм культурно-просвітницької роботи стало проведення диспуту «Просвітительство і О.Митрак», фольклорних свят восени 1989 року та на Пасху 1990 року з організацією виставок народних промислів, творчих робіт, шедеврів закарпатської кухні [116, арк. 5].

Для поширення історико-культурних ідей та ознайомлення громадян із народною спадщиною членами товариства було розпочато випуск символічної стінгазети, на шпальтах якої подавалися краєзнавчі розвідки, матеріали історико-культурного, просвітницького змісту, друкувалися рідкісні фотографії, висвітлювались інші проблеми тогочасності, у тому числі екологічні. Авторами актуальних друкованих матеріалів новинки були В.В.Пагиря, А.Г.Шепа, В.І.Лучковський, І.В.Лучковська, М.І.Алмаші, Н.А.Прокопишина, А.Б.Калинова, В.Бешеней, Н.А.Мальчицький, М.М.Горват, О.І.Філіппов, Р.Ф.Поплавська, Ю.Чернова, А.М.Черепаня та інші [116, арк. 7].

Релігійний ренесанс початку 90-х років XX століття

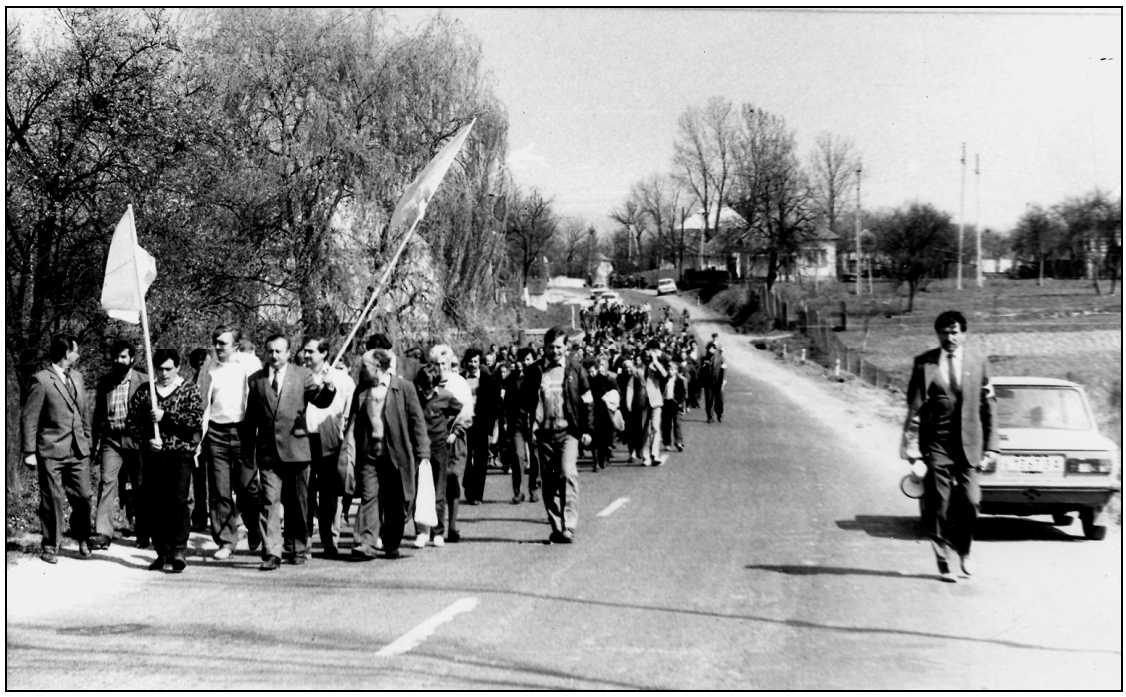
Щороку на 7 січня в центрі міста Ужгород, біля церков та на околицях товариство організовувало вертепи, фестиваль колядок і вертепів, до участі в яких залучалися як прості громадяни, так і творчі колективи, хори викладачів педучилища під керівництвом Е.М. Пуйо, німецький фольклорний колектив, угорський вертеп КМКС, русинський вертеп та ін. Організаторами з боку Краєзнавчого об'єднання ім. О.Митрака виступили Р.І.Лаутнер і Н.А.Мальчицький [116, арк. 8].

Такі ж урочисті заходи проводилися і на інші народні та релігійні свята. Театралізоване дійство для дітей «А хто, хто Миколая любить» було здійснене вперше у 1989 році за сценарієм активістів товариства М.В. Яцини та А.Б. Калинової [116, арк. 9].

Поряд із прямою культурно-просвітницькою діяльністю товариство здійснювало свою роботу і в інших напрямках, що вимагало від них чіткої громадянської позиції. Особливої уваги заслуговує величезна робота Краєзнавчого об'єднання ім. О. Митрака у боротьбі проти будівництва Пістрялівської радіолокаційної станції (РЛС). 16 вересня 1989 року у Мукачеві відбувся перший мітинг, який продовжувався більше п'яти годин. Вперше жителі міста й гості з інших районів Закарпатської області змогли вільно й відкрито висловити власну думку щодо цієї споруди. Під натиском громадськості була створена державна комісія з проблем РЛС. Активісти громадської організації декілька разів зустрічалися з членами комісії. Після того, як стало зрозуміло, що влада не бажає йти на поступки громадянам і не враховуватиме їхньої думки, 11 листопада відбулося перше пікетування РЛС. Тринадцять людей вийшли на дорогу, яка вела до об'єкту, тримаючи в руках гасла проти його будівництва. Наступного тижня пікет уже зібрав близько сотні чоловік, а ще через тиждень – понад півтисячі. Цього разу до ініціаторів заходу прилучилися й члени новостворених організацій Руху і «Зеленого світу» [116, арк. 13 – 14].

Ще одним проявом громадської позиції членів об'єднання стала їх участь у мітингу й пікетуванні закарпатського облвиконкому й обкому КПУ в Ужгороді 11 та 26 січня 1990 року. Під тиском багатотисячного мітингу сесія обласної ради прийняла таки важливе рішення – «Просити Верховну Раду УРСР та Раду Міністрів припинити будівництво Пістрялівської РЛС». Після цього уряд створив комісію під керівництвом академіка Веліхова, що

втім не припинило подальше будівництво об'єкту [496, с. 1]. Тоді під керівництвом провідних громадських організацій, знову ж таки за ініціативи Краєзнавчого об'єднання ім. О.Митрака, жителі Мукачівщини, Ужгородщини та інших регіонів області, взявшись за руки, утворили п'ятнадцятикілометровий живий ланцюг від об'єкту до центру міста Мукачево. Це дійство згодом переросло у багатотисячний мітинг. За два дні було зібрано близько тисячі підписів проти будівництва сумнозвісної РЛС, які відправили до Москви члени делегації. До її складу ввійшли голова Краєзнавчого об'єднання ім. О.Митрака Л. Караванська, керівник екологічної секції Руху Є.Дешко, представник с. Пістрялово І.Бисага, голова Мукачівського міськвиконкому М.Роглєв, депутат Верховної Ради СРСР С. Мішук, двічі Герой соціалістичної праці І.Пітра та ін. У Москві делегація зустрічалася з міністром оборони СРСР Д.Язовим, після чого було прийнято рішення про тимчасове припинення будівництва РЛС, а згодом, згідно з рішенням спеціальної комісії, – закрити об'єкт взагалі [428, с. 1].

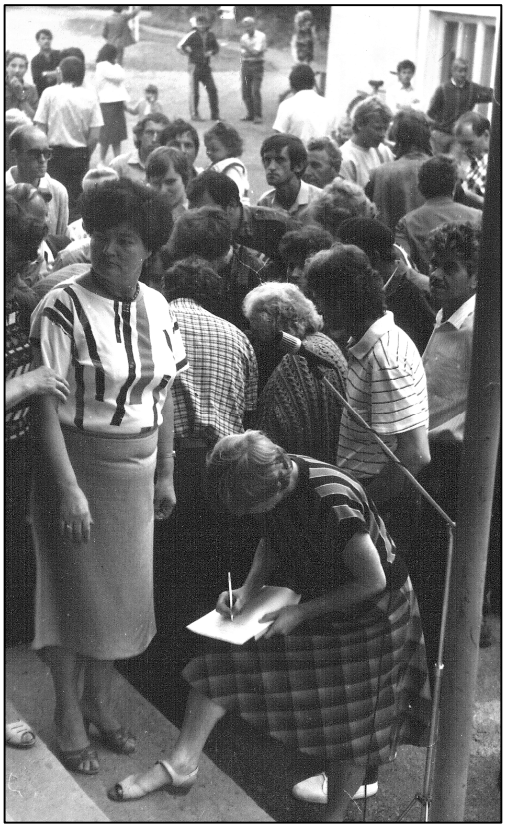

Мітингова хвиля на зламі 80 – 90-х років XX століття охопила всі куточки Закарпаття

Після цього, впродовж травня активістами Краєзнавчого об'єднання ім. О. Митрака було проведено низку багатотисячних мітингів і страйків з метою остаточного припинення будівництва

РЛС і передачі її будівлі на потреби народного господарства, що врешті решт і відбулося невдовзі, у зв'язку із прийняттям відповідного рішення всіма владними органами як на місцях, так і в Києві та Москві [496, с. 2].

2 серпня 1990 року Верховна Рада УРСР таки прийняла постанову про мораторій на п'ять років на будівництво РЛС. Про це повідомив друкований орган обласного комітету Комуністичної партії України й обласної Ради народних депутатів «Закарпатська правда», котрий фактично вперше визнав ключову роль неформальних організацій краю у вирішенні проблеми «пістрялівського монстра» [496, с. 2]. Громадські організації організовували масові мітинги, залучаючи до заходів місцеве населення й націлюючи їх на конфронтацію з партійними і радянськими органами, які в свою чергу відстоювали позицію державних і воєнних відомств щодо необхідності продовження будівництва станції поблизу Мукачева.

Таким чином, поряд із основним напрямком своєї діяльності, яке полягало у культурно-просвітницькій роботі (проведення фольклорних свят, вечорів відпочинку, організація виставок робіт художників, просвітянські вечори), Краєзнавче об'єднання ім. О.Митрака вчасно і влучно реагувало на злободенні проблеми тогочасності, активно відстоювало громадсько-політичні переконання й відіграло чи не ключову роль у збереженні екологічного балансу в Закарпатській області, сприявши закриттю Пістрялівської РЛС.

Поряд з цим, проведені товариством просвітницькі акції сприяли усвідомленню громадянами важливості збереження культурно-історичної спадщини українців Закарпаття, примноження і поширення її багатства серед молоді.

Важливу культурно-просвітницьку й громадську роль в перші роки незалежності України відіграла громадська організація Союз Українок Закарпаття. Її центральний орган було створено в

грудні 1991 року в Києві за сприяння Надії Харчук та Атени Пашко [250, с. 3]. Що ж до історії краю, особливо в першій половині XX століття, участь представниць прекрасної статі в суспільно-політичних процесах була хоч і не масовим, але помітним явищем. Достатньо згадати відому в Закарпатті активістку Ірину Невицьку, котра поміж різноманітних товариств (у тому числі жіночих) стала ініціатором і лідером Української селянської партії, активно представляла думку жінок щодо крайового життя. Тому, хоча б цього прикладу вже достатньо для того, щоб говорити про традиції жіночого суспільно-громадського руху на теренах Закарпаття. Більше того, слід визнати той факт, що жінки поряд з чоловіками брали активну участь у процесі боротьби українців за незалежність, ставали лідерами товариств, організаторами різноманітних акцій, рядовими членами багатьох громадсько-політичних і культурно-просвітніх об'єднань.

Зважаючи на традиції організованого жіночого руху в Закарпатті, зрозумілим стало те, що в 1991 році в Ужгороді була створена організація під назвою «Краєва спілка жінок Карпатської України» (КСЖКУ) [90, арк. 1].

На Установчій конференції КСЖКУ в Ужгороді було прийнято Статут, котрий складався з шести ключових розділів. Перший із них – «Загальні положення» – у восьми пунктах розкривав суть функціонування новоствореного товариства. Згідно з документом КСЖКУ визнавалася як «самостійна, незалежна жіноча громадська організація, що діє в узгодженні з конституцією України». Метою створення організації було згуртування на основі добровільності жінок краю для громадської культурно-просвітницької роботи серед жіноцтва та молоді з метою повернення українському народові морально-етичних норм і цінностей, «як основи суспільного життя через відродження національних, народних і родинних традицій, звичаїв, обрядів, через відновлення суспільної ролі української сім'ї, через повернення українській жінці її ролі в суспільному житті» [90, арк. 1].

Засуджуючи національну, релігійну, правову й політичну дискримінацію члени КСЖКУ виступали за тісну співпрацю «з державними, громадськими організаціями, науковими, творчими спілками, масовими рухами України у розв'язанні державно-суспільних проблем, у проведенні спільних заходів, масових зіб-

рань, включаючи виборні кампанії», а також із масовими організаціями, рухами, фронтами закордонних країн [90, арк. 1]. До завдань товариства також відносилося проведення різних просвітніх і фахових курсів, організація концертів, фестивалів, екскурсій, походів, мітингів («присвячені видатним подіям та діячам»), створення виставочних, побутових, виробничих, торгових кооперативних і інших філій і закладів стосовно досягнення мети.

Членами КСЖКУ, згідно зі Статутом, могли бути всі жінки, «що вболівають за українську мову, культуру, історію, звичаї і традиції, сприяють їх розвиткові незалежно від соціального стану та віросповідування, підтримують його матеріально, визнають Програму і Статут «Спілки жінок Карпатської України» [90, арк. 2].

Щодо структури товариства, то, як зазначено у відповідному розділі Статуту, її складають місцеві осередки, що повинні об'єднувати не менше п'яти жінок, обираючи голову, заступника і скарбника. Керівним органом товариства є Рада (голова, два заступники, відповідальний секретар, скарбник, голови секційних відділів), «яка обирається конференцією (найвищий орган – авт.) з членів Спілки терміном на два роки» [90, арк. 2].

Строго регламентованими були з-поміж рекомендованих координаційних, позачергових і звітно-виборних останні, що скликаються один раз на два роки «на вимогу 1/3 осередків». Чітко розподілялися й квоти делегатів на конференції, а також процедура обрання керівного складу товариства.

Прозорими й демократичними були пункти розділів «Права і обов'язки членів КСЖКУ» (Розділ № 4) та «Права і обов'язки Ради Спілки» (Розділ №5). Зокрема тут зазначалося, що члени організації мають право крім участі у всіх заходах також «висловлювати свої погляди і відстоювати власну думку» [90, арк. 2 – 3].

Останній розділ розподіляв умови надходження, збереження й використання коштів і майна товариства.

Таким чином, офіційні статутні документи виголошували демократичні принципи діяльності товариства і вказували на якісно нові умови діяльності громадської організації жінок Закарпаття.

3-92-93 Наталія Іванівна Василівна

"ЗАРЕЄСТРОВАНО"
рішенням виконавчого комітету
Ужгородської міської Ради
народних депутатів
від 1991 року
Протокол №

"ЗАТВЕРДЖУЮ"
на загальних зборах краєвої Спілки
жінок Карпатської України
1991 року
Голова СЖКУ

СТАТУТ
Краєвої Спілки жінок Карпатської України

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Краєва Спілка жінок Карпатської України (СЖКУ) – самостійна, незалежна жіноча громадська організація, що діє в узгодженні з конституцією України.

1.2. Спілка згуртовує на основі добровільності жінок краю для громадської культурно-освітницької роботи серед жіноцтва та молоді з метою повернення українському народові морально-етичних норм і цінностей, як основи суспільного життя через відродження національних,народних і родинних традицій, звичаїв,обрядів, через відновлення суспільної ролі української сім'ї , через повернення українській жінці її ролі в суспільному житті.

1.3. Діяльність СЖКУ базується на засадах взаємодопомоги, доброзичливості, толерантності до поглядів інших, на засадах самоврядування, демократизму.

1.4. СЖКУ безапеляційно засуджує будь-яку дискримінацію : національну, релігійну, правову та інші, зокрема геноцид у різних формах, засуджуючи і вимагаючи суду над носіями його ідеології.

1.5. СЖКУ підтримує зв'язки і співпрацює з державними, громадськими організаціями, науковими ,творчими спілками, масовими рухами України у розв'язанні державно-суспільних проблем, у проведенні спільних заходів , масових зібрань, включаючи виборні кампанії.

1.6. СЖКУ налагоджує дружні зв'язки з прогресивними народними масовими організаціями, Рухами, фронтами, діячами України та закордонних країн.

1.7. СЖКУ силами членів товариства організовує створення: різних просвітніх і фахових курсів,виставочних, побутових, виробничих, торгових, кооперативних та інших філій і закладів, діяльність яких відповідає його завданням.

1.8. Спілка організовує концерти, фестини, екскурсії,походи, процесії, мітинги, присвячені визначним подіям та діячам.

2. ЧЛЕНСТВО "СЖКУ"

2.1. Членами СЖКУ можуть бути ті жінки, що вболівають за українську мову, культуру, історію,звичаї і традиції, сприяють їх розвиткові незалежно від соціального стану та віросповідування, підтримують його матеріально, визнають Програму і Статут "Спілки жінок Карпатської України".

3. СТРУКТУРА ТОВАРИСТВА

3.1 Крайова Спілка жінок Карпатської України складається з окремих осередків Товариства, що формуються як за місцем проживання, так і за місцем праці, а також окремих членів, в тому числі почесних.

3.2. Осередки товариства об'єднують не менш як 5 жінок, вибирають голову , заступника і його скарбника.

3.3. Керівним органом СЖКУ є Рада, яка обирається конференцією з членів Спілки терміном на два роки.

3.4. В Раду входять : голова Спілки, 2 заступники голови, відповідальний секретар Спілки, скарбник, голови секційних відділів.

3.5. Збори Ради проводяться не рідше одного разу в місяць.

3.6. Найвищим органом Краєвої Спілки є Крайова конференція.
3.7. Конференції скликаються координаційні, звітно-перевиборні та позачергові.
3.8. Строго регламентованими є звітно-виборні конференції, які скликаються один раз в два роки, позачергові–на вимогу Ради СЖКУ або на вимогу 1/3 осередків.
3.9. Вибори делегатів проводяться згідно з наступним кворумом: на крайову конференцію – одна жінка від п'ятнадцяти, на районну – одна жінка від п'яти, на регіональну та всеукраїнську – одна жінка від двадцяти п'яти, в склад делегації обов'язково входить голова Ради (осередку Спілки). Координаційною Конференцією кворум може змінюватися в залежності від потреб Спілки.
3.10. Конференція правочинна при наявності не менше 2/3 від обраних делегатів, її рішення приймаються простою більшістю голосів.
3.11. В період між конференціями діяльність Спілки спрямовується Координаційною Радою.
3.12. Раду, Голову Спілки обирає конференція, заступників, віджповідального секретаря, скарбника – обирає Рада Спілки.

4. ПРАВА І ОБОВ ЯЗКИ ЧЛЕНІВ СЖКУ

4.1. Обирати і бути обраною в будь-які органи СЖКУ.
4.2. Брати участь в усіх заходах СЖКУ , висловлювати свої погляди і відстоювати власну думку до прийняття рішень загальними зборами.
4.3. Брати участь у заходах Спілки на пільгових умовах.
4.4. Вільно виходити з Спілки.

О б о в' яз к и:

4.5. Знати і дотримуватись Статуту і Програми Спілки.
4.6. Регулярно сплаачувати членські внески. Встановити їх у обсязі 2 крб. на місяць.
4.7. Виконувати рішення зборів Спілки, розпорядження Ради і голови Спілки.
4.8. Брати активну участь в діяльності Спілки.
4.9. Дотримуватись принципів колегіальності та погодженності дій в осередку, Раді.

5. ПРАВА І ОБОВ ЯЗКИ РАДИ СПІЛКИ

5.1. Спрямовувати роботу Спілки , скликати зібрання, готувати програми, рішення.
5.2. Приймати нових членів Спілки, давати належний напрям роботі Спілки.
5.3. Голова Ради п о в и н е н
а) скликати збори Спілки, проводити їх;
б) підписувати всі документи Спілки разом з відповідальним секретарем або скарбником
в) публікувати матеріали про Спілку погоджені з Радою Краєвої Спілки;
г) наглядати за всією роботою Спілки;
д) затверджувати всю вихідну і фінансову документацію Спілк
е) звітувати перед загальними зборами і перед Радою Спілки.
5.4. Заступники голови п о в и н н і :
а) помагати голові у виконанні її обов,язків;
б) у відсутності голови виконувати обов'язки голови.
5.5. Відповідальний секретар п о в и н е н :
а) вести точний облік усіх зборів Ради і Спілки;
б) вести в узгодженні з головою всю кореспонденцію Спілки.
5.6. Скарбник Спілки п о в и н е н :
а) здійснювати всі грошові операції і облік фінансової документації;
б) звітувати загальним зборам Спілки.

6. КОШТИ І МАЙНО СПІЛКИ

6.1. Крайова Спілка жінок Карпатської України є юридичною особою: має самостійний баланс і рахунки в банках, круглу печатку, штампи і бланки зі своєю назвою, власний товарнийе знак , емблеми та інші реквізити.

6.2. Спілка має право на зовнішньо-економічну діяльність.
6.3. Кошти СЖКУ складаються з :
а) вступних і членських внесків, розмір яких встановлюється загальними зборами Спілки;
б) добровільних пожертвувань, надходжень і перечислень прихильників Спілки та інших товариств;
в) інших прибутків від статутної діяльності
6.4. Кошти СЖКУ можуть використовуватись на:
– здійснення програмних цілей;
– видавничу діяльність та інформацію населення;– фінансування та кредитування публічних акцій, схвалених Координаційною Радою або загальними зборами;
– доброчинну діяльність, матеріальну допомогу первинним ланкам у кризових ситуаціях, потребуючим членам Спілки;
– утримання штатного персоналу.
6.7. Для обліку різного роду пожертвувань збирається тимчасова комісія в кількості трьох жінок з обов'язковим оформленням протоколу.
6.8. Для контролю роботи скарбника, Ради і Спілки в цілому обирається на звітно-виборних зборах контрольно-ревізійна комісія, яка перевіряє всю фінансову діяльність Спілки.
6.9. Майном Спілки розпоряжається Рада Спілки, а при розпуску Спілки її майно, згідно з ухвалою зборів пердається в споріднену Спілку або на доброчинні цілі.

Прийнято на конференції
Крайової Спілки жінок
Карпатської України

Товариство зароджувалось у складних умовах. Спочатку головою товариства обрали Марію Зілгалову-Ковач. За спогадами очевидців, «крайова організація творилася мало не в підпіллі, куди заганяли її компартійні ідеологи». Закарпатське комуністичне керівництво намагалося створити іншу, їм підвладну, жіночу організацію («організацію товаришки Печкевич») [52, арк. 138]. Проте Союз Українок вистояв, і особливих успіхів у своїй роботі здобув під керуванням нового керівника – професора Ужгородського державного університету Оксани Ганич, котру обрали на установчій конференції 24 листопада 1991 року. Заступником голови була обрана Наталія Вигодованець, а головою Секретаріату – Ганна Божук [52, арк. 138]. Членами Ради тоді ж обрали Г.І. Могориту, Г.І. Матейко, М.М. Зілгалову-Ковач, Х.І.Петрище. Серед засновників товариства, крім названих, були О.В.Богданова, А.І. Вчорашня, М.С. Ромах [52, арк. 138].

Одразу ж постало питання про організаційне об'єднання жіночої спілки з подібними в Україні з метою координації дій та спільності позицій у громадсько-політичному житті. Тому варто було й назву мати спільну. Так постало питання про затверджен-

ня назви організації «Союз Українок» [249, с. 3]. Проте, не все видавалося логічним і безкомпромісним у творенні жіночих організацій. Наявними були й проблеми організації структури.

Одна із активісток крайової організації кандидат історичних наук, доцент Ужгородського державного університету Ганна Божук промовисто засвідчує це. Знавець історичних традицій жіночого руху в Закарпатті, вона зазначила, що «жінки Закарпаття довго йшли до обласних установчих зборів Союзу Українок…

Досвід творення Ужгородського міського жіночого осередку переконував, що нам треба більше часу в такому своєму становленні, хоча зовні усе протікало немовби за київським взірцем: заявив про себе Союз Українок пані Суслової – як тут же товаришка Орлик творить свою Спілку жінок як черговий атрибут партократичної системи.

Не встигли ми створити міський осередок Спілки жінок Карпатської України на чолі з Марією Зілгаловою-Ковач, як товаришка Корольчук активізує свою Ужгородську Жіночу Раду.

Зрештою у нас своїх інтерфронтів і фронтовиків не бракувало… і не бракує… Але у процесі підготовки наших зборів над нами тяжіло щось вагоміше і святіше. Ним стали два слова: Україна, Незалежність» [250, с. 3]. Отже, протиріч вистачало і в жіночому колі. Але сам факт створення єдиної обласної жіночої організації в 1991 році вже визначав ту роль, яку на себе в переломний момент історії взяло жіноцтво. І їхня місія безперечно була і залишається важкою і надзвичайно важливою.

Крім вище названих імен слід відмітити й постійну активістку Союзу Українок Закарпаття (СУЗ) Наталію Вигодованець, котра крім іншого займалася й інформуванням через засоби масової інформації про життєдіяльність обласного осередку жінок, про проблеми, з якими в процесі виконання головних завдань товариства їм доводилось зустрічатися тощо. Представниці закарпатського жіноцтва (21 делегат) були учасницями Першого Всеукраїнського установчого з'їзду Союзу Українок, який відбувався в Києві 20 – 21 грудня 1991 року. Серед них О.Ганич, О.Богданова представляли профспілки, В.Коляр, Л.Сарацинська – студентів Ужгородського університету, А.Поташник-Шерегій, А.Вчорашня – відповідно мукачівський та ужгородський осередок Закарпатської обласної організації Української республіканської партії та ін.

На цьому представницькому форумі були присутні жінки з різних континентів (як колишніх радянських республік, так і Франції, Бразилії та ін.). Лідерці закарпатського жіноцтва Оксани Ганич було довірено очолити комісію з питань Чорнобиля. Але важливим залишився факт об'єднання жінок заради єдиної мети – становлення незалежної і процвітаючої України: «Просто сталося те, що мало статися: українська жінка від Ужгорода до Чернігова, Донецька та Одеси пробудилася і стала на захист українського національного руху. Вона вступила у свою відвічну, гвалтівно забрану від неї роками національного поневолення, роль Берегині… Жінка України стає Берегинею нації і держави, сім'ї, культурно-звичаєвого права, свого дому і власних дітей» [312, с. 3].

Рішення зареєструвати Статут Закарпатської обласної організації Союзу українок виконком обласної Ради народних депутатів прийняв 13 квітня 1992 року [52, арк. 137].

Згідно з текстом документу СУЗ визнавалася добровільною громадсько-просвітницькою позапартійною і позаконфесійною організацією, яка виступала спадкоємцем традицій Союзу Українок, що діяла на Україні з 1917 року, а в Закарпатті – впродовж 20 – 30-х років XX століття. Серед основних завдань жінки підкреслили наступні: спрямування творчих сил українського жіноцтва на відродження та утвердження у суспільстві історичних святинь, ідеалів і духовної культури українського народу, відновлення всього комплексу суспільних взаємин, створення клімату доброзичливості до населення [52, арк. 139].

Структуру організації складали Правління, первинні осередки, філії в районах та відділи в обласних містах [52, арк. 140]. Відповідно до подання про реєстрацію на той момент вже діяли тринадцять осередків товариства, а саме: Ужгородський міський, Мукачівський міський, Іршавський районний, Свалявський міськрайонний, Перечинський районний, Великоберезнянський районний, Тересвянський сільський, Хустський міськрайонний, Ясінянський сільський, Тячівський міськрайонний, Міжгірський районний і ще два в Ужгородському університеті й на об'єднанні «Патент» [52, арк. 152].

Щодо діяльності СУЗ, то слід вказати на більш широкий спектр діяльності товариства, хоча в Статуті говорилося про патронат над дитячими закладами, організацію та проведення кон-

ференцій тощо [52, арк. 139]. Робота активістів не обмежувалася культурно-просвітницьким спектром діяльності. Організація порушувала чимало соціальних проблем, у тому числі питання суспільного захисту жінки. У цих питаннях СУЗ підтримувало активні зв'язки з подібними організаціями Луцька, Львова, Івано-Франківська, Києва, а також закордонного жіноцтва – Союзу Українок Америки і Союзу Українок Австралії. При крайовому товаристві було утворено філію Міжнародної організації українських учителів [251, с. 4]. Крім Ужгорода, найбільш розвинуті організації жінок діяли в Берегові та Мукачеві.

Незважаючи на чітку спрямованість товариства на виконання своїх завдань, члени СУЗ брали активну і безпосередню участь у буденних суспільно-політичних процесах, сприяли державотворенню й, що найбільш виражено, так це усвідомленню жінками і чоловіками єдності української нації незалежно від регіонів, релігійної специфіки тощо. І хоча товариство було створено на зорі незалежності, тобто є її ровесницею, багато з активістів безпосередньо боролися за незалежність України (часто в лавах інших громадських організацій), відстоювали національні традиції, культурні цінності, історичну справедливість. Тому місце і роль СУЗ в даному процесі безперечно треба визнавати й віддати належне їх здвигу.

Отже, в умовах краху командно-адміністративної системи, кризи комуно-радянських владних відносин, пробудження народної свідомості сприймалося населенням краю як природний плин часу. Громадські організації безперечно відіграли важливу роль у суспільно-політичних процесах того часу.

Специфіка їхньої участі полягала в тому, що монопольність єдиної Комуністичної партії в державі вже не була визначальною для громадян. З'являлись все нові організації, котрі приєднувалися до масового культурно-просвітницького руху, намагалися якнайширше сприяти громадянам України в процесі демократизації. Можна назвати багато інших організацій, зокрема і Закарпатське обласне відділення товариства «Україна», яке, утворившись в Ужгороді в 1992 році, також залучилось до державотворчих ініціатив населення [24, арк. 111 – 134].

Поряд з виступами громадсько-політичних неформальних, а згодом перших легальних національних товариств в Закарпатсь-

кій області, активність проявили культурно-освітні організації, при чому їхня широта роботи була продиктована статутно-програмовими основами, а практична діяльність у результаті мала надзвичайно позитивний ефект.

4.3. Проблеми державотворення й розвитку краю в діяльності громадських об'єднань та асоціацій

У перші роки незалежності України крім громадських організацій в Закарпатській області діяли й різного роду об'єднання та асоціації, котрі або виступали своєрідним об'єднавчим, координаційним центром інших товариств, або ж проводили самостійну діяльність, спрямовану на інтеграцію інтересів різних організацій та окремих осіб з метою поліпшення суспільно-політичного та соціально-економічного життя краян в умовах української незалежності. В своїй діяльності вони претендували на власний внесок у процес державотворення, хоча реальність показала наскільки їхні плани були прагматичними.

Значною активністю в суспільно-політичному житті Закарпатської області виділялася громадська організація (зустрічається й термін асоціація, об'єднання), що виникла в перші роки незалежності України на теренах краю й отримала назву Українська Народна Рада Закарпаття (УНРЗ). За своєю суттю це було об'єднання патріотично налаштованих, демократичних громадських організацій та партійних осередків краю, котре виступало своєрідним центром тогочасних державотворчих ідей і стояло на позиціях захисту здобутків української нації й недопущення зазіхань на них. Слід відмітити, що створення УНРЗ відбувалося аналогічно подіям 30-х років XX століття. Тоді всі українці тогочасної Підкарпатської Русі (історичне Закарпаття, що входило до складу Чехословацької Республіки в 1919 – 1939 роках) об'єднали свої організації в Першу Українську Центральну Народну Раду, мета діяльності якої також полягала в захисті прав і свобод українців краю та захисті від нападів з боку русофілів, чехів, угорців та інших національних сил.

Безпосередньо свою роботу УНРЗ розпочала 10 березня 1992 року, коли представники політичних партій (Народного ру-

ху України, Української Республіканської Партії, Демократичної Партії України, Партії Зелених України) та громадських організацій («Меморіалу», Закарпатської обласної організації товариства української мови ім. Т. Шевченка, Закарпатського крайового культурно-освітнього товариства «Просвіта», Закарпатського обласного товариство політв'язнів і репресованих, Союзу українок, Краєзнавчого об'єднання ім. О. Митрака, Спілки української молоді та Спілки майстрів народного мистецтва Закарпаття), а також редакція газети «Карпатська Україна» на спільному засіданні демократичних організацій утворили громадське об'єднання, з метою захисту українських цінностей і громадсько-політичних здобутків нації. Пропозицію щодо назви об'єднання (координаційної ради) вніс Петро Скунць.

Власне, за свідченням одного з учасників спільного засідання Віктора Бедя, координаційна Рада націонал-патріотичних організацій Закарпаття створювалася навколо єдиної ідеї – побудови української державності. «Особливо гострим дане питання, – згадує В.Бедь, стало в зв'язку з тим, що в області, завдяки підтримці прокомуністичних сил, почали розвиватись і культивуватись процеси сепаратизму, так званого політичного русинства і в зв'язку з переходом культурно-освітнього товариства угорців (КМКС) на бік влади в питаннях автономізації краю і надання статусу угорського національного автономного району на Берегівщині».

Участь в обговоренні цього й інших питань взяли Віктор Бедь, Петро Скунць, Іван Мешко, Іван Чендей, Ярослав Мойшевич, Іван Коцур, Михайло Лях, Михайло Джанда (від НРУ), Олександр Орос, Іван Станіслав, Богдан Дикий (від УРП), Федір Мишанич, Володимир Ковальчук (від ДемПУ), Любов Карабанська, Євгенія Деркач, Іван Тимкович (від ПЗУ), Павло Федака, Йосип Баглай (від крайової «Просвіти»), Василь Рогач, Омелян Росул (від організації репресованих та політв'язнів), Оксана Ганич (від Союзу українок), Василь Зілгалов (від «Меморіалу»), Павло Чучка, Юрій Керекеш, Наталія Вигодованець (від ТУМ імені Т.Шевченка), Михайло Баник (від Спілки народних митців), Едуард Шуфрич (від СУМ) та інші. Своїми рішеннями учасники підтвердили, що організації краю, котрі вони представляли стоять чітко на українських державницьких позиціях.

Тоді ж, за ініціативою народного депутата України Віктора Бедя, було ухвалено рішення про рекомендацію Президенту України Леоніду Кравчуку призначити його Поважним представником в Закарпатській області депутата обласної Ради, тоді доцента Ужгородського університету, історика Михайла Тиводара. Згідно з «Ухвалою спільного засідання демократичних організацій Закарпаття» це рішення було підтримане і підписане уповноваженими представниками п'ятнадцяти діючих крайових демократичних організацій. На документі є підписи В.Бедя (НРУ), Ф.Мишанича (ДемПУ), О.Ороса (УРП), В.Тимковича (ПЗУ), М.Джанди (Хустська територіальна організація НРУ), П.Федаки (крайова «Просвіта»), В.Зілгалова («Меморіал»), Е.Шуфрича (СУМ), П.Чучки (ТУМ ім. Т.Шевченка), М.Баника (Спілка митців України), І.Чендея (обласний фонд культури), О.Ганич (СУЗ), Л.Караванської (Товариство ім. О.Митрака), В.Рогача (Товариство репресованих і політв'язнів), П.Скунця (головний редактор газети «Карпатська Україна»). Проте, як показав час, ця пропозиція була проігнорована Президентом Л.Кравчуком, котрий спирався на інші кадри (знайомі йому ще з комуно-партійного минулого) й не йшов на співпрацю з націонал-патріотами на практиці. Відтак, відповідно до прийнятого Закону України «Про представника Президента України» від 5 березня 1992 року, Представником Президента України в Закарпатській області призначили Михайла Країла.

Усього до УНРЗ увійшло п'ятнадцять крайових організацій. Головою об'єднання обрали Юрія Балегу, котрий вважав подібне утворення альтернативою або опозицією компартійній більшості в Закарпатській обласній Раді, яка, на його думку, проводила антиукраїнську політику [70, арк. 1]. До складу керівної Ради входили голова кожної організації-ініціатора і по два члена. На другому засіданні асоціації, яке відбулося 13 квітня 1992 року, обрали секретаріат. Його відповідальним секретарем став Ю. Балега, а секретарями – Й.Баглай і Т.Баб'як. На цьому ж засіданні асоційованим членом УНРС стала організація «Світ культури» [70, арк. 1]. Лідери УНРЗ ревно відстоювали державний статус української мови [94, арк. 1; 157, с. 2]. Відтак, представники УНРЗ намагалися протидіяти політиці україножобії на всіх рівнях і у будь-яких її проявах.

У Х В А Л А №1

спільного засідання демократичних організацій
Закарпаття

10 березня 1992 р. м. Ужгород

З метою координації дій всіх демократичних організацій Закарпаття консультативна Рада демократичних організацій краю

У Х В А Л И Л А :

1. Утворити Українську народну Раду Закарпаття, на яку покласти обов"язки координаційного органу демократичних організацій краю.

2. До складу Президії Української народної Ради Закарпаття входять голови демократичних організацій та по 2 члени від кожної організації, делеговані відповідним керівним органом організацій учасників.

Голова Закарпатського ~~крайового~~ народного Руху України — В. Бедь

Голова Закарпатської організації ДемПУ — Ф. Мишанич

Голова Закарпатської організації УРП — О. Орос

Голова Закарпатської крайової організації ПЗУ — В. Тимкович

Голова Хустської територіальної організації НРУ — М. Джанда

Голова Закарпатської крайової організації Всеукраїнського товариства "Просвіта"ім. Т.Г. Шевченка — П. Федака

Голова Закарпатської крайової організації "Меморіал" — В. Зілгалов

Голова Закарпатської крайової організації СУМ — Е. Шуфрич

Голова Закарпатської організації ТУМ ім. Т.Г. Шевченка — П. Чучка

Голова Спілки народних митців Закарпаття — М. Баник

Голова Закарпатського обласного фонду культури — І. Чендей

Голова Закарпатської організації Союзу Українок — О. Ганич

Голова культурно-просвітницького товариства ім. Митрака — Л. Караванська

Голова Закарпатської крайової організації Всеукраїнського товариства репресованих — В. Рогач

Головний редактор газети "Карпатська Україна" — І. Скунць

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ

ЗАКАРПАТСЬКЕ ОБЛАСНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ

294008, м. УЖГОРОД-8, вул. Гойди, 11, тел. 3-53-66, факс 3-52-26, телетайп 274116

20.01.95 N 20-138/к

НА N _____ ВІД _____

ГОЛОВІ

Української Народної
Ради ЗАКАРПАТТЯ

Ю.І.БАЛЕГА

Закарпатське обласне управління статистики повідомляє коди, присвоєні за Загальноукраїнськими класифікаторами :

Українська Народна Рада ЗАКАРПАТТЯ

(назва підприемства, організації)

Загальноукраїнський класифікатор підприемств та організацій (ЗУКПО)
22110249

Система позначень органів державного управління (СПОДУ)
07994

Загальноукраїнський класифікатор форм власності (ЗКФВ)
40

Загальноукраїнський класифікатор галузей народного господарства (ЗКГНГ
98100

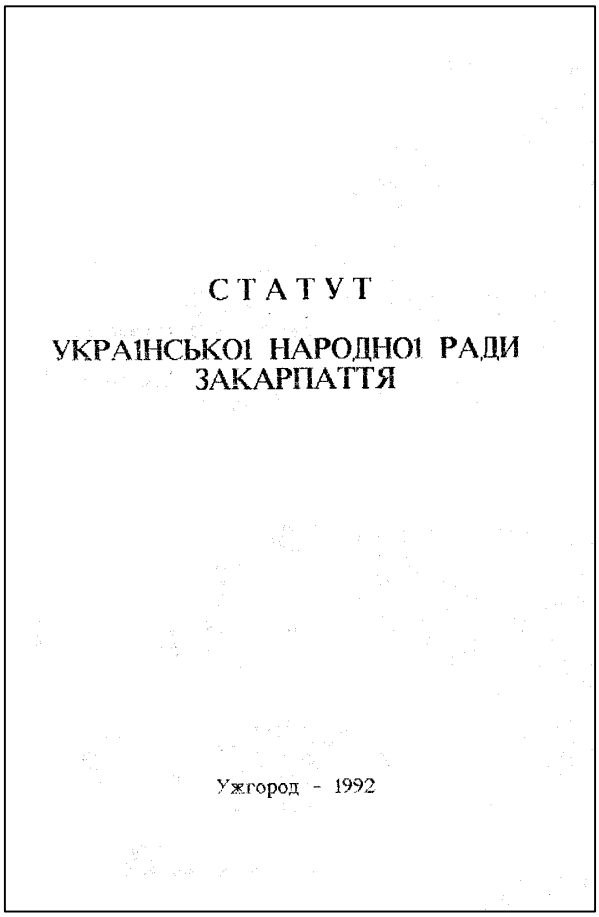
Система позначень адміністративно-територіальних об'єктів (СПАТОДУ)
області 1321
району(міста) 4010000

Про зміни та додатки до Статуту просимо повідомляти за нашою адресою

Начальник А.А.Заяць

вик.Теличко
Тел. 3-32-26

Але головною ідеєю організаційного об'єднання була «державна розбудова вільної, соборної, демократичної України, на території якої у злагоді і дружбі житимуть усі її громадяни незалежно від національної приналежності, віросповідання і політичних переконань» [91, арк. 2]. Очевидно ці слова й визначили назву об'єднання, оскільки до її лав запрошувалися будь-які громадські та політичні організації, кожна з яких «допомагає незалежній демократичній Україні розбудовувати свою державність» [91, арк. 2].

СТАТУТ

УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РАДИ ЗАКАРПАТТЯ

Ужгород - 1992

У перший рік своєї діяльності товариство виявило неабияку громадсько-політичну активність. З'явившись на політичній арені, УНРЗ гостро критикувала обласну владу й реагувала на будь-які її антидержавні кроки. Разом з тим, владні структури не визнавали УНРЗ, називаючи її незаконним дітищем. Через це, президія організації вирішила легалізувати діяльність УНРЗ шляхом реєстрації в обласній адміністрації. 2 липня 1992 року на закритому засіданні товариства було прийнято рішення розробити Статут і зареєструвати Раду асоціації як юридичного суб'єкта [70, арк. 2].

19 липня 1992 року (шосте засідання) представники УНРЗ обговорили і затвердили Статут організації [70, арк. 2]. На цьому зібранні піднімалися також питання спорудження в Ужгороді пам'ятника Тарасу Шевченку, формування зони Карпатського єврорегіону, про екологічну ситуацію в області. Цікаво, що тоді ж до лав УНРЗ було прийнято першу громадську організацію національних меншин – до участі у діяльності товариства зголосилося Товариство німців «Гофнунг» [463, с. 3]. Відтак, відбулась і реорганізація структури УНРЗ. Було обрано Президію і Секретаріат товариства.

Лідери громадських організацій Закарпаття
Василь Зілгалов, Юрій Балега, Павло Чучка
з членами Товариства ім. Венеліна-Гуци
(Свалява, 30 квітня 1990 року)

Отже, головою УНРЗ обрали Юрія Балегу, генеральним секретарем Йосипа Баглая, а заступниками голови стали Василь Ганчин, Василь Худанич, Василь Маркусь. До Секретаріату УНРЗ також увійшли М.Матола, В. Шелепець, Л. Караванська, Б. Дикий, Ю. Зейкан [70, арк. 2]. Проте всі підготовлені для реєстрації документи довгий час блукали кабінетами Закарпатської обласної державної адміністрації. Тільки 26 січня 1994 року УНРЗ було зареєстровано як громадську організацію під номером свідоцтва 041 [85, арк. 1].

За умовними підрахунками у своїх лавах УНРЗ нараховувала в перший рік свого існування близько 31300 чоловік. На цей час дев'ять членів УНРЗ були депутатами Закарпатської обласної Ради, 135 – депутатами міських, сільських та районних Рад, 7 чоловік працювали у владних виконавчих структурах, 5 – були членами Колегії при Представнику Президента в області, 13 – в районах. Отже, у перші роки своєї діяльності УНРЗ акумулювала в

собі всю силу місцевих українських політичних і громадських організацій і дійсно виступала центром, як і в далекі 30-ті роки, українського громадсько-політичного життя. Це підтверджує активне протистояння навколо питання спеціальної самоврядної території Закарпаття [155, с. 4; 156, с. 2; 157, с. 2].

Свою чітку позицію висловлювали представники демократичних сил Закарпаття, дії котрих повністю підтримувала УНРЗ. 14 травня 1992 року на сторінках газети «Карпатська Україна» було опубліковано звернення УНРЗ до Верховної Ради України, Президента і Представника Президента у Закарпатській області. Автори документу (лідери 15 організацій) вимагали вжити невідкладних заходів щодо захисту здобутків незалежності й припинити антидержавну діяльність Товариства підкарпатських русинів, Асоціації нерадикальних демократів [151, с. 2].

Найбільш вдалою формою протидії антиукраїнській діяльності окремих осіб чи організацій представники УНРЗ вважали публічне обговорення або винесення проблеми на розгляд громадян через засоби масової інформації, зокрема газети. Серед них можна назвати «Карпатську Україну», львівську газету «За вільну Україну», «Закарпатську правду» і «Срібну Землю». Крім того, голова УНРЗ Юрій Балега неодноразово виступав по обласному телебаченню і радіо, а також по радіо «Свобода» [70, арк. 9]. В роботі засідань об'єднання брали участь представники різних політичних і громадських організацій, народні депутати України [223, с. 3; 308, с. 2; 476, с. 3].

Звернення УНРЗ про сепаратистські дії обласної влади та русинських товариств все більше звучали гостро й носили конкретно звинувачувальний характер [156, с. 2; 195, с. 3; 495, с. 5]. Проте не всі ставилися з порозумінням до подібних заяв і навіть знаходили можливість офіційно протидіяти «наклепницькій» діяльності товариства русинів [195, с. 3].

Щоправда, саме діяльність громадських організацій в об'єднанні УНРЗ давала імпульси на реакцію закарпатської спільноти стосовно антидержавної діяльності як цілих товариств, так і окремих осіб. Особливо це проявилося під час протистояння обласних гілок влади з націонал-демократичними силами Закарпатської області навколо питання самоврядної території краю, ві-

льної економічної зони [495, с. 5]. Окремі ухвали стосувалися й загрозливої екологічної ситуації в краї [204, с. 6].

Реагували представники і на загальноукраїнські проблеми, підтримуючи національно-демократичні сили в Україні в питанні стабілізації економічного розвитку і подолання урядової кризи [476, с. 3].

Не оминули УНРЗ й кризові ситуації. На рубежі 1992 – 1993 років розпочались суперечки в самій асоціації. Її лави покинули НРУ, а згодом СУМ і крайова «Просвіта». Проявилися серйозні розходження у веденні передвиборчої кампанії [495, с. 3]. За незадовільну роботу Секретаріату УНРЗ 11 березня 1993 року було звільнено з посади генерального секретаря Йосипа Баглая. На його місце було призначено Федора Мишанича [70, арк. 2]. Натомість було прийнято рішення про легалізацію УНРЗ шляхом реєстрації її в Києві як члена Консервативного національно-демократичного союзу. На наступному засіданні від 4 квітня 1993 року до лав УНРЗ увійшов Демократичний блок Хустщини, а 11 липня 1993 року бажання вступити до УНРЗ виголосили керівники Християнсько-народної спілки Закарпаття (ХНСЗ), котру очолював Віктор Бедь. Відтак 1 серпня 1993 року ХНСЗ прийняли до складу УНРЗ [70, арк. 2 – 3]. 24 жовтня 1993 року до УНРЗ вступила Закарпатська обласна організація Конгресу українських націоналістів [70, арк. 3].

Основна мета діяльності проведення спільних заходів для розбудови та зміцнення України, утвердження національної незалежності та демократії.

УПРАВЛІННЯ ЮСТИЦІЇ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

СВІДОЦТВО

про реєстрацію Української Народної Ради Закарпаття
об'єднання громадян

26 січня 1994 р.

№ 041

Назва об'єднання Українська Народна Рада Закарпаття

Вид об'єднання громадська організація

Постійно діючий центральний статутний орган об'єднання Рада.
(повна назва, адреса)
м.Ужгород, вул.Духновича,2

Начальник управління юстиції Закарпатської обласної державної адміністрації І. Ю. ЄВИЧ

Після активізації своєї діяльності УНРЗ закликало всі націонал-патріотичні сили більш тісно координувати дії й позбутися внутрішньо організаційних чвар. З таким закликом лідери УНРЗ звернулися до крайової організації НРУ, підкресливши, що «не випускатиметься з поля зору й ситуація, що склалася в організаційних структурах Руху. Їх відродженню й активізації діяльності в палітрі національно-демократичних сил області» [386, с. 5]. А напередодні виборів 1994 року УНРЗ стало ініціатором створення «Об'єднання демократичних сил» [190, с. 3; 191, с. 2].

Таким чином, діяльність УНРЗ в перші роки незалежності України носила конструктивний характер. Вона виражала інтереси націонал-патріотично, демократично спрямованого населення регіону. Створена з метою координації дій всіх демократичних організацій Закарпаття, вона сприяла створенню єдиного організованого спротиву намаганням номенклатури запобігти державотворчим процесам. Діючи як незалежне громадсько-політичне об'єднання, як асоціація демократичних партій, рухів, товариств і організацій, УНРЗ стояла на платформі побудови незалежної соборної демократичної України. За перші два роки свого існування об'єднання виголосило понад два десятки заяв, звернень, ухвал, у яких розвінчувався антиукраїнський характер політичних рішень обласної влади та сепаратистських організацій.

Щодо останнього, то слід відзначити важливість позиції УНРЗ щодо питання «політичного русинства». Від самого початку товариство розглядало його представників як «іноземну антиукраїнську агентуру» [70, арк. 5]. Упродовж згадуваного часу представниками УНРЗ було прийнято дев'ятнадцять документів, адресованих високопосадовцям України, в яких викривалася «ворожа нашій державі діяльність «Общества подкарпатських русинув» на Закарпатті, їх українофобської рептильки «Подкарпатська Русь», а згодом і опереткового уряду скандально відомого професора І. Туряниці» [70, арк. 5].

УНРЗ доводилось постійно вести боротьбу й проти закидів угорців щодо історичної приналежності Закарпаття. Жодна акція угорської «п'ятої колони» цих часів не залишалася поза увагою УНРЗ.

Крім того, асоціація ревно відстоювала впровадження української мови зі статусом державної, повсюдне використання наці-

ональної символіки, релігійної рівності і таке інше. Об'єднання брало участь в громадському обговоренні закону про мови [203, с. 6; 219, с. 3]. Українська Народна Рада Закарпаття ставала організатором і наукових конференцій (у тому числі міжнародних) [70, арк. 7].

Таким чином, УНРЗ у перші роки своєї діяльності зробила важливий внесок у процес демократизації та утвердження незалежності України. Більше того, воно було чи не єдиним на той час об'єднанням асоційованих членів-організацій, котре не зазнала важких розколів та криз. А об'єднавча ідея дала можливість націонал-демократичним силам краю більш згуртовано стояти в обороні національних досягнень та цінностей.

У той же час створювалися й менш масові та менш впливові об'єднання, котрі, визнаючи важливість негайних суспільно-політичних та економічних змін в перші роки незалежності, різними шляхами намагалися реалізовувати поставлені завдання. Одним із таких було об'єднання, яке, незважаючи на багатообіцяючі анонси своєї діяльності, все ж, значний вплив на тогочасні суспільно-політичні процеси здійснити не зуміло. 16 жовтня 1991 року в Ужгороді пройшли установчі збори «громадсько-благодійної організації Асоціація нерадикальних демократів» (АНД) [49, арк. 96]. Рішення про її реєстрацію було ухвалено виконкомом обласної Ради народних депутатів 22 жовтня 1991 року [49, арк. 95].

На установчих зборах, згідно з протоколом засідання, до розпорядку денного було внесено питання створення організації, затвердження Статуту АНД, обрання керівних органів та ін. [49, арк. 104]. У заяві ініціативної ради зі створення АНД на адресу обласної влади значилося: «Керуючись великим почуттям відповідальності за подальшу долю нашого рідного краю, просимо зареєструвати нашу непартійну неполітичну організацію з правом обласної» [49, арк. 109]. Усього серед засновників значилося 77 чоловік, серед яких переважали представники інтелігенції та колишні радянські і партійні діячі [49, арк. 105 – 107].

Згідно зі Статутом, який складався з семи основних розділів, АНД було добровільним об'єднанням, діяльність якого базувалася на «принципі заперечення всілякого радикалізму, визнанні

пріоритету загальнолюдських цінностей, на принципі надання переваг еволюційному урівноваженому поступу над революційним, радикальним, нетерпимим» [49, арк. 96]. В основу своєї діяльності організація ставила досягнення свободи і вільного розвитку всіх і кожного жителя зокрема. У своїх зверненнях вони закликали відстоювати передусім економічні інтереси місцевого населення [149, с. 4].

Серед невідкладних завдань АНД виділяла «необхідність вжиття заходів по оздоровленню соціальної та екологічної ситуації в краї, запобігання захворюваності та смертності населення, надання допомоги інвалідам, учасникам воєн, а також потерпілим від аварії на ЧАЕС» [49, арк. 96]. Щодо структури асоціації, то вона мала вищий орган – Асамблею, на чолі якої стояв президент (обирався на чотири роки). Далі структуру складали віце-президент, Рада, Секретаріат, відповідні комісії [49, арк. 97]. Асамблея повинна була скликатися не частіше одного разу в два роки.

Незважаючи на серйозні наміри «нерадикальних демократів» брати активну участь у вирішенні проблем розвитку краю, їх діяльність у цьому напрямку була ледь помітною. Хоча, слід відзначити, що вони особливо проявили себе під час обговорення проектів про самоврядну територіальну одиницю Закарпаття, і навіть розробили альтернативний проект від АНД [38, арк. 9].

5 квітня 1992 року на загальних зборах АНД (протокол № 5) були прийняті зміни і доповнення до Статуту організації. Під головуванням професора Ужгородського університету Івана Михайловича Гранчака чотирнадцять присутніх членів зібрання ухвалили змінити назву товариства на Асоціацію демократів Закарпаття (АДЗ) [53, арк. 334 – 335]. З цього часу організація вже називала себе громадсько-політичною. Серед радикальних змін, внесених до Статуту на загальних зборах, слід виділити проголошення боротьби за автономний статус Закарпаття у складі України та за реальне демократичне самоврядування Закарпаття в інтересах всього багатонаціонального населення краю [53, арк. 335]. Отже, після цього з’явилися тенденції відходу від загальнодержавної програми розвитку, яку спочатку виношували учасники асоціації, а в їхня настроях почав переважати автономістський елемент. Назвавши помилки своєї діяльності в попередній період

«демократи» заявили про «похід в народ», з метою формування районних організацій і здійснення активної пропагандистської роботи. Тоді ж обрали Раду АДЗ в кількості 16 чоловік [53, арк. 352]. Через декілька днів (9 квітня 1992 року) ця Рада протоколом засідання № 6 обрала головою асоціації М.М. Ердевді, а заступниками голови стали І.Ю. Кривський, М.Ю. Рущак, В.І. Русин, М.І. Карбованець [53, арк. 355].

Проте, як і в попередній період, активізувати роботу асоціації в напрямку поліпшення суспільно-політичного життя краян їй не вдалося і з часом про її діяльність ставало ледь чутно.

Як вже згадувалося вище, до лав УНРЗ входили різного роду політичні і громадські організації. Хотілося б декілька слів присвятити одному з таких асоційованих членів – Християнсько-народній спілці Закарпаття (ХНСЗ), котра на першому етапі своєї діяльності сприяла державотворчій активності. Установчі збори відбулися 13 червня 1993 року в Ужгороді. Поява нової громадської організації була викликана відсутністю ефективного суспільно-політичного та економічного розвитку краю. Тому ХНСЗ ставила мету «створити нормальні цивілізовані, правові умови для того, аби кожна людина, підприємець, селянин, фермер чи підприємство загалом, незалежно від форми власності, могло вільно і гарантовано розвиватися, функціонувати і примножувати блага як для себе, так і для суспільства в цілому» [158, с. 13].

Установчі збори затвердили Статут і Програму Християнсько-народної спілки Закарпаття, а також обрали керівництво. Головою спілки став Віктор Бедь [347, с. 3]. Програма організації містила всі основні проблеми, які слід було якнайскоріше вирішувати українському суспільству. Перше знайомство з її текстом складає враження розуміння її авторами необхідності змін. Тут було все: проблеми взаємовідносин людини і суспільства, важливість сімейних цінностей, освіта і наука, культура [170, с. 11]. Особливу увагу звертали на основні цінності в будівництві суспільства, а саме до так званих «трьох С» – свободи, справедливості, солідарності [170, с. 11]. Окремі розділи визначали «Політичні принципи ХНС» і «Основні економічні принципи ХНС» [170, с. 11].

Отже, ХНСЗ постала як громадська організація, яка на засадах добровільності об’єднувала людей, що сповідують християнство, визнають пріоритет загальнолюдських цінностей та прав

людини тощо. Головним завданням новоствореної організації стало «сприяння побудові незалежної демократичної правової держави Україна» [170, с. 11]. За мету спілка обрала проведення діяльності в інтересах усього суспільства взагалі та в інтересах населення Закарпаття зокрема [170, с. 11].

Серед важливих політичних принципів ХНСЗ можна виокремити такі: «ХНС безумовно підтримує будівництво правової держави, в якій діють демократично прийняті закони... Свобода і правова держава можуть бути побудовані тільки при умові справжньої демократії...» [170, с. 11]. Щодо Статуту ХНСЗ, то тут чітко визначалися питання членства у товаристві, її структура, фінансово-господарська діяльність, символіка тощо [187, с. 12].

Створення у 1993 році нової громадської організації, яка з'явилася як реакція на тогочасну суспільно-політичну ситуацію та кризу в діяльності політичної влади, було зрозумілим. Її вага підкреслювалася й бажанням об'єднати зусилля з іншими подібними силами в краї, зокрема з УНРЗ, куди спілка увійшла на правах асоційованого члена 1 серпня 1993 року [70, арк. 2]. Поряд з іншими українськими організаціями спілка ревно відстоювала ідеї української незалежності й відчутно реагувала на спроби окремих товариств і політиків проводити антидержавну діяльність в різних її проявах [142, с. 5].

І хоча подальша діяльність ХНСЗ виходить за хронологічні рамки нашого дослідження, все ж слід підкреслити її значення в суспільно-політичному житті краю й позитивний зміст діяльності на шляху українського державотворення.

Подібно до ХНСЗ у той же час на суспільно-політичній карті Закарпатської області з'являється ще одна подібна організація, котра дещо поступалася названим вище у своїй можливості вплинути на тогочасні суспільні процеси в краї. 29 вересня 1993 року в місті Мукачево відбулася установча конференція громадської організації – Закарпатське народне об'єднання (ЗНО) [506, с. 8]. Рішення про її утворення прийняли 142 делегати, котрі представляли всі без виключення райони Закарпатської області. Основною метою створення ЗНО учасники вважали захист інтересів населення краю та відстоювання науково обгрунтованих шляхів соціально-економічного розвитку краю. Таким чином, новоутворена

громадська організація отримувала статус соціально-економічного й суспільно-політичного характеру.

На установчій конференції ЗНО виступив заступник голови Закарпатської обласної державної адміністрації Б. Молнар, який говорив про соціально-економічне становище в області. З інформацією про мету, завдання та форми роботи ЗНО, його перспективи діяльності виступили депутат закарпатської обласної ради, професор Василь Химинець, народний депутат України Михайло Волощук, директор Свалявського лісохімкомбінату І.Гештень, директор Ужгородського механічного заводу С. Якима, директор Ужгородського фанерно-меблевого комбінату Ю.Брунцвік та інші делегати [506, с. 8].

Учасники установчої конференції ухвалили Статут і програму ЗНО, а також прийняли звернення до населення області. У ньому, зокрема, говорилося про «складну економічну і соціально-політичну ситуацію», що склалася в краї [168, с. 5]. Завданням номер один організації було покращення суспільного життя краян [88, арк. 1 – 6]. Ця теза дублювала інші заяви громадських об'єднань, тому оригінальністю не відзначалася.

Щодо структурної організації ЗНО, то конференція обрала Координаційну раду, до складу якої увійшло 52 чоловік, а також виконавчий комітет, що складався з одинадцяти активістів. Першим головою Координаційної ради ЗНО став Юрій Брунцвік, котрий до того ж займав посаду голови Об'єднання господарських керівників Закарпаття, був депутатом Ужгородської міської ради. Заступниками голови ЗНО обрали доктора фізико-математичних наук, професора Ужгородського університету Василя Химинця й директора заводу нестандартного обладнання В. Біланіна. Секретарем товариства став перший заступник голови обласного товариства «Знання» Михайло Шарга. ЗНО було легалізовано шляхом реєстрації 22 грудня 1993 р. [86, арк. 1 – 2].

Виходячи навіть з перегляду професійної орієнтації керівного складу організації можна зробити висновок, що ЗНО ставила першочергові завдання соціально-економічного характеру [66, арк. 1 – 2]. Проте, товариство ні в якій мірі не стояло осторонь і політичних процесів, що відбувалися в краї та Україні. Визнаючи основоположними засади державотворення, все ж об'єднання реально на прийняття політичних рішень не впливало, вважаючи

єдиним виходом участь у виборах та реалізацію поставлених завдань та ідей через лобіювання їх власними силами у владних структурах.

Але пріоритетні питання ЗНО все ж таки залишались у площині соціально-економічного розвитку регіону. З цією метою громадська організація стала організатором і провела декілька обласних науково-практичних конференцій, де піднімалися питання особливостей соціально-економічного розвитку Закарпатської області, екологічної безпеки, офіційно зверталась до найвищих посадовців країни [131, с. 5; 152, с. 4].

Отже, як бачимо, форми існування національно-визвольного руху в Закарпатті та в процесі державотворення у перші роки незалежності України виражалися у безпосередній діяльності багатьох націонал-патріотичних громадських організацій, на кшталт УГС, Народного Руху України за перебудову, «Меморіалу», товариства репресованих і політв'язнів, об'єднань подібним УНРЗ тощо. Завдяки діяльності цих громадських організацій нагромаджувався досвід боротьби, з'являлися люди нового типу мислення, конкретизувалася основна мета національно-визвольних змагань. В перші роки незалежності України видозмінювалися й тактичні засади асоціацій та об'єднань, конкретизувалися шляхи реалізації планів розвитку як Закарпатської області, так і всієї України загалом.

ПІСЛЯМОВА

У часи новітнього національно-культурного і політичного пробудження на українських землях на зламі 80 – 90-х років XX століття сталися кардинальні суспільно-політичні зміни, що спричинили повернення національно самобутніх джерел карпатського краю, дали можливість торкнутися незабутніх сторінок минулого. Українське суспільство новоствореної держави відчуло на собі період становлення й адаптації багатьох громадських інститутів до політичної системи. Обравши демократичний шлях розвитку у всіх сферах суспільного життя і маючи за приклад західноєвропейський варіант демократії, українцям слід було пристосуватися до реалій і перспектив розвитку власного суспільства. Лише в таких умовах можна було сподіватися на лібералізацію відносин і рівноправного ставлення до діяльності різнопланових громадських організацій. У цьому напрямку активність громадських організацій повинна була стати допоміжним інструментом у взаємних стосунках народних мас і державної влади, особливо у перші роки незалежного існування.

Закарпатські громадські організації громадсько-політичного та культурно-освітнього спрямування у своїй діяльності виношували дуже важливі для усвідомлення громадянами державницькі цілі. Їхні завдання носили цінний запас необхідності збереження та збагачення історичних, культурних, мовних, духовних традицій. Виходячи з умов, в яких опинилося суспільство на зламі 80 – 90-х років XX століття, можна говорити про збереження і відстоювання суспільно-політичних орієнтацій. Безперечно, що факт поліетнічності краю не міг не впливати на спосіб виконання своїх завдань культурно-просвітницькими організаціями в процесі формування основ громадянського суспільства, становлення демократичного плюралізму в Україні тощо.

Більшість громадських організацій з'являлися на зламі 80 – 90-х років минулого століття відчувши подих свободи. Так утворювалися досліджувані нами УГС та Народний Рух України за

перебудову, Товариство української мови, інші. Були й такі організації, котрі через вимушену бездіяльність в роки комуно-радянського режиму почали піднімати свої прапори. Так відновило свою діяльність на зорі Української незалежності Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство «Просвіта», Союз українок Закарпаття. У процесі загальнонаціонального піднесення політично свідоме населення краю, серед якого найактивнішими були представники освітньо-наукової та технічної інтелігенції, духовенство, шкільна та студентська молодь, відразу ж взялося реалізовувати багаторічні сподівання на вільне й незалежне суспільно-політичне життя, вміле використання здобутків самобутньої національної культури тощо.

Авторами здійснено аналіз розвитку громадсько-політичних та культурно-освітніх аспектів у діяльності товариств та об'єднань, охарактеризовано їхні потенційні можливості реально виконувати важливі суспільні проблеми, які стоять на порядку денному. Дослідження дало можливість дійти до таких висновків. Якщо аналізувати діяльність громадсько-політичних організацій в Закарпатській області впродовж досліджуваного періоду, то слід підкреслити такі характерні особливості. Перш за все, досліджувані нами громадські організації краю на початку своєї діяльності мали однакову соціальну базу й спільну ідеологічну основу. Незалежно від цілеспрямованості статутних і програмових документів ідеї державотворення, захист інтересів держави над особистими амбіціями та регіональними пріоритетами явно переважав. Процес демократизації всіх сфер соціально-політичного, культурно-духовного, економічного життя викликав активність серед усіх соціальних верств населення краю і прискорив становлення політичного плюралізму в державі.

По-друге, факт відновлення діяльності громадських організацій був продиктований історико-політичними традиціями населення краю, котре впродовж першої половини XX століття мало можливості розвиватися в умовах демократичного простору.

По-третє, поява громадських організацій в Закарпатській області стала наслідком кризи владних відносин, невирішення економічних і екологічних проблем в радянські часи. Функції реалізатора змін взяли на себе новоутворені громадські організації, яких об'єднувало бажання безкомпромісної боротьби за політич-

ну стабільність, культурно-духовне відродження, реанімацію національних традицій та цінностей. До цього слід додати підвищену увагу до проблем навколишнього середовища, природних ресурсів Закарпаття, подолання екологічних проблем, змін економічної політики в регіоні.

По-четверте, громадські організації дали відсіч регіональному сепаратизму. Протидія політичному русинству, навколо якого формувалися антиукраїнські настрої в середовищі окремих регіональних діячів в Україні, так і за кордоном, а також окремими русинськими товариствами, стала ще одним важливим об'єднувальним фактором діяльності громадських організацій в їхньому державотворчому стремлінні.

По-п'яте, роль і факт існування в Закарпатті на сучасному етапі досить великої кількості громадських організацій є позитивним моментом, має важливе значення для розвитку суспільства, суспільних відносин і, що найголовніше, для збереження національно-культурних цінностей народу. Цей факт підкреслив історико-політичні традиції місцевого населення. Слід зазначити, що переважна більшість громадських організацій, котрі з'явилися в краї наприкінці 80-х – на початку 90-х років XX століття, одним із ключових спектрів своєї діяльності вважали культурно-просвітницький. Характер реалізації завдань цього напрямку був також однаковим – проведення масових культурно-усвідомлюючих акцій, поширення історико-культурної літератури, збереження історичної спадщини тощо. Такі товариства як крайова «Просвіта», ВУТ «Просвіта» ім. Т.Шевченка, Союз українок Закарпаття, завжди об'єднували навколо себе різноманітних діячів культури, науки, представників творчого мистецтва.

Важливою ланкою тогочасної діяльності громадських організацій Закарпаття була їхня участь у громадсько-політичних акціях, в політичному житті держави в цілому. Внаслідок нашого дослідження ми дійшли висновку, що громадсько-політичні та культурно-просвітні позиції крайових організацій носили загальноукраїнський державницький характер, але містили і певний автономно-регіональний зміст. Про це свідчать численні різнопланові акції окремих товариств, а також наукові й аналітичні матеріали окремих сучасних учених.

За цей час громадські організації зробили значну кількість добрих справ, більшість з яких були покликані пробудити у сучасників національну свідомість, культуру, повагу до традицій, історії тощо. Неодноразово члени різноманітних товариств ставали на захист національної гідності українців через призму освідомлюючих акцій по всій території Закарпатської області. Якщо глянути на сфери життєдіяльності громадських організацій збоку, то кидається ввічі насамперед її значний культурно-національний напрямок. Хоча громадсько-політична активність досліджуваних товариств безперечно сприяла консолідації сил для вирішення надскладних проблем тогочасного державотворення. Тому, в нашій роботі ми торкнулися тих організацій, котрі своєю участю в цьому процесі сприяли реалізації найбільш важливих сторін громадсько-політичного та культурно-духовного життя краян.

Провідну роль у державотворенні відіграв Народний Рух України. Він же став ініціатором боротьби місцевого населення Закарпаття за справедливість і повноцінний розвиток краю. Зокрема, НРУ брав безпосередню участь в акціях проти спорудження і введення в дію Пістрялівської радіолокаційної станції (РЛС).

Дедалі більше громадян він залучав до участі у масових політичних заходах, мітингах, акціях протесту, дискусіях, страйках. Перед такими масовими виступами не могли встояти й представники регіональної політичної влади. Громадяни краю вимагали ефективності дій від обласного керівництва, від місцевих органів влади. У цьому відношенні, відчутною була співпраця громадсько-політичних організацій і політичних партій. Політичні і партійні вподобання членів товариств упродовж згадуваного періоду не ставали каменем спотикання у вирішенні важливих громадсько-просвітницьких питань. Більше того, до складу Політичної Ради крайової організації Народного Руху України у згаданий період входили: голова крайового товариства «Просвіта», голова Товариства української мови імені Тараса Шевченка (ВУТ «Просвіта» ім. Т.Шевченка), голова обласного Товариства політв'язнів і репресованих, голова крайового Товариства «Меморіал», голова Товариства ім. О.Митрака, голова Спілки жінок Карпатської України, голова обласної організації Української Республіканської Партії, голова обласної організації Демократичної Партії України, голова обласної організації Партії Зелених, голова обласної Спіл-

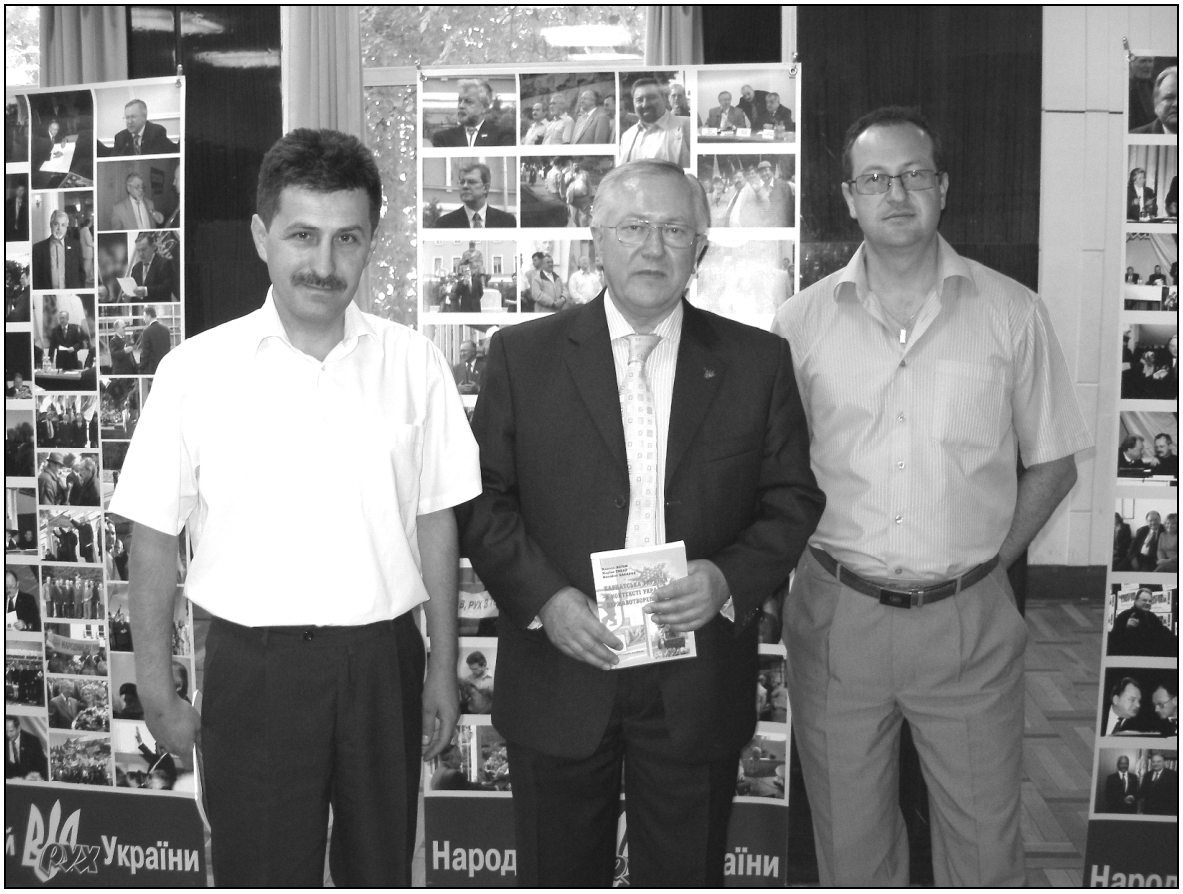
ки офіцерів України, голова крайової Спілки народних митців, голова крайової організації Спілки незалежної молоді України. А згідно з Ухвалою III звітно-виборної конференції Закарпатського крайового НРУ від 12 січня 1992 року організація мала членство двох рівнів: фіксоване членство (несумісне з перебуванням в інших політичних організаціяіх і партіях як дійсний член НРУ); прихильники Руху (сумісне з перебуванням в інших політичних організаціяіх і партіях як прихильник НРУ).

Актуальна проблема, участь у розв'язанні якої брали провідні громадські організації регіону, стосувалася самоврядності території Закарпаття та визначення її статусу. Мова йде про спеціальну самоврядну адміністративну територію, якій пророкували небувалий успіх в тогочасних умовах. Питання набуло широкого громадського обговорення. Над проектами, їхніми позитивами і негативами працювали депутати обласної Ради, активісти громадських організацій, науковці Ужгородського університету, прості громадяни. Проте здоровий глузд переміг. 19 – 21 серпня 1991 року в Москві відбулася спроба державного перевороту з метою відновлення консервативно-комуністичної системи, що викликало революційні перетворення в республіках. 19 серпня 1991 року в Ужгороді відбулася позачергова сесія міської Ради народних депутатів, на якій рішуче була засуджена антидемократична авантюра старої комуністичної номенклатури. 24 серпня 1991 року Верховна Рада України проголосила державну незалежність України.

Місце і роль громадських організацій у державотворчих процесах непересічні. Важливість функцій, які в процесі своєї діяльності вони виконували, стала ключовим стрижнем в інтеграції інтересів громадян, в досягненні пріоритетних завдань тогочасності. Важливо, що політика багатьох товариств сприяла усвідомленню краянами необхідної для представників будь-якої нації основоположних засад розвитку самобутньої культури. Вони стояли на засадах патріотичного виховання молоді, відстоювання національних, культурних та духовних цінностей.

У даній монографії автори зробили спробу проаналізувати причини відродження громадських організацій в Закарпатті, хід підготовки та проведення в життя бажання громадськості, левову частку якої становили представники місцевої інтелігенції,

створити потужні громадські об'єднання, які б виступали своєрідним центром змагань місцевих жителів краю за свої національно-культурні права, збереження і збагачення історичної, культурної та духовної спадщини.

Автори монографії з лідером Народного Руху України Борисом Тарасюком на науковій конференції, присвяченій 20-й річниці створення НРУ (Одеса, травень 2009 року)

Логічним видається той факт, що культурно-освітній напрям був одним із основоположних у роботі організацій і акцентував увагу на проведенні масових усвідомлюючих заходів. А громадсько-політична активність виходила, насамперед, із тогочасних вимог, що змушували реагувати на суспільно-політичні процеси в державі, на закріплення і відстоювання її демократичних засад тощо. Саме політичні процеси сприяли появі багатьох національно-патріотичних і культурно-освітніх громадських організацій, серед яких згадані товариства посідають одне із авангардних місць. У цілому ж діяльність громадських організацій в Закарпатті у період боротьби за незалежність та

в перші «незалежні» роки стала доброю школою для багатьох майбутніх поколінь закарпатців, які навчилися згуртовано відстоювати інтереси від культурно-просвітнього до громадсько-політичного рівня.

Отже, як бачимо, форми існування національно-визвольного руху в Закарпатті виражалися у безпосередній діяльності багатьох націонал-патріотичних організацій на кшалт УГС, Народного руху України за перебудову, Краєзнавчого об'єднання ім. О. Митрака, «Меморіалу», «Просвіти», Товариства української мови ім. Т. Шевченка, асоціації УНРЗ та ін. Завдяки діяльності цих громадських організацій нагромаджувався досвід боротьби, з'являлися люди нового типу мислення, конкретизувалася основна мета національно-визвольних змагань.

Суттєвою ознакою діяльності громадських організацій досліджуваного періоду було те, що вони стали перехідними на шляху від культурно-просвітницького етапу самоусвідомлення до політичного етапу боротьби за незалежність. Вони стали тим середовищем, в якому відбувалось ідейне визрівання та становлення народної опозиції. Саме через освідомлюючі акції культурно-духовного спрямування, через відродження національної та історичної пам'яті, народних традицій громадські організації інтегрували й скерували ідею політичну, яка врешті-решт реалізувалася в процесі боротьби українців за незалежність.

У цілому, з комплексу тогочасних проблем, які піднімалися представниками демократичних організацій краю, можна виділити наступні: боротьба за державну незалежність, проти комуністичної ідеології, політичного русинства і створення вільної економічної зони Закарпаття, самоврядної територіальної одиниці; екологічна небезпека (особливо в часи будівництва Пістрялівської РЛС); становлення толерантних міжнаціональних відносин; відродження Греко-Католицької Церкви та поновлення релігійного рівноправ'я. Активна участь громадських організацій та їхні представники в місцевих органах влади у вирішенні згаданих та інших проблем піднімали авторитет товариств, їхніх лідерів серед місцевого населення, а також виконувала важливу функцію у процесах державотворення України, демократизації суспільства в цілому, і владних відносин зокрема. Їхня робота в тогочасних суспільно-політичних подіях носила конструктивний характер, а роль у становленні незале-

жності України й відстоювання принципів народовладдя були визначальними в реалізації складних трансформаційних процесів.

Діяльність перших громадських організацій в краї довела дієвість класичної формули розвитку національних рухів, за якою спершу формується історико-культурний пласт (відродження історичних і мовних атрибутів), а згодом на його зрілому ґрунті визріває політичний зміст існування нації, з'являються громадсько-політичні організації і партії, котрі й розпочинають процес відстоювання національних інтересів через боротьбу за національне визволення.

На заключному етапі боротьби за незалежність навіть в теоретичних документах різнопланових за своєю суттю громадських організацій та об'єднань знайшли відображення ідеї державотворення, які викристалізовувалися десятилітньою боротьбою. Саме утворення демократичних принципів національно-визвольного руху стали головним здобутком того часу. А у 1991 році ідеї УГС та Народного Руху України за перебудову були реалізовані проголошенням незалежності України.

Виходячи з цього, слід зауважити, що саме ці громадські організації на зламі 80 – 90-х років XX століття відіграли ключову роль у створенні передумов у Закарпатській області для формування нового типу мислення. Саме вони пробудили переважну більшість громадян до вирішення національної долі власними силами. Їхня роль і місце в державотворчому процесі новітньої історії краю та всієї країни є надзвичайно знаковими, оскільки через відродження національних традицій, історії, культури, поновлення віри у власні сили вони спромоглися поставити найголовніше завдання тогочасності в пріоритетну площину – народ сам має право боротися і відстоювати свої суспільно-політичні цінності.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Українська Гельсінська Спілка

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРИНЦИПІВ

І. ПРЕАМБУЛА

Українська Гельсінська Спілка як федеративне об'єднання самоврядовчих правозахисних груп і організацій в областях, районах, містах України та за її межами створюється на базі Української громадянської групи сприяння виконанню гельсінських угод і підтверджує вірність правозахисним принципам декларації Групи від 9 листопада 1976 року.

Українська Гельсінська Спілка вважає необхідним визначити основним напрямком своєї діяльності захист національних прав, насамперед права націй на самовизначення, передбаченого ст. І. ратифікованого Радянським Союзом Міжнародного пакту про громадянські і політичні права («Всі народи мають право на самовизначення. В силу цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток»), бо без свободи нації справжнє забезпечення свободи особи неможливе. Якщо людина — не засіб для реалізації тих чи інших ідеологічних концепцій, а мета і вінець творіння, то нація — єдине природне соціальне середовище, в якому особа може всебічно розкрити свої здібності і виконати своє призначення на Землі.

Як показав досвід 66-річного перебування України у складі СРСР, ні уряд УРСР, який насправді ніколи не був суверенним урядом, а тільки виконавчим органом центральної влади, ні Комуністична партія України, що є всього лиш регіональним підрозділом КПРС, не могли і здебільшого не бажали захистити населення України від тотального голоду, від варварського нищення продуктивних сил та інтелектуального потенціалу нації, від денаціоналізації українців та неросійських меншостей, від

штучної зміни етнічного складу населення України. Ці факти прямого геноциду та триваючого навіть в умовах відносної демократизації етноциду корінного населення України підтверджують ту незаперечну істину, що жодна партія не сміє монополізувати права на вирішення кардинальних проблем, що стосуються саме існування народів. Без альтернативних, опозиційних (в цілому чи в окремих питаннях) до політики уряду і правлячої партії організацій дійсне забезпечення прав людини і нації неможливе.

Не будучи політичною партією і не ставлячи собі метою переобрання влади, УГС бачить своє завдання у всебічній активізації народних мас, у виробленні механізму участі народу в управлінні державою та надійного контролю за державним апаратом.

Підтримуючи всі конструктивні ідеї влади, що торкаються перебудови і демократизації радянського суспільства, УГС залишає за собою право на демократичну опозицію як дійову форму активізації демократичних процесів у суспільстві.

Українська Гельсінська Спілка — не політична партія з обов'язковою для кожного її члена програмою і допускає плюралізм поглядів та членство в інших політичних партіях і організаціях. Замість програми УГС пропонує «Декларацію принципів», що можуть стати основою об'єднання демократичних сил у боротьбі за перетворення суспільства, за право особи і нації (незгода з окремими положеннями Декларації при прийнятті її загального спрямування не виключає участі в праці однієї з секцій чи місцевих організацій УГС).

2. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ

1. Українська Гельсінська Спілка вважає, що відновлення української державності, яка сьогодні існує тільки на папері, було б основною сталою гарантією забезпечення економічних, соціальних, культурних, громадянських та політичних прав як українського народу, так і національних меншостей, що живуть та території України.

2. УГС вважає, що під маскою республік Сталін побудував гранично централізовану авторитарну державу, характер якої дотепер суттєво не змінився. Тому для дійсної демократизації радянсь-

кого суспільства потрібні не окремі зміни, а радикальна ломка державного устрою. Майбутнє співжиття народів СРСР ми уявляємо можливим у формі конфедерації незалежних держав, перехідним етапом до чого може бути федерація суверенних демократичних республік з наповненням поняття «Союз РСР», реальним змістом за допомогою максимальної політичної, економічної і культурної децентралізації.

3. Підтримуючи ті впроваджувані правлячою в СРСР партією законодавчі зміни, демократичний характер яких не викликатиме сумнівів, УГС разом з тим пропагуватиме необхідність повного анулювання антидемократичних централістських сталінсько-брежнєвських конституцій і вироблення Конституції СРСР та конституцій республік на новій основі.

Нова федеральна Конституція Союзу має тільки гарантувати без теперішніх дискримінальних застережень основні права і свободи громадян, викладені в ратифікованих СРСР міжнародних правозахисних Пактах ООН та в Прикінцевому Акті Гельсінської наради 1975 року, а також встановлювати загальні принципи федеративних зв'язків союзних республік, але не уніфікувати і не регламентувати організацію економічного, політичного й культурного життя в республіках, як це зроблено в діючій Конституції СРСР. Замість всесоюзних комітетів, міністерств та ін. центральних адміністративних органів ми пропонуємо створення на союзному рівні тільки консультативно-координаційних органів, передавши безпосередньо суверенним республікам всю повноту керівництва економічним, політичним та культурним життям. У зв'язку з перенесенням всього поточного законодавства у республіканські парламенти (верховні ради) федеральний законодавчий орган міг би бути однопалатним парламентом (федеральною радою)
з різним представництвом союзних республік незалежно від кількості населення і адміністративно-територіального устрою. Центр Союзу, де будуть розміщені постійно діючі федеральні органи, не може бути одночасно столицею однієї з рівноправних республік, а сесії федерального парламенту (федеральної ради) мали б проводитися в столицях республік почергово. В новій Конституції не має бути місця для імперіалістичного терміну «радянський народ», а повинно стояти «народи СРСР».

4. У нову Конституцію України, яка має ввібрати в себе як принципи міжнародних документів з прав людини, так і досвід національного і звичаєвого права народу. Ми пропонуємо ввести статтю про громадянство України, яке дає право вибирати в Ради і бути обраними в них, а також-працювати у державних установах Української Республіки. До громадян України при обов'язковому для всіх достатньому знанні державної мови Республіки можна було б зараховувати осіб, що жили на тій чи іншій території України до включення її в СРСР, та інших нащадків хоча б по одній із ліній; українців-реемігрантів з інших республік та з-поза меж СРСР; всіх інших осіб, що постійно проживали на території Республіки не менше десяти років і визнають державну мову та Конституцію Республіки.

5. Не встановлюючи ніяких обмежень для негромадян України, крім вказаного вище, ми водночас виступаємо проти штучного перемішування населення Союзу з метою зміни етнічного складу республік за допомогою зустрічних переміщень кадрів, централізованого планування промислового будівництва без врахування місцевих трудових ресурсів та ін. Виступаючи проти таких замкнених кордонів, як між соціалістичними країнами Східної Європи, ми все-таки пропонуємо ввести як тимчасовий запобіжний захід проти багатолітньої політики русифікації певний імунітет на в'їзд для постійного проживання в Республіці із здобуттям громадянства.

6. Ми вимагаємо негайного конституційного визнання статусу української мови як державної мови Республіки із впровадженням її в усі сфери суспільного життя Республіки — в державний і господарський апарат, в дошкільне виховання, шкільництво, вищу та професійно-технічну освіту, військову справу та ін., підтримуючи в цьому всенародний рух, що охопив сьогодні широкі верстви українського суспільства.

7. Водночас ми виступаємо за найширші гарантії права національних меншостей на Україні (росіян, євреїв, поляків, білорусів та ін.) на культурно-національну автономію (нацасоціації, школи, театри, музеї, преса, церква та ін.), а у випадках суцільного замешкання (угорці, греки, гагаузи, румуни, болгари, росіяни та ін.), ще й на створення національно-територіальних адміністративних одиниць у селах, селищах, районах. Ми стоїмо

за негайне відновлення в складі УРСР Кримської АССР з організованим поверненням репресованого Сталіним населення автономної республіки та місця колишнього проживання.

8. Українська Гельсінська Спілка поширює свою діяльність на території, заселеній українцями поза межами УРСР, домагаючись опіки уряду Республіки над національними громадами українців у РРФСР, Казахстані, Білорусії, Молдавії та ін., а також поза межами СРСР (Польща, Чехословаччина, Румунія, Югославія). В межах Союзу тільки повне забезпечення культурно-національних потреб українців Берестейщини, Воронежчини, Кубані, придністровських районів Молдавської РСР зніме з порядку денного болісне питання перегляду кордонів республік за етнічним принципом.

УГС домагатиметься конструктивного діалогу і широкої співпраці на всіх рівнях (від урядового до особистих контактів) із українською еміграцією на Заході замість плеканої ідеологічними догматиками ненависті, породженої умовами сталінщини.

9. УГС ставитиме питання перед урядом УРСР та урядами країн, що підписали Гельсінську угоду, про гідне суверенної держави представництво України на міжнародній арені, про встановлення дипломатичних відносин з іншими країнами на рівні посольств і консульств, про взаємне представництво органів масової інформації, міжнародних агентств фірм, корпорацій, про окреме представництво України на міжнародних наукових конференціях, спортивних олімпіадах і першостях, на мистецьких фестивалях та інших міжнародних заходах.

10. УГС стоїть за передачу фактичної влади в Республіці із рук компартії в руки обраних демократичним шляхом Рад народних депутатів. Вибори до Рад, на яких буде виставлено одного кандидата на одне місце, повинні вважатися недійсними. Це положення має поширюватися і на вибори президента (голови Верховної Ради) федерації та президента (голови Верховної Ради) Республіки, яких належиться обирати прямими виборами не більше як на два терміни підряд. Право висувати кандидатів у депутати повинні мати усі партії, спілки, неформальні об'єднання і просто ініціативні групи громадян, які попередньо зберуть на підтримку свого кандидата обумовлену кількість підписів виборців округу (наприклад, тисячу).

Українська Гельсінська Спілка має намір на виборах до Верховної Ради СРСР весною 1989 року виставити своїх кандидатів у якомога більшій кількості виборчих округів.

11. УГС вважає, що народ України повинен стати дійсним господарем своїх природних багатств і ресурсів, будуючи взаємини із іншими республіками федерації та іншими державами на принципах взаємної вигоди. Основою національної економіки України повинен стати республіканський госпрозрахунок і самофінансування. Союзні міністерства необхідно ліквідувати і замінити координаційними комітетами з обмеженими функціями узгодження, посередництва і обміну економічною інформацією.

Для стимулювання економічного процвітання Республіки УГС вважає необхідним максимальне заохочення приватної ініціативи, яка може виявлятися у перетворенні частини державних промислових підприємств в акціонерні чи кооперативні, у добровільному виході селян із колгоспів із землею для приватного господарювання чи створення кооперативів різного типу, у праві окремих осіб, кооперативів та спілок на придбання засобів виробництва. Втручання держави в господарське життя може відбуватися тільки економічним стимулюванням (кредити, пільгове оподаткування та ін.), а не голим адмініструванням. Домінувати повинна ринкова економіка з вільним ціноутворенням. В умовах республіканського госпрозрахунку стане неможливим дальше нарощування промислових потужностей екстенсивними способами в економічно перенасичених районах, а незалежний від центру республіканський уряд дістане змогу стимулювати натомість господарський розвиток відсталих районів з прихованим безробіттям, не допускаючи таким чином ні відпливу населення в значних розмірах за межі республіки, ні організованого централізованим плануванням економіки зумисного припливу населення з інших республік (насамперед із Росії) для розмивання етнічного складу населення України. Промислові підприємства, об'єднання №1 — кооперативи — повинні мати право на економічні зв'язки із закордонними підприємствами і об'єднаннями. Корисним було б залучення матеріальних засобів і економічного досвіду української еміграції.

12. Охороняючи соціально-економічні права людини, держава повинна гарантувати мінімум матеріальних благ тим, хто

цього потребує (встановлення порогу «бідності», допомога по безробіттю). Повинна заохочуватися також доброчинна діяльність громадських організацій та окремих осіб. Але спроби ввести хоча б відносну рівність в оплаті праці і прибутках призвели б до застою і регресу суспільства.

Відновлення соціальної справедливості УГС бачить не у зрівнялівці, яка була однією з головних причин занепаду економіки, а в різкому скороченні бюрократичного апарату («нового класу»), що паразитує на народній шиї, у скасуванні всіх без винятку соціальних привілеїв партійно-радянського бюрократичного апарату (спецобслуговування продуктами і промисловими товарами, спецлікарні, спецкурорти і зони відпочинку, персональні машини, поїздки державним коштом за кордон, привілеї дітям і родичам при здобутті освіти і працевлаштуванні, позачергове одержання кращого житла та ін.).

УГС буде добиватися справедливої системи соціального забезпечення (пенсії трудящим та інвалідам — не нижче середнього рівня зарплати в Республіці із надбавками пропорційно рівню інфляції; зрівняння права на пенсійне забезпечення громадян всіх професій і соціальних прошарків за віком і стажем, включаючи армію, міліцію, органи безпеки, виняток залишивши тільки для робітників на особливо важких та шкідливих роботах; включення до стажу трудової діяльності праці на підприємствах концтаборів). Потребує повної перебудови система охорони здоров'я, що є причиною високої смертності, зокрема дитячої, та зниження тривалості життя.

13. УГС вважає, що у зв'язку із злочинною централізаторською політикою союзного уряду і союзних міністерств, що не рахувалися з інтересами населення України, Республіка опинилася перед загрозою екологічного геноциду (екоциду). Ми будемо добиватися не тільки припинення будівництва нових атомних реакторів; але й згортання уже побудованих на Україні АЕС із заміною їх альтернативними енергетичними засобами та припиненням експорту електроенергії з території України. Ми — за перегляд структури української промисловості з поступовим анулюванням шкідливих виробництв (передовсім хімічних) у зонах промислового перенасичення, за припинення будівництва екологічно небезпечних гідротехнічних споруд, за винесення

кожного більшого проекту промислового будівництва на широке всенародне обговорення.

14. УГС відстоюватиме суворе дотримання передбачених Загальною Декларацією прав людини. Пактами ООН та Прикінцевим Актом Гельсінської наради основних прав і свобод громадян, найперше — визнаної всім цивілізованим світом свободи висловлювати власні погляди і поширювати ідеї незалежно від кордонів. Це — аксіома демократії, що повинна бути забезпечена конституційним правом створювати незалежні громадські організації, в тому числі опозиційні до уряду й правлячої партії; правом пропорційного користування державними засобами масової інформації, створювати власні незалежні видання із забезпеченням необхідною матеріальною базою; правом організовувати мітинги, збори, дискусії; правом мати вільний доступ до всякої інформації (крім чітко окреслених питань військової таємниці), в тому числі до матеріалів архівів, до всіх нормативних актів, дипломатичних документів, до книг і документів, які зараз заховані у спецфонди; правом мати доступ до радіопередач, книг, періодики з інших країн світу, що освітлюють проблеми і події з різних ідейних позицій.

15. УГС виступає за перегляд Кримінального кодексу УРСР, за вилучення з нього антидемократичних статей: ст. 62 («антирадянська пропаганда і агітація»), ст. 187-1 («наклепницькі вигадки» на державний лад), статей, що передбачають покарання за релігійну діяльність, за «тунеядство», порушення паспортного режиму та ін., за різке зменшення покарань, зв'язаних із позбавленням волі, за скасування смертної кари. УГС буде добиватися звільнення всіх політв'язнів, повної реабілітації всіх, хто був засуджений за переконання, ліквідації спецпсихлікарень («психотюрем»). КГБ має бути ліквідований або скорочений і реорганізований із зняттям з нього функцій політичної поліції. Потребує реорганізації судочинство із заміною судової «трійки» демократичними формами суду (наприклад, судом присяжних). Право на адвокатський захист має бути введене з моменту пред'явлення звинувачення. Необхідна гуманізація виправно-трудової системи. В'язні мають відбувати покарання за місцем вчинення злочину, вивезення в'язнів за межі Республіки недопустиме.

16. УГС стоїть на скороченні армії до розумних меж, необхідних тільки для оборони, із скеруванням вивільнених коштів на піднесення добробуту народу. Військова служба повинна проходити на території Республіки в республіканських військових формуваннях. У перспективі бачимо перетворення військової служби в добровільну і оплачувану, як у деяких демократичних країнах світу.

17. Право на працю передбачає створення умов для його повноцінної реалізації. Але примушування працювати під загрозою засудження — це форма рабства, що суперечить міжнародним правовим нормам. УГС виступає за створення незалежних профспілок як найдійовішого органу соціального захисту особи (досягнення нормальних умов праці, належної оплати та ін.).

18. УГС відстоює необмежені права віруючих на створення релігійних громад свого віросповідання, виступає за легалізацію Української греко-католицької та відновлення розстріляної Української автокоральної православної церкви, за припинення переслідування євангельських християн-баптистів, п'ятидесятників, послідовників свідомості Кришни та інших вірувань. Рада в справі вірувань та її відділення на місцях, що стали знаряддям переслідування віруючих, повинні бути ліквідовані. Має бути гарантоване право не тільки антирелігійної, а й релігійної пропаганди.

19. УГС буде добиватися виконання владою гарантованих міжнародними документами з прав людини, що їх ратифікував уряд СРСР, прав на вільний вибір місця проживання (ліквідації паспортної системи і регламентованих прописок), на вільний в'їзд і виїзд із Республіки як у інші республіки Союзу, так і в будь-яку країну світу.

20. УГС вважає, що в усіх найважливіших питаннях, що зачіпають інтереси всього населення України або значної його частини, необхідно проводити всенародні референдуми. забезпечивши перед тим необхідний час і можливості для роз'яснення позицій та вільної агітації.

* * *

Декларація принципів Української Гельсінської Спілки, як і доданий Статут УГС вироблені існуючою з 1976 року Українсь-

кою Гельсінською Групою, яка на цьому складає свої повноваження і входить повним складом до Української Гельсінської Спілки.

«Декларація принципів» УГС та Статут діють тимчасово до затвердження на установчих зборах УГС, які відбудуться після організації обласних рад УГС. В подальшому зміни в Декларацію принципів та Статут можуть вноситися Всеукраїнською Координаційною Радою УГС на подання обласних організацій.

7 липня 1988 року

ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ
УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ ГРУПИ

Додаток 2.

Українська Гельсінська Спілка

НАШІ ПЕРШОЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ

(Обіжник №1
Виконавчого Комітету Української Гельсінської Спілки —
для місцевих груп і філій)

1. Щоб наша організація була живою і діяльною, необхідно забезпечити її масовість. На сьогоднішній день маємо філії або групи в Києві, Москві, в областях Львівській, Одеській, Івано-Франківській, Тернопільській, Дніпропетровській, Черкаській, Волинській, Вінницькій, поодиноких членів в ряді інших областей, в Ленінграді, на Кубані, в Польщі. Сьогоднішньої кількості членів УГС абсолютно недостатньо для повнокровної діяльності Спілки. Тому завдання номер один, від здійснення якого залежатиме саме існування Спілки, є забезпечення кількісного росту організації. Для цього рекомендуємо:

- посилити пропаганду «Декларації принципів» та Статутних принципів УГС. В ідеалі їх повинен мати кожен робітничий

колектив, кожна установа й навчальний заклад; без широкої популяризації нашої програми неможливо досягти ні зростання рядів Спілки, ні її реального впливу на життя народу;

- в статутах обласних філій і автономних організацій бажано встановити обов'язок кожного члена УГС, підготувати до вступу в Спілку і рекомендувати не менше двох нових членів упродовж вказаного певного періоду, які в свою чергу готуватимуть кандидатів до Спілки, і т.д.;

- в статутах обласних філій можна передбачити інститут симпатиків Спілки. До таких можуть належати особи, що готуються до вступу в Спілку (кандидати УГС) або активно допомагають в роботі місцевих організацій чи Виконавчого Комітету УГС, з тих чи інших міркувань заяви про вступ до Спілки не подають. Симпатики мають право дорадчого голосу, при їхньому бажанні імена симпатиків не оголошуються.

Тим, хто побоюється репресій за членство в УГС, треба роз'яснювати, що наша Декларація принципів аналогічна програмам офіційно визнаних, народних фронтів прибалтійських республік, а нападки на нас можна пояснити тільки реакційністю теперішнього керівництва Україні. У випадку переслідувань за членство в УГС (поки що таких не було) вживатимемо най-активніших заходів протесту, аж до звернення до урядів, які підписали Гельсінську угоду. Якраз масовість організації і вза-ємопідтримка її членів — найкращий спосіб забезпечення від можливих нападок партійної бюрократії та репресивних органів.

2. Там, де є більша кількість членів УГС (наприклад, понад десять), радимо, не відкладаючи, розробити хоча б тимчасові статути обласних чи міських філій, створити ОРГАНІЗАЦІЙНІ СТРУКТУРИ, розподілити обов'язки. Спочатку це можуть бути ініціативні комітети для створення організації, потім, після установчих зборів, — обласні (міські) координаційні ради. З дальшим ростом членства можна виділити ті чи інші секції. В статутах треба передбачити розмір вступного і щомісячного членських внесків. Навіть невеликій групі потрібне деяке планування робіт — місячне і перспективне. Організації на місцях рекомендуємо створювати спочатку на територіальній основі (обласні філії, районні чи міські групи), а з ростом наших рядів можна було б створювати групки на підприємствах, в установах. Для кращого

зв'язку, поширення матеріалів та ін. можна було б створювати «трійки», «п'ятірки» тощо.

Потрібно пам'ятати, що бездіяльна і безініціативна організація, яка чекає вказівок «зверху» чи орієнтується тільки на думку «лідера» — це мертва організація, якою б гарною не була її програма. Тому всяку ініціативу місцевих організацій і окремих членів УГС, якщо вона тільки не виламується за рамки нашої програми, треба всіляко вітати.

3. Треба чітко уяснити, що ми — не закрита структура, а широка самоврядовча організація, кожен член якої, де б він не знаходився, є носієм наших ідей. ІЗОЛЯЦІОНІЗМ — ЦЕ НАША ПОРАЗКА, АБО Й СМЕРТЬ. Тому не тільки зараз, коли ще мало, але й тоді, коли нас буде тисячі, ми повинні підтримувати ЯКНАЙШИРШІ КОНТАКТИ З РІЗНИМИ НЕФОРМАЛЬНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ і навіть з офіційними установами, перемагаючи бюрократичну косність останніх, намагаючись навернути їх, наскільки це можливо, до служіння інтересам народу... Ми повинні вступати в різні громадські організації, не відмовляючись від участі в їхніх керівних органах, пам'ятаючи, що довір'я до члена УГС і його авторитету — це довір'я до нас всіх і каш спільний авторитет. Члени УГС повинні відвідувати зібрання, конференції, інші заходи неформальних та інших громадських організацій, підкреслюючи свою приналежність до УГС, пропагуючи наші ідеї участю в дискусіях, індивідуальними бесідами з членами цих об'єднань, розповсюдженням угеесівської літератури. Якщо в деяких областях чи містах вдається створити загальні організації типу народного фронту чи демократичного фронту, ми повинні обов'язково в них входити, бодай як конструктивна опозиція. Оскільки Декларація принципів УГС — це і є, по суті, програма народного фронту, намагатися, щоб такі об'єднання створювалися саме на базі нашої програми.

4. Важливою ділянкою роботи місцевих організацій УГС і окремих її членів є розповсюдження документів і періодичних видань Спілки. «Декларація принципів» повинна стати настільною для кожного члена і симпатика УГС. Її потрібно масово відтворювати і розповсюджувати. Потрібно налаго-джувати на місцях передруки і розповсюдження періодичних видань Спілки

— «Українського Вісника», «експрес-випусків УГС», листків прес-служби УГС, магнітофонних випусків, які
ми зараз організовуємо, де є можливість, влаштовувати перегляд відеокасет з матеріалами прес-служби УГС. Місцевим організаціям варто мати списки місцевих органів преси і корпунктів, установ і окремих осіб, яким варто розсилати листки прес-служби УГС чи власні бюлетені та інші документи, якщо такі виникнуть.

5. Кожній обласній філії чи більшій групі рекомендуємо створити ГРОМАДСЬКУ БІБЛІОТЕКУ, в якій повинні бути насамперед у достатній кількості всі видання УГС, а також позацензурні видання українською, російською, а де можливо і є читачі — також іншими мовами. У такій бібліотеці могли б бути цікавіші малодоступні видання, друковані офіційно, відбитки чи вирізки з них. Бібліотека мала б свої правила (вступний внесок-запорука, терміни читання, черговість обслуговування та ін.) і могла б стати центром пропаганди наших ідей та залучення нових членів. При бібліотеках можна було 5 організувати і розмноження та розсилку документів УГС, пресових листків тощо, а також місцеві відділення прес-служби УГС, які б оперативно збирали і передавали в прес-центр актуальну інформацію.

6. З розгортанням діяльності місцевих організацій Спілки зростатимуть матеріальні видатки... (на друкування, роз'їзди, телефонні розмови та ін.). Покривати їх можна було б за рахунок вступних і членських внесків та пожертв громадян. Не виключена можливість кооперативної діяльності з відчисленням частини прибутків в касу місцевої організації та ВКР (Всеукраїнська координаційна рада), яка могла б допомогти фінансувати початок такої діяльності. Усі надходження та видатки повинні чітко фіксуватися і контролюватися ревізійною групою.

7. Однією з важливих справ, якою вже можуть займатися навіть нечисленні групи та окремі члени УГС, є збір інформації на місцях з основних проблем, зафіксованих в Декларації принципів, з дальшою передачею цих даних у ВКР для узагальнення і підготовки відповідних документів. Зараз ми просимо провести збирання таких даних у своїх областях, районах, населених пунктах:

- стан церков та інших культових споруд (костелів, синагог, мечетей та ін.) в динаміці за всі роки Радянської влади: які було знищено, коли і як, які перетворено в склади і т.п., їхній стан, які діють і чи діяли безперервно чи відновлені і коли; факти репресій священнослужителів та інші дотичні до цього питання дані по населених пунктах;

- мовна ситуація в регіоні (в розрізі — за установами, підприємствами, кількість шкіл з різними мовами і учнів у таких,

мова преси, діловодства, місцевих теле- і радіопередач, масових заходів, постійна мова в службових стосунках керівників різних рангів тощо;

- конкретні дані про злочини сталінських часів (з конкретизацією місця подій, кількісних характеристик, окремих точно відомих фактів, імен жертв та винуватців тощо); окремо просимо збирати конкретні дані про голод 1933 року на сході України, опитуючи тих, хто був його свідками) бажано магнітофонні записи і точні дані про кореспондентів): в західних областях України — дані про терор 1939-1940 років (зокрема в перші дні війни в червні-липні 1941 року).

Своєрідний запитальник для збирання усіх цих даних розішлемо додатково. Крім того, плануємо збирання даних про національний склад населення: різних регіонів на різних соціальних щаблях; про екологічний стан конкретних місцевостей; про розподіл соціальних благ та ін. Характерні відомості з названих та інших гострих проблем організації могли б збирати і з власної ініціативи, враховуючи специфіку регіону.

8. Просимо надсилати до ВКР (виконавчим секретарям М.Гориню, Б.Красівському чи В.Чорноволу) огляди матеріалів місцевої преси з гострими виступами з питань мови, інших національних проблем, про сталінсько-брежнєвські злочини в ваших регіонах з додатком самих газетних статей. Так само рекреаційні виступи проти УГС і національно-демократичного руху. Так само просимо оперативно надсилати актуальні матеріали з областей для листків прес-служби УГС.

9. Декларація принципів УГС та Статутні принципи — документи тимчасові, які діють до першої всеукраїнської конференції УГС. Тому просимо всі зауваження, доповнення, уточнення формувань, які члени УГС на місцях вважають доцільним вне-

сти в остаточний текст, надсилати письмово з чітким формулюванням власних позицій. Надсилати чи передавати можна будькому із членів ВКР, попередній склад якого такий:

БАРЛАДЯНУ Василь (Одеса), ГОРИНЬ Богдан (Львів), ГОРИНЬ Михайло (Львів), ГОРБАЛЬ Микола (Київ), ГРЕБЕНЮК Григорій (Краматорськ), ЗІЗЕЛЬС Йосип (Чернівці), КАНДИБА Іван (Львів), КРАСІВСЬКИЙ Зіновій (Моршин Львівської області), ЛЕСЮ Ярослав (Болехів Івано-Франківської обл.), ЛУК'ЯНЕНКО Левко (Томська обл.), МУРАТОВ Микола (Москва), ПРИХОДЬКО Григорій (Львів), ОВСІЄНКО Василь (Житомирська обл.), САПЕЛЯК Степан (Харків), СІЧКО Василь (Долина Івано-Франківської обл.), СОКУЛЬСЬКА Орися (Дніпропетровськ), ЧОРНОВІЛ В'ячеслав (Львів), ШЕВЧЕНКО Віталій (Київ), ШЕВЧЕНКО Олесь (Київ), ГОРОХІВСЬКИЙ Левко (Тернопіль), ТИТАРЕНКО Володимир (Вінниця), ХМАРА Степан (Червоноград Львівської обл.).

Такі обіжники будемо скеровувати на місцях систематично.

27.10.1988 року

ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ УГС

ОСНОВНА ХРОНІКА РЕГІОНАЛЬНИХ ПОДІЙ

4 жовтня 1988 року – відбулася перша обласна конференція Української Гельсінської Спілки

21 січня 1989 року – Установча конференція Товариства української мови імені Т. Шевченка (ТУМ) в Ужгороді

Квітень 1989 року – в Мукачеві створено Краєзнавче об'єднання імені О.Митрака

23 квітня 1989 року – створення ініціативної групи Хустського Народного Руху України за перебудову

26 березня 1989 року – в Ужгороді відбулася Друга обласна конференція УГС

19 травня 1989 року – створено первинну організацію пенсіонерів-ветеранів «Секція громадських ініціатив» при Товаристві української мови імені Тараса Шевченка

16 липня 1989 року – Установча конференція Хустської міськрайонної організації Народного Руху України за перебудову

21 липня 1989 року – в Ужгородському клубі письменників створена ініціативна група з підготовки Установчої конференції крайового НРУ за перебудову

8 – 10 вересня 1989 року – участь делегації від Закарпаття в роботі Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову в Києві

13 вересня 1989 року – мітинг прихильників НРУ за перебудову в Ужгороді

16 вересня 1989 року – екологічний мітинг у місті Мукачево

18 вересня 1989 року – Установча конференція університетської організації НРУ за перебудову

23 вересня 1989 року – Установча конференція Закарпатської організації Народного Руху України за перебудову в Ужгороді

24 вересня 1989 року – багатотисячна акція-мітинг на ужгородському стадіоні «Спартак»

Жовтень 1989 року – ужгородські просвітяни почали проводити регулярні, щотижневі зібрання – Віче (місце народних зборів біля пам'ятного знаку Т.Г.Шевченку на одній із набережних Ужгорода)

8 жовтня 1989 року – мітинг у Великому Бичкові на Рахівщині

14 жовтня 1989 року – створена Мукачівська міська організація Народного Руху України за перебудову

22 жовтня 1989 року – в Мукачеві на Росвигівському кладовищі НРУ за перебудову, УГС, Товариство української мови ім. Т.Шевченка, Краєзнавче об'єднання ім. О.Митрака організували Панахиду, яку проводили священики тоді ще нелегальної Греко-Католицької Церкви

28 жовтня 1989 року – створено Тячівську організацію НРУ за перебудову

11 листопада 1989 року – перше пікетування Пістрялівської радіолокаційної станції (РЛС)

19 листопада 1989 року – мітинг-протест проти будівництва екологічно небезпечної Пістрялівської РЛС у Мукачеві. Масове розповсюдження однієї з перших листівок УГС про катастрофічну згубність будівництва й використання Пістрялівської радіолокаційної станції

26 листопада 1989 року – проведення УГС спільно НРУ несанкціонованого віче поблизу Пістрялівської РЛС

10 грудня 1989 року – Мукачівською філією УГС у Закарпатті було організовано та проведено збори селян с. Залужжя Мукачівського району, на яких місцеві жителі вперше висунули політичні вимоги й висловилися за проведення страйків

10 грудня 1989 року – шеститисячний екологічний мітинг в с. Лалово Мукачівського району, який перетворився за своїм змістом на політичний

11 грудня 1989 року – голова Мукачівської філії УГС Ярослав Каричак та інші активісти товариства спільно з НРУ за передумову перетворили мирний похід селян із священиками чотирьох церков на територію Пістрялівської РЛС у несанкціонований політичний мітинг

17 грудня 1989 року – багататисячний мітинг-віче в Іршаві

Січень 1990 року – створена Мукачівська організація УГС

Січень 1990 року – в місті Хуст побачив світ перший номер неформальної газети «Нова свобода», яка згодом стала друкованим рупором місцевого осередку Руху

11 січня 1990 року – мітинг і пікетування закарпатського облвиконкому й обкому КПУ в Ужгороді

14 січня 1990 року – демонстрація й тритисячний мітинг біля будинку обласного комітету КПУ в Ужгороді, що викликали кадрові зміни в її структурі

20 січня 1990 року – масові збори-мітинг на честь возз'єднання Західної України з УНР 1919 року в Мукачеві

21 січня 1990 року – мітинг до Дня соборності українських земель в Хусті, урочисте відзначення Акту злуки ЗУНР і УНР

26 січня 1990 року – під тиском багатотисячного мітингу сесія обласної ради прийняла рішення «Просити Верховну Раду УРСР та Раду Міністрів припинити будівництво Пістрялівської РЛС».

28 січня 1990 року – в Мукачеві за ініціативи УГС утворено Комітет захисту Греко-католицької церкви

4 лютого 1990 року – в Ужгороді пройшов семитисячний мітинг, участь в якому брали представники всіх крайових осередків УГС

11 лютого 1990 року – восьмитисячний мітинг у Мукачево з масовим використанням синьо-жовтих стягів

11 лютого 1990 року – акція під гаслами політичного протесту проти поділу закарпатців на русинів та українців у Волівці

11 лютого 1990 року – проведено «живий ланцюг» (участь взяло дев'ять тисяч осіб) від центра міста Мукачево до Пістрялівської РЛС

17 лютого 1990 року – багатолюдний мітинг і молебень навпроти будинку райкому Комуністичної партії в Хусті

17 лютого 1990 року – народне віче у селах Лалово й Угля

25 лютого 1990 року – мітинг у селі Лалово Мукачівського району

Березень 1990 року – утворено Хустську філію УГС

Березень 1990 року – побачив світ перший номер газети УГС «Карпатська Україна»

24 – 25 березня 1990 року – виїзне засідання сесії Великої Ради НРУ за перебудову у місті Хуст

24 – 25 березня 1990 року – святкування Дня Карпатської України в Хусті

25 березня 1990 року – Установча конференція Рахівського НРУ за перебудову

30 березня 1990 року – мітинг та пікетування в Мукачеві поблизу райвійськкомату з використанням національної символіки й плакатів

1 квітня 1990 року – мітинг в Ужгороді проти погромів угорського населення в Румунії

21 квітня 1990 року – проведення свята «День волі» в Ужгороді, присвяченого викупу Т.Шевченка з неволі

26 квітня 1990 року – проведення в Мукачеві Дня Чорнобильської трагедії

29 – 30 квітня 1990 року – участь закарпатської делегації в Установчому з'їзді Української Республіканської Партії в Києві

Травень 1990 року – створення Тячівської міськрайонної організації УГС – УРП

9 травня 1990 року – П'ята конференція обласного активу УГС – УРП в місті Мукачево

18 травня 1990 року – Установча конференція Ужгородського товариства «Просвіта»

10 червня 1990 року – мітинг з проблем екології Синевирського заповідника

10 червня 1990 року – мітинг та святкова демонстрація «Свято народної творчості» у Рахові

14 червня 1990 року – Ужгородська міська рада під тиском громадсько-політичного руху прийняла рішення про легалізацію на території міста синьо-жовтого прапора

17 червня 1990 року – екологічний мітинг вперше відбувся у селищі Солотвино

4 – 12 липня 1990 року – проведено громадянську акцію «Дзвін-90»

14 липня 1990 року – перша науково-практична конференція у Міжгір'ї, присвячена загибелі президента Карпатської України Августина Волошина

3 серпня 1990 року – сесія Мукачівської міської ради народних депутатів прийняла рішення про легалізацію синьо-жовтого прапора на території міста над Латорицею

29 серпня 1990 року – Виконавчий комітет Ужгородської міської ради народних депутатів зареєстрував Ужгородське товариство «Просвіта» за № 156

6 жовтня 1990 року – Установча конференція крайової організації «Меморіал» в Ужгороді, на якій було прийнято рішення

про її офіційну назву – Закарпатська крайова історико-просвітницька організація «Меморіал»

25 листопада 1990 року – Установча конференція Закарпатської обласної організації Української Республіканської Партії

23 грудня 1990 року – Установча конференція з відродження на Закарпатті товариства «Просвіта» в Ужгороді

23 грудня 1990 року – створення Перечинського НРУ за перебудову

1991 рік – побачив світ перший річник «Календаря «Просвіти»

1991 рік – створено бібліотеку Закарпатського крайового культурно-освітнього товариства «Просвіта»

13 січня 1991 року – ІІ звітно-виборна конференція обласного НРУ за перебудову

7 травня 1991 року – з метою увіковічнення «подвижників національно-культурного просвітницького руху Карпатської України» створена «Книга пам'яті» «Просвіти»

19 – 21 серпня 1991 року – спроба державного перевороту ГКЧП у Москві

19 серпня 1991 року – позачергова сесія Ужгородської міської ради засудила спробу перевороту ГКЧП

24 серпня 1991 року – проголошення державної незалежності України

30 серпня 1991 року – демонтаж пам'ятника Леніну в Ужгороді

27 вересня 1991 року – пікетування обласної ради народних депутатів, голодування з політичними вимогами (до 15 жовтня 1991 року)

12 жовтня 1991 року – на ІІІ конференції товариства в Києві ТУМ ім. Т.Шевченка було перейменоване у Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Т. Шевченка (ВУТ)

1 листопада 1991 року – з військовим відомством підписано угоду про співробітництво та передачу «Просвіті» в безоплатну оренду двох приміщень

3 листопада 1991 року – в Ужгороді проведено Установчу конференцію громадської організації Всеукраїнського Товариства політв'язнів і репресованих

21 листопада 1991 року – в Народному Домі відбулося перше розширене засідання Ради крайового товариства «Просвіта»

24 листопада 1991 року – в Ужгороді була створена організація під назвою «Краєва спілка жінок Карпатської України» (КСЖКУ)

1 грудня 1991 року – вибори першого Президента України, Всеукраїнський та обласний референдуми

12 січня 1992 року – ІІІ звітно-виборна конференція обласного НРУ

10 березня 1992 року – представники політичних партій (Народного Руху України, Української Республіканської Партії, Демократичної Партії України, Партії Зелених України) та громадських організацій («Меморіалу», Закарпатської обласної організації товариства української мови ім. Т.Шевченка, Закарпатського крайового культурно-освітнього товариства «Просвіта», Закарпатського обласного товариство політв'язнів і репресованих, Союзу українок, Краєзнавчого об'єднання ім. О.Митрака, Спілки української молоді та Спілки майстрів народного мистецтва Закарпаття), а також редакція газети «Карпатська Україна» утворили громадське об'єднання Українська Народна Рада Закарпаття (УНРЗ)

13 квітня 1992 року – зареєстровано Статут Закарпатської обласної організації Союзу українок (СУЗ)

3 травня 1992 року – ІV крайова конференція НРУ

7 червня 1992 року – в Ужгороді пройшла V конференція Закарпатської крайової організації Народного Руху України

19 липня 1992 року – представники УНРЗ обговорили і затвердили Статут організації (шосте засідання)

15 листопада 1992 року – VI конференція крайової організації Народного Руху України

26 грудня 1992 року – Перша звітно-виборна конференція Закарпатського крайового товариства «Просвіта» в Ужгороді

5 січня 1993 року – Друга звітно-виборної конференції Закарпатського об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка

7 березня 1993 року – VII конференція крайової організації Народного Руху України в місті Хуст

13 червня 1993 року – Установчі збори Християнсько-Народного Союзу Закарпаття в Ужгороді

26 січня 1994 року – УНРЗ зареєстровано як громадську організацію під номером свідоцтва 041

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АДЗ – Асоціація демократів Закарпаття
АНД – Асоціація нерадикальних демократів
ВТПіР – Всеукраїнське товариство політв'язнів і репресованих
ВУТ «Просвіта» ім. Т.Шевченка – Всеукраїнське товариство ім. Т.Шевченка
ДемПУ – Демократична партія України
ЗКО УРП – Закарпатська крайова організація Української Республіканської Партії
ЗНО – Закарпатське народне об'єднання
ЗО УРП – Закарпатська організація Української Республіканської Партії
КДБ – Комітет державної безпеки
КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
КСЖКУ – Краєва спілка жінок Карпатської України
НРУ за перебудову – Народний Рух України за перебудову
НРУ – Народний Рух України
ПЗУ – Партія Зелених України
ПрикВО – Прикарпатський воєнний округ
СУЗ – Союз Українок Закарпаття
СУМ – Спілка української молоді
ТУМ – Товариство української мови ім. Т.Шевченка
УГГ – Українська Гельсінська Група
УГС – Українська Гельсінська Спілка
УжДУ – Ужгородський державний університет
УНРЗ – Українська Народна Рада Закарпаття
УРП – Українська Республіканська Партія
УТЛК – Українське товариство любителів книги
ХНСЗ – Християнсько-народна спілка Закарпаття
ЦК КПУ – Центральний Комітет Комуністичної Партії України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Архівні джерела

І. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО)

1. Фонд 1. Закарпатский обком Компартии Украины. г.Ужгород. – Оп. 33. Дела отделов. – Спр. 4. Протокол III пленума Закарпатского обкома Компартии Украины (16.06 – 16.06. 1989 г.). – На 148 лис.
2. Спр. 6. Материалы к протоколу III пленума Закарпатского обкома Компартии Украины (16.06 – 16.06. 1989 г.). – На 53 лис.
3. Спр. 12. Материалы к протоколу V пленума Закарпатского обкома Компартии Украины (05.12 – 05.12. 1989 г.). – На 52 лис.
4. Спр. 16. Протоколы №№ 5, 6, 7 заседаний бюро Закарпатского обкома Компартии Украины с приложениями (28.03 – 30.05. 1989 г.). – На 114 лис.
5. Спр. 28. Документы, принятые в бюро обкома Компартии Украины согласованием (24.01 – 31.07. 1989 г.). – На 142 лис.
6. Спр. 29. Документы, принятые в бюро обкома Компартии Украины согласованием (10.08 – 17.10. 1989 г.). – На 139 лис.
7. Спр. 59. Записки обкома партии в ЦК Компартии Украины по вопросам идеологической работы (20.01 – 28.12. 1989 г.). – На 29 лис.
8. Спр. 63. Записки идеологического отдела, горкомов, райкомов партии, идеологических организаций по вопросам критической обстановки среди жителей Мукачевского и Иршавского районов в связи со строительством «Рембазы ВВС»; основных направлениях перестройки высшего и среднего образования; подготовки областной учредительной конфренции Народного руха Украины за перестройку, активизации деятельности греко-католической церкви, зарубежных связей, совершенствования структуры общественных организаций (26.06 – 22.11. 1989 г.). – На 63 лис.

9. Спр. 74. Записки идеологического отдела, отделов обкома партии по вопросам идеологической работы в области (28.03 – 09.11. 1989 г.). – На 42 лис.
10. Оп. 34. Дела отделов. – Спр. 1. Протокол XXII отчетно-выборной конференции Закарпатской областной партийной организации (09.06 – 09.06. 1990 г.). – На 194 лис.
11. Спр. 4. Протокол VI пленума Закарпатского обкома Компартии Украины (09.02 – 09.02. 1990 г.). – На 113 лис.
12. Спр. 7. Протокол VII пленума Закарпатского обкома Компартии Украины (04.04 – 04.04. 1990 г.). – На 78 лис.
13. Спр. 9. Протокол VIII пленума Закарпатского обкома Компартии Украины (12.05 – 12.05. 1990 г.). – На 60 лис.
14. Спр. 30. Материалы к протоколам №№ 2, 3 заседаний бюро Закарпатского обкома Компартии Украины (28.08 – 28.08. 1990 г.). – На 45 лис.
15. Спр. 38. Протокол №6 заседания секретариата Закарпатского обкома Компартии Украины с приложениями (18.01 – 18.01. 1990 г.). – На 23 лис.
16. Спр. 42. Протокол №1 заседания секретариата Закарпатского обкома Компартии Украины с приложениями (28.06 – 28.06. 1990 г.). – На 23 лис.
17. Спр. 70. Рабочие планы, записки идеологического отдела по вопросам осуществления реформы общеобразовательной, профессиональной школы, исполнения партийного бюджета, политической ситуации в области (25.09. 1986 г. – 27.12. 1990 г.). – На 25 лис.
18. Спр. 84. Аналитические материалы за 1990 год (январь – декабрь 1990 г.). – На 45 лис.
19. Спр. 88. Записки, справки, информации отдела по вопросам идеологической работы, деятельности прессы, подготовки областной книги «Память» (18.01 – 16.11. 1990 г.). – На 93 лис.
20. Оп. 36. Дела отделов. – Спр. 13. Протоколы №№ 3, 4 заседаний секретариата Закарпатского обкома Компартии Украины с приложениями (07.02 – 26.03. 1991 г.). – На 28 лис.
21. Спр. 29. Записки отделов обкома, партии по вопросам работы радиовещания, общеобразовательных школ, социологи-

ческих исследований в области, другим вопросам идеологической деятельности. (16.01 – 23.07. 1991 г.). – На 34 лис.

22. Спр. 30. Информации ГК, РК партии по выполнению постановлений обкома партии по вопросам массово-политической работы, социально-политической обстановки в области (22.02 – 15.08. 1991 г.). – На 42 лис.

ІІ. Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації

23. Фонд 1. Опис 1. Діловодство. Протокольна частина. Розпорядження №№ 101 – 150 Представника Президента України (5 червня – 23 червня 1992). – На 460 арк.
24. Спр. Розпорядження від 10.06.92 № 115 «Про реєстрацію Статуту Закарпатського обласного відділення товариства «Україна». – Арк. 111 – 134.
25. Фонд 195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів. – Оп. 14. Діловодство. – Протокол № 11 засідання виконавчого комітету Закарпатської обласної ради народних депутатів від 9 вересня 1989 р. – На 7 арк.
26. Спр. Протокол № 3 засідання виконавчого комітету Закарпатської обласної ради народних депутатів від 20 лютого 1990 р. – На 350 арк.
27. Спр. І засідання IV сесії обласної Ради народних депутатів XXI скликання від 18 грудня 1990 р. – На 251 арк.
28. Спр. ІІ сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією від 30 травня 1990 р. – На 88 арк.
29. Спр. Протокол № 13 засідання виконавчого комітету Закарпатської обласної ради народних депутатів від 20 листопада 1990 р. – На 271 арк.
30. Спр. Протокол № 5 засідання виконавчого комітету Закарпатської обласної ради народних депутатів від 23 квітня 1991 р. – На 432 арк.
31. Спр. VI сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією від 12 липня 1991 р. – На 222 арк.
32. Спр. VII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією (1-ше засідання) від 1 жовтня 1991 р. – На 141 арк.

33. Спр. VII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання (3-тє засідання) від 2 жовтня 1991 року та рішення, прийняті сесією. – На 88 арк.
34. Спр. VII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією від 27 вересня 1991 р. – На 207 арк.
35. Спр. VII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією (4-те засідання) від 15 жовтня 1991 р. – На 121 арк.
36. Спр. VII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією (5-те засідання) від 31 жовтня 1991 р. – На 357 арк.
37. Спр. VIII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання 20 листопада 1991 р. – На 13 арк.
38. Спр. IX сесія Закарпатської обласної Ради народних депутатів XXI скликання. Друге засідання від 6 березня 1992 р. – На 345 арк.
39. Спр. X сесія Закарпатської обласної Ради народних депутатів XXI скликання. Перше засідання від 29 квітня 1992 р. – На 123 арк.
40. Спр. X сесія Закарпатської обласної Ради народних депутатів XXI скликання. Друге засідання від 22 липня 1992 р. – На 230 арк.
41. Спр. XI сесія Закарпатської обласної Ради народних депутатів XXI скликання. Перше засідання від 30 жовтня 1992 р. – На 273 арк.
42. Спр. XI сесія Закарпатської обласної Ради народних депутатів XXI скликання. Друге засідання від 23 грудня 1992 р. – На 302 арк.
43. Спр. Листівки кандидатів у депутати Верховної і обласної Ради та на посаду голови обласної Ради. – На 112 арк.
44. Спр. Протокольне рішення від 19. 06. 90 № 8 «Про переведення Закарпатської області на засади господарсько-економічної самостійності і самоврядування». – Арк. 149 – 155.
45. Спр. Рішення від 19. 12. 89 № 182 «Про організаційне забезпечення впровадження в області Закону УРСР «Про мови в Українській РСР». – Арк. 50 – 55.

46. Спр. Рішення від 20. 02. 90 № 39 «Про реєстрацію Статуту обласного культурно-освітнього Товариства карпатських русинів». – Арк. 105 – 115.
47. Спр. Рішення від 20. 02. 90 № 45 «Об итогах референдума по отношению жителей Закарпатской области к строительству Питсряловской РЛС в Мукачевском районе». – Арк. 178.
48. Спр. Рішення від 20. 11. 90 № 225 «Про реєстрацію Статуту Закарпатського молодіжного демократичного союзу – обласної організації ЛКСМУ (МДС) «Устрій життя». – Арк. 192 – 208.
49. Спр. Рішення від 23. 04. 91 № 77 «Про реєстрацію Статуту Закарпатського крайового культурно-освітнього товариства «Просвіта». – Арк. 189 – 212.
50. Спр. Рішення від 22. 10. 91 № 201 «Про реєстрацію Статуту громадсько-благодійної організації «Асоціація нерадикальних демократів». – Арк. 94 – 109.
51. Спр. Рішення від 3. 12. 91 № 225 «Про створення робочої комісії облвиконкому по підготовці проекту Закону України «Про Статус спеціальної самоврядної адміністративної території Закарпаття» – Арк. 60 – 68.
52. Спр. Рішення від 13. 04. 92 № 67 «Про реєстрацію Статуту Закарпатської обласної організації Союзу українок». – Арк. 136 – 165.
53. Спр. Розпорядження Представника Президента України від 28. 05. 91 № 87 «Про реєстрацію змін і доповнеь до Статуту Асоціації нерадикальних демократів», прийнятих на загальних зборах 5 квітня 1992 р., протокол № 5. – Арк. 334 – 355.
54. Спр. Рішення № 201 від 22. 10. 91 «Про реєстрацію Статуту громадсько-благодійної організації «Асоціація нерадикальних демократів». – Арк. 94 – 109.
55. Спр. Розпорядження від 02. 12. 91 № 438 «Про участь делегації області в роботі конгресу українців в м. Києві 20 – 24 січня 1992 р.». – Арк. 211 – 214.
56. Оп. 23. Спр. Інформації про виконання постанов та розпорядження Ради Міністрів УРСР та Президії Верховної Ради УРСР (15 січня – 22 грудня 1989 р.). – На 112 арк.

57. Спр. Листування з профспілками та іншими громадськими організаціями (4 січня – 12 листопада 1993 р.). – На 66 арк.
58. Спр. Том ІІ. Листування з Кабінетом Міністрів України (3 липня – 17 грудня 1992 р.). – На 229 арк.
59. Листування облвиконкому з обласними організаціями, підприємствами, установами по основній діяльності (11 січня – 28 грудня 1989 р.). – На 70 арк.
60. Оп. 25. Апарат при керівництві. – Спр. Документи про роботу комісії у справах молоді, народній освіті і культурі (протоколи, рішення, довідки) (2 березня – 20 вересня 1989 р.). – На 78 арк.
61. Спр. Список громадських організацій, легалізованих Закарпатським обласним управлінням юстиції. – На 15 арк.

ІІІ. Архівний відділ Ужгородської міської Ради народних депутатів

62. Фонд 35. Ужгородська міська Рада народних депутатів. – Оп. 1. Діловодство. – Спр. Документи по поверненню історичної будови товариства «Просвіта» (протокол, скарги, акти, листування, тощо) (9 липня 1996 – 16 травня 1997 р.). – На 93 арк.
63. Спр. 5. Протокол № 16 Ужгородської міської Ради народних депутатів. VI позачергова сесія XXI скликання від 19 серпня 1991 р. – На 18 арк.
64. Спр. 74. Листування з облвиконкомом, організаціями, підприємствами та установами по основній діяльності (30 січня 1991 – 20 грудня 1991 р.). – На 117 арк.
65. Спр. 819. Листування з облвиконкомом, обласними організаціями, підприємствами, установами по основній діяльності (11 січня 1989 – 28 грудня 1989 р.). – На 70 арк.

IV. Поточний архів Закарпатського обласного товариства української мови ім. Т. Шевченка – Закарпатської обласної організації Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т.Шевченка.

66. Відомості про склад виконавчого комітету Закарпатського народного об’єднання. – На 2 арк.

67. Журнал протоколів засідання осередку «Ветеран» Товариства української мови ім. Т. Шевченка (19 травня 1989 р. – 22 травня 1991 р.). – На 54 арк.
68. Заява Закарпатського об'єднання ВУТ «Просвіта» ім. Т.Шевченка про легалізацію шляхом повідомлення на адресу Управління юстиції Закарпатської облдержадміністрації від 21 грудня 1993 р. / № 89. – На 1 арк.
69. Звернення наради представників обласних Товариств української мови імені Тараса Шевченка «Просвіта» до обласних, районних, первинних організацій та членів Товариства / вх. № 13 від 23. 06. 92. – На 4 арк.
70. Звіт про роботу Української Народної Ради Закарпаття (УНРЗ) від 10 березня 1992 до 1 жовтня 1994 р. – На 10 арк.
71. Інструкція членам ВУТ «Просвіта». – На 1 арк.
72. Лекторій Закарпатського об'єднання ВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка. – Протокол № 3 від 23.03.93. – На 3 арк.
73. Лекторій «Історія української державності» для поширення членами ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка. – На 3 арк.
74. Лист голови Закарпатського обласного відділення Товариства української мови ім. Т. Шевченка П.П. Чучки голові виконавчого комітету Закарпатської обласної ради народних депутатів тов. Мальованику М.М. (10.11.89 р.). – На 1 арк.
75. Лист-повідомлення Закарпатського обласного управління статистики про реєстрацію громадської організації «Українська Народна Рада Закарпаття». – На 1 арк.
76. Лист-повідомлення Закарпатського обласного управління статистики про реєстрацію громадської організації «Закарпатське об'єднання Всеукраїнського товариства ім. Т.Шевченка» та присвоєння їй кодів за загальноукраїнськими класифікаторами від 13.02.95 / № 20 – 471 / к. – На 1 арк.
77. Протокол засідання правління Закарпатського обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т.Шевченка від 3. XI. 93 р. – На 2 арк.
78. Протокол засідання правління Закарпатського обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т.Шевченка від 2. II. 94 р. – На 2 арк.

79. Протокол засідання правління Закарпатського обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т.Шевченка від 31. III. 94 р. – На 2 арк.
80. Протокол № 1 засідання лічильної комісії звітно-виборних зборів УНРЗ від 1 жовтня 1994 р. – На 2 арк.
81. Резолюція про стан освіти в Україні від 5 грудня 1993 р. – На 1 арк.
82. Резолюція IV з'їзду Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка з питань розбудови в Україні інформатизованого суспільства від 4 – 5 грудня 1993 р. – На 1 арк.
83. Рішення «Про статус Закарпаття в складі незалежної України» / Закарпатська обласна Рада народних депутатів /копія/ від 1 жовтня 1991 р. – На 4 арк.
84. Свідоцтво Правління Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка від 3 травня 1993 р. / № 0-07-49. – На 1 арк.
85. Свідоцтво про реєстрацію Української Народної Ради Закарпаття від 26 січня 1994 р. / № 041. – На 1 арк.
86. Склад Координаційної Ради Закарпатського народного об'єднання. – На 4 арк.
87. Список голів міських і районних організацій Закарпатського народного об'єднання. – На 1 арк.
88. Статут Закарпатського народного об'єднання. – На 6 арк.
89. Статут Закарпатського обласного товариства української мови імені Тараса Шевченка затверджений всеукраїнською установчою конференцією 12 лютого 1989 р. у Києві і прийнятий радою Закарпатського товариства 19 лютого 1989 р. – На 8 арк.
90. Статут Краєвої Спілки жінок Карпатської України від 1991 р. / № 1. – На 3 арк.
91. Статут Української Народної Ради Закарпаття. – На 4 арк.
92. Тематичний каталог лекційно-просвітницької роботи / вх. № 17 від 17. 02. 94 р. – На 20 арк.
93. Ухвала звітно-виборної конференції Закарпатського об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка від 05. 01. 93 р.). – На 2 арк.

94. Ухвала № 1 спільного засідання демократичних організацій Закарпаття від 10 березня 1992 р. – На 1 арк.
95. Ухвала загальних звітно-виборних зборів Української Народної Ради Закарпаття від 1 жовтня 1994 р. – На 2 арк.

V. Поточний архів Закарпатського крайового культурно-освітнього товариства «Просвіта»

96. Виписка з рішення про реєстрацію Статуту Ужгородського товариства «Просвіта». – На 1 арк.
97. Заява учасників «круглого столу» від 8 вересня 1990 р. – На 1 арк.
98. Лист Міністра оборони СРСР Д. Язова голові Ужгородського товариства «Просвіта» з приводу передачі організації Будинку офіцерів від 22 грудня 1990 р. / № 205 / 6371. – На 1 арк.
99. Протокол установчої конференції товариства «Просвіта». – На 1 арк.
100. Резолюція екологічного мітингу в м. Мукачево до органів державної влади, Міністерства оборони СРСР, комітету держбезпеки СРСР, трудових колективів, населення Закарпатської області від 16 вересня 1989 р. – На 2 арк.
101. Статут Ужгородського товариства «Просвіта». – На 6 арк.
102. Угода про організацію роботи читального залу Карпатської літератури та незалежної преси від 1990 р. – На 1 арк.

VI. Поточний архів Закарпатського відділення Народного руху України

103. Виборчий Маніфест Народного руху України за перебудову. – На 2 арк.
104. Закарпатська обласна установча конференція Народного руху України від 23 вересня 1989 р. – На 64 арк.
105. Керівні органи Закарпатської крайової організації Народного руху України за перебудову, обрані на установчій конференції 23 вересня 1989 р., м. Ужгород. – На 2 арк.
106. Організаційний комітет Закарпатської обласної установчої конференції Народного Руху України за перебудову (вересень 1989 р.). – На 2 арк.

107. План проведення походу «Дзвін – 90» по Закарпатській області / № 3, т. 33. – На 2 арк.
108. Програма мітингу від 13 вересня 1989 р. за підписом голови Закарпатської ініціативної групи Народного руху України за перебудову П.Скунця. – На 1 арк.

108 а. Приватний архів Віктора Бедя. Створення газети «Карпатська Україна», «Тячівська організація НРУ». – На 4 арк.

108 б. Приватний архів Ігоря Гавриліва. Протоколи конференції працівників Закарпатського лінійно-виробничого управління магістральних газопроводів (ЗЛВУМГ). – На 6 арк.

VII. Поточний архів Ужгородської міськрайонної організації УГС – УРП / Приватний архів голови Ужгородської міськрайонної організації УГС – УРП В. Шерегія (1989 – 1991)

109. Витяг з протоколу засідання Великої Ради Закарпатської організації УРП від 21 липня 1990 року. – На 1 арк.
110. Виступ голови УГС в Закарпатті О.Ороса на установчих зборах Закарпатської організації УРП від 25 листопада 1990 року (Ужгород). – На 11 арк.
111. Запрошення на святкування 52-ої річниці «Незалежної держави Карпатська Україна (1939 – 1991)» / Ужгород – Хуст, 15 – 16.03.1991 р. – На 3 арк.
112. Звернення до Верховної Ради Української РСР і Ради Міністрів УРСР про проголошення 26 квітня Днем народної жалоби (1990 рік) / Підписи : «Зелений світ», УГС, «Меморіал», Спілка «Чорнобиль». – На 1 арк.
113. Звернення учасників конференції Ужгородської міськрайонної організації УРП до жителів Ужгородщини та всього Закарпатського краю від 8 вересня 1990 року. – На 2 арк.
114. Листівка УГС «Шановні ужгородці і гості нашого міста!» /До питання будівництва Пістрялівської радіо-локаційної станції на Мукачівщині. – на 4 арк.
115. Листівка УГС «Гімн», «Україні», «Відповідь Тарасу Шевченку» / Вірші-пісні. – На 3 арк.
116. Про діяльність Краєзнавчого об’єднання ім. О.Митрака. – На 17 арк.

117. Протокол установчого засідання Ради Закарпатської філії УГС по створенню Закарпатської організації Української Республіканської Партії від 9 травня 1990 року (Мукачево). – На 2 арк.
118. Протокол установчої конференції Закарпатської обласної філії УРП від 25 листопада 1990 року (Ужгород). – На 4 арк.
119. Резолюція установчої конференції Ужгородської міськрайонної організації УРП від 8 вересня 1990 року (Ужгород). – На 3 арк.
120. Рекомендації по проведенню мітингів, пікетів, демонстрацій / Листівка УГС. – На 2 арк.
121. Українська Гельсінська Спілка : Декларація принципів (7 липня 1988 року). – На 9 арк.
122. Українська Гельсінська Спілка : Наші першочергові завдання / Обіжник № 1 Виконавчого Комітету Української Гельсінської Спілки – для місцевих груп і філій (27 жовтня 1988 року). – На 6 арк.

VII. Опубліковані документи

123. В Український парламент – достойних посланців : Передвиборна платформа Закарпатського народного об'єднання // Новини Закарпаття. – 1994. – 11 січня. – С. 5.
124. Вимоги до обласної Ради народних депутатів Закарпаття Закарпатського блоку «Демократична Україна» від 29.08.1991 // Закарпатська правда. – 1991. – 30 жовтня. – С. 3.
125. Висновки робочої групи облвиконкому по вивченню правомірності питань, що підняті в декларації Товариства карпатських русинів ві 9 січня 1991 р. // Закарпатська правда. – 1991. – 24 жовтня. – С. 1.
126. Декларація про проголошення Закарпаття автономним краєм України (Проект) // Новини Закарпаття. – 1991. – 1 жовтня. – С. 4.
127. Декларація Української групи сприяння виконанню Гельсінських угод // Українська Гельсінська Група. До 30-річчя створення : історія, документи / Упорядн. : О.Зінкевич, В.Овсієнко. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 59 – 61.
128. Діяльність об'єднань громадян у Закарпатській області : Статистичний бюлетень. – Ужгород, 2006. – 50 с.

129. До Верховної Ради Української РСР, до громадян Ужгорода : Звернення позачергової сесії Ужгородської міської Ради народних депутатів // Карпатський край. – 1991. – 21 серпня. – С. 2.
130. До Верховної Ради України : Заява представників громадськості Закарпаття // Закарпатська правда. – 1991. – № 207. – С. 3.
131. Долю Закарпаття вирішувати нам самим : Передвиборна платформа Закарпатського народного об'єднання // Новини Закарпаття. – 1994. – 14 травня. – С. 5.
132. Запрошення і програма роботи конференції по відродженню товариства «Просвіта» // Матеріали установчої конференції по відродженню на Закарпатті крайового товариства «Просвіта». – Ужгород, 1991. – С. 6 – 8.
133. Заява голів крайового Руху // Карпатська Україна. – 1993. – 11 березня. – С. 2.
134. Заява голови Закарпатського НРУ // Карпатська Україна. – 1992. – 14 травня. – С. 2.
135. Заява голови Закарпатського НРУ // Закарпатська правда. – 9 травня. – 1992. – С. 2.
136. Заява голови Закарпатської крайової організації Народного руху України // Карпатська Україна. – 1992. – 14 травня. – С. 2.
137. Заява депутатів Ужгородської міської Ради та відповідальних працівників обласного центру про вихід з КПРС // Карпатський край. – 1991. – 21 серпня. – С. 2.
138. Заява депутатської групи «Демократична платформа» обласної Ради народних депутатів Закарпатської області // Закарпатська правда. – 1991. – 3 вересня. – С. 1.
139. Заява депутатської групи «Демократична платформа» обласної Ради народних депутатів Закарпатської області // Карпатський край. – 1991. – № 35. – С. 3.
140. Заява Закарпатського народного об'єднання від 8.12.1993 р. // Новини Закарпаття. – 1993. – 11 грудня. – С. 2.
141. Заява малої ради НРУ з приводу намірів підписання колишніми республіками СРСР Статуту СНД // Молодь Закарпаття. – 1993. – 16 січня. – № 2. – С. 2.

142. Заява народного депутата, голови ХНС В. Бедя // Срібна Земля. – 1993. – 13 листопада. – № 42 (55). – С. 5.
143. Заява політичних партій і громадських товариств Мукачева // Карпатська Україна. – 1993. – 26 серпня. – С. 2.
144. Заява проводу Руху // Карпатська Україна. – 1991. – 27 листопада. – С. 1.
145. Заява Ради Закарпатського крайового товариства «Просвіта» // Карпатська Україна. – 1994. – 21 квітня. – С. 6.
146. Заява УНРЗ з приводу об'єднання донських казаків на Закарпатті // Карпатська Україна. – 1992. – № 27. – С. 2.
147. Заявление ЦК Компартии Украины, Президиума Верховного Сонета УССР, Совета Министров УССР // Закарпатская правда. – 1990. – 18 апреля. – С. 1.
148. Звернення Асоціації нерадикальних демократів до жителів «Ніяких блоків на нашій землі!» // Молодь Закарпаття. – 1991. – 12 жовтня. – № 41. – С. 4.
149. Звернення голови обласної Ради народних депутатів М.Ю.Волощука до народу Закарпаття // Новини Закарпаття. – 1991. – 1 жовтня. – С. 1.
150. Звернення до ВРУ, Президента і представників президента у Закарпатській області про антиукраїнську діяльність «Общества подкарпатских Русинов» // Карпатська Україна. – 1992. – 29 квітня – С. 3.
151. Звернення до ВРУ, Президента і представників президента у Закарпатській області про антиукраїнську діяльність «Общества подкарпатских Русинов» // Карпатська Україна. – 1992. – 14 травня. – С. 2.
152. Звернення до населення краю (прийняте Установчою конференцією ЗНО в Мукачеві 29 вересня 1993 р.) // Новини Закарпаття. – 1993. – 7 жовтня. – С. 4.
153. Звернення до Президента України Л.М. Кравчука, Голови Верховної Ради України І.С. Плюща, Голови Служби безпеки України Є.К. Марчука, представника Президента України у Закарпатській області М.І.Країла, Голови Закарпатської обласної Ради народних депутатів Д.Ф. Дорчинця // Новини Закарпаття. – 1993. – 11 грудня. – С. 2.
154. Звернення до священиків Російської православної церкви // Карпатська Україна. – 1990. – березень (№ 1). – С. 8.

155. Звернення УНРЗ до Верховної Ради України, Президента України і представника Президента України у Закарпатській області // Карпатська Україна. – 1992. – 15 квітня. – С. 4.
156. Звернення УНРЗ до Верховної Ради України, Президента України і представника Президента України у Закарпатській області : Сепаратистська метушня // За вільну Україну. – 1992. – 7 травня. – С. 2.
157. Звернення УНРЗ до Президента, Верховної Ради, кабінету міністрів України і представника Президента в Закарпатській області // Карпатська Україна. – 1993. – 4 березня. – С. 2.
158. Звернення учасників установчих зборів Християнсько-народної спілки Закарпаття до краян. – Срібна Земля. – 1993. – 15 червня. – С. 13.
159. Звернення ХНС // Срібна Земля. – 1993. – 10 серпня. – № 30 (43). – С. 3.
160. Керівництво (Рада, ревізійна комісія), обране конференцією // Матеріали установчої конференції по відродженню на Закарпатті крайового товариства «Просвіта». – Ужгород, 1991. – С. 91 – 92.
161. Короткий звіт про діяльність Закарпатського крайового культурно-освітнього товариства «Просвіта» з часу відродження (грудень 1990 – листопад 1997 рр.). – Ужгород, 1997. – 16 с.
162. Меморандум Ч. 2 : Про участь України в Бєлградських нарадах 1977 року // Українська Гельсінська Група. До 30-річчя створення : історія, документи / Упорядн. : О.Зінкевич, В.Овсієнко. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 73 – 77.
163. Наша земля – українська // Закарпатська правда. – 1991. – 15 лютого. – С. 1, 3.
164. Наші завдання // Українська Гельсінська Група. До 30-річчя створення : історія, документи / Упорядн. : О.Зінкевич, В.Овсієнко. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 79 – 85.
165. Постанова Ради Ужгородської територіальної організації Народного Руху України від 21 вересня 1990 р. «Про про-

ведення в м. Ужгороді конференції по відродженню на Закарпатті товариства «Просвіта» // Матеріали установчої конференції по відродженню на Закарпатті крайового товариства «Просвіта». – Ужгород, 1991. – С. 3 – 4.

166. Постанова Ради Ужгородської територіальної організації Народного Руху України від 21 вересня 1990 р. «Про проведення в м. Ужгороді конференції по відродженню на Закарпатті товариства «Просвіта» // Просвіта. – 2005. – грудень. – № 2 (8). – С. 4.
167. Про Самоврядну Адміністративну територію Закарпаття (проект закону) // Молодь Закарпаття. – 1992. – 8 лютого. – № 6. – С. 1.
168. Програма дій Закарпатського народного об'єднання // Новини Закарпаття. – 1993. – 30 вересня. – С. 5.
169. Програма Християнської народної спілки // Срібна Земля. – 1993. – 8 червня. – №21 (34). – С. 13.
170. Програма ХНС // Срібна Земля. – 1993. – 30 липня. – № 27 (40). – С. 11.
171. Програмна заява Демократичної ліги національностей Закарпаття // Карпатський край. – 1991. – 12 листопада. – С. 2.
172. Протокол конференції // Матеріали установчої конференції по відродженню на Закарпатті крайового товариства «Просвіта». – Ужгород, 1991. – С. 107 – 120.
173. Рада Закарпатського крайового товариства «Просвіта», обрана на установчій конференції 23 грудня 1990 року // Просвіта. – 2005. – грудень. – № 2 (8). – С. 4.
174. Резолюція конференції // Матеріали установчої конференції по відродженню на Закарпатті крайового товариства «Просвіта». – Ужгород, 1991. – С. 93 – 96.
175. Резолюція установчих зборів Християнсько-народної спілки Закарпаття від 13 червня 1993 року // Срібна Земля. – 1993. – 15 червня. – С. 13.
176. Резолюція установчої конференції Закарпатського крайового товариства «Просвіта» // Просвіта. – 2005. – грудень. – № 2 (8). – С. 4.
177. Рух за права людини на тлі національних змагань Українського народу // Українська Гельсінська Група. До 30-річчя

створення : історія, документи / Упорядн. : О.Зінкевич, В.Овсієнко. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 87 – 92.
178. Рух протестує проти призначення Президентом представника на Закарпатті // Україна молода. – 1992. – 3 квітня. – С. 3.
179. Самоврядне Закарпаття. Проект Закону України схвалено // Новини Закарпаття. – 1992. – 10 березня. – № 33 (281). – С. 1 – 3.
180. «Сподіваємось почути рішучий і справедливий голос на захист України» : Голові Верховної Ради України Л.М. Кравчуку // Новини Закарпаття. – 1991. – 13 листопада. – С. 4.
181. Статут Асоціації нерадикальних демократів (АНД) // Молодь Закарпаття. – 1991. – 30 листопада. – № 48. – С. 5.
182. Статут Закарпаття як самоврядної адміністративної території // Карпатський край. – 1992. – 3 березня. – № 10 (61). – С. 6.
183. Статут Закарпаття як самостійної самоврядної адміністративної території України // Новини Закарпаття. – 1992. – 27 лютого. – № 26 (274). – С. 3 – 5.
184. Статут Закарпатського крайового культурно-освітнього товариства «Просвіта». – Ужгород, 1997. – 16 с.
185. Статут товариства «Просвіта» // Матеріали установчої конференції по відродженню на Закарпатті крайового товариства «Просвіта». – Ужгород, 1991. – С. 97 – 106.
186. Статут крайового культурно-освітнього товариства «Просвіта» // Карпатський край. – 1991. – 30 липня. – С. 14.
187. Статут ХНС. Резолюція ХНС. Звернення ХНС // Срібна Земля. – 1993. – 13 липня. – № 26 (39). – С. 12 – 13.
188. Тільки в складі незалежної Української держави! : Заява обласної Ради народних депутатів // Закарпатська правда. – 1991. – 2 жовтня. – С. 1.
189. У знак протесту… // Карпатський край. – 1991. – 12 листопада. – С. 1.
190. Угода про утворення виборчої коаліції «Об'єднання демократичних сил» – Українська Народна Рада Закарпаття від

16 листопада 1993 р. // Карпатська Україна. – 1993. – 25 листопада. – С. 3.

191. Угода про утворення виборчої коаліції «Об'єднання демократичних сил» – Українська Народна Рада Закарпаття // Закарпатська правда. – 1993. – 20 листопада. – С. 2.
192. Угода про утворення Закарпатського блоку «Демократична Україна» 26 серпня 1991 р. в м. Ужгород // Закарпатська правда. – 30 серпня – 1991. – С. 6.
193. Угода про створення Закарпатського блоку «Демократична Україна» 26 серпня 1991 р. в м. Ужгород // Карпатський край. – 3 вересня. – 1991. – С. 2.
194. Україна літа 1977-го : Країнам – учасницям Бєлградської наради літа 1977-го // Українська Гельсінська Група. До 30-річчя створення : історія, документи / Упорядн. : О.Зінкевич, В.Овсієнко. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 63 – 71.
195. УНРЗ застерігає і звертається до Президента // Закарпатська правда. – 1992. – 14 листопада. – С. 3.
196. УНРЗ обговорює проблему дня // Закарпатська правда. – 1992. – 6 червня – С. 3.
197. Ухвала IV Всеукраїнських зборів НРУ про підтримку молодіжного руху // Молодь Закарпаття. – 1991. – 28 травня. – С. 3.
198. Ухвала Другої звітно-виборної конференції Закарпатського об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка // Карпатська Україна. – 1993. – 21 січня. – С. 7.
199. Ухвала VI конференції крайової організації НРУ «Про соціально-політичну ситуацію в Закарпатті» // Карпатська Україна. – 1992. – 19 листопада. – С. 1.
200. Ухвала міжнародної наукової конференції «Культура Українських Карпат : традиції і сучасність» // Культура Українських Карпат : традиції і сучасність / Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1 – 4 вересня 1993 року). – Ужгород : Гражда, 1994. – С. 645 – 647.
201. Ухвала про газети «Підкарпатська Русь» і «Республіка» // Карпатська Україна. – 1992. – № 22. – С. 3.

202. Ухвала про Державну символіку на території Закарпаття // Карпатська Україна.– 1992. – № 22. – С. 3.
203. Ухвала УНРЗ «План впровадження на Закарпатті Закону про мови в Україні» // Карпатська Україна. – 1992. – 27 серпня. – С. 6.
204. Ухвала УНРЗ «Про вирішення найбільш гострих екологічних проблем в Закарпатській області» // Карпатська Україна. – 1992. – 27 серпня. – С. 6.
205. Хроніка опору. Документи, інші офіційні матеріали, свідчення преси про спробу державного перевороту, вчинену так званим ГКЧП у серпні 1991 року. – К. : Вік – Дніпро, 1991. – 455 с.
206. Хуст проти сепаратистів : Звернення учасників форуму випускників Хустської гімназії та науково-практичної конференції… до голови Ради народних депутатів Закарпатської області Д.Ф.Дорчинця та депутата Верховної Ради України І.І.Герца // Українське слово (Париж). – 1992. – 6 вересня. – С. 6.
207. Члени-засновники Української Гельсінської Групи // Українська Гельсінська Група. До 30-річчя створення : історія, документи / Упорядн. : О.Зінкевич, В.Овсієнко. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 93 – 100.
208. Як було відроджено крайову «Просвіту» : Запрошення на конференцію по відродженню товариства «Просвіта», Оголошення про проведення конференції, Програма роботи конференції // Просвіта. – 2005. – грудень. – № 2 (8). – С. 4.
209. Якщо не розпочати роботи вже сьогодні, завтра може бути пізно : Заява народного депутата України, голови Християнсько-народної спілки Закарпаття Віктора Бедя // Срібна Земля. – 1993. – 30 листопада. – С. 5.

II. Монографії, посібники, статті

210. АНД перейменована в АДЗ // Новини Закарпаття. – 1992. – 9 червня. – С. 3.
211. Айбабін С. Українська Гельсінська Спілка / С. Айбабін, Я.Каричак // Карпатська Україна. – 1990. – березень (№ 1). – С. 1 – 2.

212. Бабидорич М. Інтелігенція у політиці / Михайло Бабидорич // Закарпатська правда. – 1991. – 21 листопада. – С. 3.
213. Баглай Й. Здобутки і перспективи / Йосип Баглай // Карпатська Україна. – 1992. – 31 грудня. – С. 2.
214. Баглай Й. Людські долі і людські покликання / Йосип Баглай. – Ужгород, 1997. – 90 с.
215. Баглай Й. «Не визнавати того, що є – не можна…» / Йосип Баглай // Ужгородський університет. – 1989. – 22 вересня. – С. 3.
216. Баглай Й. «Просвіта» має жити вічно… / Йосип Баглай // Карпатська Україна. – 1993. – 2 грудня. – С. 7.
217. Баглай Й. Українська пісня над Карпатами : (До 80-річчя заснування Закарпатського крайового товариства «Просвіта») / Йосип Баглай. – Ужгород, 2000. – 44 с.
218. Баглай Й. Ще раз про заснування крайової організації НРУ / Йосип Баглай // Карпатська Україна. – 1999. – 28 вересня.– С. 3.
219. Балега Ю. Вчорашні наступають / Юрій Балега // Карпатська Україна. – 1992. – 10 грудня. – С. 3.
220. Балега Ю. Культурно-освітні товариства / Юрій Балега // Закарпаська правда. – 1991. – № 37. – С. 2.
221. Балега Ю. Ми об’єдналися не за національною ознакою, а за державотворчою / Юрій Балега // Срібна Земля. – 1992. – № 9. – С. 3.
222. Балега Ю. На те й щука, щоб карась не дрімав / Юрій Балега // За вільну Україну. – 1992. – 5 листопада. – С. 4.
223. Балега Ю. Не конфронтація, а єднання / Юрій Балега // Закарпатська правда. – 1992. – 13 червня. – С. 3.
224. Балега Ю. Політичне русинство і будівництво української держави / Юрій Балега. – Ужгород : Гражда, 2003. – 196 с.
225. Балега Ю. Сепаратистські тенденції в сучасному Закарпатті / Юрій Балега // Культура Українських Карпат : традиції і сучасність : Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1 – 4 вересня 1993 року). – Ужгород : Гражда, 1994. – С. 61 – 70.
226. Бандусяк М. Нерівний поєдинок за Народний Дім «Просвіти» / Микола Бандусяк // Закарпатська правда. – 1991. – вересень. – С. 5.
227. Бандусяк М. Якою бути «Просвіті»? / Микола Бандусяк // Закарпатська правда. – 1991. – березень. – С. 3.

228. Басараб М. Відродження «Просвіти» / Михайло Басараб, Андрій Федорішко // Календар «Просвіти» на 1991 рік. – Ужгород, 1991. – С. 22 – 23.
229. Басараб М. Роль і місце громадських організацій Закарпаття в процесі боротьби за Незалежність України / Михайло Басараб // Carpatica – Карпатика : Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Українських Карпат. – Ужгород, 2006. – Вип. 35. – С. 282 – 291.
230. Басараб М. Ужгородське товариство «Просвіта» – передвісник національно-культурного пробудження українців краю / Михайло Басараб // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : історія. – Ужгород : «Вісник Карпат», 2005. – Вип. 14. – С 86 – 89.
231. Басараб М. Українська Гельсінська Спілка в Закарпатті : організація та труднощі діяльності / Михайло Басараб // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : історія. – Ужгород : «Вісник Карпат», 2005. – Вип. 15. – С 82 – 85.
232. Басараб М. Крайова «Просвіта» : відродження організації та її статутні документи / Михайло Басараб, Маріан Токар // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : історія. – Ужгород : «Вісник Карпат», 2004. – Вип. 11. – С 172 – 179.
233. Бедь В. Не даймо себе ошукати / Віктор Бедь // Закарпатська правда. – 1991. – 30 листопада – С. 3.
234. Бедь В. Трибуна народного депутата / Віктор Бедь // Карпатська Україна. – 15 березня – 1991. – С. 2.
235. Без опозиції нема демократії // Закарпатська правда. – 1991. – 18 травня. – С. 3.
236. Берец І. Демократи в обласній раді / І.Берец // Новини Закарпаття. – 1991. – 31 серпня. – С. 2.
237. Боднар Ю. Нова сторінка… / Ю.Боднар // Молодь Закарпаття. – 1990. – № 208. – С. 1.
238. Божук Г. Українська Берегиня / Ганння Божук // Карпатська Україна. – 1992. – 31 грудня. – С. 2.
239. Бойко О. Україна у 1985 – 1991 рр. : Основні тенденції суспільно-політичного розвитку / Олександр Бойко. – К., 2002. – 306 с.

240. Бойко О.Д. «Нове мислення» / О.Д.Бойко, В.М.Литвин // Політична історія України. ХХ століття : У 6-ти т. – К. : Генеза, 2003. – Т. 6. – С. 321 – 440.
241. Бокій В. Якою бачить Чорновіл Україну / В.Бокій // Молодь Закарпаття. – 1991. – 24 серпня. – № 34. – С. 2.
242. Болдижар М. Закарпаття : погляд у майбутнє / Михайло Болдижар // Новини Закарпаття. – 1991. – 13 листопада. – С. 4 – 5.
243. Болдижар М.М. Краю мій рідний / Михайло Миколайович Болдижар. – Ужгород : Комітет інформації, 1998. – 232 с.
244. Болдижар М.М. Організація радянського суспільно-політичного і громадського життя та його суперечності / М.М.Болдижар, Б.О.Гвардіонов, В.В.Делеган, О.Д.Довганич, П.Ф.Кампов, І.І.Король, М.П.Макара, В.П.Мельник // Нариси історії Закарпаття. Том ІІІ (1946 – 1991). – Ужгород, 2003. – С. 571 – 614.
245. Бончук Г. Незалежна Україна нам не впала з неба / Г.Бончук // Новини Закарпаття. – 2001. – 18 серпня. – С. 4.
246. Васильченко З. Рух, що тіло зве до дії / З.Васильченко // Молодь Закарпаття. – 1990. – № 39. – С. 1 – 2.
247. Виберемо свободу // Карпатський край. – 1991. – 26 листопада. – С. 3.
248. Вигодованець Н. Жіночі рухи сучасності / Наталія Вигодованець // Закарпатська правда. – 1992. – 11 січня. – С. 3.
249. Вигодованець Н. Лиш храм збудуй / Наталія Вигодованець // Карпатська Україна. – 1992. – 16 січня. – С. 3.
250. Вигодованець Н. Спілка жінок Закарпаття / Наталія Вигодованець // Закарпатська правда. – 1991. – 20 квітня. – С. 3.
251. Вигодованець Н. На кожну паню – по портфелю, або «Союз українок» для кого і для чого? / Наталія Вигодованець, Юлія Зейкан // Закарпатська правда. – 1992. – 1 жовтня. – С. 4.
252. Вимоги до обласної ради народних депутатів Закарпаття // Закарпатська правда. – 5 вересня – 1991. – С. 2.
253. Віднянський С. Прояв «закарпатського сепаратизму?» / Степан Віднянський // Політика і час. – 1993. – № 12. – С. 51 – 56.

254. Всеукраїнський з'їзд Народного руху України // Закарпатська правда. – 1990. – 29 жовтня. – С. 3.
255. Вставайте за демократію // Закарпатська правда. – 1991. – 30 серпня. – С. 2.
256. Гаврилів І. Місяць вересень, десять років тому / Ігор Гаврилів // Срібна Земля. – 2001. – 22 вересня. – С. 6.
257. Гаврилів І. Може досить експериментів? / Ігор Гаврилів // Закарпатська правда. – 1993. – 2 лютого. – С. 3.
258. Гаврилів І. Не втратити здобуте / Ігор Гаврилів // Карпатська Україна. – 1993. – 15 липня. – С. 5.
259. Гаврош О. Автономія Закарпаття : народний самовияв чи номенклатурний путч? : Хроніка подій з десятирічної відстані / Олександр Гаврош // Срібна Земля – Фест. – 2001. – 15 – 21 листопада. – С. 5.
260. Галас Б. Не треба лукавити / Борис Галас // Закарпатська правда. – 1993. – січень. – С. 4.
261. Галас В. Закарпаття в контексті європейської політичної історії XX століття (історіософські роздуми) Володимир Галас, Іван Поп. – Ужгород : Патент, 1995. – 78 с.
262. Галас В.І. Національна ідея та проблеми становлення української держави / Володимир Іванович Галас // Міжетнічні відносини на Закарпатті : стан, тенденції і шляхи поліпшення : Матеріали науково-практичної конференції / Під загальною редакцією П.В. Токаря. – Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2001. – С. 57 – 63.
263. Ганич О. Закарпатський «Союз українок» : що нового? / О. Ганич // Закарпатська правда. – 1993. – 4 березня. – С. 4.
264. Ганчик В. Трагічні загадки на шляху до перемоги / В.Ганчик // Новини Закарпаття. – 1992. – 9 травня. – С. 15.
265. Гарань О.В. Від республіки до держави / О.В.Гарань, Л.Є.Шкляр, В.М.Литвин // Політична історія України. XX століття : У 6-ти т. – К. : Генеза, 2003. – Т. 6. – С. 441 – 520.
266. Гарань О.В. Від створення Руху до багатопартійності / О.В.Гарань. – К. : Лебідь, 1992. – 197 с.
267. Геращенко В. Не повторить бы ошибок истории / В.Геращенко // Закарпатская правда. – 1990. – 18 апреля. – С. 2.

268. Гімн демократії і свободі // Карпатський край. – 1991. – 21 серпня. – С. 2.
269. Голодовку призупинено. Сесія перервала роботу // Закарпатська правда. – 1991. – 3 жовтня. – С. 1.
269а. Гончарук Г.І. Національна ідея і Народний Рух України : Монографія / Григорій Іванович Гончарук, Олена Андріївна Шановська. – Одеса : Астропринт, 2004. – 172 с.
270. Гранчак І. Автономія : за і проти / Іван Гранчак // Новини Закарпаття. – 1991. – 6 листопада. – С. 4 – 5.
271. Гранчак І. Самоврядність : за і проти / Іван Гранчак // Новини Закарпаття. – 1991. – 28 листопада. – С. 4 – 5.
272. Грабовська А. Своєріднісь конфліктів у громадських організаціях А. Грабовська // Громадські ініціативи. – 2001. – № 4. – С. 14 – 15.
273. Греко-католики // Карпатська Україна. – 1990. – квітень – травень (№ 2 – 3). – С. 7.
274. Гук М. Чи такий нам потрібний рух? / М.Гук // Закарпатська правда. – 1989. – 9 вересня. – С. 2.
275. Гуменяк О. Проблемні світла «Просвіти» / О.Гуменяк // Вечірній замок. – 2002. – 8 серпня. – С. 4.
276. Далеко і близько // Карпатська Україна. – 1993. – 11 березня. – С. 2.
277. Демчук У. Вихідна точка до незалежності / У.Демчук // Закарпатська правда. – 1991. – 29 серпня. – С. 1.
278. Джанда М. Політичний пасьянс по-закарпатськи, або три жовтневі революції / Михайло Джанда // Нова свобода. – 2001. – 1 листопада. – С. 3.
279. Диба О. Рух – Новий етап / Олег Диба // Карпатська Україна. – 1992. – 16 січня. – С. 2.
280. Дикий Б. Заява першому секретареві Мукачівського міського комітету Компартії України / Богдан Дикий // Карпатська Україна. – 1990. – квітень – травень (№ 2 – 3). – С. 3.
280а. Діденко Ю.В. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989 – 2002) : Монографія / Юрій Володимирович Діденко. – Одеса : Астропринт, 2006. – 176 с.
281. До проекту про самоврядну економічну зону // Срібна Земля. – 1993. – 23 березня – № 22 (35). – С. 3.

282. До чого нас демократи довели // Закарпатська правда. – 1992. – 11 червня. – С. 5.
282а. Довідник громадських організацій України. – К. : «Ресурсний центр розвитку громадських організацій «Гурт», 1997 . – 384 с.
283. Документи свідчать // Карпатська Україна. – 1991. – березень. – С. 7.
284. Дорогі земляки! // Календар «Просвіти» на 1991 рік. – Ужгород, 1991. – С. 3.
285. Дочинець М. Синьо-жовта хустка Хуста / М.Дочинець // Молодь Закарпаття. – 1991. – № 37. – С. 2 – 4.
286. Дрогальчук В. Що хоче Народний рух за перебудову? / В.Дрогальчук // Новини Закарпаття. – 1989. – 26 вересня. – С. 1.
287. Дрогальчук В. «Ми – за плюралізм думок» : Інтерв'ю з депутатом облради, керівником групи «Демократична платформа» М.П.Тиводаром / В.Дрогальчук // Закарпатська правда. – 1990. – 18 вересня. – С. 2 – 3.
288. Дрюченко С. Студенти залишають аудиторії на підтримку голодуючих ровесників у Києві / С. Дрюченко, В.Чубірко // Закарпатська правда. – 1991. – 30 жовтня. – С. 1.
289. Если бы руководителем был… // Единство плюс. – 1993. – 1 января. – С. 3.
290. Жінка і розбудова України // Закарпатська правда. – 1992. – 13 жовтня. – С. 4.
291. Жіноцтво на Закарпатті організувалося // Закарпатська правда. – 1992. – 18 квітня. – С. 2.
292. З Днем народження Партія Зелених // Новини Закарпаття. – 1991. – 12 липня. – С. 2.
293. З Сіднею до закарпаток // Закарпатська правда. – 1993. – 11 травня. – С. 5.
294. За консолідацію дій // Закарпатська правда. – 1990. – 16 лютого. – С. 4.
295. За рідне слово : Полеміка з русофілами (факсимільне видання 1937 р.). – Ужгород, 1990. – 104 с.
296. За українські збройні сили // Карпатська Україна. – 1990. – серпень (№ 4). – С. 3.

297. Завершився з'їзд Руху // Закарпатська правда. – 1990. – 31 жовтня. – С. 2.
298. Задорожний В. Українці на Закарпатті : минуле, сучасне, майбутнє / Володимир Задорожний, Сергій Федака // Дослідження історії соціально-економічного розвитку країн Центральної та Південно-Східної Європи : сучасний стан, проблеми, перспективи. Доповіді та повідомлення наукової конференції присвяченої 70-річчю доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України Гранчака Івана Михайловича 7 жовтня 1997 року. – Ужгород : Патент, 1998. – С. 261 – 271.
299. Закарпаття – багатонаціональний край. – Ужгород : Управління у справах національностей та мовної політики обласної державної адміністрації, 1998. – 40 с.
300. Закарпаття в незалежній Україні. Роки. Події. Факти. 1991 – 2001. – Ужгород : Карпати, 2001. – 176 с.
301. Закарпатський Нюрнберг // Карпатський край. – 24 березня 1992 р. – № 13 (64). – С. 1 – 2.
302. Закарпатський Рух – зміна керівництва // Новини Закарпаття. – 1992. – 9 травня. – С. 2.
303. Зан М. «Орієнтувальний матеріал членам і кандидатам в члени обкому Компартії України...» / Михайло Зан // Carpatica-Карпатика : Історія і культура Карпат (До десятиріччя утворення НДІ карпатознавства). – Ужгород, 2002. – Вип. 19. – С. 177 – 192.
304. Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / Михайло Зан // Carpatica-Карпатика : Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної і Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – Вип. 16. – С. 140 – 166.
305. Зан М.П. Демографічні чинники етнічних процесів на Закарпатті 90-х років XX ст. / Михайло Петрович Зан // Carpatica-Карпатика : Проблеми вітчизняної і зарубіжної історії з найдавніших часів до наших днів. Ювілейний збірник на пошану доктора історичних наук, професора Василя Івановича Худанича. – Ужгород, 2002. – Вип. 14. – С. 213 – 227.

306. Зан М. Дослідження основних аспектів етнічних процесів на Закарпатті в 90-ті рр. XX ст. через призму контент-аналізу обласної преси / Михайло Зан // Carpatika – Карпатика : Актуальні проблеми політичного та етнокультурного розвитку Карпатського регіону в XIX – XX століттях. – Ужгород, 2001. – Вип. 10. – С. 211 – 234.
307. Зан М. Соціально–політичне та культурне життя етнонаціональних меншин Закарпаття 90-х років XX ст. (Історичний аспект) / Михайло Зан // Carpatica – Карпатика : Проблеми історії та етнографії України. – Ужгород, 2001. – Вип. 11. – С. 211 – 225.
308. Засідання УНРЗ // Закарпатська правда. – 1993. – 27 квітня. – С. 2.
309. Звонар І. Відроджено до життя : Інтерв'ю з головою обласного відділення «Союзу українок», проф., докт. мед. наук Ганич О. / І.Звонар // Новини Закарпаття. – 1993. – 8 травня. – С. 4.
310. Звонар І. Любіть, народжуйте, жийте / І.Звонар // Новини Закарпаття. – 1993. – 13 травня. – С. 5.
311. Зейкан Ю. А де ж українки України? / Юлія Зейкан // Закарпатська правда. – 1993. – 20 липня. – С. 4.
312. Зейкан Ю. Без жінки не відродити Україну / Юлія Зейкан // Закарпатська правда. – 1992. – 15 грудня. – С. 1.
313. Зейкан Ю. В опозицію чи до співпраці? / Юлія Зейкан // Карпатська Україна. – 1992. – 18 квітня. – С. 1.
314. Зейкан Ю. Весна об'єднання нашого / Юлія Зейкан // Закарпатська правда. – 1993. – 11 березня.– С. 2.
315. Зейкан Ю. За демократію чи м'які крісла? / Юлія Зейкан // Закарпатська правда. – 1992. – № 32. – С. 2.
316. Зейкан Ю. Закарпаття : перспективи демократичного процесу / Юлія Зейкан // Закарпатська правда. – 1991. – 28 вересня. – С. 4.
317. Зейкан Ю. Куди рухається Рух / Юлія Зейкан // Закарпатська правда. – 1992. – 17 листопада. – С. 4.
318. Зейкан Ю. Не мітинговою ейфорією / Юлія Зейкан // Закарпатська правда. – 1992. – 18 січня. – С. 4.
319. Зейкан Ю. Привид бродить серед нас, або Варіації на ужгородсько-рухівську тему / Юлія Зейкан // Закарпатська правда. – 1993. – 13 лютого.– С. 3.

320. Зейкан Ю. Що нам форум цей готує? / Юлія Зейкан // Закарпатська правда. – 1993. – 16 березня. – С. 3.
321. Зейкан Ю. Якщо хочемо реальних перетворень / Юлія Зейкан // Закарпатська правда. – 1991. – 28 серпня. – С. 1 – 2.
322. Зелений Світ, Рух, УГС, «Меморіал», Спілка «Чорнобиль» // Досвітні вогні. – 1990. – квітень. – № 3 – С. 2.
323. Зілгалов В. Іспит на зрілість / Василь Зілгалов // Карпатська Україна. – 1991. – 12 грудня. – С. 1 – 2.
324. Зубач В. «Запрягайте, хлопці, шию» / Василь Зубач // Молодь Закарпаття. – 1991. – 27 липня. – № 30. – С. 4.
325. Зубач В. «Просвіта» давня і сьогочасна / Василь Зубач // Молодь Закарпаття. – 1991. – 5 січня. – № 1. – С. 2.
326. Із IV зборів Руху // Карпатська Україна. – 1992. – 10 грудня. – С. 1.
327. Із життя громадських організацій жінок // Новини Закарпаття. – 1992. – 7 березня. – С. 6.
328. Ільницький В. Волощук зробив свою справу? Нотатки з позачергової сесії обласної Ради / Василь Ільницький, Олег Диба // Новини Закарпаття. – 1991. – 2 жовтня. – С. 1.
329. Ільницький В. Ко ту проти зони? / Василь Ільницький // Срібна Земля. – 1993. – 20 листопада. – № 43 (56). – С. 2.
330. Календар подій 1990 року // Календар «Просвіти» на 1991 рік. – Ужгород, 1991. – С. 25 – 29.
331. Календар «Просвіти» на 1991 рік. – Ужгород, 1991. – 108 с.
332. Календар «Просвіти» на 1993 рік. – Ужгород, 1993. – 140 с.
333. Календар «Просвіти» на 1994 рік. – Ужгород, 1994. – 184 с.
334. Кальницький П. Десять років відродженої «Просвіти» / Павло Кальницький // Просвіта. – 2001. – серпень. – № 1. – С. 3.
335. Каричак Я. Політичне та соціально-економічне становище на Закарпатті (проблеми політичного русинства) / Я.Каричак // Визвольний шлях. – 1996. – Кн.2. – С. 162 – 167.
336. Каричак Я. Проблеми закарпатських німців / Я.Каричак // Календар «Просвіти» на 1991 рік. – Ужгород, 1991. – С. 62 – 63.
337. Каричак Я. Пістрялівська епопея / Я.Каричак // Карпатська Україна. – 1990. – березень (№1). – С. 6.

338. Каричак Я. Увага – фальшивка !!! / Я.Каричак // Карпатська Україна. – 1990. – березень (№ 1). – С. 3.
339. Карпін В. «Меморіал» проти «Меморіалу» / В.Карпін // Сільські вісті. – 1990. – 14 листопада. – С. 4.
340. Касьянов Г.В. Незгідні : українська інтелігенція в русі опору 60 – 80 років / Г.В.Касьянов.– К. : Світ, 1992. – 300 с.
341. Кені П. Карнавал революції : Центральна Європа 1989 року / П.Кені. – К. : Критика, 2006. – 472 с.
342. Книга пам'яті // Календар «Просвіти» на 1993 рік. – Ужгород, 1993. – С. 84 – 85.
343. Ковач-Зілгалова М. Жінки не передумали : З міжнародного конгресу «Союзу українок» / Марія Ковач-Зілгалова // Лісова індустрія. – 1991. – 6 вересня. – С. 6.
344. Колонка редактора // Карпатська Україна. – 1990. – березень (№ 1). – С. 1.
345. Коляр В. Конференція «Союзу українок» / В.Коляр // Новини Закарпаття. – 1992. – 19 грудня. – С. 3.
346. Комарницький В. «Меморіал» проти «Меморіалу» / Василь Комарницький // Закарпатська правда. – 1990. – 23 жовтня. – С. 2.
347. Комарницький В. ХНС розпочинає діяльність / Василь Комарницький // Срібна Земля. – 1993. – 15 червня. – № 22 (35). – С. 3.
348. Комарницький В. Чи вдасться подолати кризу / Василь Комарницький // Новини Закарпаття. – 1992. – 18 січня.– С. 4.
349. Кому потрібен розбрат // Закарпатська правда. – 1992. – 29 квітня. – С. 2.
350. Конференція Товариства української мови // Закарпатська правда. – 1990. – 1 грудня. – С. 1.
351. Король І.І. Профспілки Закарпаття : вчора, сьогодні, завтра / Іван Іванович Король. – Ужгород, 2005. – 168 с.
352. Коршинський І. Чим живуть колишні політв'язні, борці за незалежну Україну / Іван Коршинський // Трибуна. – 2005. – 5 лютого. – С. 10.
352а. Коцур І. Площа Народна, 27 вересня… / Іван Коцур // Карпатська Україна. – 1991. – 5 жовтня. – С. 1.
353. Краєзнавче об'єднання ім. О. Митрака // Календар «Просвіти» на 1991 рік. – Ужгород, 1991. – С. 31

354. Краяни, сестри, матері, жінки Закарпаття! // Карпатська Україна. – 1993. – 30 грудня. – С. 1.
355. Кривзіна І.Б. Гельсінський рух і його вплив на національно-політичні процеси в Україні (1976 – поч. 90-х років) / І.Б.Кривзіна : Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня к.і.н. – Одеса, 2001. – 18 с.
356. Кріль Ю. Забастовка в Мукачево / Ю.Кріль // Комсомольское знамя. – 1990. – 3 июня. – С. 2.
357. Кудрявська Л. Це велика сила – жінки : Інтерв'ю з головою «Союзу українок Закарпаття» Ганич О. / Л.Кудрявська // Вісті Ужгородщини. – 1991. – 14 грудня. – С. 2.
358. Кузьма А. Пістрялово : страсти бурлят / А.Кузьма // Правда України. – 1990. – 3 июня. – С. 3.
359. Кульчицький С. В. Сторінки історії України : XX століття / С. В.Кульчицький. – К. : Освіта, 1992. – 335 с.
360. Кушко Н. Гіркий присмак свободи / Надія Кушко // Карпатська Україна. – 1993. – 18 лютого. – С. 5 – 6.
361. Кушнір Б. Яка правда історії / Борис Кушнір // Молодь України. – 1990. – 27 березня. – С. 4.
362. Ландовський Е. Віддамо шану матерям / Еміл Ландовський // Карпатська Україна. – 1993. – 6 травня. – С. 1.
363. Ландовський Е. Ужгород на зламі епох / Еміл Ландовський. – Ужгород : Видавництво «Карпати», 2009. – 536 с.
363а. Лисяк-Рудницький І. Історичне есе в 2 т. – К. : Основи, 1993. – Т. 2. – 573 с.
364. Литвин М. Політична арена України / М. Литвин. – К., 1994. – 200 с.
365. Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля / Левко Лук'яненко. – К., 2003. – 294 с.
366. Майборода О. «Політичне русинство» : Закарпатська версія периферійного націоналізму / Олександр Майборода. – К., 1999. – 25 с.
367. Макаренко Ю. Хто замовляє музику / Ю.Макаренко // Карпатський Край. – 1992. – № 38. – С. 5.
368. Мандзюк В. Тій, що дарує життя / В.Мандзюк // Закарпатська правда. – 1992. – 7 квітня. – С. 2.

369. Масляник О. На те й щука, щоб карась не дрімав : УНРЗ становить «зубасту» опозицію прокомуністичній більшості / О.Масляник // За вільну Україну. – 1992. – 5 листопада. – С. 3
370. Матола М. Недопустити розколу / Микола Матола // Карпатська Україна. – 1992. – 13 серпня. – С. 3.
371. Мейгеш Ю. Роздуми над «роздумами» / Ю.Мейгеш // Закарпатська правда. – 1990. – 30 жовтня. – С. 3.
372. «Меморіал» про «остарбайтерів» // Закарпатська правда. – 1990. – 27 листопада. – С. 3.
373. Метельова Т. «Спасибі КДБ» / Т.Метельова // Альтернатива. – 1998. – № 51 – 52. – 21 – 27 грудня. – С. 12.
374. Мигович І.І. Закарпатський соціум : етнологічний аспект / Іван Іванович Мигович, Микола Петрович Макара. – Ужгород : Патент, 2000. – 160 с.
375. Мигович І. Соціальне самопочуття і ціннісні орієнтації населення Закарпаття в умовах суспільної трансформації / Іван Мигович // Матеріали науково-практичної конференції «Міжетнічні відносини в Закарпатті : історія, сучасні проблеми». – Ужгород : Патент, 1994. – С. 43 – 49.
376. Мирон Д. «Ми будемо останньою партією» : Інтерв'ю з В. Тимковичем / Д.Мирон // Карпатський край. – 1991. – 5 березня. – С. 5.
377. Миронюк В. Чи маємо Рух на Закарпатті / В.Миронюк // Карпатська Україна. – 1990. – квітень – травень. – № 2 – 3. – С. 3.
378. Мишанич О. «Карпаторусинство», його джерела й еволюція у XX ст. / Олекса Мишанич. – К. : Відродження, 1992. – 56 с.
379. Мишанич О. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців : історико-літературний нарис / Олекса Мишанич. – Ужгород : Карпати, 1991. – 61 с.
380. Мишанич О. Ідейні витоки новітнього «карпаторусинства» / Олекса Мишанич // «Карпаторусинство» : історія і сучасність : Доповіді на І Конгресі Міжнародної асоціації україністів (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р.) та І Конгресі республіканської асоціації україністів (Київ, 20 – 23 грудня 1990 р.). – К. : Обереги, 1994. – С. 39 – 50.

381. Мишанич О.В. Карпати нас не розлучать : літературно-критичні статті і дослідження / Олекса Васильович Мишанич. – Ужгород : Срібна Земля, 1993. – 282 с.
382. Мишанич О. Карпаторусинство / Олекса Мишанич // Срібна Земля. – 1993. – 23 березня. – № 11 (24). – С. 11.
383. Мишанич О.В. Політичне русинство – українська проблема / Олекса Васильович Мишанич // Сучасність. – 1996. – № 7 – 8. – С. 140 – 149.
384. Мишанич Ф. Боротьба за державність України в економічних структурах Закарпатської області на сучасному етапі / Федір Мишанич // Культура Українських Карпат : традиції і сучасність : Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1 – 4 вересня 1993 року). – Ужгород : Гражда, 1994. – С. 173 – 182.
385. Мишанич Ф. Від політичного клубу до політичної партії / Федір Мишанич // Закарпатська правда. – 1993. – 12 січня. – С. 2.
386. Мишанич Ф. Розширювати палітру національно-демократичних сил краю / Федір Мишанич // Закарпатська правда. – 1993. – 17 липня. – С. 1.
387. Мідянка І. Декларація про автономний статус Закарпаття / І.Мідянка // Молодь Закарпаття. – 1991. – № 32. – С. 4.
388. Мітряєва С. І. Національно-культурні товариства Закарпатської області / National cultural associations of Transcarpatian region / С. І.Мітряєва. – Національний інститут стратегічних досліджень. Закарпатський філіал. – Ужгород : Вид-во В.Падяка, 2001. – 164 с.
389. Мойшевич Я. Коли ніхто нічого не знає / Я.Мойшевич // Карпатська Україна. – 1992. – 1992. – 16 лютого. – С. 3.
390. Мойшевич Я. Сесія, голодівка… / Я.Мойшевич // Молодь Закарпаття. – 1991. – 5 жовтня. – № 40. – С. 1 – 2.
391. Мокрянин І. Кому потрібне отаманство? / І.Мокрянин // Карпатська Україна. – 1993. – 25 березня. – С. 1 – 2.
392. Мокрянин І. Куди рухатися Рухові? / І.Мокрянин // Карпатська Україна. – 1992. – 19 листопада. – С. 2.
393. Мокрянин І. Хто об’єднає опозицію? / І.Мокрянин // Закарпатська правда. – 1992. – 11 серпня. – С. 1.

394. «Моя дорога завжди була українською» : (Відзначення у Народному Домі 70-річчя Йосипа Баглая). – Ужгород, 2002. – 40 с.
395. На внутрішньому політичному відтинку // Карпатська Україна. – 1993. – 8 липня. – С. 6.
396. На з'їзді «Меморіалу» // Карпатська Україна. – 1993. – 6 травня. – С. 5.
397. Національно-культурні товариства Закарпаття. – Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Комітету інформації, 1999. – 44 с.
398. Нас не меншає // Карпатська Україна. – 1992. – 27 серпня. – С. 6.
399. Нове бачення історії України : В 2-х т. – Т. 2. – К., 1995. – 352 с.
400. Новини. Факти // Рада. – 1993. – 18 лютого. – С. 4.
401. Обезглавлений Рух // Україна молода. – 1992. – 12 травня. – С. 4.
402. Одинець М. Куди рухається «Рух»? / М.Одинець, І.Тихомиров // Закарпатська правда. – 1989. – 16 вересня. – С. 1.
403. Опозиція міняє позицію // Карпатський край. – 11 лютого 1992 р. – № 7 (58). – С. 8.
404. Організоване жіноцтво Карпатської України // Українські Карпати : Етнос, історія, культура. – Ужгород : Карпати, 1993. – С. 500 – 513.
405. Орос О. В боротьбі за свободу України : політичні замітки про минуле і майбутнє українського народу / Олександр Орос, Микола Вегеш. – Ужгород, 1996. – 60 с.
406. Орос О. Українська Гельсінська спілка. Сторінки історії / Олександр Орос, Микола Вегеш // Срібна Земля. – 1993. – 20 листопада 1993. – № 43 (56). – С. 11.
407. Орос О. Демократія по-тячівськи / Олександр Орос // Карпатська Україна. – 1990. – березень (№ 1). – С. 10.
408. Орос О. Пробуджуємось… / Олександр Орос // За незалежність. – 1991. – 2 лютого. – С. 3.
409. Орос О. Завдання Закарпатської організації Української республіканської партії / Олександр Орос, Ярослав Каричак //

Карпатська Україна. – 1990. – квітень – травень (№ 2 – 3). – С. 1 – 3.
410. Орос О. УГС на Закарпатті / Олександр Орос // Карпатська Україна. – 1990. – березень (№ 1). – С. 2.
411. От забастовки отказались // Известия. – 1990. – 18 июля. – С. 5.
412. Павло Михайлович Федака : Бібліографічний покажчик до 50-річчя від дня народження. – Ужгород, 1995. – 196 с.
413. Павло Федака : Біобібліографічний покажчик (До 60-річчя від дня народження). – Ужгород : Карпати, 2005. – 268 с.
414. Панчук Н. Створено товариство репресованих / Н.Панчук // Закарпатська правда. – 1991. – 5 листопада. – С. 1.
415. Пасічник М.С. Історія України та її державності : Тексти лекцій / М.С. Пасічник, О.І.Босак. – Львів, 2006. – Частина ІІ. – 200 с.
416. Пашко А. Українка вчора і сьогодні / Атена Пашко // Закарпатська правда. – 1993. – 4 березня. – С. 4.
417. Пащенко В. Політичне Закарпаття. 15 років вибору : Довідник / Віктор Пащенко. – Ужгород, 2006. – 136 с.
418. Петрович С. Просвітися, «Просвіто» / Степан Петрович // Карпатська Україна. – 1993. – 21 січня. – С. 7.
419. Підгорний О. Піррова перемога партократії / Олександр Підгорний // Закарпатська правда. – 1991. – 1 жовтня. – С. 1.
420. Піпаш В. Рух – 10 років боротьби / Володимир Піпаш // Карпатський голос. – 1999. – 25 вересня. – 1 жовтня. – С. 3.
420а. Піпаш В. Народний Рух України як форма націлнально-визвольної боротьби українців на зламі 80 – 90-х років ХХ століття : закарпатсткий регіональний аспект : Монографія / Володимир Піпаш. – Ужгород : Гражда, 2008. – 216 с.
420б. Піпаш В. Феномен регіонального сепаратизму в Закарпатті / Володимир Піпаш. – Мукачево : Карпатська вежа, 2009. – 36 с.
421. Пойда С. Вітання з нагородою : Інтерв'ю з лауреатом премії Спілки театральних діячів України Йосипом Баглаєм / Степан Пойда // Карпатська Україна. – 1993. – 22 квітня. – С. 7 – 8.

422. Пойда С. Потрібна консолідація : Інтерв'ю з Йосипом Баглаєм / Степан Пойда // Карпатська Україна. – 1993. – 27 лютого. – С. 2.
423. Пойда С. Рух – в університеті : створено вузівську організацію НРУ за перебудову / Степан Пойда // Ужгородський університет. – 1989. – 22 вересня. – С. 3.
424. Пойда С. Сторінками університетської газети / Степан Пойда, Маріан Токар. – Ужгород, 2001. – 136 с.
425. Пойда С. Шлях різний – мета одна / Степан Пойда // Карпатська Україна. – 11 червня. – 1992. – С. 1 – 2.
426. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси / И.Поп. – Ужгород : Издательство В.Падяка, 2001. – 431 с.
427. Почесні члени // Календар «Просвіти» на 1993 рік. – Ужгород, 1993. – С. 85 – 86.
428. Прекратить окончательно и безповоротно! : О прекращении строительства Пистряливской РЛС // Закарпатская правда. – 1990. – 30 мая. – С. 1.
429. Пресова служба Закарпатської організації УРП повідомляє // Карпатська Україна. – 1990. – квітень – травень (№ 2 – 3). – С. 3.
430. Пресова служба Мукачівської філії УГС повідомляє // Карпатська Україна. – 1990. – березень (№ 1). – С. 5.
431. Про референдум та інше // Закарпатська правда. – 1993. – 3 серпня. – С. 2.
432. Про стан впровадження на Закарпатті закону про мови в Україні // Карпатська Україна. – 1992. – 27 серпня. – С. 3.
433. Проблема закарпатських німців // Карпатська Україна. – 1990. – серпень (№ 4). – С. 3.
434. Програма діяльності Комітету захисту греко-католицької церкви Мукачева та Мукачівського району // Карпатська Україна. – 1990. – березень (№ 1). – С. 9.
435. Продовжує РУХатися // Закарпатська правда. – 1992. – 10 липня. – С. 5.
436. Прокоп М. Напередодні Незалежної України / М.Прокоп. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів : Наукове Товариство Імені Шевченка, 1993. – 647 с.

437. «Просвіта» – промінь світла : Інтерв'ю Богдани Баглай із Павлом Федакою // Срібна Земля. – 2000. – 13 травня. – С. 15.
438. Просимо на Віче // Просвіта. – 1990. – № 2. – С. 6.
439. Радяться демократи // Карпатська Україна. – 1993. – 18 березня. – С. 4.
440. Ромачівський В. Перебудова, громадськість, політизація / В.Ромачівський // Молодь Закарпаття. – 1990. – 7 квітня. – № 11. – С. 6 – 7.
441. Росул О. Дорогою долі / Омелян Росул. – Ужгород : Два кольори, 2003. – 287 с.
442. Росул О. Закарпатському товариству політичних в'язнів і репресованих – 10 років / Омелян Росул // Срібна Земля. – 2001. – 10 листопада. – С. 4.
443. Росул О. Прийнята нова назва / Омелян Росул // Закарпатська правда. – 1993. – 12 січня. – С. 2.
444. Рух і його статус : що вирішила виїзна сесія Великої Ради НРУ за перебудову // Культура і життя. – 1990. – 1 квітня. – С. 4.
445. Рух не буде партією // Вісті з України. – 1990. – № 15. – С. 3.
446. Рух проти автономії // Галичина. – 1992. – 22 лютого. – С. 3.
447. Рух протестує проти призначення Президентом представника на Закарпатті // Україна молода. – 1992. – 3 квітня. – С. 5.
448. Рух розколовся // Закарпатська правда. – 1993. – 11 березня. – С. 1.
449. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 50-х – 1990 років / А.М.Русначенко. – К. : Вид. «Імені Олени Теліги», 1998. – 720 с.
450. Рух і навколо нього // Закарпатська правда. – 1989. – 22 вересня. – С. 1 – 3.
451. Сабов В. Наше бачення майбутнього Закарпаття / В.Сабов // Новини Закарпаття. – 1992. – 20 лютого. – С. 3.
452. Сагарда В.В. Освітньо-виховні проблеми національних меншин Закарпаття / Володимир Васильович Сагарда, Маріан Юрійович Токар, Володимир Степанович Фернега. – Ужгород, 2000. – 132 с.

453. Свінціцький А. Громадська організація – єдиний ланцюжок громадян із державою / А.Свінціцький // Громадські ініціативи. – 2000. – № 3. – С. 24 – 25.
454. Синьо-жовтий прапор у Мукачеві легалізовано // Карпатська Україна. – 1990. – серпень (№ 4). – С. 3.
455. Сірак Й. Нумо, до дій, жінки! / Й Сірак // Молодь Закарпаття. – 1992. – 31 грудня. – С. 2.
456. Січові пісні. – Ужгород, 1990. – 120 с.
457. Скунць П. «Совість моя чиста» : інтерв'ю / Петро Скунць // Закарпатська правда. – 1990. – 13 липня – С. 2.
458. Слава наша – в нашій роботі // Закарпатська правда. – 1991 – 26 листопада. – С. 2.
459. Слово колиски нашої : Бібліографія праць Володимира Гнатюка про Карпатську Русь-Україну. – Ужгород, 1991. – 32 с.
460. Сойчин Й. Віхи важкої історичної ходи / Йосип Сойчин // Просвіта. – 2001. – серпень. – № 1. – С. 3.
461. Соборність Української православної церкви // Карпатська Україна. – 1990. – квітень – травень (№ 2 – 3). – С. 8.
462. Список благодійників Ужгородського товариства «Просвіта» // Календар «Просвіти» на 1991 рік. – Ужгород, 1991. – С. 4.
463. Спробуймо зрозуміти іншого : Суспільно-політичне життя, подих події // Закарпатська правда. – 1992. – 28 липня. – С. 3.
464. Створено Комітет захисту Греко-католицької церкви Мукачева та Мукачівського району // Карпатська Україна. – 1990. – березень (№ 1). – С. 8.
465. Субтельний О. Україна. Історія / Орест Субтельний. – К. : «Лебідь», 1991. – 680 с.
465а. Сушко Р. Хроніка Народного Руху України : 20 років боротьби і перемог. 1989 – 2009 / Роман Сушко, Іван Ольховський : Довідкове видання. – К., 2009. – 68 с.
466. Тиводар М. Закарпаття : народознавчі роздуми / Михайло Тиводар. – Ужгород : Карпати, 1995. – 208 с.
467. Тиводар М.П. Політичне підгрунтя псевдотеоретичних пошуків «закарпатського багатонаціонального народу» / Михайло Петрович Тиводар // Культура Українських Карпат : традиції і сучасність : Матеріали міжнародної наукової

конференції (Ужгород, 1 – 4 вересня 1993 року). – Ужгород : Гражда, 1994. – С. 249 – 262.
468. Токар М. Коротка історія «Просвіти» в Сторожниці / Маріан Токар. – Ужгород, 2000. – 36 с.
469. Токар М. Первістки просвітянських видань / Маріан Токар // Просвіта. – 2001. – серпень. – № 1. – С. 4.
470. Токар М. П'ятнадцять років тому побачив світ відроджений Календар «Просвіти» / Маріан Токар // Трибуна. – 2005. – 3 грудня. – С. 12.
471. Токар П.В. Національний рух на Закарпатті. 1988 – 1993 рр. : соціолого-політологічний аналіз / Петро Васильович Токар. – Ужгород, 2002. – 187 с.
472. Тупчієнко Л.С. Державотворення / Л.С. Тупчієнко // Політична історія України. ХХ століття : У 6-ти т. – К. : Генеза, 2003. – Т. 6. – С. 521 – 538.
473. Ужгородське товариство «Просвіта» // Календар «Просвіти» на 1991 рік. – Ужгород, 1991. – С. 24.
474. Українська державність у ХХ столітті : історико-політологічний аналіз. – К. : Політична думка, 1996. – 448 с.
475. Українська республіканська партія // Календар «Просвіти» на 1991 рік. – Ужгород, 1991. – С. 20.
476. УНРЗ обговорює проблеми дня // Закарпатська правда. – 1992. – 13 червня. – С. 3.
477. Управление КГБ сообщает // Закарпатская правда. – 1990. – 18 апреля. – С. 4.
478. Установчий з'їзд Української республіканської партії (З'їзд Української Гельсінської Спілки) // Карпатська Україна. – 1990. – квітень – травень (№ 2 – 3). – С. 1.
479. Факт : Хустська організація Руху в Закарпатті // Молодь України. – 1990. – 27 жовтня. – С. 2.
480. Федака П. Десять років відродженої «Просвіти» (1990 – 2000) / Павло Федака. – Ужгород : Два кольори, 2000. – 42 с.
481. Федака П. Крайове товариство «Просвіта» – 10 років після відродження / Павло Федака // Слово. – 2000. – 23 грудня. – С. 7.
482. Федака П. Ми нічого не крали / Павло Федака // Карпатська Україна. – 1995. – 21 березня. – С. 3.

483. Федака П. На сторожі рідної культури і духовності : До 15-річчя відродження крайової «Просвіти» / Павло Федака // Трибуна. – 2005. – 24 грудня. – С. 12.
484. Федака П. Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі-України / Павло Федака. – Ужгород, 1991. – 54 с.
484а. Федака П. Народний Дім «Просвіти» в Ужгороді / Павло Федака. – Ужгород : Гражда, 2008. – 120 с.
485. Федака П. Пам'ять рідної землі : Народознавчі статті і нариси / Павло Федака. – Ужгород, 1996. – 326 с.
486. Федака П. Правда про Народний Дім товариства «Просвіта» / Павло Федака. – Ужгород, 1992. – 40 с.
487. Федака П. Роль і значення товариства «Просвіта» в національно-культурному відродженні закарпатських українців / Павло Федака // Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник I (XV). – Ужгород : Закарпатське крайове товариство «Просвіта», 1996. – С. 12 – 20.
488. Федака П. Світлий день в історії Закарпаття : До 10-ї річниці відродження крайового товариства «Просвіта» / Павло Федака // Новини Закарпаття. – 2000. – 23 грудня. – С. 12.
489. Федака П. «Ще не винайдено пристрій для вимірювання патріотизму…» / Павло Федака // Слово. – 2000. – 3 червня. – С. 12.
490. Федака П. «Щоб стала «Просвіта» за камінь, за цемент в майбутній основі» / Павло Федака // Календар «Просвіти» на 2005 рік. – Ужгород, 2005. – С. 77 – 82.
491. Федака П. Спомини про Рух / Павло Федака // Трибуна. – 2009. – 22 серпня. – С. 13.
492. Федорішко А. До єдності клич / Андрій Федорішко // Карпатський край. – 1991. – 29 січня. – С. 8.
493. Федорішко А. І над Ужем відбулася установча конференція УРП / Андрій Федорішко // Молодь Закарпаття. – 1990. – 13 жовтня. – С. 6.
494. Форум у Хусті // Новини Закарпаття. – 1993. – 16 березня. – С. 3.
495. Хвиля сепаратизму знову б'є повною силою // Срібна Земля. – 1993. – 6 липня. – С. 5.

496. Химинець В. Кінець Пістрялівської епопеї / Василь Химинець // Закарпатська правда. – 1990. – 11 серпня. – С. 1 – 2.
497. Ходанич П. Будьте щасливі, матері / Петро Ходанич // Срібна Земля. – 1993. – 11 травня. – С. 2.
498. Хоч терням встелено шлях… // За незалежність. – 1990. – 9 серпня. – С. 2 – 3 .
499. Хочу, щоб мене звали панею // Новини Закарпаття. – 1991. – 28 листопада. – С. 4.
500. Хроніка подій з десятирічної відстані // Срібна Земля-Фест. – 2001. – 15 – 21 листопада. – С. 5.
501. Хто нам заважав? // Карпатська Україна. – 1992. – 19 грудня. – С. 2.
502. Чи будемо господарями у своєму домі? // Новини Закарпаття. – 1993. – 7 жовтня. – С. 4.
503. Чи відбулася конференція? // Карпатська Україна. – 1993. – 11 березня. – С. 2.
504. Чубата Л. Найперша ластівка матерям / Л.Чубата // Закарпатська правда. – 1993. – 8 травня. – С. 2.
505. Чубірко В. Ланцюгова реакція протистояння : чи вдасться політикам її зупинити? / В.Чубірко // Закарпатська правда. – 1991. – 2 жовтня. – С. 1.
506. Шарга М. Утворення громадсько-політичної організації – Закарпатське народне об’єднання (ЗНО) / Михайло Шарга // Вісті Ужгородщини. – 1993. – 5 жовтня. – С. 8.
507. Шановська О.А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989 – 1996 рр.) / Олена Андріївна Шановська : Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня к.і.н. – Одеса, 2003. – 20 с.
508. Шерегій В. Громадсько-політична домінанта : Роздуми про IV Великі Збори Руху / Василь Шерегій // Карпатська Україна. – 1992. – 17 грудня. – С. 5.
509. Шерегій В. Рух – перешиковується / Василь Шерегій // Карпатська Україна. – 1992. – 27 серпня. – С. 6.
510. Шерегій В. Злочинців – до відповідальності / В.Шерегій, О.Олійник // Карпатська Україна. – 1992. – 15 жовтня. – С. 4.

511. Що ж вирішив установчий з'їзд НРУ? // Закарпатська правда. – 1989. – 14 вересня. – С. 1.
512. Що таке Рух? // Схід. – травень – червень. – № 1. – С. 1.
513. Що чуємо, бачимо, читаємо? // Закарпатська правда. – 1992 – 24 грудня. – С. 3.
513а. Щоденник голодування групи депутатів та активістів демократичних організацій Карпатської України (27 вересня 1991 р.) // Карпатська Україна. – 1991. – 5 жовтня. – С. 2.
514. Юращук З. «Ми вимагаємо змін» / З.Юращук // Закарпатська правда. – 1992. – 13 жовтня. – С. 4.
515. Юричка І. Свято відродження «Просвіти» / І.Юричка // Календар «Просвіти» на 2006 рік. – Ужгород, 2006. – С. 188 – 190.

ЗМІСТ

Микола Вегеш. Царина політичної регіоналістики _____ 3

ПЕРЕДМОВА _____ 5

Частина 1. Громадські організації Закарпаття наприкінці 80-х – на початку 90-х років XX століття: джерела та історіографічний аналіз _____ 19

1.1. Характеристика джерел про діяльність громадських організацій Закарпатської області _____ 19

1.2. Аналіз громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності товариств у вітчизняній історіографії _____ 32

1.3. Періодична преса про місце і роль громадських організацій Закарпаття в суспільно-політичних процесах ___ 40

Частина 2. Особливості створення та умови функціонування громадських організацій Закарпаття. Їхня роль у боротьбі за незалежність України _____ 52

2.1. Особливості функціонування перших незалежних громадсько-політичних організацій Закарпаття в загальноукраїнському контексті _____ 52

2.2. Закарпатська крайова організація Народного Руху України за перебудову – перша легальна громадсько-політична організація краю та її внесок в українське державотворення _____ 64

2.3. Створення, діяльність та роль в процесі боротьби за незалежність Української Гельсінської Спілки в Закарпатті _____ 126

Частина 3. Становлення і розвиток перших культурно-просвітницьких громадських організацій Закарпаття на зламі 80 – 90-х років XX століття _____ 156

3.1. Товариство української мови ім. Т.Шевченка (ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка) в обороні українських національно-культурних ідеалів _____ 158

3.2. Ужгородське товариство «Просвіта» на шляху національно-культурного пробудження краян _____ 172

3.3. Відродження крайової «Просвіти»: основні статутно-програмові документи та державотворча спрямованість _____ 200

Частина 4. Позиція громадських організацій, об'єднань, блоків щодо суспільно-політичних процесів у Закарпатті в перші роки незалежності України _____ 217
4.1. Протидія комуністичної номенклатури демократизації суспільних відносин _____ 217
4.2. Участь інших громадських організацій у суспільно-політичному житті краю _____ 224
4.3. Проблеми державотворення й розвитку краю в діяльності громадських об'єднань та асоціацій _____ 249

ПІСЛЯМОВА _____ 265

ДОДАТКИ _____ 273

ОСНОВНА ХРОНІКА РЕГІОНАЛЬНИХ ПОДІЙ _____ 288

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ _____ 294

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ _____ 293

Наукове видання

Басараб Михайло Михайлович
Токар Маріан Юрійович

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАКАРПАТТЯ
В БОРОТЬБІ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ УКРАЇНИ
(кінець 80-х – початок 90-х років XX століття)

Монографія

Серія «Studia Regionalistica»
Координатор проекту – *Маріан Токар*

Авторська редакція
Коректура – *Наталія Бабич*
Верстка та дизайн – *Станіслав Жуков*

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 19,53. Зам. № 117. Наклад 300 прим.

Всеукраїнське видавництво «Карпати», директор – Віктор Браславець
88000, м. Ужгород, пл. Жупанатська, 3.
Тел./факс: 8(03122) 3-23-66, тел.: 8(03122)61-26-93
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції – Серія ДК №512

Віддруковано: видавництво УжНУ «Говерла». м. Ужгород, вул. Капітульна, 18. Тел.: 3-32-48.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції – Серія Зт №32

М.М. Басараб, М.Ю. Токар

Б 27 Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України (кінець 80-х – початок 90-х років XX століття): Монографія / Серія «Studia Regionalistica»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 336 с.

ISBN 978-966-671-224-3

У монографії ужгородських дослідників аналізується процес утворення та діяльності перших громадських організацій Закарпаття новітньої доби боротьби за державну незалежність України. Авторами здійснено аналіз формування суспільно-політичного масового руху, творення громадсько-політичних, культурно-просвітніх, патріотичних організацій, товариств, об'єднань. Досліджено умови їхнього функціонування, проблеми структурної розбудови, аспекти співпраці. Показано причини протистояння з комуно-партійними владними інститутами. Визначено внесок закарпатців у процес розбудови Української Державності.

Видання розраховане на широкий загал читачів.

УДК 329.71 (477.87) "1980/1990"
ББК Ф7 (4Укр – 4Зак) 6